

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP
TARİHİ ENSTİTÜSÜ

72838

**TÜRKİYE'DE
TOPLUMSAL DEĞİŞME VE KADIN**

LEYLA KIRKPINAR

72838

Danışman:
Prof. Dr. Fevzi Demir

DOKTORA TEZİ

İzmir, 1998

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Doktora tezi olarak sunduğum “ Türkiye’de Toplumsal değişme ve Kadın” adlı çalışmanın tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma baş vurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

..... // 1998
Leyla KIRKPINAR

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	1
GİRİŞ.....	4
I- TOPLUMSAL DEĞİŞME VE TÜRKİYE.....	14
A- TOPLUMSAL DEĞİŞME KURAMI.....	16
1- Kuramsal Tanımlama.....	16
2- Değişme Etkenleri.....	20
B- TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL DEĞİŞME, AİLE VE KADIN.....	23
II- TARİHSEL SÜREÇTE KADIN	26
A- ESKİ KÜLTÜRLERDE AİLE VE KADIN.....	27
1-Eski Taş Çağı'nda Kadın	28
2- Yeni Taş Çağı'nda Kadın.....	28
3- Değişik Uygarlıklarda Kadın.....	29
a- Eski Anadolu Uygarlıklarında Kadın.....	29
b-Eski Yunan ve Roma Uygarlıklarında Kadın.....	31
c-Eski Çin ve Japonya'da Kadın.....	32
ç- Eski Hindistan'da Kadın.....	33
d- Eski İran'da Kadın.....	33
4- Tek Tanrılı Dinlerde Kadın.....	34
a- Musevilik'te Kadın.....	34
b-Hıristiyanlıkta Kadın.....	35
c-İslamiyet'te Kadın.....	36
5- Düşünürlerin Düşüncesinde Kadın.....	37
a- Platon'a Göre Kadın.....	37
b- Ortaçağ Düşüncesinde Kadın.....	39

c- R. Leavit'e Göre Kadın.....	40
B- TARİHSEL SÜREÇ'TE TÜRK KADINI.....	41
1- Eski Türk Uygarlıklarında Kadın.....	41
2- İslamiyetin Kabulü ve Türk Kadını.....	50
C- BATI DÜNYASINDAKİ GELİŞMELER.....	56
1- Tarihsel Süreç.....	56
2- Feminizm Hareketinin Doğuşu.....	61
D- TÜRKİYE'DE BATILILAŞMA ÇABALARI VE KADIN.....	63
1- Genel Durum.....	63
a- Gayrimüslim Kadın.....	65
b- Müslüman Kadın.....	69
2-Tanzimat Dönemi.....	77
3- II.Meşrutiyet Dönemi.....	85
4- 1917 Aile Kanunu.....	100
III-TÜRK DEVRİMİ VE KADIN HAKLARININ KAZANILMASI	
A- DEVRİM MODELİ: ÇAĞDAŞLAŞMA İDEOLOJİSİ.....	103
1- Uygulanan Yöntem: Otokrasi.....	103
2-Çağdaşlaşma İdeolojisi İçinde Kadının Yeri.....	108
a- Devrim Süreci ve Kadın.....	108
b- Atatürk ve Kadın.....	109
B- KURTULUŞ SAVAŞI'NDA TÜRK KADINI.....	111
C- ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRK KADINI.....	119
1- Toplum Yaşamı İçinde Kadının Yeri.....	124
a-Değişimin Başlangıcında Türk Kadını.....	124
b- Güzellik Yarışmaları.....	139

2- Kadının Yasal Kazanımları.....148

a-Türk Medeni Kanunu.....149

b- Soyadı Yasası ve Kadın.....156

c-Türk Kadınına Seçme ve Seçilme Hakkının Verilişi..157

3- Türk Kadınlar Birliğinin Kuruluşu.....166

4- İstanbul Milletlerarası Kadınlar Kongresi(1935).....168

5- Türk Siyasal Yaşamı ve Kadınlar.....174

6- Kültür ve Eğitim Politikalarında Kadın.....181

7- Aile Yapısında Yeni Algılamalar ve Mali Politikalar.....185

8- Ekonomik Alanda Sanayileşme Süreci ve Kadın.....189

**IV- ATATÜRK DÖNEMİNDEN SONRA TÜRKİYE'DE
TOPLUMSAL DEĞİŞME SÜRECİ VE BU SÜREÇTE KADIN.....191**

**A- DEMOKRAFİK YÖNDEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE KADIN
NÜFUS'UN DURUMU.....192**

B- TOPLUMSAL DEĞİŞMENİN YÖNLERİ.....194

1- Çok Partili Süreçte Kadın.....194

2-Sanayileşme, Modernleşme, Aile ve Kadın.....198

a- Çalışma Hayatı'nda Kadın 198

b- Kentleşme Süreci ve Kadın.....215

c- Gecekondulaşma ve Kadın.....219

d- Kırsal Yaşamda Kadın.....224

e- Dış Göç Hareketleri Karşısında Kadın.....232

3- Sosyo-Kültürel Süreçte Kadın.....235

4- Kadın Eğitimi.....240

5- Kadın Hakları Konusunda Geriye Gidişler.....246

C- YASAL KAZANIMLARDA YENİ EVRELER.....255

D- TÜRKİYE'DE FEMİNİZM HAREKETİ.....257

SONUÇ.....264

BİBLİYOGRAFYA.....269

ÖNSÖZ

Çağdaş Türk kadınının bugün toplum içinde ulaşmış olduğu siyasal, toplumsal ekonomik ve kültürel düzey, hiç şüphe yoktur ki içinde yaşadığımız son yüzyılın eseridir. Son yüzyıl içinde yaşanan tarihsel olaylar ve tarihsel süreçte işlenen çağdaş kavramlar, kadın kimliğini yeniden tanımlayarak, kadının özgürlük mücadelesinde yeni ufuklar açmıştır. Bu mücadele ise, kadınlara çağdaş haklarını elde etme yolunda önemli kazanımlar sağlamıştır. Bununla birlikte, bu kazanımların artık istenilen düzeye varmış olduğunu söylemek yine de mümkün değildir. Öyle görünüyor ki, Türkiye’de toplumsal yapının oluşmasında etkili olan faktörler, bugünkü niteliğiyle, kadın erkek ilişkilerinde hukuki bir eşitlik sağlanmış olmakla birlikte, gündelik hayat içinde yine de bir eşitsizlik yaratmaktadır. Ne yazık ki, yasalar ve diğer kurallar daha çağdaş çizgiye çekilse de, yüzyıllar boyu toplumsal davranışlara sinen kültürel normlar ve saplantılar, kolaylıkla bu çağdaşlaşma çabalarına ayak uyduramamaktadırlar. Böylece, yasalar önünde kadın ve erkek eşitliği göreceli de olsa sağlanmış olmakla birlikte, uygulamada aynı sonuca ulaşmak mümkün olamamaktadır. Her aşamada görülen bu sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasal eşitsizlik, toplumsal yapının kadına yönlendirdiği geleneksel ve dinsel dayatmalarla bütünleşmiş olarak, daha uzun süre varlığını devam ettirecek gibi görünmektedir..

Yine de, son yüzyıl içinde Türk kadını, pek çok çağdaş ülke kadınına göre, oldukça erken denilebilecek bir zamanda, çağdaş haklarını elde etme yolunda önemli adımlar atmıştır. Köklü bir atılım ve değişim süreci olarak değerlendirilmesi gereken Türk Devrimi, Türk kadınına adeta bir çağ atlatmıştır. Böylelikle Türk kadını, çağdaş kimliğini kazanma ve uygar dünyada hakettiği yeri alma yolunda, kendi tarihindeki en önemli sıçramayı gerçekleştirmiştir.. Yalnızca bu yönü ile bile Türk Devrimi’nin, büyük devrimler arasında anılmaya değer bir özellik taşıdığını; kadının çağdışı bir kader çizgisi içinde belirlenmiş olan alın yazısını kırmasının,

tarihin büyük bir olayı olduğunu söyleyen pek çok yerli ve yabancı bilimadamı, araştırmacı ve düşünür ortaya çıkmıştır.

Toplumsal değişme kuramı, tanımı ve içeriği itibariyle, toplum yaşantısının olduğu her yerde, süreci ve etkileri gözlemlenebilen bir olgu özelliği taşımaktadır. Toplum yaşantısının olduğu her ortamda bu sosyal olgu ister istemez yaşanmaktadır. Bütün gelişmelere kendisini kapatmayı amaçlayan toplum yaşantılarında bile, bir şekilde, en alt düzeyde de olsa, toplumsal değişimin yaşanılması kaçınılmazdır. Bu kuramın en hızlı ve şiddetli yaşandığı ortamlar ise, pek tabii olarak devrim ortamlarıdır.

Konunun kuramsal yönü ele alınırken ayrıntılarıyla açıklanacağı gibi, yatay ve dikey yönde ve aynı anda işleyişi gözlemlenebilen bu sosyal olgu, pek doğal olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve onu izleyen Türkiye Cumhuriyeti'nin toplumsal yapısında da bariz bir biçimde gözlemlenmektedir. Bu toplumsal olgunun, yalnızca kadın konusunda değil, toplumu ilgilendiren bütün konularda yaşandığını belirtmeye gerek bile yoktur. Nevar ki, bu toplumsal olgular içinde, kadın konusunda yaşanan değişmeler, hem çok hızlı, hem de radikal nitelikler göstermektedir. Bu özellikleri nedeniyle de gerçekten de şaşırtıcı bir niteliğe sahiptir.. Bu değişmelerin sonucunda, Türk kadını devrim öncesine göre bütünüyle yeni bir kimliğe, kişiliğe ve statüye kavuşmuştur. Yeni kimliği ve kişiliğiyle kadın, kendisi için öngörülen kaderci bir anlayışa razı olan çizgisini aşmış, çağdaş haklarını talep eder bir noktaya kadar yükselmiştir

Bu çalışmayla, toplumsal değişme süreci içinde Türkiye'de kadın sorunu ele alınmış ve bu süreç içinde kadın olgusunun geçirdiği nitelik değişmelerinin gözlemlenmesine çalışılmıştır. Böylelikle, tarihsel seyirde gördüğümüz iniş ve çıkışlar sonunda, Türk kadınının bugün içinde bulunduğu durumu net biçimde görmek ve karşılaştığı sorunları tanımak amaçlanmaktadır.

Çalışmalarım sürecinde, bana yakın ilgilerini esirgemeyen, başta danışmanım Prof. Dr. Fevzi Demir olmak üzere, her zaman değerli eleştirilerini ve katkılarını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Ergün Aybars'a ve görüşlerini dile getirerek, beni

yönlendirmede etkili olan eşim Kenan Kırkpınar'a ve arkadaşım Türkan Çetin'e
teşekkürü borç bilirim.

Leyla Kırkpınar

İzmir, 1998

GİRİŞ

Her toplum, kendini oluşturan kültür kalıplarıyla bir nitelik kazanır. Bu nitelik kimi toplumlarda geleneksel değerlerle belirlenmiştir; kimi toplumlarda dinsel ideoloji ağırlıklıdır; kimi toplumlarda ise geleneksel değerler, dinsel ideolojik kalıplarla uzlaşıp kaynaşmıştır. Toplumlar çağdaşlaştıkça ve demokratik bir nitelik kazandıkça da, bu geleneksel ve dinsel değerlerin, gündelik yaşam içinde yer alan kurumları, kavramları ve değerleri etkileme gücü azalmaktadır. Bunun şüphe yok ki değişik nedenleri vardır; ama en geçerli neden, çadaşlaşma ve demokratikleşme sürecinde önemli aşamalar gerçekleştirebilmiş toplumların, toplum kurallarını ve gündelik hayatı belirlerken, daha akılcı çözümler üretebilme yeteneğine ulaşmış olmalarıdır.

Kadın, toplum içinde yer alan erkeklerle birlikte, pek tabii olarak, içinde bulunduğu toplumun kurallarına, değer yargılarına, ideolojik kalıplarına göre sosyal statüsünü şekillendirir. Daha doğrusu, sözkonusu değer yargılarının felsefesine uygun olarak kadın toplum içinde yerini alır. Gülten Kazgan'ın belirttiği gibi; *"Kadınların toplumdaki yeri, yaşadıkları ülkenin gelişme düzeyi, kapitalist düzende bağlı bulundukları toplumsal sınıf ve toplumun kültür değerleri bütünü tarafından belirlenmektedir"*¹. Bu değerler, kadına ya özgür bir statü ve hareket tarzı sağlar, ya da özü ve ruhu gereği, kafes yaşamının içinde ona bir rol biçebilir. Kuşku yok ki, demokratik ve özgürlükçü toplumlarda, kadın da tıpkı erkek gibi, onunla eşit düzeyde ve anlayışta değerlendirilir. Bir toplumda, eşitlik kavramı tartışma konusu olabiliyorsa, elbette ki o toplumun demokratik düzeyi, istenilen noktaya gelebilmiş

¹ Gülten Kazgan, "Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyo Ekonomik Statüsü", **Türk Toplumunda Kadın**, Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Derneği yay, Ankara, 1979, s.137.

değildir. Çünkü demokrasi kültürü, toplumun bir kesimi için özgürlüğü üstün tutup, bir başka kesim için ikinci kategoride algılayamaz. Böyle olmakla birlikte, sözde ve hatta çoğu zaman kurallarda var olan kadın erkek eşitliği, çoğu gelişmiş toplumlarda bile, uygulamada istenilen düzeyde ve nitelikte gerçekleşebilmiş değildir.

Türkiye açısından durum nedir?

Türkiye'nin yeni gelişen bir ülke olarak, geleneksel ve dinsel pek çok değer in ortasında etkilenmelere uğradığını düşünmek pek o kadar zor değildir. Bu etkenler, toplum içindeki işbölümünü belirler; *"bu ahlaki ideolojide, kadının yeri, ev kadınlığı ve analıkla tanımlanır"*². Toplumun dinamik unsurunu erkekler, geri kalan kesimini da kadınlar oluşturmaktadır. Türkiye'de toplumbilim araştırmalarıyla tanınan Kazgan'ın şu yorumuna katılmamak mümkün değildir:

*"... bu ayırım kesin olamaz; çünkü toplumun yüksek sınıfında kadın-erkek arasında sosyo-ekonomik statü azalırken, eğitim ve gelir düzeyi itibarıyla alt sınıfa inildiğinde fark büyümekte, nüfusun %60'ını oluşturan köylü ailelerde ise doruğuna ulaşmaktadır. Aynı zamanda ekonomi geliştikçe ve kişi başına gelir arttıkça, kadınların statüsünde bütün toplum sınıflarında köklü değişimler olduğu, genellikle değişimin iyileşme yönünde olduğu bir gerçektir. Bununla birlikte, köy kadını ile iyi eğitilmiş meslek sahibi kadınlar, ya da genellikle erkeklerle bu sonuncu kategori dışında kalan kadınlar arasında, ikili toplumsal yapının varlığı yadsınamaz"*³.

Görülüyor ki, Türk kadınının toplumsal değişim açısından inceleme konusu yapılması, neresinden bakılırsa bakılsın çetin bir sorundur. Konuya tarihsel perspektiften bakma zorunluluğu gibi, toplumbilim, psikoloji, sosyal psikoloji, kültürel yapı ve bu her bir yapının değişen koşullara göre aldığı yeni biçim gözönünde tutularak bakma zorunluluğu da vardır. Sağlıklı bir çözümlemenin yapılabilmesi için, pek çok bilim dalının ortaya koyduğu bilimsel verilerin

² A.g.m., s.137.

³ A.g.m., s.137.

değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu yapılmadığı zaman, gerçek anlamda bir sosyal çözümleme yapılamayacağı görülmektedir.

Sorunun bu kadar çetin oluşunun en büyük nedeni, hiç şüphesiz, Türkiye'nin yakın tarihinde yaşadığı yoğun değişme süreçleriyle ilgilidir.

Türkiye, Ortadoğu'da Halifeliğin kaldırılması, anayasal bir kural olarak laikliğin yerleştirilmesi, eğitimin birleştirilmesi gibi ilerici siyasal tercihler yardımı ile dinin devlet işlerinden ayrılmasını gerçekleştirebilmiş tek Müslüman ülkedir⁴. Türkiye, gerçekleştirdiği reformlarla, şariat kurallarını kaldırmış, yeni bir toplum ve siyaset düzeni yaratabilmiştir. Bu oluşumlarla birlikte, kaçınılmaz olarak, toplumsal hareketlilik yoğun bir biçimde yaşanmıştır. Böyle bir yapı içinde, yeni rejimin hedeflerine ulaşma çabası içinde, Türk kadınının toplum içindeki yeri ve işlevi değişmiş, yeni bir rolü, kaçınılmaz olarak üstlenmiştir. Yeni rejimin kadını algılayış biçimi, geçmiş dönemlere egemen olmuş ideolojilere göre, kıyaslanamayacak kadar farklıdır. Gerek sanayileşme ve bunun sonucunda beliren kentleşme olgusu, gerekse kültürel yönden ağırlık verilen politikalar, ülke içinde değişik halk kesimleri arasında farklı biçimde algılanmış ya da bu etkenlerin bu katmanları etkilemesi birbirinden farklılıklar göstermiştir. Bu farklılığı yaratan toplumsal kavram ise, hiç kuşkusuz bu etkenlerin zorlamasıyla ve biçimlendirmesiyle beliren toplumsal değişme dediğimiz sosyolojik olgudur.

Tanınmış bir hukuk ve siyaset bilim adamının belirttiği gibi; toplum bir sistem olarak ele alınınca, bunun içinde işleyen en önemli süreçlerden birisi bütünleşme ise, diğeri de sosyal yapının değişmesini ve böylece toplumun değişen şartlara uyum sağlamasını gerektiren mekanizmalardır. Bu mekanizmalar, mevcut yapısı ile devamına imkan bulunmayan sistemi değiştirerek, sürekliliği sağlarlar; böylece, değişme toplumun, yani sistemin devamının şartıdır. Değişme yeteneğini yitirmiş olan siyasal sistemler, hayatta kalmak imkanını da kaybetmiş olurlar. Bu

⁴ Nermin Abadan Unat, "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", **Türk Toplumunda Kadın**, Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Derneği yay, Ankara, 1979, s.XIII.

nedenle, çağdaş toplumlardaki önemli özellik, toplumsal değişimin kuramsal, normal ve gündelik bir olgu haline gelmiş bulunmasıdır⁵.

Toplumsal değişimin, toplum halinde yaşamın bulunduğu her türlü ortamlarda var olan bir sosyal olgu olduğunu söylemiştik. Bu olgunun sürekliliği esas olmakla birlikte, bu sürecin kimi zaman toplumsal yapının kendi iç dinamiklerinin gelişimi ile doğal bir biçimde gelişimi sözkonusu olabileceği gibi, kimi zaman da, bir takım zorlayıcı etkenlerle, önemli sıçramalara tanık olunabilmektedir. Bu sıçramaları doğuran etkenler, kişilerin, kurumların ya da doğrudan doğruya sistemlerin zorlamasıyla ortaya çıkabilmektedir. Genellikle bu süreçte, tarihsel açıdan, dıştan kaynaklanan etkenlerin de etkili olduğu görülebilmektedir.

Bu oluşuma, yakın Türkiye tarihinde yaşadığımız süreç açısından bakalım:

Osmanlı Devleti'nin yıkılan enkazı üzerinde, genç Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Daha doğrusu, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, kökleri Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki batılılaşma çabalarıyla birlikte görülen toplumsal yapı değişimlerinden beslenip gelen uzun bir sürecin sonucudur. Ya da hala da devam ettiği söylenebilecek sözkonusu sürecin önemli bir halkasıdır. Bu süreçte, toplumsal değişme adına önemli gelişmelerin yaşanmış olduğu bilinmektedir. Öyle ki, dönem üzerine eğilen çok sayıda araştırmada, konuların ana yönünü, siyasal, toplumsal, kültürel alanda yaşanan pek çok modernleşme hareketinin sonucunda görülen toplumsal değişme süreçleri oluşturmaktadır⁶. Bu toplumsal değişme süreçleri, elbet de koşulların, yani temel etkenlerin nitelik değişmesine göre farklılıklar göstermekte, kimi zaman toplumun değişmesinde radikal kırılmalara, kimi zaman da doğal bir akışa tanık olunmaktadır. Sözkonusu bu etkenler, siyasal, ekonomik ve kültürel nitelik taşımakla birlikte, iç ve dış gelişmelere ya da

⁵ Bkz. Sulhi Dönmezer, "Atatürk İnkılapları ve Sosyal Değişme Teorileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, V/ 15 (Temmuz 1989), s.523-524.

⁶ Konu ile ilgili pek çok araştırma olmakla birlikte, belli başlıları için bkz: Niyazi Berkez, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, t.y.; aynı yazar, *İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz*, İstanbul, 1965; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK yay., Ankara, 1984; Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1956; aynı yazar, *Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılap Hareketleri*, İstanbul,

oluşumlara da dayanmaktadır. Dünyada, pek doğal olarak da batı dünyasında her alanda görülen gelişmeler, bu gelişmelerin yaşandığı toplumlar, devletin toplumla ya da toplum içinde yer alan grupların birbirleriyle olan ilişkilerinde önemli değişmelere yol açmıştır. Kimi zaman bu ilişkiler büyük devrimlerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Örneğin, değişik tarihsel etkenlerin rolü olmakla birlikte, özellikle Sanayi Devrimi'nin getirdiği yeni koşullar, toplumsal ilişkilerin ciddi biçimde değişmesine yol açmıştır. Burada Sanayi Devrimi'ni yalnızca ekonomik koşulların yeniden biçimlenmesi çerçevesinde algılamak gerekmektedir. Çünkü, sözkonusu devrim, ilk önce ekonomik koşullarda önemli değişmelere ve gelişmelere yol açmakla birlikte, bu gelişmelerin yarattığı yeni faktörler, başta siyasal ve toplumsal yapı ile, bu yapıları oluşturan alt unsurların ciddi biçimde değişmesine neden olmuştur. Kısacası, değişme yönünde yaşanan her bir halka, yeni değişme halkalarını yaratmıştır. Bu halkalar birbirinden farklı nitelikte ve nicelikte olduğu gibi, özellikle birbirlerini etkilemede, hiç olmazsa aldıkları yeni karakterde bu etkilerin rolünün bulunması açısından bir ilişki de görülebilir. Yani, ekonomik koşullardaki gelişmeleri, diğer alanlardan ayırmak mümkün değildir. Çünkü ekonomik kaynaklı gelişmeler, toplumsal, siyasal ve kültürel nitelikli yeni gelişmelerin ve değişmelerin de temelini oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti'nde, kapsamlı bir toplumsal değişmeye yol açan ilk önemli gelişme hiç kuşkusuz Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla başlayan yeni tarihi dönemdir. Batı dünyasında tanık olunan pek çok gelişmenin, sonuçta Osmanlı bürokrasisini de etkilemesinin yanısıra, batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ni yönlendirmeye dönük politikalarının da etkisiyle ilan edilen bu ferman⁷, Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısında ciddi değişmelere neden olmuştur⁸. Bu değişmelerin niteliği ve boyutu, uzun yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin tarihsel gelişimi ile karşılaştırıldığında

1959; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V-IX, TTK yay, çşt. tar; Konuya kısmen de olsa, eğitim açısından yaklaşan bir eser için bkz. Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi*, TTK yay., Ankara, 1980.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, "Gülhane Hattı Hümayunu'nda Batının Etkisi", *Belleten*, XVIII/ 112 (1964), s.581-601; aynı yazar, "Tanzimat'tan Önce Garblılışma Hevesleri", *Tanzimat*, Maarif Vekaleti yay., İstanbul, 1940; Halil İnalçık, "Tanzimat Nedir?", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, Ankara (1940-1941), s.237-263.

⁸ Bkz. Halil İnalçık, *a.g.m*, s. 240-241 ve d.

daha iyi anlaşılabilceği gibi, etkileri açısından o denli derin ve şiddetli olmuştur ki, bunun sonucunda yaşanan kurum, kavram ve kuramsal değişimler, sonraki önemli gelişmelerin de en önemli nedeni haline gelmiştir. Fermanın ortaya çıkmasını sağlayan tarihsel nedenler tabii ki vardır ve bunların neler olduğunu görmek gerçekten önemlidir; ama konumuz açısından yalnızca etkilerine değinmek gerekirse; bir süre sonra, başını Genç Osmanlılar'ın çektiği canlı bir fikir ve edebiyat dünyası ortaya çıkmış, Osmanlı aydını kendisine giydirilen sistemi ve bu sistemin katı kalıplarını eleştirmeye başlamıştır. Böylece, toplumsal değişimin yoğun bir biçimde yaşandığı yeni bir dönem başlamıştır. Bu değişim hem yatay, hem de dikey yönde bir değişimdir; yani toplum içindeki hareketlilik arttığı gibi, değişik grupların statü değişikliği arayışı da yoğun biçimde gündeme gelmiştir. Kısacası, toplumsal yaşantının günlük akışında, bu günlük yaşamı belirleyen kurallarda ve statülerde hızlı değişimler ve gelişmeler ortaya çıkmıştır. Yeni arayışlar ortaya çıktıkça, o zamana değin varlığı bile bilinmeyen yeni sorunlara dikkat çekilmiş, başta bürokratlar ve aydınlar olmak üzere, bu sorunların çözümü yönünde yeni talepler gündeme getirilmiştir. Bu önemli tarihsel evreyi, önce kazanılan özgürlüklerin geriye doğru gidişi demek olan istibdat rejimi, ardından da daha ciddi bir toplumsal dönüşüm olan II. Meşrutiyet hareketi izlemiştir. Bu geriye gidişleri de toplumbilim açısından doğal görmek gerekmektedir; çünkü, katı toplumsal kurallarla belirlenmiş geleneksel-dinsel toplum yapılarında, o zamana değin yaşanmamış ve görülmemiş değişmelerin gündeme gelmiş olması, o eski katı yapılardan kaynaklanan tepkisel güçleri, fırsatını bulduğu anda, değişmeyi sağlayan faktörlerin üzerine itmiştir. Böylece, eski ile yeninin, geleneksel-dinsel olanla, çağdaş olanın savaşı yeni bir evreye pek tabii olarak girmiştir.

Hiç kuşkusuz, bütün bu sayılan tarihsel evrelerden daha önemlisi, Atatürk önderliğinde başlayan Türk Kurtuluş Savaşı ve sonrası dönemi kapsayan Türk Devrimi sürecidir. İlgili bölümlerde daha ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, bütün bu evrelerde yaşanan toplumsal değişim süreçleri, bu sürecin oluşumunu belirleyen etkenlerle, çok yönlü olarak ele alınması gereken bir konudur.

Kısaca hatırlatılmaya çalışılan bu evrelerde, Türk kadınında ne tür statü değişimleri olmuştur? Gelişme adına, Türk kadını ne tür merhaleler elde etmiş, ne tür kazanımlar edinebilmiştir. Bugün, bu sürecin neresindedir?

Her şeye karşın, yakın Türkiye tarihi boyunca, kadın erkek eşitliğinin sağlanması yönünde dev adımlar atılmıştır. Bu adımları, Türkiye gibi aynı kuşakta yer alan geleneksel-dinsel kültür yapılarına dayalı diğer toplum yapılarında görmek hiç bir şekilde mümkün değildir. Tanzimatla birlikte başlayan çağdaşlaşma hareketi içerisinde Türk kadını, gerek düşünce alanında, gerekse doğrudan doğruya siyasi ve toplumsal haklar yönünde ciddi adımlar atabilmiştir. Bu gelişmeler, ancak, sözkonusu dönemlerin düşünce yapılarının ve ideolojik kalıplarının kendine özgü karakterleri içerisinde anlam kazanabilmektedir⁹. Tarihsel akış içinde her dönemin, genel karakteristik özelliklerini belirleyen koşullar değiştiğine göre, kadının sosyal statüsü de, değişen bu koşullara göre yeni özellikler kazanmıştır.

Tanzimat'tan sonra, düşünce dünyasında ve siyasi yaşamda kimi geriye dönüşler olmakla birlikte, dünyada gelişen yeni siyasi akımların da etkisiyle, özellikle II. Meşrutiyet Dönemi'nde imparatorluk sosyal yaşantısında da radikal kırılmalar görülmüştür. Devlet bürokrasisi içinde yeni kurulan kurumların yanısıra, özellikle siyasi hayatta ortaya çıkan yeni akımlar ve bunun doğal bir sonucu olarak doğan siyasi partiler, dernekler ve diğer sivil kuruluşlar, toplumsal değişme sürecini etkileyen en önemli faktörler olmuşlardır. İmparatorluğun klasik kurumları ve kavramları ciddi erezzyona uğrarken, bunların yerine yeni değerler oluşturulmuştur. Yeni siyasi akımlar ve bunlarla ilgili tartışmalar, düşünce dünyasını belirlemeye başlamıştır. Kadın sorunları açısından, ilk ciddi gelişmeler bu dönemde yaşanmıştır. Başta siyasi dernekler ve partiler olmak üzere, siyasetin içinde yer alan kurumlar ve kavramlarda kadınlar erkekler kadar belirleyici bir rol oynamaya başlamışlardır. Bunun güncel hayata yansımaları, pek doğal olarak aynı ölçüde olmamakla birlikte, yine de oldukça etkili olmuştur. Kadının toplum içindeki

⁹ Türk kadınının, Osmanlı dönemindeki mücadelesi için örneğin şu eserlere bkz: Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını: 1839-1923*, M.E.B. yay., İstanbul, 1992; Mukadder Taşçıoğlu, *Türk Osmanlı Cemiyetlerinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri*,

etkinliği arttıkça, kadınla ilgili olarak toplumda oluşturulan rol de önem kazanmaya başlamıştır. Bütün bu gelişmeleri, Türkiye'nin siyasal yaşantısındaki gelişmelerden soyutlamanın olanağı yoktur. Öyle ki, bir anlamda, Türkiye Cumhuriyeti'nde, siyasal teoriler açısından tepeden inme ve devlet merkezli bir zorlama olarak görülse de, kadının radikal nitelikli hak kazanımlarına bu dönem adeta bir zemin hazırlamıştır. Yani, sözkonusu dönemde yaşanan deneyimler ve bu deneyimlerle ortaya konulabilen birikim, Cumhuriyet Türkiye'si'ne aktarılan önemli bir miras özelliği taşımaktadır.

Türkler'in yakın tarihinde, elbette ki en önemli toplumsal değişim, cumhuriyetle birlikte yaşanmıştır. Gerçek anlamda, modern bir toplumu oluşturan bütün sektörlerde en ciddi atılımlar, hiç kuşkuyla yer bırakmayacak biçimde bu dönemde gerçekleştirilebilmiştir. Bunda ise, Mustafa Kemal Atatürk gibi karizmatik bir önderin oldukça belirleyici bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Gerçekte, Atatürk'ün düşünce dünyasının oluşumunda, Tanzimat'la birlikte yaşanan batılılaşma çabaları etkili olmakla birlikte, Atatürk'ün yalnızca yakın çevresinden gelen etkileyici faktörlerin yanı sıra, dünya klasiklerine olan yakın ilgisi ve yoğun okuma tutkusunu, sözkonusu bu birikimlerin ona yönelik etkilerinden çok daha fazla yönlendirici olmuştur. Bu nedenle, onun düşünce dünyasında yer alan kadın konusu ve bu konu ile ilgili öngörülleri, Türkiye'de kadın konusundaki fiili gelişmeleri yakından görüp anlayabilmek için oldukça önemlidir.

Bunun yanı sıra, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, gerek toplumsal yaşantı içinde kadının yeri, gerekse hızla gerçekleştirilen sanayileşme, kentleşme süreçlerinde kadının aldığı yeni statü ve hukuksal kazanımları, adeta yakın Türkiye tarihinin canlı bir panoraması niteliği göstermektedir¹⁰. Toplum yaşantısını belirleyen temel faktörler gittikçe içiçe girip karmaşık ve girift bir durum aldıkça, kadının statüsü de karmaşık ve girift bir nitelik kazanmıştır. Böylelikle, daha

Ankara, 1958; Turhan Olcaytu, "Tarih Boyunca Türk Kadınları ve Atatürk'ün Onlara Kazandırdığı Sosyal, Hukuki ve Ekonomik Haklar", *Kemalist Atılım*, 4-6 (Aralık, 1981)

¹⁰ Bkz. Tezer Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara, 1973; Bernard Kaporol, *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970)*, Ankara, 1982, çşt. syf.; *Cumhuriyetin 50. Yılında Çalışma Alanında Türk Kadını*, Üniversiteli Kadınlar Derneği yay., İstanbul, 1974.

kadının statüsü de karmaşık ve girift bir nitelik kazanmıştır. Böylelikle, daha 1950'li yıllardan buyana, Türkiye'de gerek ekonomik sektörlere göre, gerek kültürel yapılara, gerek dini kalıplara ve gerekse sosyal yaşantı biçimlerine göre, kadın grupları arasında ilişkiler yönünden bir yakınlaşma değil, adeta bir uzaklaşma ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda ise, başta fırsat eşitsizliği olmak üzere, her alanda olumsuz göstergeler ortaya çıkmaya başlamıştır.. Çalışan kadınlar arasında, şaşılacak kadar derin farklılıklar sözkonusu olmuştur. Çalışmayan kadınlar için de, gerek sosyal statü, gerek dinsel taassubun dayatmaları ve gerekse diğer normlar açısından, benzer farklılıkları görmek mümkündür. Yani toplumu oluşturan katmanlar arasında olduğu gibi, her bir katmanda yer alan gruplar arasında, ciddi farklılaşmalar sözkonusudur. Cumhuriyetin ilanına kadar, genellikle batıdan gelen etkenlerin etkisiyle oluşan farklılaşma, genellikle kültürel yapı ve sosyal yaşantı alanlarında kendisini göstermiştir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, etkiyi yaratan faktörler, gene aynı cepheden gelmiş olmakla birlikte, cumhuriyet ideolojisi, yeni siyasal, kültürel ve toplumsal eğilimleriyle, bu etkilere ulusalcı bir içerik verebilmiştir. Bunun sonucunda ise, toplumsal farklılaşmadan daha yoğun olarak, toplumsal değişme hayatın her alanında yaşanabilmiştir. Bu yalnız grupsal kimliklerde değil, en küçük maddi unsurlarda bile gözlemlenebilmiştir. Yazının değişimi, eğitim ve öğretime yeni bir içerik verilmesi, giyim kuşamda yaşanan reformlar v.b. olgular, bu tür değişmelerin maddi olarak görülebilen yönlerinden yalnızca birkaçıdır. Üstelik değişme, toplum içinde yer alan kesimlerin hepsinde aynı ölçüde olmamakla birlikte, tarihte görülmemiş bir yoğunlukta yaşanmıştır.

Tanınmış bir toplumbilim araştırmacısı, değinilen dönem ve ele alınan konular açısından şu yorumu yapmaktadır:

“Türkiye’de XVIII. Yüzyılda başlayan garblılaşıma hareketi, XX. Yüzyılda bağımsızlık savaşı ve Atatürk inkılaplarıyla bilinçli olarak temellendirilmişti. Atatürk döneminde idare, hukuk, ekonomi ve sosyal alanda yapılan inkılaplarla, belirli yönde önemli aşamalar yapılmıştır. Türkiye geçiş halinde bir toplumdur. Bu, imparatorluk yapısında olan feodal bir toplumdur, toplumsal niteliğini koruyan

çağdaş endüstriyel bir topluma...geçmiştir. Toplumsal değişmeler, ister evrimle yavaş yavaş, ister devrim hareketlerinde olduğu gibi birdenbire olsun, tamamen yepyeni bir düzen kurmak amacını güder. Her toplum, maddi ve manevi yeni kültür ürünlerini, iç ve dış ilişki halinde, ekonomik ve sosyal geçmişinden gelen kültürel koşulların etkisinde kalarak karşılar. Hele bizim gibi geçiş halinde olan toplumlarda, hem eski kasaba toplumuna ait, hem de modern kentlere ait norm ve değerlerin yan yana, beraber bulunmaları ve çatışmaları doğaldır. Çağımızın hızlı bilimsel ve teknolojik gelişimi, tüm dünyada ve ülkemizde sosyal yapısını değişimine yol açmıştır. Bu süreç içinde insanların toplumsal ve kişisel davranışlarını düzenleyen norm ve değerler sistemi de büyük ölçüde değişmiştir...Türkiye'nin hızlı bir toplumsal değişme süreci içinde olduğu bilinen bir gerçektir. Bu süreç içinde, diğer tutumlarda olduğu gibi, kadın ve erkeğin cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarında da bir değişme (modernleşme) görülmektedir. Cinsiyet rollerine ilişkin tutumlar, aile işleyişi (dinamiği) bakımından büyük önem taşır. Bu nedenle, bu toplumların çeşitli özellikler taşıyan gruplara göre nasıl değiştikleri incelenmiştir. Ayrıca bu değişimde yaş, meslek, cinsiyet ve eğitim faktörlerinin etkinlik derecelerinin saptanmasına çalışılmıştır... Özellikle yüksek öğrenim yapmış kadınlar en modern tutumlara sahiptir"¹¹.

Bütün bu tarihsel süreçteki toplumsal değişme yönlerinin analizini yapmak, Türk toplumunun gelecekteki hedeflerini daha bilimsel bir şekilde tesbit etmek ve bu hedeflere ulaşmaya çalışırken, ortaya çıkan ve gelecekte de çıkabilecek sorunları önceden görüp, önlemlerini alabilmek için önemlidir.

¹¹ Fatma Başaran, "Ailede Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutum Değişmeleri", *Türkiye'de Ailenin Değişimi*, Ankara, 1974, s.145,159.

I- TOPLUMSAL DEĞİŞME VE TÜRKİYE

Toplumsal değişme, hemen hemen her toplumda varolan sosyolojik bir kavramdır. Bu değişme ile Türkiye’de son yüz elli yılda hızlı bir şekilde sürmüş, ülke kabuk değiştirerek, yepyeni bir devlet ve toplum felsefesi ortaya koyabilmiş, kültürel devrim gerçekleştirmiş, yeni ideolojik kalıplar edinebilmiştir. Ülkemiz bakımından çok önemli olan bu kavramın tarihsel gelişimini görmek için, değişimin evrelerini yakından incelemek görmek elbette ki gereklidir. Ne var ki, konumuz açısından yalnızca bu evreleri görüp tanımak yetmez. Bu evrelerde, kadının edindiği yeni statüleri, bu statülerdeki gelişmeleri ya da geriye gidişleri, yeni kimlik anlayışlarını da irdelemek gerekmektedir.

Türkiye, bu tür önemli toplumsal değişimleri yoğun biçimde yaşamış olmakla birlikte, teknolojik açıdan gene de geri kalmış bir ülkedir. Teknolojik açıdan geri kalmışlık, toplumsal yapının geleneksellikten kurtulamamış oluşuyla da yakından ilgilidir. Yani, sosyolojik olarak, teknolojik gelişme, toplumsal yapıyı da ister istemez etkilemektedir. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye’nin teknolojik gelişmesini istenildiği ölçüde sağlayamamış bir ülke olarak, toplumsal sorunlarını da çözümleyememiş oluşu normaldir. Bu, değişimin çok süratli olmadığı anlamına gelmez; hatta aksine Türkiye’de toplumsal değişimin kendi kültür

coğrafyasındaki ülkelere göre çok daha derin ve etkileyici olduğu görülebilir. Yaklaşık son yüzelli yıllık tarihinde, Türkiye’de toplumsal değişme çok hızlı ve derin olmuştur. Teknolojinin, gene kendi kültür coğrafyasında yer alan ülkelere göre daha gelişmiş olmasının temelinde de bu hareketlilik vardır.

Bu tür hızlı değişen toplum yapılarında, başka kültür coğrafyalarından kaynaklanan etkileme faktörlerinin son derece yoğun oluşu da normaldir. Türkiye *“...bu nedenle, sürekli olarak dışarıdan teknoloji ve ideoloji bombardımanına uğramaktadır”*¹². Kongar, *“Bir zamanlar tüm insanlığın en ileri teknolojik düzenlerini belirlemiş olan Türk-İslam toplumsal çizgisinin, son derece kendine özgü nitelikleri”* olduğuna değinerek, şu ilginç ve çarpıcı görüşü dile getirmektedir:

“...teknolojik üstünlüğü ele geçirmiş olan toplumların ürettikleri modeller ile Türkiye gerçeği birbirine tam uymamaktadır.

Dünyanın bugün eriştiği etkileşim düzeyinde, toplumların birbirinden bağımsız gelişme ve değişme çizgileri izlemesi sözkonusu olamaz. Yine de, geleceği bugün, bugünü de dün belirlediğine göre, dünleri farklı olan toplumların yarınlarının da bir ölçüde farklı olacağını beklemek bilim dışı değildir.

Üstelik kim tarafından üretilmiş olursa olsun, bütün kurumsal modeller belli bir soyutlamaya dayandırıldığı kimi zaman, toplum gerçekleri ile çelişir.

*İşte bütün bu nedenlerle, Türkiye gerçeğini, içinde bulunduğu bütün etkileşim sistemleri açısından, kendi geçmişini yadsımadan ele almak zorundayız. Bu ele alış sırasında, olanaklı olduğu ölçüde serinkanlı davranmamız gerekmektedir. Çünkü şovenizmin kapanları ile bağnazlığın kalıpları, elimizdeki verilerin gerçeğe uygunluğunu irdelerken, en büyük düşmanlarımız olarak karşımızdadır”*¹³

Bu açıdan bakıldığında, toplumsal değişme kavramının Türkiye’nin yakın tarihinde, bu arada da, kadının çağdaş statüsünün belirlenmesinde ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır.

¹² Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramı ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul, 1995, s.315.

¹³ Emre Kongar, a.g.e., s.515; ayrıca bkz. Hilmi Yavuz, *Felsefe ve Ulusal Kültür*, Çağdaş yay., İstanbul, 1975.

A- TOPLUMSAL DEĞİŞME KURAMI

Toplumsal yapıların değişimi, bugüne dek pek çok düşünür ya da toplumbilimci tarafından ele alınmıştır. Kavramın değişik tanımları yapılmış, kuramsal yapılar üzerine, değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bunların kimisi, somut bir toplumsal yapı üzerine temellendirilmiş, kimisi de farklı toplum yapılarının karşılaştırması biçiminde yapılmıştır.

Bu farklı yöntemlerin, terminolojik yönden üzerinde durduğu temel toplumbilimsel kavram "*toplumsal yapı*" kavramıdır. Sosyal bilimlerin temel özelliği bu bilim dallarının toplumlarla ilgilenmesi olduğuna göre; toplumsal değişmeyi ele alan çalışmaların özüne ise, toplumsal yapı olarak sistematığı yapılan kavramda şahit olunan değişmelerin irdelenmesi hakim olmuştur. Bu toplumsal yapı içinde rol oynayan her bir birey "*aktör*" dür; toplumsal sistem ise, bu aktörlerin birbirleriyle etkileşiminden doğar¹⁴.

Bunların tanımları üzerinde ayrıntılı olarak tabii ki çok şeyler söylenebilir. Bunları ayrıntılı olarak ele almak yerine, toplumsal değişmenin bu noktada önem kazandığını vurgulayarak genel tanımlarını ele almak ve bu değişmeyi sağlayan etkenlere eğilip, bunu tarihsel perspektiften irdelemek daha anlamlı olacaktır..

1- Kuramsal Tanımlama

Türkiye’de toplumsal değişme kavramı üzerine yeterince araştırma yapıldığı ve buna ilişkin kuramların tarihsel süreç içinde değişik olgular üzerinde

¹⁴ Bkz. Emre Kongar, a.g.e., s.32-33.

gözlemlendiği pek söylenemez. Üstelik yalnızca Türkiye’de değil, dünyanın genelinde de toplumsal değişme kavramı üzerinde fazla bir tartışma yapılmamıştır. Kongar’ın yaptığı aktarmalardan anlaşıldığına göre, toplumsal değişme denildiğinde genellikle, “*toplumun temel düzenindeki kaymalar*” gibi yuvarlak bazı ifadeler kullanılmakla birlikte, sınırlı da olsa anlamlı tanımlar ortaya konulmuştur. Örneğin, Berelson ve Steiner şöyle bir tanım verirler:

“Her ne kadar hayatta her şey değişmekte ise de, bu terim (toplumsal değişme) yalnızca toplumun yapısındaki temel ve geniş değişimleri belirtir. Ailenin örgütlenişindeki, hayat kazanma yollarındaki, dinsel davranışlardaki, insanlar tarafından benimsenen değerlerdeki ve kullanılan teknolojilerdeki değişimler(gibi). Terim, toplumun temel kurum ve örgütlenişindeki kaymaları belirler”¹⁵.

Ginsberg toplumsal değişmeyi, “*toplumdaki yapısal değişme, yani toplumun büyüklüğünde, parçaları arasındaki kompozisyon ya da dengede ya da örgütlenme şeklinde meydana gelen değişme*” olarak tanımlarken; Boskoff; “*Toplumsal değişme, belli toplumsal sistemlerin yapı ve fonksiyonlarında meydana gelen önemli değişimlerdir*” demektedir¹⁶.

Bu farklı tanımları aktaran Kongar, bu tanımlardan hareketle şöyle bir genelleme yapar:

“Görüldüğü gibi bütün bu tanımlar değişmeyi, belli bir toplumun sınırları içinde ele almaktadır. Bu durum,... orta boy kuramların belirgin bir şekilde değişmeye yansımalarından başka bir şey değildir. Bu anlayışın toplumsal değişme mekanizması şöyle ortaya konulabilir: Toplumsal değişme, toplumun yapısındaki değişimdir. Toplumun yapısı, toplumsal kuramların belirlediği toplumsal ilişkilerden meydana geldiğine göre, değişme, ilişkilerin değişmesidir. Bütün

¹⁵ A.g.e., s.55.

¹⁶ A.g.e., s.55.

bunların ardında da, toplumsal bireylerin, yani aktörlerin davranış değişimleri yatar”¹⁷.

Geray’a göre ise, geniş anlamıyla toplumsal değişme, toplumun yapısında, üretim biçiminde, insan-toprak ilişkilerinde, davranışlarında görülen değişimlerdir. Toplumun endüstri öncesi toplum olmaktan, işleyim (endüstri) toplumu durumuna geçmesi gibi. Başka bir deyişle, toplumun, feodal bir toplum olmaktan çıkıp, anamalcı (kapitalist) toplum durumuna gelmesi ya da kapitalizmden sosyalizme geçmesidir. Kısacası toplumun bir aşamadan ötekine geçişidir¹⁸.

Tabii ki bu tanımlar, günümüz modern biliminin kabul ettiği çağdaş tanımlardır. Oysa kavram, tarihsel derinlik içinde, önemli sosyolojik ekoller yaratmış düşünürler tarafından da değerlendirilmiş, kimi genellemeler yapılmıştır. Aslında bu tanımların her birinde gerçek noktalar bulunmakla birlikte, bilimsel sosyolojik tanım, bu anlayışların üzerine oturmuştur.

Toplumu bir organizma olarak gören Auguste Comte, toplumsal değişimin birbiri ardından gelen üç aşamadan meydana çıktığını kabul etmektedir. Ona göre bu aşamalar bir evrim şeklindedir. Bu üç evrenin ilki teolojik devre, ikincisi metafizik devre, üçüncüsü ise pozitif devredir¹⁹. Spencer ise, toplumlardaki değişimleri evrimci bir yaklaşımla ele alır ve organizmalarda tanık olunan değişimlere benzer bir değişimin olduğunu vurgular. Ona göre bu değişme süreklidir ve ancak toplum ile birey arasında bir dengenin ortaya çıkması ile sonu gelebilecektir²⁰. Ünlü sosyolog Sorokin de, toplumsal değişme kavramından bir ferdin, bir objenin veya bir sosyal değer - insan faaliyeti ile yaratılmış veya değiştirilmiş olan her şeyin- bir sosyal durumdan, başka bir sosyal duruma geçişini anlamaktadır ve o da bu hareketliliğin yatay (yüksek ufki hareketlilik) ve dikey (şakuli) olabileceğini vurgulamaktadır. O, ilginç bir noktaya da dikkat çekmektedir. Bir toplumda dikey sosyal hareketliliğin sıfır olduğu bir tabakalaşmış yapı oluşmuş

¹⁷ A.g.e., s.56.

¹⁸ Cevat Geray, *Halk Eğitimi*, A.Ü.E.F. yay., Ankara, 1978,s.38.

¹⁹ Emre Kongar, A.g.e., s.94-97.

²⁰ A.g.e., s.91-93.

olabilir. Böyle bir toplumda ne yükselme hareketi, ne de üyelerinin akışı sözkonusudur. Her birey, doğduğu sosyal tabakaya sürekli olarak bağlıdır. Bu tip bir tabakalaşma mutlak surette kapalı, sıkı -rigide- nüfuz edilemez ya da hareketsiz olarak vasıflandırılabilir. Doğal olarak bunun karşısı olan tip ise, dikey hareketliliğin yoğun olduğu bir tiptir. Burada, tabakaların ayrılmış üyeleri çok zayıftırlar ve bir kattan ötekine geçiş için özellikle nüfuzu mümkündür. Bu tip sosyal tabakalaşma, hareketli -mobile- olarak vasıflandırılabilir. Bu iki ekstrem tip arasında, bir çok orta tipler ya da tabakalaşma tipleri bulunabilir²¹. Yatay hareketlilik, sınıf değiştirmeden meslek ya da yer değiştirme biçiminde olabilir. Eğitim köylünün kente göçmesi için bir anahtardır. Köylüler kente göçmek istemektedirler. Yatay hareketlilik büyük ölçüde eğitim ile ilgilidir. Dikey hareketlilik ise, bir anlamda sınıf değiştirmedir.²² Sorokin, dikey hareketlilik kuramının bazı sonuçlarına da ilgileri çekmektedir: Tabakaları mutlak surette kesilmiş olan ve ekonomik, siyasi ve mesleki ve başka normlar altında dikey hareketliliğin mevcut olmadığı cemiyet, hemen hemen yok gibidir. Dikey hareketlilikte, mutlak surette özgür olduğu bir sosyal tabakadan, başka bir sosyal tabakaya geçmenin hiç bir direnişi ile karşılaşmamış cemiyet hiç mevcut olmamıştır. Batı cemiyetlerinde, XIX. ve XX. yüzyıllar, mesleki, ekonomik ve politik şekiller altında, ekstrem hareketlilik devirleri olmuştur. Bununla birlikte, geçmiş zamanda buna eşit ve belki daha büyük hareketlilik devirleri olmuştur²³.

Max Weber ise, toplumsal değişmeyi, ünlü “*Karizmatik*” kavramı paralelinde inceler. Ona göre; “*Toplumsal değişme ile karizma arasındaki ilişki, meşru otorite kaynaklarının niteliğinden gelmektedir*”²⁴. Emile Durkheim ise, toplumsal değişmeyi işbölümü ile farklılaşma kavramlarında temellendirerek ele alır. Toplumsal değişme ve farklılaşma, işbölümünün gelişmesine bağlıdır. Buna paralel olarak da, teknoloji de önemli bir etkindir²⁵.

²¹ P.A.Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji kuramları*, C.II, (Çev. M. Münir Raşit Öymen), KB yay., Ankara, 1994, s.245-247.

²² Cevat Geray, a.g.e., s.39-40.

²³ Sorokin, a.g.e., s.247.

²⁴ Emre Kongar, a.g.e., s.99.

²⁵ A.g.e., s.104.

Evrimeci yaklaşımla toplumsal değişmeyi bu şekilde açıklayan düşünürlerin yanında, konuya diyalektik açıdan yaklaşanlar da farklı bakış açıları ortaya koymaktadırlar. Bu açıdan konuya yaklaşan en önemli düşünür, kuşkusuz ki, Karl Marx'tır. Marx, değişmeyi üretim biçimine ve toplumdaki sınıflar arası dinamiklere dayamaktadır. Üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumsuzluk, ister istemez bir çatışmayı doğurmaktadır ve bu çatışmanın getirdiği sonuç ise, değişmedir²⁶.

Doğal olarak toplumsal değişmeyi ele alıp irdeleyen ve farklı kuramsal boyutlarda değerlendiren düşünürlerin ve toplumbilimcilerin herbirine yer vermek mümkün değildir.

Sonuç olarak şu söylenebilir: Toplumsal değişme, bütün toplum yapılarında kimi zaman evrim kimi zaman da devrim biçiminde varolan, hızı, şiddeti toplumsal yapıdan yapıya ve tarihsel dönemler içinde değişen önemli bir toplumbilim kavramıdır. Ayrıca sağlıklı tarihsel çözümleme için, hiç de ihmal edilmemesi gereken bir kavram olarak karşımızda durmaktadır.

2- Değişme Etkenleri

Değişmeyi sağlayan etkenler nelerdir? Toplumsal değişme hemen hemen her toplumda olduğuna ve toplumdan topluma farklılıklar gösterdiğine göre, değişmeyi sağlayan etkenlerin varlığı kaçınılmazdır. Bu etkenlerin, toplum yapılarına ve tarihsel süreçlere göre farklılıklar taşıdığını anlamak da zor değildir.

Kongar'ın da belirttiği gibi, toplumsal değişme sürecinin altında, insanoğlunun tüm maddi ve manevi birikimleri yatmaktadır. Bu birikim maddi kültür alanında teknoloji, manevi kültür alanında ise ideolojidir. Toplumsal değişmeyi, insan doğa çelişkisinin belirlediği teknoloji ile insan-insan çelişkisinin belirlediği ideoloji arasındaki etkileşim biçimlendirmektedir²⁷.

²⁶ A.g.e., s.128-

²⁷ A.g.e., s.60.

Hiç şüphe yok ki, teknoloji ve ideoloji kavramlarını belirleyen alt etkenler sayarak bitirilecek gibi değildir. Buna en gerçekçi yaklaşım, tarihsel gelişmeye yakından bakmakla olur. Bilim tarihini, dinler tarihini, teknoloji tarihini yakından gözden geçirdiğimizde, önemli ipuçları elde etme imkanımız olmaktadır.

Ama, yine de, hem teknolojiyi, hem de ideolojiyi oluşturan en önemli faktör eğitimidir. Eğitimin niteliği ve düzeyi, toplumların ideolojik yapılarını belirler ve teknolojik düzeylerini yaratır.

Geray bu noktada sormaktadır:

"Değişmeyi yalnız eğitim mi yaratır?"

Ona göre eğitim, belli bir yerde tutucudur. Çünkü eğitim toplumun birikmiş ekinini (kültür) aktarır. Ama eğitimin tutuculuk alanında, kültürü geliştirici yönü de vardır. Yeni değer yargılarını, bilgileri, becerileri geliştirmek, üretmek, arayıp bulmak, yaymak, eğitimin tutucu olmayan bir yönünü oluşturur. Kuşkusuz bu toplumu etkilemektedir. Eğitim, yalnız başına değişmeyi yaratamaz. Birey ya da toplum olarak yaşama uygulanabilecek bir eğitim verilmezse, öbür olanaklarla desteklenmezse, beceriler uygulanmazsa, bunlar kısa zamanda unutulup gider. Toplumsal değişmeyi yalnız başına eğitim oluşturmaz. Ulaşım kolaylıkları (yol, telefon, kitle iletişim araçları) geliştikçe, toplum dış toplumlarla ilgi kuracak, oradaki yeni durumları, yeni değerleri tanıyıp benimseyecektir. Bu eğitimin etkinliğini de artırır. Öteyandan, okuma yazma bilmeden de, yani eğitim görmeden de birey kitle iletişim araçlarından yararlanabilir. Bunun yanında, teknolojik değişme ve ilerleme olmadan, eğitim ve ulaşım kolaylıkları yalnız başına etki yapamaz. Teknolojik ilerlemenin, insanın yaşantısına girmesi gerekir. Ama, bu alandaki ilerlemeler de yalnız başına değişmeyi sağlayamaz. Eğitim bu yenilikleri öğretecek, etkinlikleri artıracaktır. Değişme için endüstrileşme zorunludur. Bir ülke, endüstrileşmeden gelişemez. Makinaları çalıştıracaklar insanlardır. Otomasyonda da makinanın başında insanlar vardır²⁸.

Türk Sosyoloji tarihinde, toplumsal değişme kavramı üzerinde sistemli olarak duran ilk düşünür hiç şüphesiz ki Mümtaz Turhan'dır. Turhan, toplumsal

²⁸ Cevat Geray, *Halk Eğitimi*, s.39.

değişmenin daha çok kültür boyutu üzerinde durmaktadır. Türkiye'nin yakın dönemdeki tarihsel gelişimine de değinen ünlü sosyolog, seçilmiş köy örnekleri üzerinde yaptığı araştırmada, zaman zaman konunun kuramsal boyutuna da dikkat çekerek, kültürel değişmenin temel etkenlerinin neler olduğunu irdelemektedir. Birbirinden yabancı ve uzak kültürlerin, kimi zaman zorla, kimi zaman da doğal akışın bir sonucu olarak karşılaşması durumunda alacağı yeni karakteri, değişik örnekler üzerinde açıklamaktadır. Bu karakter değişiminde, değişimi etkileyen etkenlerin gücü üzerinde durmakta ve bu değişikliğin maddi ve manevi kültür unsurlarına nasıl yansıdığını örnekleyerek anlatmaktadır²⁹.

Türkiye'de başlayan batılılaşma hareketlerinin, topluma getirdiği maddi ve manevi dayatmalar, pek çok boyutuyla birlikte toplumsal değişme sürecini hızlandırmıştır. Bu sürecin, devlet bürokrasisinde olduğu kadar, toplumun pek çok katmanında da yansımaları olmuştur. Sonuçları ise; yeni toplumsal yaşantının oluşumunda rol oynamıştır. Kentlerdeki güncel yaşayış elemanlarından, köylerdeki değişim elemanlarına kadar, pek çok maddi ve manevi kültür değişmelerini görmek mümkündür. Bütün bu değişmelerin, kimi değerleri değiştirmesine karşın, yine de bir dikey hareketlilik olarak gerçekleştiği görülebilir.

Nitekim, Sorokin'in batı toplumlarında Sanayi Devriminden buyana görülen dikey hareketliliği olumlu bir gelişme olarak gören yorumu hatırlandığında, benzer yorumu Türkiye'nin değinilen dönemdeki toplumsal değişimine uyarlamak da mümkündür³⁰. Toplumsal değişmenin kültür boyutunda, özellikle maddi kültür değişmelerinde yoğun bir hareketlilik sözkonusu olmuştur. Toplum olarak içinde yaşanılan doğal çevrede insan gruplarıyla bütünleşen alet-edevat kadar, kişilerin davranış kalıplarında ve giyim kuşamlarında da değişmeler sözkonusu olabilmektedir.

²⁹ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, Başbakanlık yay., Ankara, 1972; çalışmanın belki de en ilginç yanı, yakın tarihin tahliline yönelen yazarın, cumhuriyet döneminde köy ve kentlerde maddi ve manevi kültür değişmelerinin tesbitine eğilmesine karşın, cumhuriyete kadar olan dönemde sentez değerlendirmeler yaparken, cumhuriyet dönemi için bu tür değerlendirmelerde bulunmayışdır; değişik boyutlarda değişmelere uğrayan toplum yapılarında, kişi psikolojisinin aldığı yeni karakterler için bkz. Cemiyet İçinde Fert, (çev. Mümtaz Turhan), MEB yay., İstanbul, 1983. ²⁹ Sorokin, a.g.e., C.II, s.247

³⁰ Sorokin, a.g.e., C.II, s.247

Böyle bir toplumsal ilişkiler yumağı içinde, erkeklerin ve kadınların toplumsal rollerinde de önemli değişimler olmasını beklemek son derece doğaldır. Bu roller, yeni koşullar içinde yeni bir karakter ve biçim alacağına göre, kadınlarla erkekler arasındaki ilişkilerin de yeni bir biçim ve karakter alması normal bir sonuçtur. Toplumsal ilişkiler ve değer yargıları değiştikçe, kadınlarla erkekler arasındaki toplumsal ilişkileri belirleyen kurallar ve yasalar, değişimin etkisi altında ister istemez yetersiz kalmaktadır. Bu durumda giderek kuralları ve yasaları değiştirme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu değişmeyi sağlayabilen toplumlarda, devlet ve toplum arasındaki ilişkiler normal ve sağlıklı bir seyir izlemektedir. Bunu sağlayamayan toplumlarda ise sürekli bir hoşnutsuzluk ve toplum kesimleri arasında radikal tavır alışlar sözkonusu olabilmektedir.

B- TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL DEĞİŞME, AİLE VE KADIN

Türklerin bilinebilen tarihlerine baktığımızda, en yoğun toplumsal değişimin Türk Devrimi ile birlikte yaşanmış olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü, Devrim öncesinde Türkler'in toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel durumları ile, devrim sonrasında ulaştıkları düzeye yakından baktığımızda bunu net biçimde görmek mümkündür. Bu değişme yönlerinin herbirisi hiç kuşku yok ki, başlıbaşına bir araştırma konusu olabilecek önemdedir. Örneğin, devlet anlayışının, önceki devlet anlayışıyla hiç bir ilgisi yoktur. Çünkü teokratik özelliği olan bir imparatorluğun, ulusal ve laik bir anlayışa yönelişi sözkonusu olmuştur. Devleti oluşturan kurumlar bu yeni sistemde yeniden düzenlenmiş, yeni kurumlar kurulmuş, eski sistemin çatısını oluşturan pek çok kavram da yıkılmıştır. Birey teba olmaktan çıkmış, çağdaş devletin en önemli unsuru olan vatandaş düzeyine yükselmiştir. Toplum uhrevi ve kaderci bir anlayıştan çıkarılmış, pozitif bilime yöneltmiştir.

Pek doğal olarak bu sayıverdiğimiz bir kaç yönün yanında daha sayılabilecek yüzlerce yeni anlayışın, toplumun siyasal, kültürel, ekonomik ve toplumsal yapısında önemli sıçrayışlar, kırılmalar, kısacası radikal değişimler ortaya çıkarması normaldir. Zaten bu değişimler, toplu olarak devrim kavramı ile açıklanabilmektedir. Bu devrim, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Türk Milleti'nin eseridir. Bu devrimin genç ideolojisi ise, çağdaşlaşma ve Batılaşma olarak açıklanabilir.

Türk Devrimi'nin genç karakteri ve bu genel karakter içerisinde kadının ve modern ailenin algılanış biçimine ileriki sayfalarda değinilecektir. Burada vurgulamak istediğimiz şey yalnızca, radikal değişimin yoğun olarak bu dönemde yaşanmış olmasıdır.

Aile yapıları, tarihin her çağında, bir cemiyetin bütün hayatında aynı ölçüde kalmamıştır³¹. Toplumsal oluşumun başlangıcını arayan düşünürlerden bazıları, ev içindeki aile yaşamı ile geniş siyasi toplum arasında sıkı bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır³². Tarihi süreç içinde değişik aile tipleri görülmüştür. Aile bireylerini biraraya getiren temel etkenler, kimi zaman siyasi, kimi zaman dini, kimi zaman da pederşahi özellikler taşımıştır³³. Böylece, tarihin akışı içinde, toplum yapıları değiştikçe, aile yapıları da değişmiştir. Aile yapılarının değişmesi ise, aile içinde hem erkeğin, hem kadının, hem de aile içinde yer alan çocukların ve diğer aile üyelerinin yeni roller üstlenmesini gerektirmiştir.

Bu genel kuram açısından baktığımızda, tarihsel boyutta, Türk aile hayatında da buna benzer değişimleri ve ailede yer alan bireyleri yeni statü edinmelerini net biçimde görmek mümkündür. Nevar ki, bu değişimin önemi, ancak diğer coğrafyalarda yer alan kültürlerde, bu statülerin nasıl belirlenmiş olduğunu kıyaslamakla mümkündür. Üstelik bu kıyaslamayı yalnızca başka toplumlarla

³¹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Türkler'de Aile İhtimaiyatı", *Yeni Türk Mecmuası*, sayı:42-44, 46'dan akt. *Aile Yazıları: Temel Kavramlar, Yapı, Tarihi Süreç*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu yay., Ankara, 1991, s.1; sözkonusu bu makalenin geniş bir özeti için bkz. *Hukuk Fak. Mec.*, 1 (1938-1948), s.1-20; aile kavramı için bkz: Hilmi Ziya Ülken, "Aile", *Sosyoloji*, İstanbul, 1943, s.268-278'ten akt: *Aile Yazıları...*, C.I, s.27-32; Kemal Karpaz, "Ailede Devletçi ve Ferdîyetçi Görüş", *İstanbul Kültür Dergisi*, Sayı: 47 (1945), s.14'ten akt. *a.g.e.*, s.33-36.

³² Fındıkoğlu, *a.g.m.*, s.1.

³³ *A.g.m.*, s.3-7.

yapmak yeterli değildir; aynı zamanda, tarih dilimleri içindeki statüleri de karşılaştırmak gerekmektedir.

Osmanlı kadını, cumhuriyet dönemi kadınından farklıdır. Selçuklu dönemi kadını da, Osmanlı dönemi kadınından farklıdır. Bununla birlikte, aynı zaman dilimlerinde yer alan, değişik sosyal ve kültürel grupların kadın kimlikleri arasında da farklılıklar vardır. Örneğin bugün, doğu kadını batı kadınından farklıdır; batı kadını da kuzeyde yaşayan Türk kadınından farklıdır. Başka bir deyişle, hiç bir coğrafyanın kadını, başka bir coğrafyanın kadını ile ıpatıp sosyal ve kültürel benzerlikler göstermez. Bununla birlikte farklılaşma yalnızca, coğrafik farklılıklardan değil, dini, ekonomik, siyasal ve kültürel farklılıklardan da ileri gelebilmektedir. Örneğin, islami yaşayışı yoğun biçimde gerçekleştiren kadın, batı tarzı yaşam biçimini benimsemiş Türk kadınından farklıdır. Bununla birlikte, hem köylerde, hem kentlerde ya da başka bir deyişle bütün ülke sathında çok farklı geleneksel değerler içinde yoğrulmuş kadın dünyası sözkonusudur.

Bu farklılıklar, hem kültürün, hem tarihsel sürecin, hem ekonomik yapının, hem de siyasal eğilimlerin günümüze ulaştırdığı etkilerdir. Bu farklılıkları olabildiğince çoğaltmak mümkündür.

Kısacası, tarihsel farklılıklara karşın, yaşanan zaman dilimi içinde de yoğun bir farklılaşma sözkonusu olabilmektedir. Tarihsel gelişim, eşit, homojen bir kültür ve tabii konumuz açısından tek bir kadın dünyası yaratabilmiş değildir. Oysa, sanayileşme ve teknolojik gelişme, özellikle batı dünyasında bunun tersi bir oluşumu gerçekleştirmiştir. Türkiye için bu farklılığın nedeni, Türkiye'nin bütün sıçrayışlara rağmen, yine de sanayileşmesini tam olarak tamamlayamamış bir ülke olmasındandır.

II- TARİHSEL SÜREÇTE KADIN

Toplumsal değişimin, kadın dünyasında yol açtığı etkileri yakından görebilmenin en önemli yöntemi, tarihsel verilere yakından bakmaktır. Tarihsel süreç, bizim için bu yönden zengin bir laboratuvar olma özelliği taşımaktadır. Hiç şüphesiz, etkileşimin son derece sınırlı olduğu tarihsel derinlik içinde, kültürler arasında görülen diyalog eksikliği ve keskin farklılaşma, yalnızca kadın dünyası için değil, toplumu oluşturan bütün maddi ve manevi faktörler için de geçerli olmuştur. Ancak zamanla kitle iletişim araçlarının çoğalması, kültürler arasında her şeye rağmen, belli bir yumuşamanın yaşanmasına neden olmuştur. Böylece, tarihin derinlikleri içinde kadınlar için gördüğümüz keskin farklılıkları, günümüzde aynı ölçüde görmek mümkün değildir.

Böyle olmakla birlikte, yine de dinler, kültürler, teknolojik gelişmişlik ve gerikalmışlık, kadın dünyası açısından, toplumlar arasında, belirgin farklılıklar oluşmasına neden olmuştur. Günümüzde kadınların toplumda varolma ve kişilik kazanma mücadelesinde, önemli ölçüde bu tarihsel tortuları aramak gerekmektedir. Bu nedenle, değişik kültür ortamlarında ve bu arada kendi konumuz açısından eski Türk toplumlarında kadının durumunu görmek, günümüzdeki sorunları anlamak açısından son derece önemlidir. Böylece, kadınların hak savaşının nereden, yani hangi noktadan geldiğini ve hangi evrelerden geçtiğini; gelecekte ise nereye, hangi hedeflere kadar gidebileceğini kestirebilmek mümkün olabilecektir.

A- ESKİ KÜLTÜRLERDE AİLE VE KADIN

Tarihin başlangıcından buyana, kadınlık dünyasının eşitlik ve hak arayış mücadelesi devam etmektedir. Doğal şartların fizyolojik olarak, kadın ve erkek arasında yarattığı farklılıklar, kimi kültürlerin, dinlerin yüklediği tortularla derinleşmiştir. Fizyolojik farklılıkta ayrıntılardan yalnızca bir tanesi olan kaba güç, erkeğin kadına göre daha üstün olduğu yolunda yanlış bir anlayışın doğmasına neden olmuştur. Bu anlayış, insanın doğal ortamda daha özgür olarak hareket etme olanağının olduğu en eski dönemlerde bu denli yoğun olmamıştır. Geleneksel kültürlerin güçlenmesi, teolojik faktörlerin de bu kültürlerle uzlaşması sonucunda, kadının erkeklere göre arka planda kalışı, daha da katı bir noktaya varmıştır. Böylece, göreceli olarak, ilk devirlerde daha eşitlikçi olan kadın erkek ilişkileri, sözkonusu süreçlerin yaşanması ile birlikte, kadının aleyhine olarak daha da bozulmuştur. Kimi kültürlerin ve dinlerin, bu eşitsizliği bir ölçüde ortadan kaldırma girişimi yanında, genel olarak bir geriye gidiş son yüz yüzelli yıla kadar devam edip gelmiştir. Bu son dönemdeki kimi tepkilere ve önemli gelişmelere karşın, günümüzde bile kadının, pek çok toplumda hukuksal eşitliği pekişmiş olmasına rağmen, geleneklerde ve dinlerde varolan eşitsiz statüleri devam etmiştir. Yine de demokrasilerin gelişmesi ile birlikte, çağdaş toplumlarda kadın erkek eşitsizliği konusunda önemli duyarlılıklar yaşanmış, önemli toplumsal tepkiler oluşmuştur. Ama yine de bunun sorunu ortadan kaldıracak düzeye geldiğini söylemek mümkün değildir.

Bu noktada, kadının genel olarak tarihsel süreçte ve kültürler arasında nasıl bir statü değişimi geçirdiğine yakından bakalım:

1- Eski Taş Çağı'nda Kadın

Avcı ve toplayıcı (Eski Taş Çağı) toplumlarında yaşayan insanlar, yabani bitkileri toplayarak ve hayvanları avlayarak yaşamaktaydılar. En geçerli kanıtlar, erkeklerin çoğunun avcılık, kadınların ise sebze, meyve tahıl topladığını göstermektedir. Böylece ilk iş bölümü, cinsel sınırlar üzerine dayanmaktaydı. Bu kadınların ikinci derecede rol oynadığı anlamına gelmekteydi. Tersine kanıtlar, onların erkekler kadar sıkı ve uzun süreli çalıştığını, ekonomik katkılarının da erkekler kadar önemli olduğunu ve statülerinin kabaca eşit olduğunu göstermektedir. Ayrıca bir kişinin silah veya aletleri dışında çok az bir özel mülkiyeti sözkonusuydu. İnsanlar kollektif bir birlik olarak çalışıyor ve kollektif olarak paylaşıyorlardı³⁴.

2- Yeni Taş Çağı'nda Kadın

Yeni Taş çağında ortaya çıkan tarımcı ve çoban toplumlar döneminde araç gereç ve silahlar geliştirilmiş ve bunlar da sosyal koşulları etkilemiştir. Bu dönemde cinsiyete dayanan önemli bir sosyal değişme sözkonusuydu. Erkekler hayvan yetiştirmede öncü olmuşlardı. Kadınlar ise sistemli olarak, tarım yapmanın öncüsü idiler. Bu dönemde kadınlar besin sağlama ve pişirme gibi çok önemli bir işleve sahip olduklarından, çok yüksek bir statüye sahip bulunuyorlardı. Çünkü toplum yapısı içinde, insanın varoluşunun en önemli nedenleri bu iki unsura sahip olup-olmamakla açıklanıyordu. Bu iki gücün de kadının elinde oluşu, onu toplum içinde ön plana çıkarmıştı.

Tümüyle tarımın egemen olduğu ve tarımın çoğunu kadınların yaptığı bu topluluklarda, akrabalık ve miras kadına göre hesaplanıyordu. Yani klan ana soyuna bağlıydı. Bir kadın, klan lideri olarak seçilebilmekteydi. Hiç bir neolitik kültür

³⁴ Sevinç Özen, "Aile Kurumuna Bazı Sosyolojik Yaklaşımlar", *Seminer Dergisi*, Sayı:5 (1987), s.406.

kadının ya da erkeğin üstünlüğünü göstermemektedir. Bu toplumlarda kadınlar ve erkekler aşağı yukarı eşit bir statüye sahip bulunuyorlardı. Toprağa yerleşikliğin gelişmesi ve sabanın keşfedilmesi ile birlikte, toplumsal işbölümü içinde erkeklerin üstün duruma gelişi sözkonusu oldu. Tarım kadın mesleği olmaktan çıkmış, bir erkek mesleği olmuştu. Kadınların gıda ihtiyacını sağlama üzerindeki kontrolü sona ermişti. Sosyo-ekonomik statüleri de azalmıştı. Kadınların yük taşıyan sırtları, en önemli nakil aracıydı.

Zaman geçti, tekerlekli araçlar bununla yer değiştirdi. Erkeklerin buluşları kadınların statülerini azaltmasına karşın, daha iyi yaşamalarına yardımcı oldu. Bu yeni durum kadınların eşit ekonomik statüsünün temelini ortadan kaldırmıştı. Erkekler tarım, çanak çömlek yapımı ve nakliye üzerinde söz sahibi olduktan sonra, toplumlar babaeril yapıya doğru bir dönüşüm yaşamaya başlamışlardı.. Erkek, evli oğullar ve onların ailelerini de kapsayan hane halkı içinde üstündü. Yeni buluşlar, hayvan gücünün kullanımı, insanın verimliliğini büyük ölçüde artırıyor. Böylece mal birikimi gerçekleşiyor ve servetler ortaya çıkıyordu. Bu servet ve güç, babanın ölümünden sonra, anne olan kadını bile aşarak, oğula geçmeye başlamıştı³⁵.

3- Değişik Uygarlıklarında Kadın

Uygarlıkların ortaya çıkmasıyla birlikte, toplumlarda geleneksel yapılar oluşmaya başlamış, kadın konusunda da yerleşik değerler ortaya çıkmıştır. Pek çok uygarlıkta, kadının toplum içindeki rolü değişiklikler göstermekle birlikte, başlıca uygarlıklarda kadının yeri kısaca şöyledir:

a- Eski Anadolu Uygarlıklarında Kadın

Dünyada en eski uygarlıklar eski Mezopotamya'da doğmuştu. Anadolu ise, Mezopotamya'ya açılan bir kapıydı. Bu nedenle, eski uygarlıklara sahne olması açısından büyük önem taşımaktaydı.

³⁵ Sevin Özen, a.g.m., s.406-407.

Anadolu'nun yazılı tarihi, M.Ö. 3000 yıllarına rastlamaktadır. Anadolu'nun en eski uygarlıklarından olan Hititler'de ve Sümerler'de kadının rolü ve kimliği üzerine daha yeni yeni araştırmalar yapılmaktadır. Bu araştırmalarda, günümüz Anadolu'sunda kadının sahip olduğu kimlikle, sözkonusu eski uygarlık kadınlarının kimlikleri arasında ilginç karşılaştırmalar da yapılmaktadır. Bu karşılaştırma özellikle Hitit kadınları üzerine yapılan araştırmalarda yoğunlaşmaktadır. Kimi iddialara karşın, en eski Anadolu uygarlığını temsil eden Hititler'in, Anadolu'yu terkettiklerine ilişkin açık bir kayıt bulunamamaktadır. Böyle olunca da, bu eski uygarlığın kültürel normlarının, kuşaktan kuşağa değişikliklere ve yeni sentezlere uğrayarak, bir şekilde günümüze kadar ulaştığına ilişkin görüşler mevcuttur. Nitekim Afet İnan, tarih boyunca Türk kadınlığının geçirdiği gelişmeleri ele alan ünlü eserinde, Hitit kadını ile Türk kadını arasında bir bağlantı kurmaktadır. Bu bağlantı noktalarından en önemlisi ise, Hitit İmparatorluğu'nun ilk kuruluş döneminde, aile yapısı içinde poligami geleneğinin olmayıp, anaerkil aile tipinin yaygın oluşudur.

Bu uygarlıklarda kadın, yalnızca kendi kişisel hakları üzerinde değil, aynı zamanda eşyaları üzerinde de söz sahibi bulunuyordu. Belgeler, Orta Anadolu devletinde (Hattuşaş-Boğazköy), kadınların hür ve köle olmalarına göre, ayrı muameleye tabi tutulduklarını göstermektedir. Bir süre sonra, evlenen kadını para karşılığı erkek tarafına satma geleneğini de Anadolu'da Hititler başlatmışlardır. Hitit Kadınları dini törenlere katılabilirlerdi. Buna rağmen, saray dışı topluluklarda, hür ve köle ayırımının yapılmasının yanısıra, kanun karşısında da kadın erkek ayırımı bulunuyordu. Eğer erkek, karısının kendisine ihanet ettiğine inanırsa onu öldürebilir; fiili karşılığında cezalandırılmazdı. Sumerler'de ise, göreceli de olsa, toplum içinde kadının, diğer topluluklarla kıyaslanamayacak ölçüde hür olduğunu gösteren önemli deliller mevcuttur³⁶.

Tabii olarak, bu uygarlıkların Türk kadını ile ilgisi, kültürel değerlerin aktarıldığı bir coğrafyada yer almaları nedeniyle yoğundur. Bununla birlikte,

³⁶ A. Afet İnan, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması*, Ankara, 1964, s.11-17; ayrıca bkz: Perihan Onay, *Türkiye'nin Sosyal Kazanılmasında Kadının Rolü*, İş Bank. yay., Ankara, t.y., s.3-6.

dünyanın başka yerlerinde, değişik kültürlerde ve dinlerde kadının durumunu yakından görmek de önemlidir.

b- Eski Yunan Ve Roma Uygarlıklarında Kadın

Eski Yunan ve Roma'da kadın, erkekten aşağı, bazen eşya ve hayvanlarla bir tutulan, pazarda alınıp satılan bir varlık olarak görülürdü³⁷. Zaman zaman tarih sahnesine çıkan meşhur kadın kahramanlara bakarak, kadınlığın yavaş yavaş içine girmekte olduğu sınırlandırılmış hayat şartları içinden kurtulmak üzere bu dönemde bir çaba içine girdiği görülmektedir. Kendisine yaklaşmakta olan haksız hukuki düzeni sezen kadının, ümitsizce bir korunma hamlesinde bulunduğu bilinmektedir³⁸. Nitekim, özellikle Eski Yunan sitelerinde, çağdaş başka uygarlıklarda görülmedik ölçüde canlı olan fikir yaşamı, bunun için bir zemin hazırlamış olmalıdır.

Bu dönemde, kadının hukuki bir kişiliği sözkonusu değildi. Yunan filozofları da kadını erkekle bir tutmamışlardı³⁹. Eski Atina sitesinde erkeklerin birden fazla kadınla evlenmesi yasaklanmıştı. Yakın akrabalar arasında evlenmeler görülmekteydi. Atina vatandaşının evlenmesi yasal bir zorunluluktur. Bu zorunluluk nedeniyle, yakın akrabalık evlilikleri yoğunluk kazanmıştı. Var olan demokrasiye karşın, kadın her türlü siyasal haklardan mahrum bulunmaktaydı. Evlenmenin zorunlu olmasının tek nedeni ise, devlete vatandaş yetiştirmekti⁴⁰. Hesiodos zamanında başlayarak, eski gözetici aile tipi, evcim aileye dönüşmüştür. Bu ortamda mülkiyet aralarında ancak yakın kan akrabalığı bulunan bireylerin

³⁷ Günay Tümer, "İslamda Kadın", Kastamonu'da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Kastamonu, 10-11 Aralık 1994), Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1994, s.173.

³⁸ Tahir Çağatay, "İçtimai Nizam, Kadın, Cemiyet", *Araştırma (Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe Araştırmaları Enstitüsü Dergisi)*, VII (1969), s.247-303'ten akt. *Aile Yazıları*, I, s.83; Aygen Erdentuğ, "Çeşitli İnsan Topluluklarında Aile Tipleri", *Antropoloji Dergisi*, Sayı :12 (1985), s.165-212'den akt. *Aile Yazıları*, I, s.321-357; Sevinç Özen, "Aile Kurumlarına Bazı Sosyolojik Yaklaşımlar", s.267-281.

³⁹ Günay Tümer, a.g.m., s.173.

⁴⁰ Abdülkadir Donuk, "Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile", s.290-291; Ercüment Kuran, "Türkler Ailesinin Mahiyeti ve Tarihi Gelişmesi", *Milli Kültür* (Mayıs 1986), s.63-66'dan akt: *Aile Yazıları*, I, s.365-370.

oluşturduğu çekirdek aileye özgü kalmış, kan davası ve öteki akrabalık yükümlülükleri giderek geçerliliğini yitirmişti. Bu ailede kadın hakları kısıtlı ve bağımlı bir ögeydi⁴¹

Roma hukuku, aile hayatını ve kadın hukukunu düzenleyen esaslar getirmişti. Tıpkı Yunan uygarlığında olduğu gibi, bekarlığın suç sayıldığı Roma'da, boşanma hakkı yalnızca erkeğe tanınmıştı. Erkek istediğinde sebebsiz olarak karısını boşayabilirdi⁴². Bir Roma erkeği tek bir kadınla evlenebilirdi. Evlenme olayı, bir nevi mal satın alma gibiydi. Kadın, herhangi bir mal ya da örneğin bir köle gibi satın alınabiliyordu. Böylece kadının eski ailesine bağlı bir hak veya yükümlülüğü kalmıyor, o bütün hukuki sonuçlarıyla kocasının ailesine katılıyordu⁴³.

Aile doğrudan doğruya baba tarafından idare edilmekteydi. Ailenin mutlak hakimi olan baba, ailedeki bireyleri kuvvetli bir disiplin içinde tutar, onların yaşama hakları üzerinde istediği tasarrufta bulunabilirdi. Baba yeni doğan çocuğunu terkedebilir, atabilir, onu büyüdüğü zaman zincir altında tutabilir, satabilir, hatta öldürebilirdi. Çocuğun herhangi bir surette elde ettiği herşey, babanın malına ilave edilebilirdi. Babaya bu denli mutla bir egemenlik veren Roma uygarlığında, kadının durumu iç karartıcı bir nitelik göstermekteydi.

c- Eski Çin ve Japonya'da Kadın

Uzak Doğu uygarlıklarında da durum pak farklı değildi. Eski Çin ve Japonya'da erkek ailenin mutlak hakimi idi. Kadının bir kıymeti yoktu. Hatta bir Çin ata sözü, kadını dövmenin erdemlerinden sözediyordu⁴⁴. Baba aile içerisinde mutlak ölçüde hakimdi. Babanın çocukları üzerindeki otoritesi o kadar fazlaydı ki, baba tarafından satılmalarına, hatta öldürülmelerine bile karar verilebilirdi. Baba

⁴¹ M. Sencer'in Kırpatrick'in düşüncelerine yer veren yapıtından aktaran: S. Özen, *a.g.m.*, s.407.

⁴² Kemal Karpat, "Ailede Devletçi ve Ferdietçi Görüş", *İstanbul Kültür Dergisi*, Sayı: 47 (1945), s.14'ten akt. *a.g.e.*, s.36.

⁴³ Abdülkadir Donuk, *a.g.m.*, s.201-293. ⁴³ Günay Tümer, *a.g.m.*, s.173.

⁴⁴ Günay Tümer, *a.g.m.*, s.173.

öldüğü zaman, çocuklar üzerindeki velayet hakkı büyük oğula geçerdi. Aile içerisinde kadın babasının, ağabeyinin, kocasının, büyük oğlunun nüfuz ve otoritesi altında bulunurdu. Erkek evleneceği kadına kıymetli hediyeler vermek suretiyle onu satın alırdı. Kadın da bunun karşılığında ona çeyiz getirirdi. Kardeşinin dul kalmış karısıyla evlenen bir kimse ölümle cezalandırılırdı. Baba tarafından akraba olanlar evlenemezlerdi.⁴⁵

ç-Eski Hindistan'da Kadın

Eski Hind ailesi aslında kadının hakim olduğu bir aile tipi idi. Bir kadının birden fazla kocaya sahip olması da mümkündü. Hatta erkek kardeşlerin aynı kadınla evlenmeleri bile görülebilirdi. Daha sonra anaerkil aile yapısı değişmiş, babaerkil aile yapısına dönüşmüştür. Sekiz ayrı türde evlenme biçimi vardı. Dini telakkilere göre evlenmenin asıl nedeni, babaya varis olabilecek, babanın günahlarının affedilmesi ve cehennem azabından kurtulabilmesi için aile dinini devam ettirebilecek bir oğula sahip olmaktır. Yine Hind telakkisine göre, bir erkek çocuk aile için saadet, kız çocuk da adeta felaket idi. Dul kalan kadın yeniden evlenemezdi. Hatta, ölen kocalarının öbür dünyada da onların sevgisine ihtiyacı olduğu düşünülerek, dul kadınlar yakılmak suretiyle ölüme mahkum edilirdi. Babanın ölümünden sonra, babadan kalan mala kızlar varis olamıyorlardı. Hind hukukuna göre erkek karısını boşayabilir, ama kadın kocasını boşayamazdı⁴⁶.

d-Eski İran'da Kadın

Eski İran ailesinin başında koca bulunurdu. Kadın ve çocuklar babalarına mutlak surette itaat etmek mecburiyeti içindeydiler. Öyle ki babasına itaat etmeyen

⁴⁵ Abdülkadir Donuk, a.g.m., s.288.

⁴⁶ Abdülkadir Donuk, a.g.m., s.288-289.

çocukların, mirastan mahrum olması da İran hukukunda yer almıştı. Bu durumda çocukların miras hakkının bir kısmı anneye geçmişti. Bir erkek birden çok kadınla evlenebilirdi. Kan bağı, evlenmeye engel olmadığından, eski İran kültüründe bir erkek kendi kardeşiyle evlenebilmekteydi. Öyle ki Akamenid Kralları kendi kızları ve kızkardeşleri ile bile evlenebilmekteydiler⁴⁷

4- Tek Tanrılı Dinlerde Kadın

Bir çok din yorumları kadını, pek haksız şekilde, "*acıların kaynağı*", "*günahın sembolü*", "*şeytanın aracı*" gibi göstermeye çalışmışlardır. Daha çok Budizmle ve Hristiyanlıkla ilgili eski kaynaklarda, bugün bu dine bağlı olanların bile ciddiye almadıkları böyle yersiz saçmalıkların sayısız örneğine rastlanabilir⁴⁸.

a- Musevilik'te Kadın

Yahudilerde aile dini bir toplum olarak algılanıyordu. Baba ruhani bir kimliğe sahip bulunuyor, miras, akrabalık ilişkileri erkeğe göre düzenleniyordu. Din kitapları Tevrat, kadını ölümden bile acı olarak değerlendiriyordu⁴⁹.

Kadının bu kötü statüsüne karşın, tarihte ilk düzenli aile Musevi ailesi olarak görülmektedir. Musa'dan önce aile, ana ve baba, kocanın meşru ve gayrimeşru karıları, bunlardan olan çocuklar, hizmetçiler ile Roma'daki klyant'lara benzeyen "*gherim*" lerden teşekkül ederdi. Evlenme satın alma ile oluyordu. Kadın ailede kocaya göre düşük bir mevkiide olmakla birlikte, yabancılara karşı korunurdu⁵⁰. Düzenli aile olarak nitelendirilen bu ailenin yaratılışı, Yahudi geleneğinde mitolojik

⁴⁷ A.g.m., s.290.

⁴⁸ Enver Ziya Karal, "Atatürk ve Kadın Sorunu", *Atatürk ve Devrim*, Ankara, 1980, s.118; ayrıca bkz. Turhan Feyzioğlu, "Atatürk ve Kadın Hakları", *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara. 1992, s.881; ayrıca şurada: *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1/ 6 (1986), s.585-601.

⁴⁹ Günay Tümer, a.g.m., s.173. ⁴⁹ Kemal Karpat, a.g.m., s.33.

⁵⁰ Kemal Karpat, a.g.m., s.33.

bir temele de dayandırılırdı: Musa, Sina Dağı'nda 10 emri aldıktan sonra, ailenin nizam içine alınması süreci de başlamış sayılmaktaydı. "*Allahla insan arasındaki ilişki, karı ile koca arasındaki ilişki gibidir*" düşüncesi etrafında, çok karlı statü aleyhinde, tek kadınlı yaşam cereyanı güçlenmiştir. Yeni evlenenlerden, yuvayı güçlendirmek için bir sene boyunca vergi istenmezdi. Mecburi iş yaptırılmaz, erkek eş askere alınmazdı. Zina halinde kadından boşanma erkek için bir vazife olarak görülürdü. Bu durumda karısını derhal boşaması gerekirdi; ama gene de erkeğin herhangi bir durumda karısını istediği anda boşama gibi bir özgürlüğü vardı⁵¹. Mısır'da ise, aile ve kadın düşkün bir vaziyetteydi. Erkek istediği kadar kadın alır, istediği zaman boşayabilirdi. Eğer kadın zina etmişse, şerik ile öldürülürdü⁵².

b- Hristiyanlık'ta Kadın

Hristiyanlarda ise, erkek çocuk ailenin, İsa Mesih kilisenin başkanı olarak algılanmaktaydı. Evlenmek, mukaddes bir sır olarak düşünülür ve Allah'ın işi sayılırdı. Evlenen kadın ismini, milliyetini, ikametini kaybederdi⁵³. Kadın kocasına, tanrısına olduğu gibi uymak zorundaydı. Onun erkeği üzerinde herhangi bir şekilde egemenlik kurması kabul edilemezdi. Çünkü önce Adem'in, sonra da Havva'nın yaratıldığı, kadının dünyaya günahı ve suçu getirdiği düşünülmekteydi. Buna karşın kadın, Yahudilikteki gibi mal da değildi. Evlenmek suretiyle kadın, kocasıyla bir bedeni bütünlemiş kabul edilmekte, böylece boşanmaları sozkonusu olamamaktaydı. Ancak zina halinde boşanmaya izin verilmekteydi⁵⁴. Boşananın başkasıyla evlenmesi zina olarak görülürdü. Çok evliliği reddetmemekle birlikte, Hristiyan anlayışında tek evlilik yoğunluk kazanmıştır⁵⁵.

⁵¹ Kemal Karpat, a.g.m., s.35.

⁵² A.g.m., s.35.

⁵³ Kemal Karpat, a.g.m., s.36.

⁵⁴ A.g.m., s.36. ⁵⁴ Günay Tümer, a.g.m., s.174.

⁵⁵ Günay Tümer, a.g.m., s.174.

Kartaca'da 398'de, damatla gelinin üç gün biraraya gelmemesi kararı alınmıştı. Böylece takdisin kutsallığının lekelenmeyeceği düşünülüyordu. Çünkü cinsel yakınlık, ebedi şer olarak görülmekteydi. X. yüzyıldan itibaren evlilik, kilisenin güdümünden kurtarılmaya çalışıldı. Aynı dönemde gizli evlilikler çoğaldı.

c- İslamiyet'te Kadın

Cahiliye devri Araplarında aile değil, kabile üyeliği önemli sayılmıştır⁵⁶. Boşanma durumunda çocuklar erkeğe kalmaktaydı. Aile içerisinde babanın otoritesi çok geniş idi. Koca istediği zamanda karısını boşayabilmekteydi. Bir kadın boşandıktan sonra eski kocasının tahakkümünden kurtulamazdı. Bu dönemde Arabistan'da kadın, toplumun bir uzvu değil, erkeklerin ihtirasını tatmin ve hizmetlerini yerine getirmek için yaratılmış bir mahluk sayılmaktaydı. Bu dönemdeki evlenmelerde, nikah dini bir mahiyet taşımıyordu. Kadın ancak çocuk sahibi olduktan sonra aileye dahil olabiliyordu. Bunun yanında kadınlar mirastan pay alma hakkına da sahip bulunmuyorlardı. Bir erkek iki kız kardeş ve aynı zamanda üvey anne ile de evlenebilmekteydi. Cahiliye devrinde Araplarda evliliğin meşru olması için, kızı velayeti altında bulunduran babaya, kardeşine veya akrabasına para ödenmesi gerekmekteydi. Bu para alınmazsa, kadın odalık sayılmaktaydı. Bu nedenle erkek alıcı, kız babası satıcı ve evlenen kadın da satılan mal rolünü üstlenmiş olurdu.⁵⁷ Çok kadınla evlenme yaygındı. Ataerki aile yapısı vardı. Akrabalık yalnızca erkeğin akrabalarıyla kurulabilirdi. Velayet hakkı erkek tarafında idi.

İslamiyet, Arap yarımadası'nda Hz. Muhammed tarafından insanlara tebliğ edilince, eski Cahiliye toplum yapısını temelinden sarsacak süreç başlamış oldu. Sarsılan toplumsal kurumlardan birisi de aile yapısı ve aile içinde yer alan kadının

⁵⁶ Konu ile ilgili olarak ayrıntılı bir çalışma için bkz. Neşet Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara, 1963; M.Şemseddin Günaltay, "İslamdan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu", *Belleten*, Sayı:60 (1951); Abdülkadir Donuk, a.g.m., s.295-296; Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara, 1974; Bernard Levis, *Tarihte Araplar*, İstanbul, 1979.

⁵⁷ Abdülkadir Donuk, a.g.m., s.293-294.

statüsüydü. İslamiyetin kutsal kitabı Kuran'da muayyen bir sıra takip etmeyen sureler ve ayetlerle aile hakkında hükümler yer almıştır. Evlenme olayında, dört kadından fazlasına mücade edilmemiş; boşanma hakkı hemen hemen hiç bir yerde tesadüf edilemeyecek kadar bir özgürlük içinde erkeğe bahşedilmiştir. Kadına okuma, ticaret yapma, vakıf kurma hakkı tanınmıştır. İslam dininin getirdiği bu imkanlardan varlıklı kadınlar yararlanabilmiştir. Selçuklu ve Osmanlı imparatorluğu döneminde bu haklardan kadınlar, vakıflar kurmak suretiyle yararlanmışlardır⁵⁸.

5- Düşünürlerin Düşüncesinde Kadın

a- Platon'a Göre Kadın

Düşünce tarihinde ailenin toplum içinde gereksizliğine inanan düşünürler de yer almıştır. Örneğin Platon, cumhuriyetinde insanların yalnızca kişisel yeteneklerine göre değerlendirilecekleri bir toplum modeli yaratabilmek için ailenin bu değerlendirmeyi önleyecek etkilerini ortadan kaldırmak amacındadır. O, kimsenin anne babasını veya çocuğunu tanımayacağı bir uygulamayı teklif etmektedir⁵⁹. Platon'un önerdiği ideal devlette siteler, kabileler ve fertlere taksim edilmekte, aile devlette bir birliğin değil, bir çokluğun ifadesi olmaktaydı. Mülkiyet rejiminde yapmayı önerdiği islahatı, aile rejiminde de yapmayı öngörüyordu. İlk olarak kadınlara erkeklerle eşit haklar verilmeliydi. Kadın da erkek gibi devlet işlerine karışmalıydı. Böylece kadın, toplumun bir parçası olan aile için değil, toplumun bütünü için çalışmalıydı. Tanrı kadınla erkeğe, cinsel ayrılık dışında, başka bir ayrılık vermemişti. Erkeğin gördüğü her işi, kadın da görebilirdi. Kadınlara

⁵⁸ Ercüment Kuran, "Türkler Ailesinin Mahiyeti ve Tarihi Gelişmesi", *Aile Yazıları*, I, s.366; ayrıca bkz. Ümid Meriç, "İslamda Aile: Dini Esasların Işığında Çağdaş İslam Ülkelerinde Aile Yapısı ve Bu Yapıda Meydana Gelen Değişmeler", *İlmi Neşriyat*, Sayı: 9 (1989), s.171-202'den akt. *Aile Yazıları*, II, s.423-442.

⁵⁹ Emre Kongar, "Türkiye'de Aile: Yapısı, Evrimi ve Bürokratik Örgütlerle İlişkileri", *Amme İdaresi Dergisi*, III/2 (1970), s.58-83'ten akt: *Aile Yazıları*, II, s.63.

erkek arasında bir derece farkı vardı. Özde ise bir farklılık yoktu. O halde, kadın bekçilere de erkek bekçilere de aynı eğitim verilmeliydi. Çünkü; bir devlet için mükemmel kadın ve erkeklere sahip olmaktan daha karlı bir şey olamazdı. Bu mükemmellik ise, ancak musiki ve jimnastik ile verilebilirdi. Böylece, bekçilerin karıları da, ruhları kadar vücutlarının da olgunlaşması için, faziletlerine bürünerek, onlarla birlikte çıplak vücutla her türlü egzersizlere katılmalıydılar. Vücutlarını güzelleştirmek için uğraşan çıplak kadınları görüp de alay eden adama gelince; o gülüşünün meyvasını elbet de toplayacaktı. Çünkü ancak, zararlıyı yapmakta ayıp vardı. Daima faydalı güzel, zararlı ise çirkindi. Platon'un kastettiği adam, hocası Sokrates'i idam ettirdikten sonra komedyalarında kendisi için alay ettiği Aristofanes'ti⁶⁰.

Platon şöyle diyordu:

*" Muhariplerimizin kadınları ortak olacaktır; hiçbirisi ayrıca birbiriyle oturmayacaktır. Çocuklar da ortak olacaktır; baba oğlunu tanımayacağı gibi, oğlu da babasını tanımayacaktır "*⁶¹.

Bunun nedenini Platon, asker kadının ne evine ne de çocuğuna bakamayacağı biçiminde açıklar. Devlet, erkekler arasında olduğu gibi, kadınlar arasında da seçme yapmalı, benzer ve denk olanları bir araya toplamalıdır. Evleri gibi sofraları da denk olan bu bekçiler bir arada yaşayacak, gimnazlarda ve başka bütün egzersizlerde birbirine karışacaklar ve tabii bir zaruret neticesi olarak birbirleriyle birleşmeye

⁶⁰ Mehmet Karasan, Eflatun'un Devlet Görüşü, MEB yay., İstanbul, 1964, s.36-37. Platon, hocası Sokrates'e şunları söylüyor: "...kadınlara jimnastik ve musiki , hele silah kullanma ve ata binme öğreten bir yenilik hakkında ne söylerlerse söylesinler, alaycıların gülmesinden korkmayalım... Madem ki fikrimizi açıklamak zorundayız, öyle ise bu yeniliğin gülünç olan yanını ele alalım ve alaycılardan şakalarında vazgeçmelerini vedüne kadar Yunanlılar'ın, hala bugün bir çok barbarlarda olduğu gibi, erkeklerin gülünç görünmesini gülünç ve ayıp bulduğunu hatırlamalarını rica edelim...Fakat jimnastik yaparken, vücudun şu veya bu bölümünü saklamaktan ziyade, çıplak olmasının daha iyi olduğunu fark ettikleri zaman, en iyiyi gösteren akıl, gözlerin çıplaklıkta bulunduğu gülünçlüğü giderdiği zaman, bu misal de ancak sathi görüşlü bir adamın fenalıktan başka bir şeyde gülünçlük bulabileceğini, dolayısıyla de, delilik ve eksiklikten başka şeyleri gülünç göstererek güldürmek isteyen bir adamın iyilikten başka bir gaye olduğunu gösterdiği zaman, kimse bu yenilikleri gülünç bulmayacaktır"; Mehmet Karasan, a.g.e., s.110-111.

⁶¹ A.g.e., s.37.

meylettiklerini hissedeceklerdir. Fakat herşeyde olduğu gibi, bunu da tesadüfe bırakmamak gerekirdi. Buna ne din, ne de devlet müsaade ederdi. O halde serbest birleşmeyi yasak edip, eşleşmeye bir düzen verilmeliydi. Kadın ve erkekler için evlenme yaşları tayin edildiği gibi, üreme yaşları da tesbit edilecekti. Çocuklar çocuk yuvasına verilecek, analar yalnız süt vermeye gelecek, gerek bekçilik işlerini ihmal etmemek, gerekse çocukları tanımamak için mümkün olduğunca bunu bir süt anasına bırakacak. daha sonra da mürebbiyeler çocuğun bakımı ile meşgul olacaklardı⁶².

b- Ortaçağ Düşüncesinde Kadın

Dünyada, belirli dönemlerde, değişik kültürler arasında genelde bazı farklı uygulamalar görmek her zaman mümkündür. Bununla birlikte, dönemler için belli genellere yapabilmek gene de mümkündür.

Bu tür genellemeler yapabilmek için, temelde ortak kültür unsurlarına dayanma özelliğinin daha çok olduğu Avrupa dünyası kimi kolaylıklar getirmektedir. Yani, dünyanın başka kıtalarında yer alan farklı kültürlerle rağmen, Avrupa kıtasında gene de ortak özellikler bulmak daha kolaydır. Bu nedenle, bazı farklılıklar gözardı edilirse, genel olarak Avrupa kadınının Ortaçağ içindeki yeri üzerine genellemeler yapmak mümkündür.

Bir araştırmacı, bu tür genellemelerden hareket ederek, Ortaçağ'la ilgili şu bilgileri aktarmaktadır:

"Ortaçağ'da köylü erkekler ve kadınlar, toprak sahibi için yılın belli günlerinde çalışmak zorunda bulunuyorlardı. Toprak sahibi de onları korumakla yükümlüydü. Belli bir mülk üzerinde yerleşme hakkı, askeri hizmetlere bağlı olarak verilmişti. Kilise bu dönemde, bilgi birikiminin çoğunluğunu elinde bulunduran en büyük güçtü. Kilise kadınların çok düşük statüde olduğu düşüncesine sahipti....St. Paul şöyle der: 'Kadınların başkanı erkektir. Bir erkek Tanrı'nın imajı ve onun

⁶² A.g.e., s.37-38.

ihtişamıdır. Ben kadına erkek üzerine otorite olmasını öğretemem, sessizlik içinde olmasını öğretirim'. Bir kaç yy. sonra da, St. Augustine de Tanrı'nın imajının erkek olduğunu tekrarlamıştır. Kilise bunları söylemesine karşın, serf kadınlar da aynı erkekler gibi tarlalarda laik ya da dinsel toprak beyleri için çalışmaktadır. Kadınlar ağır çift sürmenin dışında, tüm tarımsal işleri yapmaktadırlar. Kadınlar aynı zamanda lordların evinde kullanılmaktadır. Onların kaderi, 13. yy. da İngiliz Fransiskan mezhebihe mensup bir rahip tarafından tanımlanmıştı: 'Oda hizmetçileri sık sık dövülmektedir...onlar efendileri ve hanımları karşısında isyan ederler ve eğer baş kaldırırlarsa, iş içinden çıkılmaz bir hal alır''⁶³

c- R. Leavit'e Göre Kadın

Aynı araştırmacının aktardığı gibi; bu bilinen kültürlerin dışında, aile içinde kadının statüsünün daha değişik biçimlerde bulunduğu da özellikle vurgulanmalıdır. Her toplumda ailenin yapısı ve kadın erkek ilişkileri, kadının toplumsal konum, toplumun iş bölümü ve katmanlaşma sistemiyle ilişki içinde olduğundan, kadın ve erkeklerin statü ve tutumları da evlilik ve aile biçimlerinde olduğu gibi, çeşitli toplumlarda farklılaşmaktadır. Evlilik biçimi ve kadının statüsü, kadın ve erkeğin mesleki rolleri ve cinsler arasındaki işbölümüyle yakından ilişkilidir. R. Leavitt'in belirttiği gibi; bütün bu sayılan örneklerle rağmen, kadının sosyal statüsü konusunda, değişik mekanlarda ve kültürlerde, günümüzde bile birbirleriyle karşılaştırılamayacak ölçüde farklılıklar görülebilmektedir. Kadının statüsüne ilişkin en önemli gösterge, onun ekonomik yaşama katılım derecesi, mülkiyet üzerindeki denetim derecesi ve ürettiği ürünler olmaktadır⁶⁴:

"Bilinen her toplumda kadınlar ve erkekler bir dereceye kadar farklı görevleri yapmaktadırlar. Cinsiyete göre işbölümü, farklı toplumlarda tümüyle farklıdır. Bir toplumda herhangi bir cinsin yaptığını, bir diğer toplumda başka biri

⁶³ Sevinç Özen, a.g.m., s.407.

⁶⁴ A.g.m., s.407.

yapar. Örneğin batı toplumlarında erkekler, çocuk bakım sorumluluğunu üzerlerine alırken, Nambikvara kabilesinde genç kadınlar ev işlerini aşağı görüp, avcılık, hatta savaşı tercih ederken, babalar çocukların bakımı ve temizliğiyle uğraşmaktadırlar. Yine çoğu Amerikalıya göre toplumda ağır iş yapmak erkekler için doğal olmakta, bir çok toplumda ise kadınlar erkeklerin yaptığı gibi en ağır yükleri taşımaktadırlar. Buna göre, kadınsı ve erkeksi kişilikler ve statü, her bir toplumda onların ekonomik rolleriyle yakından bağlantılıdır. Bunun dışında, Margerat Mead da, toplum koşullarının her cinsi, belli bir kişilik ve statü tipini nasıl belirlediğini, böylece onların belli bir işbölümü içinde, belli ekonomik rollerini kabul etmeye nasıl koşullandıklarını göstermektedir. Margerat Mead, Yeni Gine'de bulunan üç ilkel kabileyi, Arapesh, Mundugumor ve Tchambuli topluluklarını incelemiş ve sosyal koşulların kadın erkek kişiliklerini belirlemede içgüdülerden fazla olarak sosyal koşulları vurgulamıştır⁶⁵.

Görülüyor ki, tarihsel derinlik içinde, kadın konusunda öne sürülen görüşler, kültürel anlayışlar, dinsel eğilimler farklı farklıdır. Platon gibi, kadına daha eşitlikçi bir statü vermeye çalışan eğilimler ve görüşler ise, hiç bir zaman geçerli bir ortam bulamamıştır. Böylece, geçmişten günümüze gelen dinsel, kültürel ve fıkırsel tortular içinde, erkek egemen bir toplum anlayışı, kadının rolünü ve hareket alanını kendisine göre istediği gibi sınırlandırmıştır.

B- TARİHSEL SÜREÇTE TÜRK KADINI

1- Eski Türk Uygarlıkları'nda Kadın

Türk kadınının bugün içinde bulunduğu durumu daha iyi kavrayabilmek için, tarihsel derinlikteki şartlarına yakından bakmak gerekmektedir. Böylece, tarih

⁶⁵ A.g.m., s.405.

içinde Türk kadınının, dünyanın başka yerlerinde varolan kültürlerdeki kadınlık ile karşılaştırmasını yapmak da kolaylaşacaktır.

Bütün eski uygarlıklarda olduğu gibi, eski Türk uygarlıkları da varoluşun gerçekleşmesini, birtakım mitolojik efsanelerle açıklamaktadır. Türk destanlarında, bunun ayrıntılı öyküsünü bulmak mümkündür. Bu süreçte, kadına, diğer eski uygarlıklardan daha farklı bir yer verilmiş olduğu görülmektedir. Bu farklı kültür kalıpları, zaman zaman terkedilmiş ya da unutulmuş gibi görünse de, kimi değişikliklere uğrayarak, değişik sentezler yaratarak, kapalı biçimde de olsa çağdan çağa aktarılmış, değişik kimliklere ve içeriklere bürünmüştür. Dolayısıyla, bugünkü Türk kadınının hakkında bir takım genellemeler yaparken, bu durumun oluşmasında, eski kültürel değerlerin baş rolü oynadığı çok rahatlıkla görülebilmektedir. Bunu daha çok, davranış kalıplarında ve geleneklerde görmek mümkündür. Teknolojinin çok az girebildiği coğrafyalarda, bu tür sentezlerin izlerini bulabilmek her zaman mümkündür.

Eski Türk topluluklarının kültürel yapısı içinde, kadına biçilen rol nedir? Kadın nasıl algılanmakta, ona nasıl kültürel kalıplar biçilmektedir?

Bu konularla ilgili araştırmaların, son yüz yıl içinde hem sayı olarak arttığı, hem de nitelik olarak daha kaliteli bir durum aldığını özellikle belirtmeliyiz. Bu araştırmalarda önemli bulgular ortaya konulmakta, değişik karşılaştırma yöntemleriyle, toplumsal ve kültürel değişimin evreleri izlenebilmektedir.

Eski Türk topluluklarının kültür yapıları üzerine araştırmaları ile tanınmış olan bir araştırmacı, Türk kadınının ilk devirlerine ilişkin şu saptamayı yapmaktadır:

"Türk havvası, ...iç Asya'nın kuzeyinde, yüksek ve karlı zirvelerin eteğinde, çam ve kayın ağaçlarının bittiği bir sahada doğdu...Tarihi asırlara uzanan bu devirde, Türk kadınının şahsiyeti çift vechede gelişti. Kış aylarını ocak başında,...anne ve aşçı, fakat ateş ibadeti ile de geçiriyordu. Yün eğiriyor, yünleri ve keçeleri boyayıp, işleme ve dokuma ile uğraşıyordu.

Bahar gelip, sürüler otlağa çıkarken, kadınların yaşayışı değişirdi. Onların da günlük hayatında, at üstünde çobanlık etmek, düşman bir boyun saldırısına karşı

koymak veya ondan kaçmak, sürüler çalınır ise, avlanarak geçim temin etmek gibi haller- tabii idi. Butün bir boyun yok edilmesi ile bitebilen hükümdardan korunabilmek için, erlerde bulunan vasıflar gerekiyordu. Türk kadını mensup olduğu boyu düşmanlara karşı savunacak bir er oğul için savaş tanrısına yalvarırdı. Katunlar saç örgülerini taç gibi savurarak, döne döne ayin yaparlardı. Ayin sırasında davullar çalınır, katun ilahiler söyler, yer su ruhlarını (kut) yardıma çağırırdı... Çoğu süslü olmakla birlikte, hayat şartlarına uygun kıyafetler giyerlerdi. Erler gibi, Türk kadınları da ölünce, binek atları ile gömülürlerdi”⁶⁶.

İslamiyetten önceki Türk kadınına değişik yönlerden ele alan pek çok araştırma bulunmakla birlikte, bu dönem üzerine yapılan ilk araştırmalardan olması nedeniyle, Ziya Gökalp’in çalışmalarının ayrı bir yeri vardır. “*Türkçülüğün Esasları*” ve “*Türk Medeniyeti Tarihi*” adlı kitaplarında ünlü Türkçülük savunucusu düşünür Ziya Gökalp, eski dönemdeki Türk toplum yaşantısı üzerine ciddiyle eğilmiş ve toplumsal yaşamın önemli bir parçası olan kadının cemiyet içindeki rolünü detaylı olarak incelemiştir. Ziya Gökalp çalışmalarında, konu ile ilgili ilginç saptamalarda bulunmaktadır.

Bu tarihlere gelinceye değin, Türkler’in islamiyetten önceki tarihleri üzerine pek bir şey bilinmiyordu. Osmanlı Devleti’nde, son dönemlere doğru Türklük duygusunun gittikçe erimeye başladığı görülmüştü. Türkler’in tarihi, daha çok bir hanedanın tarihi olarak anlaşıyor ve Osmanlı tarihi ise daha çok İslamiyet tarihi ile paralel bir anlayışa göre değerlendiriliyordu. Osmanlı Devleti’nde Türkçülük hareketi, genel olarak Ali Suavi ile başlatılmakla birlikte, bu alanda asıl büyük gelişme, II. Meşrutiyet döneminde görülmüştür. Türkler’in Orta Asya’daki yaşayışlarına ilişkin buluntular ortaya çıkıkça, Türklük fikrini destekleyecek tarihi malzemelere yöneliş artmıştır. Bu nedenle, Ziya Gökalp’in sosyolojik verilere dayanan tarihçiliği oldukça anlamlı görünmektedir.

⁶⁶ Emel Esin, “Katun (Türk Kadınına Dair)”, *Erdem*, VII’20 (Ocak, 1991), s.471-472.

Ziya Gökalp'in ünlü eseri, "*Türkçülüğün Esasları*"na göre; eski Türkler'de aşı ve baba soyu, değer olarak birbirine eşit tutulmuştur. Evlenecek çiftler, yani evlenecek kız ve erkek, ailelerinden haklarını evlenmeden önce alarak birleştirmekte ve bu mallarla yeni yuvalarını kurabilmekteydiler. Dolayısıyla, eski Türklerde ev yalnız kocanın malı olmayıp, karı ile kocanın ortak malı idi. Bu nedenle de, evin erkeğine "*ev ağası*" denildiği gibi, evin hanımına da "*ev kadını*" denilmekteydi⁶⁷.

Orta Asya'da gezen seyyahların Türk ailesi, Türk kadınlığı etrafında dağınık kayıtları bir tarafa bırakılacak olursa, ilk defa Türkler'de aileden bahseden kişi, ünlü Fransız etnoğrafya bilgini Grenard'dır. Bu şahıs, Türk aile tipinin sosyolojik olarak incelemesini gerçekleştirmiştir. Grenard, Türk kızlarının hayat arkadaşlarını seçmekte nisbi olarak özgür olduğunu, zaten Müslüman cemiyetlere mahsus olan ayrı hayat, kadın kapalılığı gibi şeylerin, Şarki Türkistan Türkleri'nde mevcut olmadığını belirtmektedir. Diğer Türk kabilelerinde "*kalm*" adı altında nişanlı erkeğin, nişanlısı kıza verdiği mühürden bu coğrafyada eser olmadığını söylemektedir. Yalnız, Toyluk denilen ve mecburi bir sığata haiz olmayan bir hediye verildiğini belirtir. Türk kadınının iktisadi hayatta erkeğin tam arkadaşı olduğunu söyleyen Grenard, yalnız ev içinde değil, pazarda da kadının hayat arkadaşının öğüncü olduğunu söyler. Bir rençberin malının fazlasını pazarda satmak istediği zaman, karısıyla beraber satış yerine gittiğini; fiyat kestirmekte hakim olanın kendisinden ziyade karısı olduğunu; hatta çok defalar kadının pazar işlerini yalnız da halledebildiğini anlatır. Bu ekonomik özgürlüğün yanında, Türk kadınının sahip olduğu hukuki özgürlüğe ilgileri çeker. Evli kadının her türlü tasarruf hakkını koruyabildiğini anlatarak; mal ayrılığının prensip haline gelmiş olduğunu vurgular. Hatta kadının babasının ailesiyle ilişkisini kesmediğini, boşanma sonucunda kadının yalnız babasının evinden getirdiği malı değil, aynı zamanda evlilik müddetince bu maldan sarfedilen kısmı kocasından istemek hakkına sahip olduğunu belirtir. Çok karılığın, ancak ilk kadının rızasıyla mümkün olduğunu anlatarak, buna rağmen, çok karılığın (poligami) Çin Türkistanı'nda yapılmış bir adet

⁶⁷ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Serdengeçti yay., İstanbul, 1950, s.119.

olmadığını, ancak zengin tüccarlar arasında görüldüğünü, bunların da ikinci veya üçüncü karılarını ilk karılarının bulunduğu şehirden bir başka şehirde bulundurduklarını anlatır. Hem Ziya Gökalp'in, hem de örneğin Fındıkoğlu gibi, bir dönem sosyolojisine damgasını vurmuş kişilerin, bu Fransız araştırmacının tezlerine özel bir önem verdikleri görülmektedir⁶⁸.

Gene bir Fransız araştırmacısı olan Richard, Rus ve İngiliz etnoğraflarının bildirdiklerine dayanarak Batı Türkistan Türklerinin yaşamı üzerine bizleri aydınlatmaya çalışmaktadır. Bu araştırmacıya göre Türklerde aile tipi tek değildir. Toplumsal ve ekonomik koşullara göre çeşitli tiplere ayrılması mümkündür. Örneğin Yakut Türklerinde hısımlık bağı güçlüdür ve hısımlıkta anne esastır. Ailede hakim olan uzuv erkektir; ancak bu erkek ana tarafındandır; örneğin dayıdır. Kırgız Türklerinde baba esas alınır. Altay Türklerinde ise; bu iki aile tipinin ortası bir model geçerlidir. Fransız düşünür Richard, Yakutlardan Osmanlılara uzanan bir ilerleme zinciri olduğunu dile getirir. Richard da, Türkçü sosyolog ve tarihçilerce, özel bir önem verilen kişi olma sıfatını taşımaktadır⁶⁹.

Eski Türklerde evlenme, her iki tarafın rızası ile olurdu. Görücüler, hiç bir zaman sönmeyecek bir ateşi yakmaya, bir ocak kurmaya geldiklerini belirterek, kız tarafından kızlarını isterlerdi. Evlenme yaşı erkekler için 12, kızlar için 10'du. Ailede kadının hakları oldukça güçlüydü. Kadın koca evinde kendi öz ismini yitirmez, kendi mallarına sahip çıkabilirdi. Eski Türkler'de poligami yoktu. Eski Türk kadınları, eski Türk toplumsal yaşayışı üzerine yapıtlarıyla adından söz ettirmiş olan Grenard'ın da belirttiği gibi, iradelerini kuvvetlendirecek her türlü özgürlüğe sahip idiler. Boşanma hakkı, zina, fena muamele, ağır hakaret, vazifelerini yerine getirmemek halinde iki eşe de tanınırdı. Ölen kocanın kardeşi veya ağabeyi, yengesi ile evlendirilirdi. Karpat'ın saptamasına göre, islam etkisinden önce Türk ailesi demokratik esaslara dayanan bir yapı arzederdi⁷⁰. Aynı saptamayı, Karpat'tan yıllar

⁶⁸ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Türkler'de Aile İktimaiyatı", *Yeni Türk Mecmuası*, sayı:42-44, 46'dan akt. *Aile Yazıları: Temel Kavramlar, Yapı, Tarihi Süreç*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu yay., Ankara, 1991, s.12-13; ayrıca bkz. İsa Kocakaplan, "Dede Korkut'ta İnsan, Hükümdar ve Aile", *Türk Edebiyatı*, (Kasım, 1985), s.37-42.

⁶⁹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, a.g.m., s.13-14.

⁷⁰ Kemal Karpat, a.g.m., s.35.

önce başta Gökâlp olmak üzere, aşağıda belirtileceği gibi pek çok araştırmacının ve düşünürün yapmış olması son derece ilginç ve anlamlıdır⁷¹.

Eski Türklerde aile ve aile içerisindeki cinslerin rollerinin dağılımı üzerine ünlü sosyolog Durkheim de ilginç saptamalarda bulunmaktadır. Ona göre Batı Türkistan Türklerinde demokrat bir aile tipi vardır.⁷² Gökâlp'in de eski Türk aile yapısı ve aile içerisinde kadının rolü üzerine ilginç saptamaları bulunmaktadır⁷³.

Ziya Gökâlp'e göre, eski Türkler'de ana soyuyla baba soyu kıymetçe birbirine eşitti. Asalet, sadece baba tarafından muteber değildi. Ana cihetinden de asalet aranır. Bir adamın tam asil olması için, hem baba hem de ana tarafından asil olması gerekirdi. Bir şehzadenin hakan olabilmesi için de, hem ana hem de baba tarafından sülaleye mensup olması gerekiyordu⁷⁴.

Ziya Gökâlp, çok ilginç olarak, tarihte ilk feministlerin Türkler olduğunu belirtmektedir. Öyle ki, en ünlü eseri olan *"Türkçülüğün Esasları"* adlı kitabının ara başlıklarından birini *"Türk Feminizmi"* olarak koymuştur. O'na göre, eski Türkler hem demokrat, hem de feminist idiler. Ziya Gökâlp şunları söylüyor:

*"Zaten demokrat olan cemiyetler, umumiyetle feminist olurlar. Türkler'in feminist olmasına başka bir sebep de, eski Türklerce şamanizmin kadınlardaki kudsî kuvvete istinad etmesiydi."*⁷⁵.

Ziya Gökâlp'in 1920'li yılların başında bu iki kavramı kullanmış olması hem ilginç, hem de Türk siyaset yaşamı bakımından umut vericidir. Çünkü, kadın hakları konusunda, Türkçülük fikri gibi, kimi zaman ırkçı kategoride değerlendirilen bir düşünce zemininin mimarlarının en önde gelenlerinden birisi olan Ziya Gökâlp'in çağdaş bakışı, gelecek için umutla bakılmasını gerekli kılmaktadır.

⁷¹ Ziya Gökâlp, a.g.e., s.119

⁷² Fındıkoğlu, a.g.m, s.14 .

⁷³ Ziya Gökâlp, a.g.e., çşt. sayf..

⁷⁴ A.g.e., s.119. ⁷⁴ A.g.e, s.119.

⁷⁵ A.g.e, s.119.

Türk şamanları, sihir gücüyle harikalar gösterebilmek için, kendilerini kadınlara benzetmeye mecbur idiler. Kadın elbisesi giyerler, saçlarını uzatırlar. seslerini inceltirler, bıyık ve sakallarını traş ederler, hatta gebe kalır, çocuk doğururlardı. Velayet-i amme, hakan ile hatunun her ikisinde müştereken tecelli ettiği için; bir emirname yazıldığı zaman, "*Hakan Emrediyor ki*" ibaresiyle başlarsa, muta olmazdı. Muta olması için *behemahal* "*Hakan ve Hatun Emrediyor ki*" sözüyle başlaması lazımdı. Hakan tek başına bir elçiye huzuruna kabul edemezdi. Elçiler ancak sağda hakan, solda hatun oturdukları bir zamanda ikisinin birden huzuruna çıkardı. Şölenlerde, kenkaşlarda, kurultaylarda, ibadetlerde ve ayinlerde, harp ve sulh meclislerinde, hatun da mutlaka hakanla beraber bulunurdu. Kadınların tesettürüne ait hiç bir kayıt sözkonusu değildi. Hakanın hükümette şeriki olan hatuna "*Türkan*" adı verilirdi. Eski Türklerde zevce yalnızca bir tane olabılırdı. Emperyalizm devirlerinde, hakanların ve beylerin bir hakiki zevcedelerinden başka, kuma namıyla başka illere mensup odalıkları da bulunabilirdi. Bunları resmi zevce tanımazdı. Bunlar adeta hile-i şerriye ile ailenin içine girmişlerdi. Kumaların çocukları öz annelerine "*anne*" diye hitap etmezler, "*teyze*" diye çağırırlardı. Aynı zamanlarda, kumaların çocukları mirasa da nail olamazlardı. Kumaların oğulları, babaları hakan olsa bile, asla hakan olamazlardı.

Yine Gökalp'in saptamalarına göre, eski Türkler'de kadınlar umumen "*Amazon*" idiler. Cündilik, silahşörlük, kahramanlık Türk erkekleri kadar, Türk kadınlarında da vardı. Kadınlar doğrudan doğruya hükümdar, kale muhafızı, vali ve sefir olabilişlerdi⁷⁶.

Alalade ailelerde de, ev müştereken karı ile kocanın ikisine aitti. Çocuklar üzerindeki velayet-i hassa, baba kadar anaya da aitti. Erkek daima karısına hürmet eder, onu arabaya bindirerek, kendisi arabanın arkasından yaya yürürdü. Feminizm de Türkler'in en önemli "*şiarı*" idi. Kadınlar emvale tasarruf edebilirlerdi; bununla birlikte dirliklere, zeametlere, haslara, malikanelere de malik olabilirlerdi. Eski kavimler arasında hiç bir kavim Türkler kadar kadın rehte (reht= sexe) hukuk vermemişler ve hürmet göstermemişlerdi.

⁷⁶ A.g.e., 119.

İslamiyetten önceki Türk toplumlarında kadın erkekten farklı, ama ona eşit olarak algılandığından, aile tek evliliğe dayanırdı ve çocuğun kız olarak doğması matem sayılmazdı. Hele hele kimi toplumlarda görüldüğü gibi, istenmeyen kız çocuklarının öldürülmesi gibi adetler ise hiç görülmezdi. Çocuklar üzerinde baba kadar, annenin de hakları olduğu kabul edilirdi. Milliyet açısından da kadın eşit haklara sahip bulunuyordu.⁷⁷

Ziya Gökalp'e göre, yüksek olan aile ahlakı, İran ve Yunan medeniyetlerinin etkisiyle gerilemişti⁷⁸.

O şöyle devam etmektedir:

*"Türkçülük cerayarı doğar doğmaz, feminizm mefkuresi de beraber doğdu. Türkler'in hem halkçı, hem de kadıncı olmaları, yalnız bu asrın, bu iki mefkureye önem vermesinden dolayı değildir. Eski Türk hayatında demokrasi ve feminizmin iki başlıca esas olması da bu hususlarda büyük bir amildir"*⁷⁹.

Gene Ziya Gökalp'e göre, *"başka milletler, asri medeniyete girmek için, mazilerinden uzaklaşmaya mecburdurlar. Halbuki Türkler'in asri medeniyete girmeleri için yalnız eski medeniyetlerine dönüp bakmaları yeterlidir. İstikbalde tarafsız bir tarih, demokrasi ve feminizmin Türkler'den doğduğunu itirafa mecbur olacaktır. O halde, istikbaldeki Türk ahlakının esasları da millet, vatan, meslek ve aile mefkureleriyle beraber, demokrasi ve feminizm olmalıdır"*⁸⁰.

Eski Türk sosyal yaşamı içinde kadının durumu, erkekle eşit olarak değerlendirilebilmekle birlikte; kimi yönlerden, erkeklere ait rolleri üstlendikleri de olurdu. Örneğin, bir erkeğin bir kızla evlenebilmesi için, o kızla güreşmesi ve kız

⁷⁷ Bkz. Enver Ziya Karal, "Atatürk ve Kadın Sorunu", Atatürk ve Devrim, Ankara, 1980, s.119-120; Turhan Feyzioğlu, "Atatürk ve Kadın Hakları", Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1992, s.881; ayrıca bkz. Emel Doğramacı, Türkiye'de Kadın Hakları, Ankara, 1982, s.3 ve d; yine bkz. Sıdika Tezel, "Atatürk ve Kadın Hakları", Kadın Dernekleri Federasyonu ve Gönüllü Kuruluşlar, Ankara, 1983, s.1-3.

⁷⁸ Bkz. Ziya Gökalp, a.g.e., s.119-123.

⁷⁹ A.g.e., s.123.

⁸⁰ A.g.e., s.123.

yenmesi şartı aranırdı. Ahlaki değerlere çok önem verilen Türk sosyal yaşantısında, bir zina durumu olduğu zaman, zina suçundan erkek de cezalandırılırdı⁸¹.

Türk destanlarında da kadınların yüksek mevkii gözler önüne serilmekteydi. Kahramanlar, karısının ve hemşiresinin sadakat ve gayreti sayesinde ölümden, felaketten kurtulmaktaydı. Aile içinde çocuğun terbiyesi, ailenin mali işleriyle ilgilenmesi, çadırın kurulması; keçe, çorap örme, süt sağma, peynir ve tereyağ yapma ve elbise dikme gibi işlerle meşgul olması bilinmekte ve itibar sahibi olan Türk kadınının muharebede düşman eline geçmesi büyük bir zillet sayılmaktaydı. Türk kadınının temizliği, namus ve iffetine düşkünlüğü kaynaklarda belirtilmiş; erkeklerle beraber top oynadığı, güreş, avcılık ve kayak sporu yaptığı, ata binip ok attığı kaydedilmiştir⁸².

Türk kadınlarının takındığı ziynet eşyaları ve giydiği elbiseler de, diğer topluluklardan onları ayırdetmeyi sağlayacak özellikler gösteriyordu.Örneğin IX. yüzyılda, kadınlar kimisi çingiraklı olan mücevherler takınırlardı. Yaka şeklinde gerdanlıklar, yüzükler, bilezikler, ipekler ve dibalar, altın ile işlemeli olabilen börümcükler, bağırda denenen ve beli sıkıan cepkenler, milliyete ve mertebeye işaret eden kıyafetler, düzgün, yanağa ben resmi yapmak için allıklar kullanılırdı. Uygur hanımları bir al börümcük takarlar, evlendikten sonra da başlık giyerlerdi.

Katunlar (eş ya da anne), oğullarının ve kocalarının yokluğunda, "terken" (Türkan) ünvanı ile devlet idare edebilirlerdi. Uygur hatunu, hükümdarlık rengine al elbise ve altından bir başlık giyip merasim ile tahta çıkarılır, böylece kut almış olurdu. Kadınlar, toplum hayatında aktif bir yer almaktaydılar. Hükümdar sülalesi mensupları, elçi vazifesi de görebilirdi... Uygur kadınlarının bilhassa hayır işlerinde faal oldukları bilinmektedir⁸³.

⁸¹ Emel Esin, A.g.e., s.472.

⁸² Ayrıntı için bkz. Abdülkadir Donuk, "Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile", İ.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi, Sayı: 33, (Mart 1980), s.147-168'den akt. Aile Yazıları, I, s.299-300; konu ile ilgili olarak ayrıca bkz: Orhan Türkdoğan, "Eski Türklerde Aile ve Evlilik Sistemi", I. Türk Kültürü, Sayı: 22 (Ankara, 1981), s.43-50; Bahattin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Ankara, 1979, s.161-194; Özkan İzgi, "İslamiyetten Önceki Türklerde Kadın", Türk Kültürü Araştırmaları, XI-XIV, 1951, s.99-112; Mehmet Eröz, Türk Ailesi, İstanbul, 1977.

⁸³ Emel Esin, a.g.m., s.474-475.

Dede Korkut öyküleri üzerine yapılan bir araştırmada, aile içinde kadının statüsünün ne olduğuna ilişkin örneklerle yer verilmiştir. Eski Türk geleneği içinde, kadının durumunu göstermesi açısından son derece önemli olan bu çalışmada belirtildiği gibi, aile içinde kadının yeri, namus, misafirperverlik, güzellik ve kahramanlık gibi hasletler ile anılmaktaydı. Kız anası tarafından terbiye edilmeliydi. İyi özellikler, bu terbiye sırasında kazanılmış olmalıydı. Aile içinde iyi yetiştirilmemiş kız, sonradan bu özellikleri çok zor edinecektir. Dede Korkut'a göre, dört tip kadın vardır: "*Solduran sop*", yemekten başka bir şey düşünmeyen, kocasından memnun olmayan, başka bir kocaya varmak isteyen kadın tipidir. "*Dolduran sop*"; yataktan zorla kalkan, dedikodu yapan, evine iyi bir şekilde bakmayan kadın tipidir. "*Bayağı olan kadın*"; misafir yanında kocasını mahcup eden, misafire yemek hazırlamayan, kocasının sözünü dinlemeyen, inatçı, nankör bir kadın tipidir. "*Evin dayanağı olan kadın*"; "*Ayişe, Fatıma soyundan*" dır, ailenin direğidir. Kocas evde olmasa bile misafiri ağırlar, yedirir, içirir, kocasının adını kötüye çıkarmaz⁸⁴.

2- İslamiyet'in Kabulü ve Türk Kadını

İslamiyet'in kabul edilmesiyle birlikte, Türkler'in toplumsal yaşayışları, değer yargıları, aile anlayışları v.b. özellikleri, yeni bir sürece girmişti. İslamiyet yalnızca, inanca dayanan, yani uhrevi özellikleri olan bir din olarak gelmiş değildi. Aynı zamanda, en ayrıntısına kadar, toplum ve aile yaşantısını düzenleyen bir özelliğe sahipti. İslam dininin peygamberi Hz. Muhammed'e vahiy yoluyla inen Kuran-ı Kerim, bu dinin temel kaynağıydı. İlk başlarda Kuran, Arap toplumunun ve islamiyeti kabul eden diğer toplulukların, hayatla ilgili kurallarını belirlemek için yeterli olmuştu. Ama zamanla, toplumlar geliştikçe ve büyüdükçe, hadis ve sünnetlere; bu da yeterli olmayınca, kıyas ve icmaa yöntemlerine ihtiyaç

⁸⁴ İsa Kocakaplan, a.g.e., s.249-257.

duyulmuştu. Böyle olunca da dinin en temel konularında bile farklı yorumlar, farklı bakış açıları ortaya çıkmıştı.

Kabul etmek gerekir ki, eski Cahiliye döneminin Arap toplumlarında tanık olduğumuz ilkel yaşam biçimini, çağdışı uygulamaları gözönüne aldığımızda, böyle bir düzeni yıkan İslamiyet başlıbaşına bir devrim olmuştur. Özellikle istenmeyen kız çocuklarına reva görülen vahşice muameleler, İslamiyet'in kabulüyle birlikte kısa sürede ortadan kalkmıştı. Kadın, erkekle aynı eşit ölçüde olmamakla birlikte, içine düştüğü bataklıktan çekilip alınmıştı. Kadına bir sosyal statü verilmiş, anne olmanın erdemlerinden sözeden ayetlerle, kadınlara kutsallık izafe eden yaklaşımlar ortaya konulmuştu. Bu, günümüz yargılarına göre, kadın erkek eşitliğinin sağlanması biçiminde tabii ki yorumlanamaz. Ama, önceki dönemlere göre, elbet de büyük bir devrim olarak algılanabilir.

İslam dini, üzerine gelip oturduğu kültür kalıplarını bütünüyle reddetmiş; Cahiliye Dönemi'nde, pek yaygın olmamakla birlikte, kimi kabileler arasında görülen istenmeyen kız çocuklarının diri diri gömülmesi geleneği nefretle kınanmıştır. Nitekim, Nahl Suresi, 58-59. ayetlerde: *"Onların birine bir kızının dünyaya geldiği müjdelenirse, yüzü kızarır, hiddetten köpürürler. Kendisine verilen müjdeden dolayı halktan gizlenir. Kız çocuğunu diri diri gömeyim mi diye düşünür. İyi bilin ki onlar pek fena muhakeme edileceklerdir"* diyordu⁸⁵.

Kadına İslamiyet'in getirdiği en önemli hak, evlenerek yuva kurma hakkıydı. Gerçi çok evliliğe cevaz veriliyordu; bu uygulamalarda, erkeğin elbet de hakları sürekli olarak kadından ilerideydi. Kadın geri plandaydı ve üstelik erkeğinin himmetine ihtiyacı vardı. Bununla birlikte, ölçüsü tartışma konusu olmakla birlikte, kadının da erkek üzerinde haklarından söz ediliyordu. Evlilik müessesine özel bir önem veren yeni dinin kutsal kitabı Kuran-ı Kerim evlenmeyi normal ve gerekli görmekteydi. Hatta çok sayıdaki ayette evlenmek teşvik edilmekteydi. Nitekim bir ayette; *"İçinizde evli olmayanları, köle ve cariyelerinizden nikaha layık olanları evlendirin. Onlar fakir iseler, Hak Taala Onları kereminden zengin kılar"*,

⁸⁵ Kuran-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali, Nahl Suresi, 58-59. ayetler.

derken⁸⁶; bir başka ayet; *"Evlenmeye gücü yetmeyenler de Allahın lütuf ve kereminden zengin oluncaya kadar zıffelerini korusunlar"* diyordu⁸⁷. Bakara Suresinde ise, karı koca ilişkilerinde, eşit bir biçimde kadın ve erkeğin birbirini memnun edecek davranışlar göstermesi isteniyordu. Bunun yanı sıra, inanan kadının, inanmayan kadına yeğ tutulması şartı, özellikle bu surede ele alınmış ve düzenlenmişti. Nitekim: *"Allaha eş koşan kadınlarla, onlar Allah'a inanmadıkça evlenmeyin. Allah'a inanmayan bir köle kadın, Allah'a eş koşan bir kadından besbelli ki yeğdir; gönlünüz çekse bile. Allah'a eş koşan erkeklere de, onlar Allah'a inanmadıkça kız vermeyin. İnanan bir erkek köle, eş koşan bir erkekten yeğdir; ta ki gönlünüz çekse bile"*⁸⁸.

Konumuz gereği, İslamın temel kaynaklarında kadınlarla ilgili hükümlerin neler olduğunu, bunların toplumda ne tür sınırlamalar getirdiğini ayrıntılı olarak ele almanın bir anlamı yoktur. Önemli olan, bu temel kurallara dayalı olarak, Türk-İslam toplumunda nasıl bir hukuki sistem oluşturulduğu ve bu sistem içinde kadına ne türlü bir statü ve rol öngörüldüğüdür⁸⁹.

⁸⁶ Kuran-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali, Nur suresi, 32. ayet.

⁸⁷ Kuran-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali, Nur Suresi, 33. ayet.

⁸⁸ Kuran-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali, Bakara suresi, 10. ayet.

⁸⁹ İslamda kadının yeri için bkz. Perihan Onay, , *Türkiye'nin Sosyal Kazanılmasında Kadının Rolü*, İş Bank. yay., Ankara, t.y, s.41-68; ayrıca bkz. Bekir Topaloğlu, *İslam'da Kadın*, Nesil yay., İstanbul, 1995; Neda Armaner, "Hadislere Göre Kadının Sosyal Durumuna Umumi Bir Bakış", A.Ü. İlahiyat Fak. Dergi., sayı:9 (1961); Ahmed Gürkan, *İslam Kültürünün Garbi Medenileşmesi*, İstanbul, 1965; Cemal Zeki Önal, *Evlilik ve Mahremiyetleri*, İstanbul, 1961; Cemil Sena Ongun, *Yeni Kadın (Modern Kadın)*, İstanbul, 1936; Neval El Saadavi, *Havva'nın Örtülü Yüzü*, (çev: Sibel Özbudun), İstanbul, 1991; Türkiye'de, islamiyeti bir siyaset haline getirmek isteyenler, kadının özgürlük hareketleri karşısında, karşı bir tutum içine girmişler ve bu hareketleri, *"ailenin temelinde dinamit koymak"* olarak nitelendirmişlerdir. Özellikle islami basında ve diğer yayınlarda bunun bol miktarda örneklerini görmek mümkündür. Bu eserlerin çoğunda, islami anlayış içinde kadına aile içerisinde ev kadınlığı ve çocuk yetiştirme rolleri verilmekte, bunun dışında kadına fazla bir özgürlük tanınmamaktadır. Bu kitaplardan birisinde, kadınların eşitlik ve özgürlük mücadelesi için söylenen şu sözler, bu anlayışın genel karakterini ortaya koymak için yeterlidir: *"...bu gibi faaliyetlerin asıl maksadı, aileyi çözmek ve çökertmektir. Bunlar kendilerini istedikleri kadar ilericilik, devrimcilik, özgürlükçülük ve bilimsellik ile maskeleyenler, artık herkesçe bilinmektedir ki, tarihin en eski devirlerinden beri aile düşmanları, fuhuş tellalları ve hürriyet istismarcıları mevcut olmuştur ve her devirde de layık oldukları tepkiyi görmüşlerdir. Çünkü aile düşmanları ile fuhuş ile ve hürriyet istismarcıları ile mücadele etmesini bilmeyen cemiyetler ayakta duramazlar"*: Seyyid Ahmet Arvasi, *Kadın Erkek Üzerine*, Burak yay., İstanbul, 1996, s.18; aynı eserde, Lut Kavmi'nin efsanevi olayı örnek gösterilerek, AIDS virüsünün insanlık için oluşturduğu tehlikeler için de şu yorum yapılmaktadır: *"Bu kirli ve iğrenç gidiş, nihayet ilahi gazabı celbetti. Bugün olduğu gibi o zaman da. üzerlerine gazab yağmurları boşandı. Hz. Lut'a itaat etmeyen karısı ile kavmi helak olup gittiler. Bana göre, AIDS virüsü de böylece kirli bir dünya kurmak isteyenleri ve çocuklarını ergeç helak*

Her ulusun olduğu gibi, Türk ulusunun da yazılmamış hukuk devirleri vardı. Yazılı yasaların ortaya çıkışına kadar , adli işleri bir takım gelenekler ve töreler yürütürdü. Bu adetlerin kadına oldukça iyi bir mevki verdiğ i, İslamiyetin kabulünden önce eski Türkler'de kadının sosyal ve hukuki durumunu ele aldığımız yukarıdaki örneklerden anlaşılmaktadır. Türkler'in islam dinini kabul etmesinden sonra, eski Türk aile yapısı ve bu yapının içinde kadının durumu değişmiştir⁹⁰. Ele aldığımız örneklerden anlaşılağı gibi, eski Türk toplumlarında kadının durumu, aynı dönemde başka boyların kadınlarının durumu ile kıyas kabul etmeyecek kadar ileri bir düzeyde bulunuyordu. Öyle ki, kadını erkek ile eşit gören uygulamaların örneklerini bol miktarda eski Türk geleneklerinde ve inançlarında görmek mümkündür.

İslamiyetin kabulüyle birlikte, eski Türk toplumunda kadının sahip olduğu statüden hızla bir gerfiye gidiş söz konusu olmuştur. Yani, islami anlayış ve inanç, Cahiliye kadını içinde bulunduğu bataklıktan yukarıya doğru yükseltirken, eski Türk kadını sahip olduğu düzeyden geriye doğru çekmişti. İslam hukukuna göre, Türk kadını erkekle beraber aynı maddi vaziyette olmamıştır. Erkek aile meclisine veya hakimine baş vurmaya lüzum görmeksizin boşanma hakkına sahipken, kadın ilke olarak bu hakka sahip bulunmuyordu. Çok karılılık (poligami) esas karşısında kadının hiç bir itiraz hakkı yoktu. Yine İslam hukukuna göre, nişanlılığın hiç bir hukuksal dayanağı söz konusu değildi. Buna karşılık Türkler arasında, bir tür gelenek hukuku kurulmuştu. Buna göre nişanlılık, evlenmeyi mecburi kılan bir ahlaki zorunluluk haline gelmişti⁹¹. Bu ve bunun gibi örnekler, İslamiyetin kabulüyle Türk kadınının durumunun kötüleştiğini ortaya koymaktadır. Pek tabii olarak, sosyal yasaların gereğı olarak, bu kötüye gidiş birden bire olmuş değildir. Bunun için bir sürenin geçmesi gerekmiş, önce toplum iç i ilişkiler değişime

edecektir. Nitekim Yüce ve Mukaddes Kitabımızda şöyle buyurulmaktadır: 'Onların üzerine bir (azab ve gazab) yağmuru yağdırdık. İşte bak günahkarların sonu nice olmuştur": A.g.e, s.70.

⁹⁰ Konu ile ilgili bkz. Günay Tümer, "İslamda Kadın", Kastamonu'da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Kastamonu, 10-11Aralık 1994), Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1994, s.173-180; Gülnihal Bozkurt, "Cumhuriyet Öncesinde ve Sonrasında Türk Kadını, a.g.e., s.157-165; ayrıca bkz. İlhan Arsel, Şeriat ve Kadın,

⁹¹ Fındıkoğlu, a.g.e., s.17-18.

uğramış, islami yaşayış tarzı geliştikçe, eski ve yeni değerler arasında karmaşık bir sentez süreci yaşanmıştır. Bu sentez, önce kentlerde ağırlıklı olmuş, daha sonraları ise, kırsal alanda sıkışıp kalmış; kırsal alanda yer alan Türk boyları, eski geleneklerini ve değerlerini yeni bir anlayış içinde yaşatmayı sürdürmüştür.

Bu noktada, Türk kadınının her şeye karşın sosyal durumunun özellikle Arap kadınına göre daima ileri bir seviyede kalmış olduğu hatırlatılmalıdır. Hatta, sadece kadın hakları konusunda değil, şeriat kurallarının uygulanması konusunda da Türkler, daima sınırlı çıkışlar yapmak durumunda kalmışlardır⁹².

Bahriye Üçok, İslam dinini kabul ettikten sonra, Türkler’de kadının yeniden oluşan sosyal durumu üzerine ciddi araştırmalar yapmıştır. O’na göre, İslam toplumlarında kadının durumu, bir çok Avrupalı yazarlar tarafından yanlış anlaşılmıştır. Müslüman kadının, bütün tarih boyunca erkeğin esiri olduğu veya kafes arkasına itilmiş bir mahpusun hayatını yaşadığı tezi ileri sürülmüştür. Hatta, Sasani devletinde kadının hukukunun gelişimini inceleyen Barthelemae’nın bile, kitabının sonunda, Sasaniler’de kadının hukukunun gösterdiği bu gelişmenin, imparatorluğun yıkılması ve halkın islamiyeti kabul etmesiyle engellenmiş olduğunu haksız yere iddia ettiği görülmektedir. Üçok, bu iddialara temas ederek, Müslüman reşit kadının hem istifade hem de kullanma ehliyetine sahip olduğu için, çağdaş hukuk sistemine bağlı kadınlardan çok önce hukuki şahsiyetini kazanmış bulunduğunu savunmaktadır. Serbestçe ticaret yapan, malları üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunan Müslüman kadının toplum hayatında kendine düşen yeri almaktan alıkonulmadığını, hatta Divan-ı Mezalim gibi kadılıktan bile üstün olan bu vazifeyi görmesinin doğal karşılandığını belirtmektedir⁹³.

Üçok’un açıklamalarına göre; Ortaçağ’da islam kadını, fıkıh ve hadis müderrisliği, vaizlik, şairlik, vezirlik ve müşavirlik etmiştir. Ünlü tarihçilerden Zehebi ve Ebu’l-Fida, derslerindeki bilgileri kadın müderrislerden almışlardır. Her ikisi de icazetlerini kadın müderrislere borçludurlar. Hatta, Ortaçağ İslam ülkelerinin aydın dünyası, nazari de olsa, kadının kadılık vazifesi görmesini bile

⁹² Ömer Lütfi Barkan, “Türkiye’de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi”, *Cumhuriyetin 50 Yıldönümü Semineri*, Ankara, 1975, s.49-97.

⁹³ Bkz. Bahriye Üçok, *Türk Naibler ve Kadın Hükümdarlar*, KB yay., Ankara, 1981, s.7.

yadırgamamıştır. Ebu Hanife, kadınların tanıklıklarının kabul edildiği davalarda, kadılık edebileceklerini söylemiştir. Ebu Cerir Taberi ise, kadınların her davada kadılık etmelerinin mümkün olduğunu belirtmiştir. Şimdiye kadar yapılmış araştırmalarda, kadılık yapmış bir kadına rastlanılmamakla birlikte, bu görevden bile önemli olan Divan-ı mezalim başkanlığı bile yapmış olan Sumely'i örnek gösteren Üçok, bu kadının her cuma günü yakınma dilekçelerini kabul ettiğini, konuları hemen karara bağladığını vurgular. Ardından da, geniş tarihsel perspektifte, değişik örnekleri gözler önüne serer. Buna göre, Mahım Ana, Hindistan'da başvezirlik yapmış bir Müslüman kadındır. Ekber'in kız kardeşi Bahtünissa Begüm, Kabil emirliğinde bulunmuştur. Amasya'da Selamet Hatun, tarikat şeyhi olmuştur. Osmanlılar'da, III. Murat zamanında, Canfeda Kadın, devlet erkanı arasına girmiştir. İlhanlı hükümdarı Abaka ve Keyhatun'un karısı Kırman, kraliçe olmuştur⁹⁴...

Üçok başka islami coğrafyalardan da örnekler veriyor. Hazreti Muhammed'in eşi Ayşe, Cemel Vakasında, ordunun başında, Talha ve Zübeyir'den sonra savaşı idare etmişti. Muaviye'nin Kıbrıs'ı alışında ilk şehit düşen Ümmü Haram bir kadındı. 1857'de Fransızlar'a karşı Kabilliye direnmesinin miğferi Lalla Fatime adında bir kadındı. 1494'te, Ahmed Nizam Şah'ın kurduğu Ahmet Nagar devleti, Cand Bibi adındaki bir saltanat naibi kadının gösterdiği direnişle imparator Ekber'in hücumlarına karşı koymuştu⁹⁵...

Binlerce yıl boyunca, erkekler tarafından ikinci planda görülen ve eşitlik haklarıyla özgürlükleri tanınmayan kadınlar, dünyanın hemen her ülkesinde devlet yönetiminde, perde arkasında kalarak etkili olmuşlar ya da tahtı ellerine geçirerek siyaset sahnesinde cesaret, adalet ve politik yetenek örnekleri vermişlerdir. Örneğin., HZ. Süleyman'ı ziyaret eden Seba Melikesi Belkıs, İsrail Kralı Ahab'ın kızı ve Yudea Kralı Yoram (Avram)'ın karısı Athalia, Mısır Kraliçesi Kleopatra, Arap Efsanelerinin meşhur tipi Zebba bunlardan yalnızca birkaçıdır⁹⁶.

⁹⁴ Üçok, a.g.e., 8-9.

⁹⁵ A.g.e., s.10-11.

⁹⁶ A.g.e., s.11-12; batı ülkelerinde olduğu gibi, doğu ülkelerinin de ünlü kadın kahraman hükümdarları vardır. Belkıs, Athalia, Kleopatra ve Zenobia'dan başka, Arap Amelika Devletinde

İslamiyeti kabul etmeden ve kabul ettikten sonra, Türk toplumunda kadınların durumu üzerine daha çok şeyler söylenebilir. Örneğin, Asya'daki ovalarda yerleşmiş Hun kadınları ile Rusya'yı geçerek Avrupa'ya gelmiş olan ve hatta Güney-Batı'da Roma İmparatorluğu'na, Batı'da Fransa'ya kadar varan Hun kabilelerindeki kadınların yaşayış şekli ve toplum içindeki rolleri farklıdır⁹⁷. Bunun yanında, zaman geçip, Anadolu'da Büyük İskender, Roma ve Bizans hükümdarlıkları el değiştirdikçe, onların topluluklarındaki kadınların durumu ve kültürleri, gelecek nesillere etki etmiştir. Bizans devrinden kalma bazı belgeler, Anadolu kadınının hayatının Hristiyanlığın ve Hristiyanlıktan önce yürürlükte olan geleneklerin bileşiminden doğan prensipler üzerinde devam ettiğini belirtmektedir⁹⁸.

C- BATI DÜNYASINDAKİ GELİŞMELER

1- Tarihsel Süreç

Türk ve İslam dünyasında genel olarak klasik dönemlerde kadının durumu anlatılan ölçüler içinde bulunuyordu. Batı dünyasında ise, klasik dönemlerde kadının durumunu, Sanayi Devrimi'nden önce ve Sanayi Devrimi'nden sonra iki ayrı dönemde incelemekte yarar vardır. Bunun nedeni, Sanayi Devrimi'nin, pek çok toplumsal olguya yeni içerikler vermesi, yeni toplumsal sorunları gündeme getirişi, toplum içi ilişkileri yeniden belirlemiş oluşundandır. Yeni ekonomik şartlar, toplum içi ilişkileri altüst ederken, kadınların durumunu da değiştirmiştir. Sanayi devriminden önce ise, kadının geleneksel-toplumsal durumu karanlık bir tablo

Ziba, Secah; İran'da Tomris, Hüma, Purandoht, Sogdiyana Prensi Tuğşada'nın annesi Hatun, Moğollar'da Cengiz Han'ın gelini Turakina, Kara Hülegü'nün eşi Orkina, Güyük Han'ın karısı Ogulganmış, Vitnam'da Trung bacılar, Havai Adaları'nda Liliuikalani, Madagaskar'da I. Ranavela gibi; bkz. a.g.e., s.17-19.

⁹⁷ Perihan Onay, a.g.e., s.8.

⁹⁸ A.g.e., s.8-9.

oluşturmaktadır. Bu evreleri tarihsel süreç içinde ele almak, kadının durumunu daha net olarak görmek için önemlidir.

İnsanlık bugün Ortaçağ'a kadar, Batı dünyasında kadının durumunu net olarak ortaya koyacak kaynaklardan büyük ölçüde mahrum bulunuyor. Varolan kaynaklar ise, bu coğrafyada kadının Asya toplumlarından bile geri olduğunu ortaya koymaktadır. Batı dünyasında kadının durumunun, Ortaçağ'dan itibaren netleştiğini görmekteyiz.

Ortaçağ'da yürürlükte olan Salien Kanunu, taşınmaz mallarda kızların miras haklarını tanımamıştı. Oysa mal, meşru ve gayrimeşru oğullar arasında paylaştırılmıştı. Kralın malı sayılan ülke de meşru ve gayrimeşru oğullar arasında paylaştırılmıştı. Böylece kız çocukları uzun süre Frank İmparatorluğu'nda hükümdar olamamışlardı. Kudüs, Antakya, Kıbrıs ve Trablus gibi krallıklarda bile, XII. ve XIII. yüzyıllarda, oğulları olmayan hükümdarların kızları tahta çıkamamışlardı. Avrupa'da taç giyen kadınlar daha çok İngiltere ve Rusya'da görülmüştü.

Kadın hükümdarların, önemli başarılarla imza attığına da zaman zaman tanık olunmuştu. İngiltere'de I. Elizabeth 1588'de İspanya armadasını yenerek İngiltere'nin protestanlığını korumuş; Kraliçe Mary ve Kraliçe Anne, İngiltere'de demokrasiyi tam anlamıyla yerleştirmişlerdi. Kraliçe Viktoria zamanın'da İngiltere, bir dünya devleti haline gelmişti.

Rusya XVIII. yüzyılda tam bir kadın saltanatı sürmüştü, II. Katherina, Osmanlı Devleti'nden topraklar kopararak, Rusya'yı Karadeniz'e taşımıştı.

İspanya'da İsabella, Amerika'nın keşfinde çok önemli bir rol oynamış, Norveç'te Margaret Kalmer birliğini gerçekleştirmişti. Maria Theresia Frank imparatorluğu'nu Yediyıl Savaşları'nda başarıyla savunmuştu⁹⁹.

Hiç şüphe yok ki verdiğimiz bu örnekler, seçkinler zümresi içinden çıkıp tarihte yerlerini almış kadınlarla ilgilidir. Bu durum, Avrupa'da toplum içinde yer alan kadının durumunu algılayabilmemiz için yeterli değildir.

⁹⁹ Bahriye Üçok, A.g.e., s.12-14; Avrupa'da taç ve taht sahibi olan hükümdar kadınların listesi için bkz., a.g.e., s.15-16

Bu seçkin örnekler yaşanırken, toplumun ortalama düzeyine göre kadınların durumu nasıldı? Kadın, seçkinler arasından verdiğimiz örneklerdeki gibi olmak bir yana, toplum içinde, aşağı tabakadan bir erkek kadar bile olsun özgürlüğüne sahip bulunuyor muydu?

Ne yazık ki, buna olumlu bir cevap vermek mümkün değildir. Hatta, Avrupa dünyasında kadınların, doğudaki kadınların o dönemde kadının sahip olduğu seviyenin bile gerisinde olduğunu söylemek pek yanlış değildir. Çünkü, Hristiyanlık dogmasından gelen katı inançlar, geleneksel değerlerle birleşerek kadını şeytanın yoldaşı olarak görece kadar aşağılamıştır. Çalışan, ürettiğinin karşılığını alamayan kadın, insan olmak onurundan bile uzak tutulduğu için, tüm yönleriyle sömürülen bir meta niteliğine sahip bulunuyordu. Bu geleneksel kurallar ve çağdışı anlayış, neredeyse son yüzyıla kadar kadının sürekli olarak her türlü alanda erkeğin gerisinde kalmasına neden olmuştur.

Avrupada'ki sınıfsal farklılıklar, özellikle aristokrat sınıfı bir seçkin zümresi haline getirirken, avamı, yani halkı, kadını ve erkeği ile birlikte toplumda ikinci sınıf insan olarak algılamaktaydı. Böylece, zaten geri planda bırakılmış sınıfsal yapılar içinde kadın, daha da geri plana itilerek, tümüyle toplum dışı bırakılmıştı.

Batı dünyasında, Sanayi devrimine kadar, kadınlarla erkekler arasında tam bir eşitsizlik vardı. Reformasyon döneminin tartışmasız biçimde en önemli siması olan ünlü protestan Luther bile, evliliği kutsal bir tören değil, sosyal bir mukavele olarak görüyordu. Nitekim kendisi de bir rahibe ile evlendi¹⁰⁰. Bazı Hristiyan mezheplerinde, Ortaçağ'da kadının insan olup olmadığı tartışılmaktaydı. O şeytanın arkadaşı, kötülüklerin, suçun kaynağı olarak görülüyordu. İngiltere'de XVI. yüzyıla kadar kadın murdar sayıldığı için, incil okuyamamaktaydı. 1805 yılına kadar kadınlar İngiltere'de vatandaş sayılmadılar. Kocalarının onları bir mal gibi satabilme yetkileri bulunuyordu. Fransız Devrimi'nden sonra bile kadının haklarını kazanmasında pek önemli yasal yollar alınamamış, Fransız Medeni Yasası kadını

¹⁰⁰ Günay Tümer, a.g.m., s.174.

uzun yıllar akıl hastaları ve ehliyetsiz çocuklarla aynı kategoride değerlendirmişti¹⁰¹.

Bir Batılı araştırmacının bizzat belirttiği gibi, yakın dönemlere kadar Avrupa'da, kadın ve erkek arasındaki eşitsizlik kurallaşmış bir halde bulunuyordu¹⁰². XX. Yüzyılın başlarından itibaren Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, İngiltere gibi ülkelerde kadınların yasa önündeki durumlarının değişmeye başladığı görülmüştür. Fransa'da, Colette ve Simon de Beauvoir ile kadın kişiliği belirginleşmişti. Oy verme hakkının elde edilebilmesi, başlı başına bir amaç gibi görünmüyordu. Bunun yanında eğitim, iş, boşanma, doğum kontrolü v.b. alanlarda da eşitsizliği sağlayan yasaların onaylanması gerekiyordu. Birinci Dünya Savaşı, aynı araştırmacının tanımlamasıyla, erkekler için tam bir örselenme olmuştu. Oysa aynı savaş kadınlar için o zamana kadar görülmemiş bir özgürlük ve sorumluluk denemesi olmuştu. İlk olarak vatan hizmetine alınmaya başlayan kadınların iş gücü değerlendirildi; sonra da kadınlara yeni meslek sahaları açıldı. Aynı zamanda harp, erkek ve kadın işçiliği arasındaki engelleri yıktı. Bundan dolayı kadınlar kendi yeteneklerinin farkına vardıkları gibi, yeni buldukları mali bağımsızlığın da tadına vardılar¹⁰³.

1919'da harbin bitmesi üzerine kadınların terhisleri de fazla zorlanmadan ve gizemli bir şekilde oldu. Gürültüsüzce saflarda yerlerini alan kadınlar, aynı biçimde sessizce evlerine döndüler. Lemercier'in verdiği rakamlara göre, 1900'da Fransa'da çalışan kadın sayısı 6.328.000 kadardı. 1921 yılında bu sayı 8 milyonun üstüne çıkmıştı. 1900'de Fransa'da kadın nüfus ile erkekler arasındaki fark 700.000'i geçmediği halde, 1921'de erkeklerden 2 milyon fazlaydı. Kadınlar arasında harp dulları olduğu gibi, feda edilmiş, evlenmeleri imkansız olan ve sonradan kendilerine "yalnız kadınlar" veya "koca bulamayan kızlar" denilen genç kızlar vardı¹⁰⁴.

¹⁰¹ Günay Tümer, a.g.m., s.174.

¹⁰² Chantal Quelquejag-Lemercier, "Birinci Dünya savaşından Sonra Fransa'da Kadın Hakları", **Kastamonu'da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Sempozyumu** (Kastamonu, 10-11 Aralık 1994), Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1996, s.29.

¹⁰³ Chantal Quelquejag-Lemercier, a.g.m., s.130.

¹⁰⁴ A.g.m., s.130.

Fransa'da meclis, 1919'da siyasi açıdan kadınlara oy kullanma hakkı tanıdı; fakat bu karar senatoda reddedildi. Uzunca bir aradan sonra ve Türkiye'den çok geç bir tarihte, 21 Nisan 1944'te bu hak ancak tanınabildi. Bu tarihe kadar kadınlar siyasal yaşamdan tamamen uzaktılar. Bu durumun etkileri, günümüzde bile görülebilmektedir. Nitekim seçimlerde kadınların seçime adaylıklarını koyma konusunda çekimser ve kararsız davrandıkları bir gerçektir¹⁰⁵. Bu siyasal eşitliğin, 1946 anayasasında gerçek yerini aldığı görülebildi. Bunun yanı sıra Fransa'da, 1973'e kadar çocuklara tabiyet yalnız babadan intikal edebiliyordu. 9 Ocak 1973'te anneye de bu hak verilebildi. 1881 ve 1886'da Jules Ferri yasaları ile bütün erkek ve kız çocuklarına bedelsiz, laik ve mecburi ilköğretim hakkı getirilebilmişti. Ailenin maddi ve manevi iradesinde kadın ve erkeğe eşitlik ancak, 4 haziran 1970'te gerçekleştirilebilmiştir. 1975'e kadar çocuk aldırma (kürtaj) yasaklanmıştı. 1975 ve 1979 Veil yasaları bazı koşullarla çocuk düşürme hakkı tanıyabildi. Kadınların günlük çalışma süreleri 2 Kasım 1892'de düzenlenmiş, bu düzenleme 1975 yılına kadar yürürlükte kalmıştı. Bunun çağdaş anlamda genişletilmesi ise ancak 1975 yılında yapılabildi¹⁰⁶.

Görülüyor ki, Avrupa gibi teknolojik patlama yapabilmiş, en mükemmel demokrasi uygulamalarının yaşandığı gelişmiş bir ortamda bile, kadının hak arayış mücadelesinin tarihi o kadar eski değildir. Kaldı ki, başta çalışma yasaları olmak üzere, yine de kadınların Avrupa'da ve dünyanın başka yerlerindeki gelişmiş toplumlarında durumunun sanıldığı gibi pek de iyi olmadığı açıktır. Gerçi varolan durum, gelişmemiş ya da henüz gelişmekte olan toplum kadınlarına göre bir parça daha iyi bir durumda sayılabilir; ama, kadın nüfusla ilgili demokratik, ekonomik ve kültürel göstergeler, hangi toplum düzeyinde olursa olsun, kadının yine de geri plana itildiğini ortaya koymaktadır. Böyle olunca da, kadınların hak mücadelesinin, önümüzdeki yüzyılda daha da güçlenerek devam edeceği anlaşılmaktadır.

¹⁰⁵ A.g.m, s.133; aynı araştırmacının verdiği bilgiye göre, kadın nüfus %52 oranıyla erkek seçmenlerden fazladır; buna karşın, 1993 martında Ballador Hükümeti'nde 29 bakandan ancak 3'ü kadındır; bkz. a.g.m, s.133.

¹⁰⁶ A.g.m, s.132.

2- Feminizm Hareketinin Doğuşu

Pek çok hakların kazanılmasında olduğu gibi, feminizm hareketinin gelişiminde de Fransa İhtilali önemli bir dönüş noktası olmuştur.

Bu tarihe gelinceye dek, feminist hareket, düşünce olarak, yavaş da olsa bir takım gelişmeler sağlamıştı. Batı ülkeleri içinde Fransız kadınlarının daha aktif bir rol oynadıkları görülmüştü. 17. yüzyıla kadar Fransa’da kadın toplum ve edebiyat hayatında yerleşmiş bir geleneğe yaslanmıştı. Örneğin, “*Arthenice’in Mavi Odası*” adlı bir edebiyatçı çevresi, okumuş aydın kadınların buluştukları bir ortam olmuştur. Bu çevrede yoğun olarak, dilde yenilik tartışmaları yapılmaktaydı. Kadınlar kısa süre sonra bu tartışmaların dışına taşarak, kendilerini toplumsal sorunların içinde buldular. Kadınların bu hareketi erkeklerin dünyasında “*abartılı ve yapmacık*” olarak nitelendiriliyordu¹⁰⁷. Nitekim Moliere, 1659’da yazdığı “*Gülünç Kibarlar*” (Precieuses Redicules) adlı eserinde, kadınların bu halini alaycı bir dille gülme konusu yapmıştı¹⁰⁸.

Bu duruma rağmen Fransa’da kadınlar, 1789 Fransa olaylarında aktif bir biçimde yer aldılar. 4 Ağustos 1789 Kararnamesi’nin 11. maddesi; “*Doğustaki farklarına bakılmaksızın bütün yurttaşlar dini, sivil ya da askeri bütün mevkilere ve görevlere alınacaklardır; hiç bir meslek bu kuralın dışında bırakılmayacaktır*” diyordu¹⁰⁹.

Asıl adı Aubry olan Olympe de Gouges devrimci düşünceleri heyecanla benimsemişti. Kadınların özgürlüğü üzerine düşünceler ortaya koyan Gouges, “*Örücüler*” (Tricoteuses) adlı aktif bir örgüt kurabilmişti. Bu girişimleri Gouges’i giyotine götürdü; buna rağmen o; “*Kadının giyotine gitme hakkı varsa, kürsüye çıkma hakkı da olmalıdır*” diyordu. Bir başka Fransız düşünür Mme Roland ise; “*Ey özgürlük! Senin adına ne cinayetler işleniyor!*” diye haykırmaktaydı¹¹⁰.

¹⁰⁷ Ney Bendason, *Kadın Hakları*, (çev: Şirin Tekeli), Cep Univ., İletişim yay., s.34-35.

¹⁰⁸ A.g.e., s.34.

¹⁰⁹ A.g.e., s.34.

¹¹⁰ A.g.e., s.34-35.

Bu dramatik olaylara rağmen, Konvensiyon Meclisi, kadınları ilgilendiren iki önemli kararı kabul etti. bunlardan ilki, bundan böyle belediyelere bırakılan medeni durumla ilgili kayıtları tutma yetkisinin nasıl kullanılacağına ilişkin karardı. İkincisi ise, 20 Eylül 1792 de benimsenen boşanmayı serbest bırakan yasaydı¹¹¹.

İkinci Dünya savaşı'na kadar, özellikle çalışma hayatı içinde kadının durumunu eleştiren ve çözüm yolları arayıp, bunun mücadelesini veren pek çok kadın hareketi gerçekleşti. Ama, iletişim olanaklarının daha etkili ve yoğun olarak kullanıldığı İkinci Dünya Savaşı sonrasında, dünya feminist hareketi yeni bir nitelik kazandı.

Bu savaştan sonra dünya barışını korumak yolunda ciddi girişimler olmuştur. Bu amaçla kurulan Birleşmiş Milletler Teşkilatı, ileri derecede gelişmiş endüstri ülkelerinde, büyük ölçüde gerçekleşmiş sayılan kadın erkek eşitliğine, toplumların farklı gelişme ve kültür düzeylerine rağmen, evrensel bir güncellik kazandırmıştır. 1975'te başlatılan Kadın On Yılı Eylem Planı, bir çok ülkede köklü ve eşitliği destekleyici yasal değişmelere neden olmuştur. Unat, bu akımı, yepyeni bir fikir akımı saymanın yanlışlığına dikkat çekmektedir. Ona göre, kısa bir tarihsel irdeleme, bu konunun sanayileşme ile birlikte kamu yaşamına girdiğini göstermektedir. 1850'lerde güçlenen feminizmin, bu ilk aşaması sırasında, kadın hakları önemli bir yer işgal etmektedir. Nitekim Birleşik Amerika'da, 1848'de Seneca Falls'ta toplanan ilk kadın hakları kongresinde önemli konular tartışılmıştır. Mahkemelerde, evli kadınların koca karşısındaki geri durumu öncelikle irdelenmiştir. Kocanın kadının kendisine ait olan mal, mülk ve geliri üzerinde tanınan denetim yetkisi gibi geniş yetkileri, kadınların içinde bulundukları hukuksal ve siyasal eşitsizlikleri ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Birleşik Amerika'da köleliğin kaldırılması için başlatılan akıma paralel olarak yürütülen bu mücadelede kadının evlilik durumu ve aile içindeki yeri, uzun tartışmalara yol açmıştır¹¹².

Unat'ın belirttiğine göre, feminizmin ilk aşamasında cinsiyet rollerinin eleştirisini yapan kadınların başında C.P. Gilman gelmektedir. 1898'de yayınlanan

¹¹¹ A.g.e., s.35.

¹¹² Nermin Abadan Unat, "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", a.g.m, s.2.

"*Kadın ve Ekonomi*" adlı yapıtında yazar, evlilikte ana sorunun kadının ekonomik bağımlılığı olduğunu belirtmişti. Gilman, aile içinde erkeğin egemenliğini ve kadının özerkliğini etraflı bir biçimde incelemişti. Oysa, o dönemin feminist önderleri, erkeklerin ekonomik ve toplumsal gücüne karşı çıkmaya cesaret edemedikleri için, kadınların siyasal alandaki baskıcı rejimini eleştirmeyi yeğlemişlerdi. Oysa, feminist hareket, kadın iş gücünün piyasaya çıkmasıyla hız kazanmıştır. Önce 1920'lerde, daha sonra ikinci dünya savaşı sırasında ve nihayet 1960'larda uluslararası göç hareketinin yoğunlaşması ile birlikte kadınların ekonomik gücü ve rolleri yeniden kamuoyunun gündemine gelmiştir. 1960'larda Batıda süratle yayılan kadın akımı, o yıllarda güç kazanan Yeni Sol ve Medeni Haklar hareketinden kaynaklanıyordu. Gerçi, Simone de Beauvoir, daha 1948'de "*İkinci Cins*" adlı yapıtı ile, kadının cinsiyet rolünü ayrıntılı olarak eleştirmişti. Oysa bu yapıt o tarihlerde, ancak sınırlı yankılar uyandırmıştı. 1960'larda ortaya çıkan gençlik, azınlık akımları ile birlikte kadın akımına ayrı bir yer tanımış ve kadının ezilmesini önlemek üzere, başlıca amaç olarak, yeni ve farklı bir bilinçlenme uyandırmayı benimsemiştir¹¹³.

D- TÜRKİYE'DE BATILILAŞMA ÇABALARI VE KADIN

1- Genel Durum

Türkiye'nin batılılaşma çabaları içinde kadının yeri, özellikle ele alınıp incelenmeye değer özellikler göstermektedir. Türkiye'de siyaseti biçimlendiren batıcı rüzgarlar kadının değişen sosyal durumundan, giyim kuşamına dek, etkili olmuştur. Yani ülkenin siyaset yapısına batıdan yeni kavramlar gelip yerleştikçe, toplumun değişik değişik katmanlarına sosyal yaşantısında, gündelik yaşamı içinde önemli değişimler görülmüştür. Oysa o zamana dek, kadına biçilen rol, geleneksel

¹¹³ A.g.m., s.2-3.

değerlerin dışına çıkamamıştır. Kadın, önemli kahramanlık örneklerinin içine yerleştirilebildiği kadarıyla tarih sayfalarında yer alabilmiştir. Bu sayfalarda kadına biçilen rol de, bir erkekte olması arzulan epik özelliklerdir. Bu durum, sonraki dönemlerde yapılan çalışmalara bile yansımıştır.

Selçuklular döneminde kurulan Bacıyan-ı Rum Teşkilatı, gerek yapısı ve gerekse faaliyetleri açısından oldukça önemli görülmüştür. Osmanlı Kronikleri, Kuruluş döneminde Anadolu'nun Moğol istilasına karşı karşıya kaldığı dönemlerde, Kayseri'nin savunulması için Bacıyan-ı Rum Teşkilatı Başkanı Fatma Bacı'nın, bizzat silahlı olarak cepheye koşmasına, hatta Moğollar'a esir düşmesine apayrı bir yer vermişlerdir¹¹⁴. 93 Harbi diye bilinen Osmanlı Rus Harbi'nde, Erzurum'un müdafaası için Nene Hatun ve Kara Fatma'nın silaha sarılmaları bugün bile pek çok kişinin hafızasında tazeliğini korumaktadır¹¹⁵. Tabii ki bu tür örnekler, geleneksel değerler olarak algılanmaktadır; üstelik bu kadın kahramanların yaptıkları, Türk kadınlığının haklı bir övüncü olmaktadır. Ama, resmi ya da gayriresmi birtakım kaynaklara, kahramanlık örnekleri dışında, kadının durumunu ele alan konuların yansımamış oluşu, büyük bir eksiklik olarak kabul edilmelidir.

Osmanlı dönemi üzerine yapılan araştırmalarda da, kadının cinsiyet rollerinin dışındaki bu tür olgulara bol miktarda rastlanmasına ve buna benzer epik örneklerle sık sık yer verilmesine rağmen, kadının sosyal durumu üzerine yapılan araştırmalar hemen hemen hiç yok gibidir. Gerçi son dönemde, Anneles ekolünün etkisiyle, Süreyya Faruqi, Halil İnalcık gibi Osmanlı tarihçileri, toplum tarihine yoğun biçimde yönelmişlerdir. Bu araştırmacılar, toplum içinde yer alan grupların, sosyal, ekonomik ve kültürel durumlarına ilgilerin yoğunlaşmasına neden olmuşlardır. Bu etkilemelerin sonucunda yeni ilgiler uyanmış, yeni araştırmacılar, sosyal konulara daha çok ağırlık vermeye başlamışlardır. Ama bunların yeterli olduğunu söylemek ne yazık ki mümkün değildir.

Osmanlı Devleti'nin toplum yapısı, imparatorluk olma özelliğinden dolayı, geleneksel ve çok uluslu bir özellik göstermekteydi. Devleti yönetenler Türktü; ama

¹¹⁴ Bkz. Mikail Bayram, "Osmanlı Döneminde Kadın", *Tercüman Kadın Ansiklopedisi*, İstanbul, 1984, s.501-503, 513-514.

¹¹⁵ Aynur Mısıroğlu, *Kuvay-ı Milliye'nin Kadın Kahramanları*, İstanbul, 1976, s.33-38.

toplum içinde yer alan halklar, geleneksel, etnik ve kültürel değerler yönünden birbirleriyle bir uyum ve ahenk göstermiyordu. Böyle olunca da, Osmanlı devletinin pek çok döneminde, temelde birbirinden ayrılıklar gösteren farklı farklı toplumsal ilişkiler, roller ve durumlar ortaya çıkıyordu.

Osmanlı Devleti herşeyden önce, karışık hukuki düzenlemelerin sözkonusu olduğu bir toplum yapısı gösteriyordu. Teokrasi özelliği, yani şariat hukuku, devletin ilerleyen yüzyıllarına göre, gittikçe ağırlığını artırıyordu. Üstelik, geniş imparatorluk sınırları içinde, farklı etnik kimliklerde görülen farklı alışkanlık ve davranışlar vardı. Her bir etnik kökenden gelen halkın kendi içinde kentten kente, yöreden yöreye farklılıklar görülebiliyordu. Kısacası, tek bir etnik kimliğe sahip olan topluluklar bile homojenize olmuş değillerdi.

Toplum'da üçlü bir hukuk yapısı vardı. Bu yapının en ağırlıklı unsurunu islam hukuku oluşturmaktaydı. Zaten islami hukuk' imparatorluğa teokratik özelliğini vermektedir. Ama bunun yanında, geleneksel değerlere dayalı olarak oluşturulan bir örfi hukuk mevcuttu. Ayrıca, imparatorluk içinde önemli bir nüfusa sahip olan azınlıkların, yani gayrimüslimlerin iç ilişkilerini düzenleyen azınlık hukukları da vardı. Osmanlı Devleti, yüzyıllar içinde bazı değişiklikler görülmesine karşın, bu üçlü hukuki yapıyı birarada tutabilmişti. Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nda, bu farklılıklardan ve çeşitliliklerden dolayı, farklı farklı kadın tipleri, farklı farklı değerler kompozisyonu, farklı farklı kadın hukukları mevcuttu.

a- Gayrimüslim Kadın

Kozmopolit toplum yapısına sahip Osmanlı devletinde, farklı etnik kimliklerin farklı yaşam biçimleri vardı. Herhangi bir etnik kimliğe sahip olan kadın da, o kimliğin geleneklerinin, alışkanlıklarının belirlediği kurallar içerisinde toplumsal pozisyonunu almaktaydı. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren, devletin sınırları büyüdükçe, etnik farklılık ve kozmopolitik özellik daha da artmış,

bu çeşitlenme ve kozmopolit nitelik artışına paralel olarak da, kadın ve erkek tipleri çoğalmıştır. Bu farklılıkları sağlıklı bir ortak zeminde buluşturmak, ne yazık ki mümkün değildir. Bu olanaksızlığa karşın, gene de gruplandırmayı, dinsel farklılıklar üzerinde yapmak, bir ölçüde olsun sağlıklı olabilmektedir. Böylece, Osmanlı Devleti'nde yer alan kadın tiplerini İslam dinine bağlı olanlar ve bağlı olmayanlar diye iki ayrı grupta incelemek mümkündür.

Nitekim, Perihan Onay ünlü eserinde, Osmanlı devletinde Türk ve Müslüman kadınlarından ayrı olarak, gayrimüslim kadınlarının durumuna dikkat çekmekte ve gayrimüslim kadın tiplerini; 1-İslav kadını; 2- Rum kadını; 3- Ermeni Kadını; 4- Bulgar Kadını; 5- Frenk kadını; 6- Yahudi Kadını; 7- Dönme kadın tipi olarak yedi ayrı grupta toplamaktadır¹¹⁶. Bu halklara ait kadın tiplerinin fizyolojik ve davranış özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiler veren araştırmacı, ilginç bulgulara da değinmektedir¹¹⁷.

Buna göre, İslav kadını genel olarak düzgün hatlı, siyah kaş ve gözlü, küçük elli ve ayaklı, son derece güzeldir. Kızlar küçük yaştan itibaren ev içi ve dışı işlere alışkın olarak yetiştirilmektedir. Şehirlerde ve köylerde İslav kadınları erkeklerle eşit olarak, iyi bir öğrenim görürlerdi; fakat göçebe olanları doğal olarak eğitim göremezlerdi. Senenin beş ayında, kışın karlar altındaki köylerde hemen hemen sadece ihtiyar erkekler, papazlar, kadınlar ve çocuklar bulunurdu. Genç erkekler sık sık köylerinden ayrılır, uzun süre uzaklarda ticaretle meşgul olurlardı. Aile içinden erkeğin bu kadar uzak kalışı, kadına ister istemez bazı sorumluluklar ve görevler yüklemişti. Bu durum, toplumsal bağımsızlığı beraberinde getirmişti. İslav erkeği, ender olarak, Rum bir kızla evlenebiliyordu; ama, kendi kızlarının yabancılarla evlenmelerine kesinlikle izin verilmiyordu¹¹⁸.

Rum kadını, geniş coğrafya gözönüne alındığında, fiziki yönlerden birbirlerinden farklılıklar gösteriyordu. Ruhsal olduğu kadar, fiziki yönden de Türkiye'deki Rum kadını ekseriya Elen tipinin klasik karakteristiğini taşımış ve Osmanlı imparatorluğunun her parçasında bu klasik saflığını korumuştur. Osmanlı

¹¹⁶ Perihan Onay, A.g.e., s.10-18.

¹¹⁷ A.g.e., s.10.

¹¹⁸ A.g.e., s.11.

imparatorluğunun Avrupa parçasında bulunan Rumlar, kendilerini Elen kabul ederlerdi. Anadolu kısmında kalanlar ise kendilerini Romalı sayarlardı. Kadının sosyal pozisyonu, onun daha önce sahip olduğu hakları ve avantajları ortadan kaldırmış bulunan Hristiyanlık kurallarınca düzenlenmişti. Kadın, boşanmanın kabul edilmediği bir evlilikle, kocanın, yani erkeğin egemenliğine terkedilmişti. Fakat bu genel Hristiyanlık kuralı Rum kiliseleri tarafından XI. yüzyılda değiştirilmiş ve anlaşılmayan eşlerin boşanmasında çok az güçlükler çıkarılmıştı. Ücra yerlerde ve tecrit edilmiş toplumlarda sosyal ahlak kuralları çok katıydı. Mesela Girit'te, bir dağ köyünde yanlış bir yola sapan kadın veya kız, ölümle cezalandırılırdı. Hatta, kızın ya da kadının cellatları, en yakın akrabaları olurdu. Fakat köylü Rum kadınlar genellikle şerefli, çalışkan ve şefkatli anneler, kocalarına bağlı ve faziletli eşlerdi. Tarlada fazla çalışmazlar, ama çiftlik işlerinde etkin bir rol oynarlardı. Ev işleriyle uğraşırlar, sütçülük yaparlar, ırgatlıkta bulunurlar; tahıl biçme ve harman dövme işlerine yardım ederlerdi. Türkiye'deki Rumlar, oğullarının eğitimi için çok şey feda etmeye razı olmakla birlikte, kız çocuklarının eğitimini gereksiz kabul ederlerdi¹¹⁹.

Ermeni kadını kahverengi saçlı, açık tenli ve mavi gözlü ile, siyah saçlı ve kara gözlü, esmer olarak, iki ayrı tipte bulunmaktaydı. Ataerkil geleneklere bağlılık yoğunluğu ve evlilikte boşanma yasaklanmıştı. Bu kurallar Ermeniler tarafından kesin olarak kabul edilirdi. Ermeni aileler genellikle 30-40 kişilik geniş ailelerden oluşurlardı. Kız çocukları erken yaşta, genellikle de 12-13 yaşlarında evlendirilirdi. Ermeni kadını, ailenin ve evde bakılan hayvanların idaresinden başka, ailenin giyimini ve evin döşemeliklerini bizzat sağlamakla görevliydi. Mefruşat işlerinde Ermeni kadınları oldukça hünerliydi. Bu maharetleri sebebiyle, Osmanlı devletinde ipek fabrikalarında büyük oranda Ermeni kadın işçiler çalıştırılmaktaydı¹²⁰.

Bulgar kadınlarının statüleri de, Rum kadınların statüsüne benziyordu. Ama köylerdeki Bulgar kadını kentlerdekine göre daha fazla özgürdü. Erkek eşit

¹¹⁹ A.g.e., s.12.

¹²⁰ A.g.e., s.14.

işbölümü yaparlardı. Kocası ile kardeşleriyle eşit haklara sahip bulunuyorlardı. Diğer topluluklara göre, Bulgar kadını daha geç evlenirdi. Üstelik evleneceği eşini kendisinin seçme özgürlüğü vardı. Osmanlı toplumu içinde, Bulgar kadınları da ipekçilik alanında ve tütüncülükte oldukça hünerliydi¹²¹.

Frenk kadınları ise, Haçlı seferlerine katılan şövalyelerin ve onların geride bıraktıklarının veya Venedikli ve Cenevizli tacir prenslerin, onların ücretli askerlerinin, daha sonra maceracı tacirlerin ve onların katiplerinin kalıntıları ve doğrudan doğruya torunlarıydı. Bunlar İstanbul'da, Beyoğlu'nda, ayrıca İzmir'de Frenk mahallesinde yaşarlardı. Katolik olanlar genellikle ahlaki yönden pek yüksek olmamakla birlikte, Protestan olanlar eğitime büyük önem verirlerdi¹²².

Yahudi cemaati ise, İspanya ve Alman kökenliydi. Büyük kentlerde koloniler kurmuşlardı. Kişisel mülkiyet hakları yönünden, Hristiyan ve Müslüman kadınlara göre daha seviyeli bir durumdaydılar. Evlilik ve boşanma durumları, Müslümanlarla benzerlik göstermekteydi. Özellikle boşanma durumunda, kadın tarafının daha çok tutulduğu görülürdü. Meşru ve gayrimeşru çocuklar arasında bir fark gözetilmezdi. Kızlar genellikle 15, erkekler ise 18 yaşında evlenirdi. Yahudi kadınlar da pamuklu dokuma fabrikalarında işçi olarak çalışırlardı¹²³.

Dönme kadınlar, daha önce başka bir dinden olmakla birlikte, sonradan Müslümanlığı seçmiş olan kadınlardı. Bu grupta yer alanların sayısı oldukça fazlaydı. Genellikle Müslüman bir erkekle evlenme sonunda bu din değiştirme gerçekleşirdi. Dönme kadınlar, toplum içinde hayli çalışkan, namuslu ve başarılı bir kitleyi oluşturlardı. Eğitim ve öğretim yönünden, Müslüman ve Yahudi kızlarından daha ileri bir noktada bulunurlardı¹²⁴.

Gayrimüslim gruplar, cemaatlar halinde yaşayışlarını sürdürüyorlardı. Her grup, kendi cemaatinin kurallarına tabii bulunurdu. Kendi cemaatlarının medeni kurallarına bağlıydılar; kendi geleneklerini ve törelerini özgürce yaşayabilirlerdi.

¹²¹ A.g.e., s.15-16.

¹²² A.g.e., s.16.

¹²³ A.g.e., s.16-17.

¹²⁴ A.g.e., s.18

b-Müslüman Kadın

Cumhuriyet'ten önce Müslüman Türk kadınlarını, Selçuklu ve Osmanlı dönemi diye iki ayrı süreçte ele almak mümkündür. Ne yazık ki, Selçuklu dönemi kadınlarının sosyal, ekonomik ve kültürel durumlarını detaylı olarak ortaya koymayı sağlayacak kaynaklar pek sınırlıdır. Bilim dünyasında, bu dönemde kadının etkili olduğunu gösteren önemli örnekler mevcut olmakla birlikte, politika hayatında kadının çok fazla etkili olduğunu söylemek mümkün değildir. Büyük Arap gezgini İbni Batuta, Selçuklu kadınlarının değişik zamanlarda ve çevrelerde, çeşitli dış etkilerin ve hukuk sistemlerinin altında yaşamış olmalarına karşın, kendi eski Türk geleneklerini ve göreneklerini muhafaza etmiş olduklarını söylemektedir¹²⁵. Bu görüş doğrudur; çünkü, sonradan yapılan bilimsel araştırmalarda da, bu gelenek ve göreneklere sahip heteredoks halkın, toplumsal eylemler bile başlatabildiğini, üstelik bu eylemlerdeki ortak bağın, bütünüyle islemiyet öncesi inanış kalıplarından kaynaklandığını ortaya konulmuştur¹²⁶.

Osmanlı Devleti'nde ise, Müslüman Türk kadını ele almanın, kendine özgü zorlukları vardır. Bunun ilk önemli nedeni, Osmanlı Devleti'nin altı yüzyıllık uzun tarihidir. Bu uzun tarihi süreç içinde, kadının yaşadığı toplumsal değişimin evrelerini görüp yakalayabilmek oldukça zor görünmektedir. Bunun yanı sıra, değişik sosyal çevrelerde, ayrı kadın tiplerinin değişimi oldukça ilgi çekici görünmekle birlikte, konuyu değişik yönleriyle ortaya koymak, apayrı ve zahmetli bir çalışmayı gerektirmektedir. Nitekim, Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde, Müslüman kadının statüsü iki ayrı grup içinde şekillenmiştir. Bunların ilki saray ve sarayın etkisi altında kalan yönetici sınıf içinde ve şehirlerde yaşayan kadın tipidir. İkinci grupta kırsal bölgelerde, göçebe ve yerleşik halk çoğunluğu içinde yaşayan

¹²⁵ A.g.e., s.23.

¹²⁶ Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, Dergah yay, İstanbul, 1982.

kadınlar yer almaktadır. İncelememizde zaman zaman bu iki gruba atıfta bulunarak, Osmanlı toplum yapısının düalist (ikili) özelliğini vurgulamaya çalıştık.

Kırsal alandaki kadın çiftte çubukta, ev endüstrisinde ve evlerinin ekonomisinde önemli roller oynarken; şehirdeki kadın, dört duvar arasına kapatılmıştı. Osmanlı devletinde, şeriatın etkisi arttıkça, geleneklerden gelen kuralların etkisi azalmış; buna paralel olarak da , toplum yaşamı içinde kadına öngörülen sınırlayıcı uygulamalar artmıştır. İlk ayırım, Bizans ve İran etkisinde kalınarak, XV. yüzyılda Harem'in kurulmasıyla başlamıştır. Önce saray haremlik ve selamlık olarak iki bölüme ayrılmış, kadınlar hareme kapatılmışlardı. Saraydaki bu uygulamayı, imparatorluk ileri gelenleri de takip etmiştir. Zaman geçtikçe, sınırlamaların ölçüsü artmıştır. Nitekim Afet İnan'ın saptamalarına göre, kadınların erkeklerle sandallara binmesi, kaymakçı (tatlıcı) dükkanlarına girmeleri, ferace biçiminde yenilik yapmaları, mesire yerlerine gitmeleri, ince kumaştan ferace giymeleri, haftada dört günden fazla sokağa çıkmaları, bir süre sonra da bütün hafta boyunca evden çıkmaları, babaları ve oğulları ile birlikte de olsa sokakta beraber yürümeleri, arabaya (faytona) binmeleri değişik zamanlarda yasaklanmıştır¹²⁷.

Bu kurallar, tabii ki Müslüman kadınlarla ilgiliydi ve Müslüman olmayan kadınlar bu tür katı kurallara hiç bir zaman zorlanmamışlardı. Böylece, Osmanlı toplum yapısı içinde Müslüman olmayan kadınlar, gittikçe daha özgürleşmeye dönük bir süreç yaşarlarken, Müslüman kadınlar bunun tersini yaşamak zorunda kalmışlardır.

Padişah sarayında hareme meşru eşlerden başka sayısı sınırlandırılmamış esir cariyeler de alınmaktaydı. Devlet erkanı saraydaki hareme özenerek, konaklarını harem ve selamlık diye ikiye bölmüşlerdi. Onlar da haremlerinde nikahlı eşler yanında cariyeler bulundururlardı. Harem kadının özgürlüğüne indirilen büyük bir darbe olmuştu. Buna rağmen, bu kurumun dar bir mekana sıkışıp kaldığı gözden uzak tutulmamalıdır. Zamanla Osmanlı devletinde kurumlaşan Haremleri dolduran kadınların hepsi, eş olarak seçilen bir kaç hür kadının dışında, bütünüyle kölelerden, ceariyelerden ve odalıklardan (kumalıklardan) oluşuyordu. Sultanın dairesi ise, esir

¹²⁷ A. Afet İnan, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması*, Ankara, 1964, s.25-36.

olarak satın alınan veya saraya hediye edilen kadınlardan meydana gelmekteydi. Padişah haremünde yer alan cariyelerin sayısı, zaman zaman binlerle ifade edilecek düzeylere kadar fırlamış, ancak Tanzimat'tan sonra, bu cariyelerin sayısı azalmıştı¹²⁸.

Saraya ya da diğer haremlere kadın sağlayan en önemli kurum ise, kadın ticareti idi. Başta Kafkaslar olmak üzere, değişik coğrafik mekanlardan toplanan genç kadınlar, Osmanlı ülkesinde değişik merkezlerde bulunan köle pazarlarında satılır, bunların en gözdeleleri saraya gönderilirdi. Köle ticareti, Osmanlı devletinde, diğer memleketlerde uygulananlardan farklıydı; kölelerin, başka toplumlardaki uygulamalardan ayrı olarak, bazı hakları bulunuyordu. Örneğin, köle kadın ve erkeklere, Osmanlı ülkesinde daha şefkatli davranıldığı, kölelerin azad edilme şartlarının daha hafif olduğu pek çok araştırmacının vurguladığı bir gerçektir¹²⁹. Bununla birlikte, özü itibariyle olay, yine de bir köle ticareti idi.

Osmanlı toplum yapısı içinde, şehirlerde yer alan kadınların sosyal durumları, köylerdeki kadınlardan doğal olarak farklıydı.

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemlerinde, bütün geleneksel toplumlarda olduğu gibi, evlilik dışı ilişkiler, nesebi gayr-ı sahih olan çocuk doğurmak gibi olaylar tepki ile karşılanıyordu. İslam hukukuna göre zina yaptığı sabit olan kadın taşlanmaktaydı ve buna "recm" deniyordu. Zinanın sabit olması için dört erkeğin şahitliği gerekirdi. Buna karşın kadın yemin ve inkar yoluna sapsa kurtulabilirdi; ama bu her zaman mümkün olmayabiliyordu. Babasız çocuk doğuran veya nikahsız yaşayan kadınlar toplumda hoş karşılanmıyor, bunlar şehrin asayiş amirinin gözetimine bırakılıyorlardı¹³⁰.

Osmanlı Türklerinde yarı pederşahi bir aile tipi mevcuttu. Ana, baba, çocuklar, gelinler aynı evde oturmaktaydılar. Köylerde Orta Asya'da yaşanan

¹²⁸ Bkz. Çağatay Uluçay, *Harem*, TTK yay, Ankara, 1971.

¹²⁹ Bkz. Perihan Onay, a.g.e., s.29; genel olarak, kölelere şefkatle muamele etmek esastı. Kural olarak, bir kız efendisine yedi sene hizmet ettikten sonra, hürriyetini isteme hakkını taşırdı: a.g.e., s.29; ayrıca bkz. Ehud R.Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890)*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1994.

¹³⁰ İlber Ortaylı, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı: I (1980), s.33-40; ayrıca şurada: *Aile Yazıları*, I, s.279-285; ayrıca bkz: İlmar

İslam öncesi devrin adet ve gelenekleri İslamiyetin şart kıldığı inanç ve davranışlarla az çok telif edilerek sürdürülüyordu. Bu arada aile hayatında tek kadınla evlilik yaygındı. Kadın tarlada kocasıyla çalışır, köyün erkeklerinden pek kaçmazdı. Şehir ve kasabalarda İslam dininin tesiri daha kuvvetliydi¹³¹.

Osmanlı devletine ait tahrir defterleri, bir Osmanlı ailesinin ortalama beş kişiden oluştuğunu ortaya koymaktadır.

Osmanlı gelenekleri içinde, bir çocuğun doğması yalnızca aileyi ilgilendirmez, mahalleyi ve yakın çevreyi de ilgilendiren bir olay olarak algılanırdı. Bir kadının yapacağı en önemli iş, çocuk doğurmak ve onu cemiyete kazandırmak olarak düşünülürdü. Bu nedenle de, bir kadının çocuk doğurması ve doğduktan sonra da ilk yapılan işler büyük merasimlerle gerçekleştirilirdi.

Ortaylı bu konuda şunları söylemektedir:

“Yeni bir üyenin topluluğa katılmasının ‘lohusa hamamı’ gibi, küçük çocuğun okula başlamasının ‘amin alayı’ gibi kendine özgü ritüeli vardı. Çocuk okumayı söktüğü zaman mükafat olarak mahallesinde gezdirilir ve alkış toplardı”¹³².

Bünyesinde üç kuşağı birlikte barındıran geniş aile modelinin de görüldüğü Osmanlı toplumu içinde, ayrı din grupları arasında evlenme olaylarına pek rastlanmazdı. Çok kadınla evlilik sanıldığıının aksine, Osmanlı toplum yapısında çok yaygın bir kurum değildi. XVI. yüzyıl sonunda, Türkiye’den geçen Alman Protestan Papazı Schweigger de bu durumu gözleyerek, şunları şazmıştı:

Kruger, “Aile Hukuku sorunları; Osmanlı-İslam Geleneği”, *İstanbul Barosu Dergisi*, LIII/ 719 (1979), s.221-235; ayrıca şurada: *Aile Yazıları*, II, s.203-215

¹³¹ Ercüment Kuran, “Türk Ailesinin Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi”, s.366; ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Rifat Özdemir, “Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu* (2-6 Temmuz 1986), Ankara, 1987, s.81-140’tan akt: *Aile Yazıları*, I, s.411-456; aynı yazar, “Kırşehir’de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1880-1906), *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı:9 (1989)’dan akt: *Aile Yazıları*, I, s.477-536; aynı yazar, “Harpüt ve Çemişkezek’te Askeri Ailelerin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1890-1919)”, *E.Ü.Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir, 1990’dan akt: *Aile Yazıları*, I, 537-614.

¹³² İlber Ortaylı, “Osmanlı Toplumunda Aile”, *Türkiye’de Ailenin Değişimi*, Ankara, 1974, s.80.

*"Türkler, ülkelere, karıları da onlara hükmederler. Türk kadını kadar gezen, eğleneni yoktur. Çok karılık yoktur. Herhalde bu işi denemiş dert ve masrafa neden olduğunu anlayıp vazgeçmişler. Boşanma pek görülüyor. Çünkü boşanırken erkek para ve eşya veriyor ve kız çocuk anaya kalıyor"*¹³³.

Geleneksel yapı içerisinde ailede en etkili olan üye kadındı. Kadının aile ve toplum içindeki statüsü, üretim fonksiyonu ile orantılı değildi; çocuklarının sayısı arttıkça ve yaşlandıkça yükseliyordu¹³⁴. Bunun nedeni, elbet de islam geleneği ile açıklanamaz; aksine, bu tür bir yapı, islamiyetten önceki geleneksel anlayışın üstü kapalı bir biçimde, nesilden nesile aktarılması sonucu oluşmuştur.

Osmanlı toplum yapısı üzerine gözlemlerini bizlere aktaran pek çok seyyah, aile yapısı üzerine de bilgiler vermektedir. Tarihi belgeler ve Cumhuriyet öncesi dönemle ilgili roman ve hatıralar da, Türkler'in İslamiyetten önce habersiz oldukları çok evlilik kurumuna, Osmanlı toplumunda da pek rastlanmadığını, yalnızca kentlerde yaşayan varlıklı kişilerin birden çok evlilik yaptığını göstermektedir. Bir araştırmacının da vurguladığı gibi, Osmanlı toplum hayatının dikkatli bir gözlemcisi olan Madame de Montague, poligamik evliliklerin, 18. yüzyılda çok ender olduğunu yazmakla kalmayıp, bunlara, üstelik toplumda pek hoş gözlerle bakılmadığını ve halkın gözünde çok evliliğin, ideal bir biçimi teşkil etmeyip, ancak bazı şartlara bağlı olarak izin verilen bir husus olduğunu belirtmektedir¹³⁵. Bu durumda genelleme ancak şöyle yapılabilir: "*O halde, poligamik evliliği red etmek, kuranın hükümlerine karşı bir iteatsızlık anlamına gelemeyiz*"¹³⁶.

Osmanlı toplum yapısı içinde de Türkler arasında evlilik genellikle ebeveynler ya da akrabalar tarafından düzenlenir, kızlar, eşlerini seçmede söz hakkına sahip olmazlardı. Gelin ve damat, düğün gününe kadar birbirlerini görmezlerdi. Damadın, bir miktar parayı "*ağırlık*" adı altında kızın babasına göndermesi gerekirdi. Evlenen erkek, kendisinin seviyesine ve mal gücüne göre,

¹³³ A.g.m., s.80.

¹³⁴ A.g.m., s.80.

¹³⁵ Nur Vergin, "Toplumsal Değişme ve Türkiye'de Aile", Aile Yazıları, II, s.314.

¹³⁶ A.g.m., s.314.

karısını hukuken besleme, yuvasını, varsa köle veya uşaklarını idare etmekle sorumluydu. Buna karşın şeriat, kadına babadan intikal eden malları istediği gibi kullanma hakkını da vermişti¹³⁷

Türk dünyasında sayısız hayır ve bilim kurumunun “*Hatunlar*” tarafından veya onlar adına kurulmuş olması, Anadolu’daki bir çok Türk aşiretinde, kaç göçe ve çok evliliğe rastlanmaması gösteriyor ki, İslamiyetin kabul edilmesinden sonra da bu gelenekler bir ölçüde canlılığını sürdürmüştür. İstanbul alındıktan sonra, özellikle saray hayatı ile ilgili olarak Bizans’ın bazı olumsuz etkileri görülmüştür¹³⁸. Arabistan ve Mısır’ın fethinden sonra ise, Arap toplumunun kural ve geleneklerinin etkisi artmıştır. Buna, bazı din kurallarının hiç bir ilerlemeye imkan vermeyecek biçimde dar, yanlış ve donmuş yorumlara bağlanması da eklenince, uygar dünyada görülen pek çok gelişmenin aksine, kadının statüsü gittikçe gerilemiştir¹³⁹.

Erkeklerle göre geri planda olduğuna hiç şüphe olmayan Osmanlı Müslüman kadınlarının eğitim olanaklarından yararlanmaları da son derece sınırlıydı. Yalnızca yüksek ailelere mensup olan kız çocukları kendi dillerinde okuma yazma, imza atma, oyun oynama, ut veya gitar çalma öğrenir, bazı şiir parçaları ve Kuran’dan ayetler ezberleyebilirdi. “*Osmanlı edebiyatında tanınan hemen bütün kadınlar bilgin kişilerin kızlarıydı ki ya babaları yetiştirmişti veya özel öğretmenler tarafından yetiştirilmişlerdi. Pek yaygın olan ‘Saçı uzun, aklı kısa’ deyimine rağmen, bazı kadın yazarlar, dilciler, şairler, müzisyenler, hatta hattatlar Osmanlı tarihi içinde yer almıştır*”¹⁴⁰.

19. yüzyılın ikinci yarısına kadar, erkekler üretim işlevini bütünüyle üstlenirken, kadınlar salt üreme işleviyle yetinmişlerdir ve dinsel ideolojinin dikte ettirdiği bu işlev, Müslüman Türk topluluğunu tanımlamıştır. Bununla birlikte kadınlar ev hizmetlerinde, tarımda çalışmaktan uzak kalmamış, fakat piyasa

¹³⁷ Perihan Onay, a.g.e., s.31.

¹³⁸ Bkz: Fuat Köprülü,

¹³⁹ Bkz. Turhan Feyzioğlu, a.g.m., s.883

¹⁴⁰ Perihan Onay,a.g.e., s.30.

faaliyetlerine ücretli işçi biçiminde katılmamıştır. Bu dönem üzerine sosyal bir çözümleme yapan Kazgan şunları söylüyor:

"Müslüman Türk topluluğunda, bu dönemde, iş piyasasının az gelişmişlik düzeyi önemli bir etken olarak gözönünde tutulmalıdır. Köyde, çoğunluğu geçimlik tarımda çalışan nüfus, toplamın %80'den fazlasını oluşturmaktaydı. Erkekler, askerlik ve devlet bürokrasisinde memurluk dışında, kentsel iş hayatına girmemişti. Ancak, 19. yüzyıl sonlarına doğru, batı kapitalizmi iş hayatının piyasalaştırırken, erkekler yanında kadınlar da bunun etkilerinden uzak kalmamıştır. Kadın özgürlüğünü savunan batılı fikir akımlarının etkisinde kalan üst sınıflarda, kadın eğitilmiş ve kız okullarında öğretmenliğe başlamışlardır. Bunları, ...savaşların yarattığı erkek nüfusun azalışının baskısı altında, eğitimsiz kadınların düz işçi olarak fabrikalarda çalışmaya başlaması izlemiştir. Kadınların gerek meslek sahibi, gerek düz işçi olarak iş piyasasına girmeleri, muhalefetle karşılaşmaktan da uzak kalmamıştır. Nevar ki, ekonomik zorunluluklar, dinsel ideolojinin öğretisinden daha ağır basmıştır. Sayıları çok az da olsa, kadınların iş piyasasına girmeleri, ailede ve toplumda her iki cinsin rollerini saptayan kültürel dinsel değerler sisteminden önemli bir kopya sayılmalıdır"¹⁴¹.

Osmanlı toplumunda, kırsal alanda kadının karşı karşıya bulunduğu şartlar, şehir hayatı içinde yer alan kadına göre önemli farklılıklar göstermekteydi. *"Nedim'in şiirleri ile Karacaoğlan'ın şiirleri ne kadar ayrı ise, şehir ve kasabalardaki topluluklar da kadınların sosyal statüleri de, kırsal bölgelerde yaşayanlarınkinden öylesine değişti"*¹⁴². Kırsal alanda kadını, yerleşik beylikler ve aşiretler ile, göçebe aşiretler veya oymaklar diye iki ayrı kategoriye ayırmak daha anlaşılır olmaktadır¹⁴³. Topluluklar, ilişki ve kültür alışverişi içine geçtiği diğer

¹⁴¹ Gülten Kazgan, "Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyo Ekonomik Statüsü", *Türk Toplumunda Kadın, Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları* ve *Türk Sosyal Bilimler Derneği yay*, Ankara, 1979, s.138.

¹⁴² Perihan Onay, a.g.e., s.33.

¹⁴³ A.g.e., s.33.

topluluklarla, sürekli olarak etkileşim içinde bulunduğundan, başta kurallar ve davranış kalıpları olmak üzere, değerler sistemi olarak farklılaşma süreci içine girmişlerdir. Ama, her türlü farklılaşmaya karşın, kız çocuğunun aile içindeki statüsü ve özellikle de eğitim konusundaki statüsü, sürekli olarak geri planda kalan özelliğini korumuştur. Yani, kız çocuğunun öğrenimi yalnızca çiftçilik ve ev işleri çerçevesinde sınırlı kalmıştır. Evlilik yaşı genel olarak düşüktür; evlenen erkek, kızın babasına yine kentteki aile yapısında olduğu gibi ağırlık vermektedir. Ama, kırsal hayat içinde yaşayan kadınlar, kentlerdeki kadınlar gibi yüzlerini asla örtmezlerdi. Hatta, bazı oymaklarda, evlilik öncesinde, evlenecek çiftlerin flört yapmasına hoşgörü ile bile bakılmaktaydı. Kızlar, kimi yerlerde kendi kocalarını seçme hakkına sahip bulunuyorlardı. Ahlak anlayışlarında da önemli değişiklikler mevcuttu. Ahlak anlayışları yüksekti. Onay'ın vurguladığı gibi, Anadolu, kendi namusunu temizlemek için, bir erkeğin canını almış namuslu kadınların öyküleriyle doluydu. Bununla beraber, bir erkek konuk, bütün aile tarafından rahatça kabul edilebilirdi. Bir çok ev işleri, işin gereklerine göre açıklıkta yapılır, hatta bütün aile bireyleri alçak damlarda, komşuların ve gelip geçenlerin gözleri önünde yatmaktan çekinmezlerdi. Kırsal alanda kadın, düğünlerde ve şenliklerde, erkeklerle birlikte eğlencelere katılır, hatta halay çekebilirdi. Buna karşın, kırsal alanda da aile için erkek çocuğun ayrı bir önemi vardı. Aileler mutlaka ilk çocuklarının erkek olmasını isterlerdi. Hatta bunun gerçekleşmesi için, gelinin atının tergisine erkek çocuk bindirilirdi. Sürekli kızı olan bir aileye "*Kör Ocak*" deyimi yakıştırılırdı. Genel olarak, kırsal alanda çok kadınla evlilik hoş karşılanmazdı. Ama, erkek ya da hiç çocuğu olmayan bir kadın, kocasına ikinci bir kadınla evlilik izni verebilirdi. Bunun yanı sıra kadın, kapalı ekonomik yapı içinde, ailenin geçimini sağlayacak her türlü faaliyetin içinde yer alırdı. Örneğin hayvanlarla ilgilenir, çift-çubuk işlerini gerçekleştirir; bunun yanı sıra, ailenin ev işleriyle ve çocuk bakımıyla da meşgul olurdu¹⁴⁴.

Görülüyor ki, altayapı-üstyapı arasındaki kompozisyon, türdeş bir özellik göstermemekteydi. Karmaşık bir yapıda farklılaşma önce müslüman olan ve

¹⁴⁴ Ayrıntı için bkz: A.g.e., s.36-37.

müslüman olmayan ayırımından çıkıyordu. Bu ayırımı sırasıyla, Müslümanlar arasında etnik ve kültürel ayrılık, sonra da kırsallık ve kentlilik ayırımları eklenmekteydi. Böyle karmaşık bir tablo içinde de doğal olarak farklı kadın kimlikleri ve statüleri yer alıyordu. Ne var ki, klasik Osmanlı tarihi içinde, sözkonusu bu kadın tiplerinin toplumsal ve kültürel kimliklerinde, uzun yüzyıllar boyunca pek fazla değişim görülmemiştir. Bu nedenle de, konumuz açısından pek kayda değer bir gelişme olduğu söylenemez. Bu değişimi ancak Osmanlı Devlet ve toplum yapısının, batının etkisine girip, değişim rüzgarlarının esmesi ile görmek mümkündür.

2- Tanzimat Dönemi

Osmanlı Devleti 1839 yılı Kasımı'nda, Mustafa Reşit Paşa'nın Gühhane Parkı'nda Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu okumasıyla Tanzimat Fermanı'nı yayınladı. Bu fermanla batı örneğinde ıslahat yapmak taahhüt ediliyordu¹⁴⁵.

Tanzimat Fermanı, Osmanlı devlet ve toplum yapısında hızlı bir değişimi getirdi. Bu yeni süreçte batıdaki kurumların benzerleri kuruluyor, buna paralel olarak, Türk aile hayatı ve kadının toplumsal durumunda da ciddi değişimler gözleniyordu. Avrupa tarzında eşyalar, Osmanlı konaklarını süslemeye başlamıştı. Avrupa yaşayış tarzını taklit etmek gibi psikolojik bir eğilim gittikçe ağırlık kazanıyordu. Artık zengin konaklarında kızlar ud yerine piyano çalmaya başlamışlardı¹⁴⁶. O zamana kadar Osmanlı devletinin klasik yapısında hiç görülmemiş olan ilkeler, Osmanlı devlet ve toplum yapısında yer alıyor, devlet

¹⁴⁵ Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK yay., Ankara, 1954; ayrıca bkz. Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1956.

¹⁴⁶ Ercüment Kuran, *a.g.m.*, s.366; Osmanlı toplumunda konak yaşantısına ve bu yaşantı içinde konak bireylerinin ve çalışanlarının toplumsal rollerine ilişkin ilginç gözlemler için krş: Halit Ziya

adeta yeniden yapılanıyordu. Pek çok yeni kurum kurulmuş, devlette ciddi yenilik rüzgarları kendisini göstermişti. Çağdaş anlamda gerçekleştirilen yeni düzenlemeler, yalnızca bürokraside geçerli olmamış, aynı zamanda toplum içinde yer alan kesimler arasındaki ilişkilere de yeni bir çeki düzen vermişti. Sosyal hayatta önemli değişimler olmuş; bütün bunların sonucunda ise, kişinin toplumla ilişkilerinde, giyiniş ve kuşanışında, hatta edebiyat ve sanat alanında bile yepyeni bir süreç ortaya çıkmıştı. Osmanlı imparatorluğunun son yüzyılının bir reformlar dönemi olduğunu vurgulayan Ortaylı, bu reformların temel amacının, orduyu modernleştirmek olmakla birlikte, maliyede, yönetimde, kültür ve edebiyatta, günlük yaşamda da önemli gelişmeler olduğunu söylemekte ve şu yorumu yapmaktadır:

“Tanzimat dönemi, Osmanlı toplumunda yeni bir insan tipinin ortaya çıktığı devirdir. Kuşkusuz 19. yüzyılda, Osmanlı toplumu büyük bir değişim geçirmiyordu; ama her alanda büyük bir modernleşmenin başladığı tartışılmazdı”¹⁴⁷.

Tanzimat döneminde Osmanlı kadını için de kayda değer gelişmeler görüldüğünü vurgulayan yazar, kadın hayatında gözlenen değişimler için de şunları söylemektedir:

“Osmanlı kadının hayatı ayrı bir renge bürünmüştür. Bu renk değişikliğini sadece modadan, günlük yaşamdan, tüketim kalıplarındaki farklılaşmadan, yabancı dil öğrenmek veya piyano çalmak gibi yeni zevklerden ibaret görmemek gerekir. 19. yüzyılda, Osmanlı ülkelerinde tarımda, eğitimde görülen bazı yapısal değişimler ve bütün dünyanın yaşadığı haberleşme ve teknolojiye devrimin Osmanlı topraklarına da yansımaları, klasik aile yapısını büyük şehir kadar, kırsal alanda da yavaş yavaş değişim geçirmeye zorlayacaktır”¹⁴⁸.

Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, İnkılap ve Aka yay., İstanbul, 1981; aynı yazar, Kırk Yıl, İnkılap yay., İstanbul, 1987.

¹⁴⁷ İlber Ortaylı, a.g.m., s.85.

¹⁴⁸ İlber Ortaylı, a.g.m., s.86.

Böyle önemli gelişmeler gözlenmekle birlikte, yine de Osmanlı toplum ve devlet yapısında, çağa uymayan olgulara rastlamak mümkün olmaktadır. Gerçi, Avrupa'daki niteliğiyle aynı ölçülerde olmamakla birlikte, örneğin, XIX. yüzyılda, İstanbul'da beyaz kadınların köle olarak alınıp satıldığı ve devlet tarafından düzenlenmiş köle pazarları hala vardı. Bu pazarlar ancak, 1848'de köleliği yasaklayan milletlerarası antlaşmanın kabulü üzerine kapatılmıştır. Aynı yüzyılda yalnız padişahların sarayı değil, pek çok ünlü konakta, satın alınmış veya eşya gibi hediye edilmiş düzineler, hatta yüzlerce kadın bulunuyordu. Bu yüzyılda bile, Osmanlı Devleti'nde köle olmayan hür kadınların durumu da hiç parlak değildi. Çünkü onlar da ikinci sınıf insan muamelesi görmekteydiler. Erkeğin birden çok kadınla evlenmesi (poligami) ve dilediği zaman tek taraflı iradesi ile eşini boşayabilmesi, kadının kendi isteği dışında, temsil yoluyla evlendirilmesi, kız çocuğunun erkek çocuğa göre mirasta yarım hisse sahibi oluşu, mahkemelerde kadın şahidin ifadesinin erkeğe göre yarı değerde sayılması, kız çocuklarına ancak 7-8 yaşlarına kadar o da dua öğrenmek üzere okula gitme izni verilmesi ve daha ileri yaşlarda eğitim hakkından yoksun bırakılmaları, ancak bir avuç ayrıcalıklı kadının özel öğretmenlerle eğitim görebilmesi, mesleklerin genellikle kadınlara kapalı oluşu ve benzeri eşitsizliklerin bir kısmı XX. yüzyıla kadar sürüp gelmiştir¹⁴⁹.

Bu durumda analar, kızlar, şeriat kurallarından bir adım dışarı çıkmadan, herşeyden uzak bir yaşama razı edilmiş, bir anlamda geri plana itilmişlerdir. *"Öylesine ki, kadının davranışlarına göz kulak olmak hem kişisel, hem de toplumsal bir erkeklik görevi sayıldı. Yalnızca kocası değil, bütün sokak, bütün mahalle kadını göz ve denetim altında tutmakla yükümlü kılındı"*¹⁵⁰.

Osmanlı Devleti içinde aydınları en çok meşgul eden sorunlardan birisi hiç şüphesiz, devletin nasıl kurtarılacağı sorunu idi. Daha doğrusu, Osmanlı

¹⁴⁹ Turhan Feyzioğlu, a.g.m., s.883.

¹⁵⁰ Lord Kinross, *Atatürk*, İstanbul, 1994, s.633; ayrıca bkz. Bekir Özgen, *Atatürkçü Düşünce ve Atatürkçülük*, İzmir, 1997, s.129.

Devleti'nde kötüye gidiş karşısında, tartışılan genel konu, Tanzimat Dönemi'nde de sürüp gitmekteydi. Bu dönemde tartışılan konularda ciddi bir genişleme ve toplumsal konulara yayılma gözlenmişti. Böyle bir zeminde, kadın ve aile konusu da tartışılan konular içinde yer almaya başlamıştı. Değişik çözüm yolları öneriliyordu. Önerilen çözüm yollarından birisi de, nüfusun yarısını oluşturan ve çocuğun yetişmesinde çok etkili olan kadının eğitime önem verilmesiydi.

Bu çerçeve içinde, kadın hakları için gösterilen çabaların başlangıcı, Osmanlı sultanlarından II. Abdülhamit devrinde yoğunluk kazanmıştır. II. Abdülhamit'in nazırlarından Nuri Bey'in iki kızı, Türk kadın haklarının tohumlarını ekmişlerdir¹⁵¹. Gerçi, bu tarihlerden önce, kadın konusunda kimi fikirler ileri sürülmüştür. Ama, bu dönemde kadın konusundaki fikirlerin yoğunluk kazandığı gözlemlenmektedir. Abdülhamit'in, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ni bahane ederek, Meclis-i Mebusan'ı dağıtarak Kanun-u Esasi'yi rafa kaldırmasıyla yeni bir dönem başlamıştı. O'nun istibdat dönemini başlatmasıyla, Türk siyasi hayatında önemli bir gelişme, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulması olmuştur. Bu dernek, kurulduğu tarihten, Osmanlı Devleti'nin sonuna dek, Türk Siyasal ve Kültürel hayatına adeta damgasını vurmuştur¹⁵².

İttihat ve Terakki Cemiyeti, pek çok sosyal olayın yanında, kadın konusunda da radikal düşünceler dile getirmiştir. II. Abdülhamit'in nazırlarından Nuri Bey'in kızları Jön Türkler'in önde gelenleriyle sürekli bir temas halinde olmuştur. Bu iki kız kardeşten Zeynep Hanım, hikayelerini şöyle anlatmıştı:

"Bizim neden ızdırap çektiğimizi bilmedikten sonra, medeni dünya bize ne şekilde yardım elini uzatabilirdi ki? Bizi anlayabilecek, bizi savunabilecek, hepsinin üstünde bunları yapmaya istekli, kuvvetli bir yabancı kalem nereden bulabilirdi? Kader, bu sırada Piyer Loti'yi getirdi karşımıza.. Ve böylece en sonunda Les

¹⁵¹ Perihan Onay, a.g.e., s.72.

¹⁵² Konu ile ilgili olarak bkz. Ahmet Bedevi Kuran, a.g.e.; aynı yazar, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul, 1945; aynı yazar, *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1948; ayrıca bkz: Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyetin İlanı: İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, İstanbul, 1959.

Desenchantés adıyla yayımlanan hikaye, bizim için heyecanlı ve enteresan bir hal aldı”¹⁵³.

Les Desenchantés romanı, Piyer Loty tarafından, üç Türk kızından gönderilen mektuplar serisine dayanarak yazılmıştır ve bu üç Türk kızının çok sıkı yaşama şartları içindeki acılarını dile getirmiştir¹⁵⁴.

Tanzimat döneminde şahit olduğumuz bu önemli gelişmeler, toplumsal değişme kuramı açısından, bize önemli bir gözlem ortamı yaratmaktadır. Bunun yanı sıra, toplumda yenilik arzuları ve arayışları da hız kazanmıştır. Bir anlamda, Tanzimat döneminde sosyal konulara ağırlık veren ve yeni arayışlar olarak karşımıza çıkan olgular, kadın ve kadınlarla ilgili konularda da ağırlıklı biçimde ortaya çıkmıştır.

Bu sırada, Namık Kemal, Şinasi, Ali Suavi gibi aydın kişiler, kadın konusunda makaleler yazarak, toplumda canlı bir fikir dünyasının oluşmasında rol oynamışlardır. Tanınmış yazarlar, şairler, romancılar, kadının ezilmesine, horlanıp aşağılanmasına karşı mücadele açmışlardır. Şinasi, ünlü “*Şair Evlenmesi*” adlı eseriyle, görücü usulü ile evlenmenin zararlarına dikkatleri çekmiştir. Namık Kemal, *İbret* ve *Taşfir-i Efkar* gazetelerinde, kadın haklarını savunan ateşli yazılar yazmıştır. Roman ve piyesleriyle, kadının durumunu ortaya koymak için uğraşmıştır. Yine ünlü romancı Ahmet Mithat, çok kadınla evlenmeyi eleştirmiştir. Feyzioğlunun özenle belirttiği gibi; “*hatta bu yüzden saldırılara uğramıştır*”¹⁵⁵. Söz konusu bu yazarlar, Kuran’dan kadın hakları ile ilgili ayetleri ele alıp, kadınların yararına yorumlarda bulunan yazılar yazdıkça, bunların yanı sıra, başka kişiler de, başka islam kaynaklarına başvurarak, toplumu modernize etmek için çaba harcamışlardır. Baha Tevfik, Celal Nuri ve Ziya Gökalp, sonraki dönemde, kadın konusunda önemli çalışmalarıyla dikkat çekmektedirler. Bunlar, eski dönemlerde kadın dünyasının durumunu ele alan inceleme eserler ortaya koymuşlardır.

¹⁵³ Perihan Onay, a.g.e., s.72.

¹⁵⁴ A.g.e., s.72.

¹⁵⁵ Turhan Feyzioğlu, a.g.m., s.884.

Osmanlı Devleti'nde klasik dönemlerde daha çok Şeriat hukukuna göre düzenlenen medeni hukukla ilgili uygulamalar, Tanzimat dönemiyle birlikte yetersiz bulunmuş, yeni bir hukuki düzenlemeye gerek duyulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde medeni hukuku düzenleyen çağdaş anlamda kanunlaştırma hareketi, gerçekte 1917 tarihli kanunlaştırma hareketi ile başlamış olmakla birlikte; bu kararnameden önce de, kanunlaştırma yolu ile olmasa bile, gerek idari ve gerekse teşrii yollarla Türk aile hayatını düzenlemeye dönük girişimler gerçekleştirilmiştir. Ebussuut Efendi'ye ait olduğu söylenen bir kanunnamede, aile hayatını düzenleyen ve boşanmayı belli şartlara bağlayan hükümler olduğu bilinmektedir. Yine Abdülmecit'in bir fermanıyla, evlenme çağına gelmiş kız, dul ve boşanmış kadınların 30 yaşına gelmeden evlenmelerine izin vermeyen veli ve akrabalarının bu tutumlarının neslin çoğalmasına engel teşkil ettiği gerekçesiyle, şerri olarak bir engel bulunmadığı takdirde, velilerin izni olmasa bile, bülüğ kızların ve dulların, hakimlerin izniyle sahih ve muteber bir evlenme akdedebilecekleri, bu suretle akdedilen nikahları velilerinin feshedemeyecekleri, aksine evlenmelere izin vermeyen velilerin cezalandırılacakları emir ve ilan edilmiştir¹⁵⁶.

Bununla birlikte Türkiye'de ilk kanunlaştırma hareketi, Tanzimat dönemiyle birlikte başlamıştır.

Osmanlı devletinde kadının iş hayatına ilişkin, olumlu örneklerle şahit olmak, son dönemlerine kadar mümkün olmamaktadır. Bütün geleneksel tarım toplumlarında olduğu gibi, kırsal alanda kadın, elbette üretimin en önemli unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Ama, başta bürokrasi olmak üzere, sanayide, eğitim ve diğer hizmet sektörlerinde kadının toplum içinde yer almaya başlaması son derece geç bir dönemde sözkonusu olmuştur. Toplumun bütün katmanlarında etkisini hissettiren İslam şeriatının katı kuralları, kadının cemiyette ve bu arada iş hayatında yer alması için, son derece katı bir engel oluşturmuştur. Kadının aktif olarak üretimde ve iş hayatında yer alması, özellikle büyük kentlerde, kadının beden

¹⁵⁶ Ayrıntı için bkz. Şerafettin Turan, "Tanzimat Devrinde Evlenme", *İş ve Düşünce Dergisi*, Sayı:182, (Ekim 1956) s.14-15; Mehmet Ünal, "1917 Tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi", *Türk Yurdu* (Şubat 1987, Mayıs 1987), s.34-37, 24-33'ten akt. *Aile Yazıları*, 1, 377.

olarak bile toplum içinde yer almasının derin eleştirilere uğradığı katı taassup dönemlerinde olumlu örnekler görmek mümkün olmamaktadır.

Böylece Tanzimat döneminde başlatılan tartışmaların, hiç olmazsa son dönemlerde kadınla ilgili yaşanmış gelişmeler açısından, son derece olumlu bir rol oynadığı rahatlıkla söylenebilir.

Bir saptamaya göre, Osmanlı Devleti'nde kadının iş hayatı içinde ilk kez yer alması ebelik mesleğiyle yer alması gerçekleşmiştir¹⁵⁷. Bunu 1872'de ilk kadın öğretmenin, 1882'de de ilk kadın okul yöneticisinin atanması izlemiştir¹⁵⁸. Bu bilgileri aktaran araştırmacının deyimiyle; *"...bu gelişmeler, hem kent kadınlarının çok sınırlı bir bölümünü kapsamış, hem de kadınların, yalnızca kadınlar için, bugün de 'kadınısı' diye isimlendirilen alanlarda çalışmaya başlamalarından öte anlam taşımamıştır"*¹⁵⁹.

Tanzimat döneminde kadının kültürel açılımı sonunda, yeni bir aydın sınıfı oluşurken, bunlar arasında üst sınıftan kadınlara da rastlandığı görülmektedir. Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım'ın, bu tip aydınların prototipi olduğunu söyleyen Ortaylı şöyle demektedir:

"Büyük kentlerde kadın evin dışına çıkmıştır. Boğaziçi'ndeki mehtap gezilerinden, Beyoğlu'ndaki alışverişlere kadar bir çok yerde kadının toplumsal hayata girişini, Tanzimat'ın devlet adamlarından Cevdet Paşa zenperestliğin ve maşakanın artması olarak nitelendirir. Sanayileşme ve kentleşmenin yavaşlığına rağmen, toplumda kadının 19. yüzyıldan beri ılımlı bir sanayileşme sürecine girdiği görülüyor. Sanayileşen Avrupa'da kadın özgürlüğün bedelini çok pahalı ödemiş, toplumsal hayatta yeni güçlüklerle karşılaşmıştır. Benzer bir gelişme, ülkemiz kadını için henüz başlamaktadır, ama koşulların farklılığından dolayı Türkiye'de kadının özgürlük için ödediği bedelin, Avrupalı kadıninki kadar ağır olduğu

¹⁵⁷ Oya Çiftçi, "Türk Kamu Yönetiminde Kadın Görevliler", *Türk Toplumunda Kadın*, s.221.

¹⁵⁸ A.g.m., s.221.

¹⁵⁹ A.g.m., s.221.

söylenemez. Bu farklı koşullar, yakın tarihimizdeki reformların, sanayileşmeden önce özgürlük için uygun bir zemin hazırlamasından ileri gelmektedir”¹⁶⁰.

Bu dönemde görücü usulüyle evlenmek hala yaygın olmakla birlikte, Tanzimat döneminde bu tür evlenme biçimine yoğun bir eleştiri de sözkonusu olmuştur¹⁶¹. Nitekim Şinasi, 1860'ta yayınlanan ve yukarıda da değindiğimiz ünlü eseri Şair Evlenmesi adlı piyesinde, görücü aracılığıyla evlenmenin sakıncalarını komedi tarzında işlemişti. Namık Kemal ise bir yazısında, kızları satılık bir maddeye, görücüleri esircilere benzetmekteydi¹⁶². Bu düşüncelerin etkisiyle, ilk kadın dergisi “Kadınlara Mahsus Gazete” 1895'te İstanbul'da haftalık olarak yayınlanmıştır¹⁶³.

İlber Ortaylı, Tanzimat dönemindeki bu kültürel faaliyetleri dikkate alarak, şu yorumda bulunmaktadır:

“Tanzimat döneminin getirdiği sosyo-kültürel değişim, hiç değilse üst ve orta tabaka kadınlarının toplumsal hayata girişini hazırlayan altın bir dönem olmuştur. Modern islamcı düşünürler, çok karı evliliğinin kalkmasına ya da sınırlandırılmasına yönelik yeni yorumlar getirirlerken, gerek Osmanlı ülkesinde gerek diğer Ortadoğu ülkelerinde ve Rusya periferisindeki düşünür ve yazarlar geleneksel aile yapısı ve evlenmelerin aleyhinde kampanya açmışlardı. İbrahim Şinasi Bey, modern tiyatromuzun ilk eseri sayılan Şair Evlenmesi'nde biraz naiv bir üslupla eski evlilik geleneklerini yererken, Azeri dramaturjisinin kurucusu Mirza Fethali Ahundof ve izleyicileri tiyatro yapıtlarında islam kadınının kapalı hayatını, pederşahi aile düzenini, kız çocuklarının cahil bırakılmasını en etkin biçimde yeriyorlardı. 1880'lerde Rusya müslümanlarından bir grup kadın Alem-i Nisvan adlı bir kadın gazetesi çıkararak, feminist hareketi yaygınlaştırmak çabasıındaydılar. Tanzimat maarifinin en önemli girişimlerinden birisi, ortaöğretim

¹⁶⁰ İlber Ortaylı, a.g.m., s.87.

¹⁶¹ Şerafettin Turan, a.g.m., s.14-15; Ercüment Kuran, a.g.m., s.366.

¹⁶² Ercüment Kuran, A.g.m., s.366.

¹⁶³ A.g.m., s.366-367.

alanında İnas (kız) rüşdiyeleri açarak, kız çocuklarının eğitim olanağını geliştirmek olmuştur. Kız okullarının sayılarının artması ve 19. yüzyıl sonunda eğitim derecesinin liseye kadar yükselmesi, yeni bir meslek grubunun ortaya çıkmasını sağladı: Muallime hanımlar... Kadının özgür çalışma hayatına girişi, Türkiye tarihinde sanayiden önce eğitim alanında olmuştur ki, bu gelişme, günümüz Türkiye'si'nde kadının bürokraside güçlü durumunun bir nedenidir”¹⁶⁴

Tanzimat Dönemi'nde, ailenin ve kadının durumu açısından en önemli gelişme hiç şüphe yoktur ki, Mecelle'nin kabul edilışıdır. Fındıkoğlu, Mecelle'nin hazırlanmasındaki sebepleri bir kaç nokta altında toplamakta ve bu sebeplerin teker teker açıklamasını yapmaktadır.¹⁶⁵ . Ortaylı, Mecelle'nin aile hukukuna ilişkin hükümler içermediğini vurgulayarak, sözkonusu bu dönemde, Şerafettin Turan'ın ele alıp incelediği bazı ferman ve tenbihlere bakarak, Osmanlı devletinde aile hukukuna ilişkin kuralların bu belgelerle tanzim edildiğini vurgulamaktadır. Bu fermanların özünde ise, reşid kız evladının kendi arzusuyla evlenebilmesi, ebeveynin müdahale etmemesini; başlık gibi ağırlıkların kaldırılmasını ve ebeveyne bu gibi ödemelerin yapılmamasının emredilmesi vardır¹⁶⁶. Nitekim, bu fermanlar ve tenbihler, yine Ortaylı'nın belirttiği gibi, “...aile ve evlilik kurumunu modernleştirme eğilimlerinin güçlendiğini göstermektedir. Bu dönemde hiç değilse, şehir nüfusu arasında ekonomik ve sosyal zorunluluklarla eski geleneklerin ve çok karı evliliğinin epey azaldığı ve hoş karşılanmadığı bilinmektedir”¹⁶⁷

3- II. Meşrutiyet Dönemi

Meşrutiyet dönemi, Türk tarihi içinde, çağdaşlaşma akımlarının büyük bir hız kazandığı evre olarak bilinmektedir. II. Meşrutiyet dönemi, Tanzimat'tan sonra Osmanlı Türkleri'ni saran ikinci yenilik dalgasıdır. “Bu dönemde, modernleşmeci

¹⁶⁴ İlber Ortaylı, a.g.m., s.86.

¹⁶⁵ Bkz. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Aile Hukukumuzun Tedvini Meselesi”, İ.Ü. İktisat Fak. Derg., (1958), s.688-738'den akt., Aile Yazıları, II, s.17-52.

¹⁶⁶ Şerafettin Turan, a.g.m., s.14-15; İlber Ortaylı, a.g.m., s.87

¹⁶⁷ İlber Ortaylı, a.g.m., s.87.

*fikir akımları ve siyasal girişimler, aile ve evlilik kurumuna da eğilmiş, yöneticiler, hukukçular ve düşünürler arasında tartışmalar yapılmış ve devrin romancılığı Türk kadınının sorunlarını retorique ve didaktik bir üslupla ele almıştır*¹⁶⁸

Batıdaki aksine kadın hareketi, politika dışında bir seyir izlemiş, 1908'den buyana önemli bir yol katetmiştir¹⁶⁹. Müslüman kadınlara gerçek anlamda haklar tanınması, dolayısıyla da Türk ailesinin gelişmesi, İkinci Meşrutiyet'in 1908 Temmuzunda ilanından sonra gerçekleşme yoluna girmiştir. Memleket sathında esen hürriyet havasında esaret kaldırılmış, fakat bir çok köle ve cariye efendilerinin konaklarını terketmemişlerdir. Çünkü onlar konakta ailenin bir mensubu sayılıyorlar, hayatlarından memnun bulunuyorlardı. Bununla beraber, feminizm hareketi ikinci Meşrutiyet döneminde hızla ilerlemiştir¹⁷⁰.

Türk edebiyatçılarının bu dönemde, kadın konusu üzerine eğilen çalışmaları artarak sürmüştür. Hatta bu dönemin, kadın sorununun güncel bir konu haline geldiğini söylemek bile mümkündür. Nitekim Tevfik Fikret; "*Elbet sefil olursa kadın, alçalır beşer*" diyerek sesini yükseltmiştir. Abdülhak Hamit, "*Bir milletin kadınları, o milletin ilerleme derecesinin ölçüsüdür*" diyerek konu üzerinde duyarlı biçimde durmuştur. Hüseyin Rahmi Gürpınar, kadın erkek eşitsizliğini mizahi bir dille anlatma yoluna gitmiştir¹⁷¹. Ziya Gökalp ise, daha gençlik yıllarından beri bu konu üzerine hassasiyetle eğilmiş, geleneksel evlilik düzenini yeren *İbiş Dayı* adlı bir hikaye yazmıştır¹⁷².

II. Meşrutiyet döneminde, Genç Türkler iktidarının aile hukuku alanında bazı yenilik hareketlerine girişecekleri beklenmekteydi. Nevarki, İttihat ve Terakki

¹⁶⁸ A.g.m., s.87.

¹⁶⁹ Zafer Toprak, , "1935 İstanbul Uluslararası Feminizm Kongresi ve Barış", *Kadın ve Toplum*, s.26.

¹⁷⁰ Ercüment Kuran, a.g.m., s.367.

¹⁷¹ Turhan Feyzioğlu, a.g.m., s.884.

¹⁷² Ziya Gökalp, "İbiş Dayı", *Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı*, (Der. Şevket Baysanoğlu), İstanbul, 1956, s.111; ayrıca bkz. İlber Ortaylı, a.g.m., s.87.

hükümeti bu konuda radikal girişimlerde bulunamamıştır¹⁷³. Oysa aynı dönemde, gelişen sosyo-kültürel ortamda, kadının özgürleşme hareketi devam etmiştir. Bu alandaki kazanımlar, kadınların çabalarından çok, çağdaşlaşma kaygısıyla Meşrutiyet ve Cumhuriyet rejimlerinin bahsettiği özgürlüklerdir. İlk kadın derneklerini erkekler kurmuşlardır. Dünya Feminist hareketiyle ilgili ilk yayınları erkekler yapmıştır. Kadın hak ve özgürlüklerini meclislerde erkekler savunmuştur. Kadın derneklerinin kuruluşunda çoğu kez erkekler faal rol oynamışlardır.

Bir süre sonra bayrak yarışına kadınlar da katılmıştır. Önce üst düzey yönetici hanımları konuya ilgiyle eğilmişlerdir. Bununla birlikte bu cesaret kolay kolay gösterilememiştir. Enver Paşa'nın eşi "*devletlü ismetlü Naciye Sultan hazretlerinin zir-i himayelerinde*" oluşan Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi kurucuları Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver, Harbiye Nezareti Müsteşarı İsmail Hakkı, Harbiye Nezareti Mebusu Salah Cimcoz, Dava Vekili Mehmed Arif ve Dava Vekili Mehmed Selahattin Beylerdir¹⁷⁴. Yani kadınlarla ilgili bir derneğin üyeleri, himayeyi sağlayan bir kadın olmakla birlikte, erkeklerden oluşmuştur.

İkinci Meşrutiyet yılları, batıdaki feminist harekete koşut olarak, Osmanlı kadınlarının faal oldukları yıllardı. 1908 Genç Türk Devrimi'nin Fransız devriminden devraldığı "*hürriyet, musavat, adalet, uhuvvet*" şiarı kadın erkek eşitliği sorununu da gündeme getirmiş, Meşrutiyet ortamında bir çok kadın derneği kurulmuştu¹⁷⁵. Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti, Teali Nisvan Cemiyeti, Osmanlı Cemiyet-i Hayriye-i Nisaiyye, Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, Osmanlı feministlerinin kadın hukukunu savunmaya yönelik girişimleri idi. Bu iki cemiyette, Halide Edip ile, Nuriye Ulviye isimleri ön plana çıkmıştı. Hilal-i Ahmer (Kızılay) kadınlar şubesi, gerek Balkan savaşlarında, gerek Cihan Harbi'nde cephe

¹⁷³ İlber Ortaylı, a.g.m., s.88.

¹⁷⁴ Zafer Toprak, a.g.m., s.26.

¹⁷⁵ Ercüment Kuran, a.g.m., s.367; Gülgün Bolat, "Cumhuriyet Öncesi Kadın Dernekleri", Atatürk ve Kadın Hakları, Kadın Dernekleri Fedarasyonu ve Gönüllü Kuruluşlar, Ankara, 1983, s.177 ve d.; ayrıca bkz. Perihan Onay, a.g.e., s.75; kapsamlı bir çalışma için bkz: Şefika Kurnaz, II. Meşrutiyet Dönemi Türk Kadını, H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enst. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1995; Serpil Çakır, II. Meşrutiyet'te Osmanlı Kadın Hareketi ve Kadınlar Dünyası Dergisi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enst. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1991; aynı yazar, Osmanlı Kadın Hareketi, İstanbul, 1994; aynı yazar, "Osmanlı Kadın Dernekleri", Toplum ve Bilim, Sayı 53 (Bahar, 1991), s.139-159;

(Kızılay) kadınlar şubesi, gerek Balkan savaşlarında, gerek Cihan Harbi'nde cephe gerisinde büyük yararlıklar göstermişti. Seferberlik nedeniyle erkeklerin askere alınmaları ve cepheye sevkedilmeleri, kadınlara istihdam alanları açmış, ticaretten fabrikalara, yol yapımından sokak temizliğine kadar bir çok iş sahasında kadın çalıştırılmaya başlamıştı. Hatta, Beyoğlu'nda, Sirkeci'de, Divanyolu'nda erkekler kadın berberlere traş olmaya başlamışlardı. Sabah gazetesi yarı şaka, "*Erkeklerimiz şimdiden sakallarını kadınların ellerine vermeye başladılar*" diyordu¹⁷⁶.

Bu dönemde kadın konusuna yaklaşan siyasi eğilimler konusunda en çarpıcı değerlendirmeyi huç şüphesiz Peyami Safa yapmıştır. Onun bu düşünceleri, sonradan kadın konusu üzerine yazılmış pek çok esere de yansıtılmıştır. Meşrutiyet döneminde aile hukukuna ve kadının sosyal durumuna yaklaşan kesimleri Peyami Safa İslamcılar, Avrupacılar ve Türkçüler adıyla üç ayrı grupta toplamıştır¹⁷⁷. Peyami Safa'nın belirttiğine göre, bu dönemde, aslında Türkçüler için öyle çok yoğun bir kadın meselesi olmamıştır. Bu konuda sessizlikleriyle onlar, Türk kadınının medeni haklara sahip olmasını isteyen yabancılara karşı, islamcıların haykırışlarını "*tervic*" eder görünüyorlardı. "*Ananenin eteklerine, milli açıdan Türkçüler, dini açıdan İslamcılar*" yapışmışlardı. "*Ona el sürmek isteyenler, Tanzimatçılıkla damgalanıyorlardı*". Avrupailaşmanın "*maymunca bir taklitten öte gitmeyen, en dar anlamıyla, kozmopolit ruhuna karşı nefretlerinde samimi olduklarından ve haksız olmadıklarından hiç kimse, hatta Garpcılar da şüphe*" etmiyorlardı. Çünkü onlar da Garpcılığın Ali, Reşid ve Midhat Paşalar zamanında olduğu gibi, "*...teşkilat kopyasından ve kanun tercümesinden ibaret kalmasına taraftar*" değillerdi. "*Havayic-i Kanuniyemiz*" ve "*Kadınlarımız*" için, bu ünvanlar altında, bu devrin şüphesiz en canlı kitaplarını yazan Celal Nuri de, kopyacılıkla mücadele ediyordu. "*Kadınlarımız*" adlı eserinde, yüksek tabakaya mensup Türk kızlarına, Avrupa terbiyesi diye yutturulan şeyin, sadece bir "*monmartr*" ahkalsızlığı olduğunu belirtiyor ve şunları söylüyordu:

¹⁷⁶ Zafer Toprak, a.g.m, s.26.

¹⁷⁷ Bu değerlendirmeler için bkz. Peyami Safa, *Türk İnkılabı'na Bakışlar*, KB yay., Ankara, 1981, .çşt. syf....

"Ruhu sönmüş, vücudu güçten düşmüş, istenci bozulmuş, kişiliği göçmüş, geveze, dedikoducu, tenbel, bilgisiz kadınlardan artık yaka silkelim. Biz de onların işleriyle ilgilenelim. Eski Türkler gibi kadını yalnızca bir zevk aracı, heves giderme oyuncacı olarak almayalım. Kadın yalnız sahip olduğu güzelliği ve şehveti gidermedeki yetisi için yaratılmış değildir. Eğer böyle olsaydı yaratıcı güç, kendini yorup da, onun başının içine biraz beyin koymazdı. Cinsel istekler bakımından erkekler ile kadının farkı yoktur. Bunlardan biri yalnız bu iş için yaratılmamıştır. Her ikisi de bu konuda, bir tek iş payının yarısını yerine getirmekle yükümlüdür. Oysa biz kıyıcı erkekler, eskidenberi kadının kimi özel durumlarda, insanoğluna yararlı olmak için uğradığı gebelik ve lohusalık gibi durumlarından yararlanarak onu yalnız buyruğumuzla bağımlı bir yoldaş düzeyine indirmişiz. Hayır; kadının özgürleştirilmesi ve kölelikten bağışlanması, başıboşluğa, bayalığa yol açmayacak ölçüde ve eğitimle koşut gitmek üzere boşanabilmesi gerekir ki, insanlık öbür yarısını kazansın, özgürlüğünü geri alsın!"¹⁷⁸.

Fakat bu kitabında Celal Nuri, poligaminin, görücü usulünün, kolay boşanmanın, erkekten kaçmanın da şiddetle karşısındaydı¹⁷⁹:

"Çok karılılığın bulunduğu bir evde kadınların kişilikleri pek küçüktür, değerleri yoktur, çekişmeler sürekli. Çocuklar çok olacağından bakılamazlar. Zavallı çocuklar sürekli bir kavga ve gürültü içinde büyürler. Hanım efendiyi gereğince sevmez. Efendi de hanıma tek yaşam arkadaşı gözüyle bakmaz. Kıskançlık ortakları yıkıp yok eder ve belki büyük düşmanlıklara, büyük kötülöklere yol açar... Eskiden kadınlar daha bön, daha bilgisiz, daha kapalı olduklarından belki değişik karılar arasında adaleti korumak olanaklıydı. Ama şimdiki kadınlar bu ölçüde düzeylerini yükseltip, kişiliklerini almışlardır; değişik karılar arasında

¹⁷⁸ 1911 yılında İstanbul'da basılmış olan bu eserin günümüz Türkçesine çevrilmiş biçimi: Celal Nuri, *Kadınlarımız*, Kültür Bakanlığı yay., (Haz. Özer Ozankaya), Ankara, 1993, s.XIII; aynı dönemlerde İzmir basınında kadın konusunda yapılan tartışmalar için bkz: Sündüz Çal, *1895-1930 Yılları Arasında İzmir Basınında Kadın Sorunu*, D.E.Ün. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1990, s.7-47.

¹⁷⁹ Peyami Safa, a.g.e., s.36-37.

adalet ve dengenin korunması olarak dışıdır...Bu konuda hocalardan bir yenileşme sesi beklerim. Onların yenilikçiliği, bizim için çok gereklidir. İnsaf ile düşünsünler... Ve onlar bu duruma karşı ayaklanma yürekliliğini gösterebilirler. Yenileşme o yandan gelirse hayırlı olur; gelmezse, gerçi yine yenileşme ve devrim kaçınılmazdır, ama bölünme iyi bir şey değildir. İslamı zayıf düşürür”¹⁸⁰

Sebilürreşad'da Mahmut Esat, “Meşrutiyet'ten beri kadın meselesi güya tesettür meselesinden ibaretmiş gibi, mütemadiyen bunlarla iştiğal” edildiğini yazdıktan ve bunun bir şerri mesele olduğunu belirttikten sonra, batıdaki akli yola gitmenin meseleyi çıkmaz bir yola sokmak olduğunu söylüyordu. Şerren halledilmiş bir meseleyi yeneden hal ile uğraşmak, yanlış bir yoldu. Bundan elde edilecek sonuç eğer şeriata uygunsa, böyle bir meseleyle uğraşmak, abesle iştigal etmek olurdu. Eğer şeriata aykırıysa, Allah'a ve ahirete inanan hiç bir Müslüman ona uymazdı. Memleketin selameti adına, bu meseleyi artık tartışma konusu yapmaktan vazgeçilmeliydi¹⁸¹. Celal Nuri de ünlü eserinde örtünme sorunu üzerinde durmaktaydı. Ona göre örtünme ve kaçınma, baskıcılığın bulunduğu ortamlara özgü bir şeydi. Bazılarının savunduğu gibi, bunu erkeklerin ilgisini uyandırmayı önleyecek bir yöntem olarak görmek çok yanlıştı; çünkü “Kadın erkek için istek uyandırıcı ise, erkek de kadın için istek uyandırıcı”ydı. “Öyleyse, erkeğin de örtünmesi gerekirdi”¹⁸²

¹⁸⁰ Celal Nuri, a.g.e., s.90-96; Celal Nuri, kadınlara da bulundukları durumdan suçluluk payı çıkarmaktadır: “Hanımlarımız gezmek, hava almamak, sürekli oturmak ya da boş laklaklarla, fizyoloji bakımından vücutlarının gelişmesine engel oluyorlar. Bunların tenbellik ve uyuşukluğunda ise, hafifletici nedenler olduğu açıktır. Yanlış davranış hep bizlerin, biz bilisizlerin, biz baskıcılarındır. Kadınlarımızın önemli bir bölümü görkem hastalığına uğramışlardır. Öbür bölümü ise kansızlık hastalığına tutulmuştur. Ülkemizde kuşku yok ki, ‘normal’ kadına az rastlanır...Ama şurasını söylemekten de çekinmeyeceğim; kadınlarda vücutta gerileme büyük yıkımlara yol açıyor. Soyumuz içten içe çürüyor. Kadınlarımızın büyük bir bölümü bir zavallı, bir düşkün görünümü almıştır...Türk kadını anormal bir biçim almıştır”:a.g.e., s.118-119.

¹⁸¹ Peyami Safa, a.g.e., s.37-38.

¹⁸² Celal Nuri, a.g.e., s.130-131; “Örtünme ile namus ve ahlak temizliğinin ilgisi yoktur. Örtünme kurallarına uymayan namuslu kadınlar ve uluslar olduğu gibi, kadınların pek kapalı bulunduğu yerlerde pek çok aşağılıklar vardır. Bundan altmış, yetmiş yıl önce, bizde örtünmeye pek bakılırdı. Şimdi ise...örtüler inceliyor. tersine süsleri örtmek için kullanılması gereken ferace ve çarşaf denilen (üstlükler) ve yeldirmeler birer süs olmak üzere kullanılıyor. ..Kadının öyle umacı gibi kapalı bulunması, bir ölçüye değin erkeğin ilgisini uyandırır...Oysa erkek açık gezdiğinden kadında böyle bir istek uyandırmaz...Asıl olarak, dinsel sınırların dışında aşırı örtünmeye karşıyım. Ama bunun

Kılıçzade Hakkı'ya göre ise, iki asırdan beri selamet-i memleketi tehlikeye koyan unsurlar meyanında, kadın meselesi, tesettür meselesi mevcut değildi...Yeniçeri haydutları zamanında kadınlar en ziyade tesettür ediyorlardı. Ama ne varki, memleket hala selamet bulmamıştı¹⁸³. Abdullah Cevdet ve Tunalı Hilmi, kadın dünyasında çağdaşlaşma özlemini dile getiren yorumlarıyla dikkat çekmektedirler. Özellikle Celal Nuri, Türk kadınlarının toplumsal problemlerini, batı dünyasındaki toplumlardan karşılaştırmalar yaparak, Kuran'dan dayanaklarla, bir takım öneriler dile getirmekteydi.

Garpçılar ise, yayın organları olan "*İçtihat*" adlı gazetede düşüncelerini dile getirmekteydiler. "*Pek Uyanık Bir Uyku*" başyazısıyla yazılan iki yazıda, istekler sırasıyla belirtilmişti. Bu programda şehzadelerin eğitiminden, padişahların tek bir zevcesi olması gerektiğine, fesin yerine serpuşun kabul edilmesine, medreselerin ilga edileceğine, sarığın, cübbenin yalnız ulemaya tahsis edileceğine v.b. pek çok radikal değişime yer veriliyordu. Kadınlar için öngörülenler de şunlardı: Kadınlar diledikleri tarzda giyinecekler, yalnız israf etmeyeceklerdi. Polisler, softalar, arabacı makulesi kimselerle külhanbeyler, kadınların giyinmelerine katiyyen müdahale edemeyeceklerdi. Şeyhülislam efendiler de, çarşafırlara dair beyannameler imla ve imza etmeyeceklerdi. Polisler kadın işine ancak ve ancak münasebetsiz ve adab-ı umumiyyeyi muhil ahvalde müdahale ve bu vazifelerini büyük bir nezaketle ifa edeceklerdi. Kadınlar vatanın en büyük velinimetini sayılarak, kendilerine erkekler tarafından o yolda hürmet ve riayet gösterilecekti. Kadınlar ve genç kızlar, Müslüman, Boşnak ve Çerkezler'de olduğu gibi, erkeklerden kaçmayacaklardı. Her erkek gözüyle gördüğü, tetkik ettiği, beğendiği ve seçtiği kızla evlenecekti.

hizla, ahlak düşkünlüğüne yol açacak ölçüde kaldırılmasına da yandaş değilim. İş yavaş yavaş yapalım. Kadınlarımızı hazırlayalım. Bugünkü kuşak pek öyle özgürleşmeye yetili değildir. Gelecek kuşağı özgürlük ve namusluluk çerçevesinde yetiştirelim": a.g.e.; s.130-137.

¹⁸³ Bu dönemde kadın konusu yanında, kamuoyunu en çok meşgul eden konular garblılaşma, elifba, Türk dili, islam beynelmileliyeti, muassırlaşmak, milli iktisat, milli edebiyat gibi konulardı; bkz. Peyami Safa, a.g.e., s.38; ayrıca bkz: Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK yay., Ankara, 1984, 129-209; Turhan Feyzioğlu, "Türk İnkılabının Temel Taşı Laiklik", *Atatürk Yolu*, İstanbul, 1981, s.190-192; aynı yazar, "Atatürk ve Kadın Hakları", *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1992, s.886.

Görücülük adetine nihayet verilecekti. Kızlar için, diğer mekteplerden başka bir de Tıbbiye açılacaktı¹⁸⁴.

İslamcılar'ın görüşlerine gelince; Onlara göre, şeriatın emrettiği şeylerin hepsi faydalı, yasak ettiği şeylerin de hepsi zararlıydı. Şeriat, kadınların kendilerine mahrem olan erkeklerden kaçmalarını emrediyordu. "*Saçları dahil olduğu halde, vücutlarını ziynetten ari bir şeyle calib-i şehvet olmayacak bir libasla örtmeliydiler*". Fakat bu durum, kadına meşru haklarını kaybettirmezdi. Kadın da erkek gibi malını istediği gibi tasarruf edebilirdi. Namus dairesinde gider, eğlenir; kendi aralarında oluşturdukları cemiyetlere giderek, konferans verebilir, dinleyebilirdi. İbtidai, rüştiye ve idadi derecesinde tahsil görebilirdi. Bundan fazla eğitime, evdeki analık vazifeleri engel olurdu. Şeyhülislam Musa Kazım şöyle diyordu:

*"Biz kadınlar okumasınlar demek istemiyoruz. Kadın izdivaçtan sonra arzu ederse, vakit buldukça kendi hanesinde ulum-u aliyeyi de tahsil edebilir. Şeriatımız buna mani olmaz, belki teşvik eder...Fatma Aliye Hanım hazretlerinin dediği gibi, tesettüre riayet şartıyla, bizde de herhangi bir kadın ticaret edebilir"*¹⁸⁵.

Yine islamcılara göre bir erkeğin bir kaç kadınla evlenmesi (*taddüd-ü zevcaat*) zaruretendi. Hayvanlarda da bu hali görmek mümkündü. İslamiyetten önce poligaminin hududu yoktu. İslam, dörtten fazlasına cevaz vermezdi. Çok evliliğin faydaları saymakla bitmezdi; en önde gelen faydası ise, çoğalmayı sağlamasıydı. Zevceleri hasta olan kimseleri fuhuş yoluna sapmaktan korurdu. Evde kocayan ihtiyar kızları, dulları, erkeksizlikten kurtarırdı. Talak (boşanma) zevk için yapılacak bir iş değildi¹⁸⁶.

Fındıkoğlu, Peyami Safa'nın bu genel başlıklarda topladığı gruplara değinerek, "...aynı çığır içinde telakki ve fikir ayrılıklarına göre ince farklarda birbirlerinden ayrılan tali çığırlar da yok değildir" demekte ve bu düşüncesini

¹⁸⁴ Peyami Safa, a.g.e., s.49-50.

¹⁸⁵ A.g.m., s.57.

¹⁸⁶ A.g.m., s.57.

doğrulamak için örnekler vermektedir¹⁸⁷. Bu gruplardan islamcılar, mevcut aile hukukunun dini esaslar içinde tesbit edilmesini, gerekli durumlarda "*asr-ı saadet*" döneminden esinlenilerek, değiştirilmesini istemekteydiler; Avrupacılar ise, Avrupa kanunlarının şu ya da bu şekilde kabul edilmesinden yanaydılar. Böylece, radikal değişikliklerden yana görünüyordular.

Bu dönemde, Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp, Ahmet Şuayip, İbrahim Hakkı, Ahmet Mümtaz, Ahmet Cevat, Celal Nuri, Selahaddin Asım gibi ünlü isimler, aile hukuku ve kadın konusunda görüşlerini dile getiriyorlardı¹⁸⁸. Taali Nisvan Cemiyeti'nin kuruluşunda önemli bir rol oynayan ünlü romancı Halide Edib (Adivar) Hanım, Tanin'de yazdığı yazılarında, Türk kızlarının eğitime kavuşturulması için, güçlü ve etkileyici yazılar yazmaktaydı. Romanlarında ise, kadın erkek eşitsizliğinin zararlı sonuçlarını, horlanan kadının acılarını ustalıkla işlemekteydi¹⁸⁹.

Ziya Gökalp ise kadın hakları konusuna hem bir bilim adamı, hem de bir sanatçı gözüyle eğilmekteydi. "*Türk Medeniyeti Tarihi*" adlı eserinde, Türkler'de kadının durumunu aydınlığa kavuşturdu. Daha sonra yazmış olduğu "*Türkçülüğün Esasları*" adlı eserinde de, kadının yalnızca geçmiş dönemdeki eşitlikçi durumuna ilgileri çekmekle kalmadı, aynı zamanda, feminizm ve demokrasi gibi iki önemli kavramın ilk kez Türkler'de ortaya çıkmış olduğunu ısrarla savundu¹⁹⁰.

¹⁸⁷ Fındıkoğlu, "Aile hukukumuzun Tedvini Meselesi", *Aile Yazıları*, II, s.22.

¹⁸⁸ Bkz. Fındıkoğlu, a.g.m., s.24;

¹⁸⁹ Ernel Doğramacı, a.g.e., s.53-71; Turhan Feyzioğlu, a.g.m., s.884.

¹⁹⁰ Bkz. Turhan Feyzioğlu, a.g.m., s.884; Ziya Gökalp, şiirlerinde de kadın konusuna özenle eğilmiştir. Bir şiirinde, şu satırlar yer almaktadır:

*Bu mahluklar nasıl hakir olur, şer'in gözündə?
Bir yanlışlık var mullak, müfessirin sözündə.
Millet yalnız yapılamaz bunu ancak birlikte,
Kadın erkek, iki vicdan birleşerek yapacak.
Bir kız ırste yarım erkek, izdivaçta dörtte bir,
Bulundukça ne aile, ne memleket yükselir.
Kadın yükselmezse alçalır vatan,
Bunlar da olmazsa kadın insandır,
Kadının en büyük hakkı ırfandır.*

Şiirler için bkz: Fevziye Abdullah Tansel, *Ziya Gökalp Külliyyatı: I (Şiirler ve Halk Masalları)*, TTK yay., Ankara, 1977.

Malta'ya sürülenler arasında yer alan Ziya Gökalp, oradan kızına yazdığı mektuplarda da, kadın hakları konusunda önemli mesajlar veriyordu. Nitekim bu mektuplarından birisinde şunları yazmıştır:

"...Yeni hayat ne zaman başlayacak?

Ne zaman ki kadınlarda erkekler kadar tahsil görerek, cemiyetin idaresindeki rollerini icraya başlarsa...

*Aile milli cemiyetin temelidir. Aileyi kadın yapar. O halde millet de kadının bir eseridir, demektir. Bizde kadınlar iyi tahsil görmedikleri için, aile yükselemiyor. Aile yükselemeyince, millet de geri kalıyor. O halde, ilerlemenin baş şartı, kadın meselesidir. Kızların iyi yetiştirilmesidir"*¹⁹¹

Bu dönemde, kadın konusunda verilen savaşimleri değerlendiren bir yazısında o dönemdeki mücadelenin içinde aktif olarak yer almış olan Halide Edip Hanım (Adıvar) da şunları söylüyordu:

*"1807'lerde ve hatta daha da öncelere rastlayan batılılaşma hareketleri içinde kadınları ilerleme alanına getirmek için ısrarlı bir hareket görürüz. İlk günlerin devrimcilerinde bu dilek, kaynağını batı dünyasından almış görünür. Fakat 1908'den sonraki devrimcilerin çabaları ise, eski Türk geleneklerini yeniden yerleştirme şuuru ile olmuştur ki, kadınlara toplumda kendilerinin şerefli ve erkeklere eşit pozisyonunu geri vermek amacını güder"*¹⁹²

Bu dönemde, en önemli konulardan birisi olarak kamuoyunda ve aydın çevrede kadınların eğitimi tartışılmış; ama tartışılanlar uygulamaya dönüştürülememiştir. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde, kızların eğitimi konusunda sınırlı bazı önemli adımlar atılmış olmakla birlikte, sorunun büyüklüğü karşısında atılan bu adımlar, pek o kadar etkili olamamıştır.

¹⁹¹ A.g.e., s.414; Emel Doğramacı, a.g.e., s.75-76; Turhan Feyzioğlu, a.g.m., s.885.

¹⁹² Perihan Onay, a.g.e., s.76.

Unat'ın belirttiği gibi, Osmanlı toplumunda kadınların yaşamı sayısız sınırlamalarla karşılaşmış olmakla beraber, onları tümünden edilgen, ızdırap çeken bir nüfus grubu olarak varsaymak da yanlış olacaktır. Kadınlara daha elverişli eğitim olanakları sağlamak hususunda yapılan girişimler, XIX. yüzyılın son çeyreğinden buyana süregelmiştir. Abdülaziz, daha 1863'lerde kızlara özgü bir öğretmen okulunun açılmasını emretmişti. Başlangıçta bu okullarda kızlara verilen öğretim, Kuran-ı Kerim'i ezberletmekten öte gidememişti. Daha sonra ise, müfredat programı zenginleştirilmişti. Ferace yerine çarşaf giymeyi yasaklamış olan Abdülhamit, ilke olarak kadınlara öğrenim olanakları sağlamaktan yana olduğunu belirtmiştir. Unat'ın yorumladığına göre, islamlığa ters fikirlere karşı husumet beslediği için, 1901 tarihli bir kanunla okul ve özel evlerde hristiyan asıllı mürebbiyelerin yetiştirilmesini yasaklamıştı¹⁹³.

Mantık gereği, tek tek oluşan bu yenilikçi girişimlerden sadece Osmanlı burjuvazisinin küçük bir kesimi yararlanabilmişti. Dolayısıyla tüm özgürlükçü hareketler, sınıfsal bir karakter taşımaktaydı. Sadece Avrupalı mürebbiyelerin ellerinde büyüyen varlıklı ailelerin kızları, Fransız ve İngiliz edebiyatına yansıyan biçimde daha geniş özgürlüklere kavuşma arzusunu duymaya başlamışlardı. Çok karılılık kurumunun yarattığı eziklik ve düş kırıklıklarını, daha çok bu kadınlar duymuşlardı¹⁹⁴. Bu düş kırıklıkları, önce yazılan edebi eserlere, giderek de kurulan derneklere yansımıştı. Üst sınıflara mensup öğrenim görmüş kadınlar giderek ince peçeler kullanmaya ya da peçesiz dolaşmaya başladılar. Örneğin, 1912'de peçesiz Türk kadınları, Amerika büyükelçiliğinde verilen bir resmi kabule katıldılar. Değişik kadın dergilerinde kadınların fotoğrafları yayınlanmaya başladı, başta Türkocağı olmak üzere, kültür kurumlarında, kadınlara özgü konferanslar düzenlenmeye başladı. Unat'ın aktardığına göre, bu konferanslar daha çok Rus kökenli Türk kadınları tarafından veriliyor, geleceğe ilişkin önemli öneri ve telkinler taşıyordu¹⁹⁵.

¹⁹³ Nermin Abadan Unat, "Tolumsal Değişme ve....", s.9-10.

¹⁹⁴ A.g.m., s.10.

¹⁹⁵ A.g.m., s.10.

Bu arada umulmadık bazı gelişmeler, fiili olarak kadınların etkin konumunu güçlendirmiştir. Bunların başında da, I. Dünya Savaşı'nda kadınların aktif olarak yer almış olmaları gelmektedir. Bu savaşta, kadınlar gönüllü olarak askere alınmışlardır; bu durum, kadının sosyal hayat içindeki yerinde yeni düzenlemelerin yapılmasına neden olmuştur. İstanbul'da Birinci ordu tarafından oluşturulan Birinci Kadın İşçi Taburu geri hizmette çalıştırılmıştı. Cemal Paşa'nın öncülüğünde Suriye'de Dördüncü Ordu'nun derlediği kadın Amele Taburları pamuk hasadı için Çukurova yöresine sevk edilmişti. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte resmi daireler kadın memur çalıştırmaya başladılar. Ayrıca İstanbul'da kadın ticaret erbabından oluşan bir Kadın Tüccarlar Pazarı açılmıştı¹⁹⁶. Kadınlar devlet dairelerinde daha çok postahane ve telgrafhanelerde, hastabakıcı olarak hastahanelerde çalışıyorlardı¹⁹⁷. Birinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü ortamında, erkek nüfus askere alınmış, piyasada önemli bir işgücü eksikliği meydana gelmiştir. Bu durum, özellikle bürokrasinin tıkanıklığının bolca görüldüğü devlet dairelerinde, özel müesseselerde ve atölyelerde kadınların görev almasını zaruri kılmıştı. Başlı örtülü Türk hanımlarının bu şekilde kamu hayatına katılışları, başlangıçta muhafazakar çevrelerde hoş karşılanmamış, ama bu eleştiriler havada kalmıştı¹⁹⁸.

Aslında, daha I.Dünya Savaşı'ndan önce kadının toplumsal ve ekonomik hayat içinde yer alması için bazı girişimler de yapılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre evvel, savaş sırasında, erkekler silah başına çağrılınca, kadınların devlet hizmetlerinde onların yerlerini doldurması artık bir gerekçe halini almıştır. Nitekim Balkan Savaşları sırasında, Balkan Devletleri, Batı Trakya'yı işgal edip, halkı katletmeye başladıkları zaman Talat, Cemal ve Enver Paşa'lar, kadınların kendilerine yardımcı olmalarını isteyen demeçler vermişlerdir. Kızılay hastaneleri organizasyonlarında çalışan, yaralıların bakımında önemli görevler üslenen, genellikle harp alanlarında erkeklerin yanbaşıda bile görülen Türk kadınlarının, neler yapabilecekleri canlı bir biçimde ortaya çıkmıştı¹⁹⁹. Böylece, gıda ve silah

¹⁹⁶ Zafer Toprak, a.g.m, s.26

¹⁹⁷ Oya Çiftçi, a.g.m., s.221.

¹⁹⁸ Perihan Onay, a.g.e., s.73.

¹⁹⁹ A.g.e., s.73.

fabrikalarında kadın işçilere yer verilmeye başlanılmıştır. Osmanlı Ticaret Nezareti tarafından, kadın amale ordusunun kurulması için kanun taslağı bile hazırlanmıştı. Yalnızca Urfa'daki çorap imalathanesinde 1000 kadar kadın istihdam edilmişti. İzmir, Sivas, Ankara ve Konya'da 4780 kadın halı dokuma sektöründe, Aydın'da 11.000; Kütahya, Eskişehir ve Karahisar'da 1550 kadın tekstil sektöründe çalışıyordu²⁰⁰. Bunun yanı sıra bankalar, PTT, merkezi ve yerel kamu yönetimi, hastaneler de kadınlara kapılarını açmışlardı. Balkan Savaşı'nda kadının neler yapabileceği ortaya çıkınca, Birinci Dünya Savaşı'nda da, kadınlardan yardım talebinde bulunan İttihat Terakki önderlerine kadınların, eskilerden gelen geleneksel kalıpların etkisiyle çekimser davrandıklarını, Perihan Onay, Gerace Ellison'dan yaptığı aktarmalarla şöyle dile getirir:

"Eşi iktidara geldiği zaman, Talat Paşa'nın hanımı yeni evliydi. Talat Paşa'nın yardım isteğini eşi yavaş yavaş karşılıyordu ve zamanla kadın toplantılarına da katılmaya başlamıştı... Cemal Paşa'nın hanımı çekingendi; yanlış bir şey yapıp, kadınların davalarını geriye bırakmaktan korkuyordu. Kudretli kocalarının kendilerini korumak için, daima tetikte olmalarına rağmen, onlar tedbirli hareket etmeği tercih ediyorlardı.

Bu üç nazır gördüler ki, memleketin üzerine çöken bu felaket içinde kadınlar yalnız başlarına da yardımcı olabilirler. Halk sağlığı, eğitim, çocuk sağlığı konuları, kadınların çalışma alanıydı. Kadınlar hertürlü baskıya rağmen, bu bölümlerde çalışmayı başarıyorlardı; fakat onların yaptıkları okyanusta bir damlaydı. Bu üçlü grup, kadınların özgürlüğü için tek cisim halinde kuvvetle dikildiler. Kadınları koruyucu kanunlar yaptılar. Kızılay Donanma Cemiyeti ve diğer yurtsever hareketlerde yer almak için kadınları teşvik ettiler ve feminist toplantılarda hükümet aktif rol oynamaya başladı. Kadınlar caddelerde, peçeleri arkaya atılmış vaziyette gezmeye başladılar. Talat Paşa, hocaların kuvvetle karşı koymalarına rağmen, kadınlarla erkeklerin aynı zamanda parkta gezmelerine izin

²⁰⁰ Mukaddere Taşcıoğlu, *Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri*, Ankara, 1958, s.45; ayrıca bkz.: Nermin Abadan Unat, a.g.m., s.11.

verdi. Cemal Paşa, bir kadına tecavüz eden herhangi bir erkeği sürgün ve hapisle cezalandırdı"²⁰¹.

1915'te, Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan, endüstrinin çeşitli sektörlerinde kadın işçileri istihdam etmek amacıyla bir dernek bile kurdu²⁰². Aynı yıl yayınlanan bir irade-i seniye ile çarşafın devlet dairelerinde iş saatlerinde çıkarılmasına izin verildi. Dairelere çalışmak için giden kadınlar, kimi zaman giydikleri eteklerinin boyları yönetmelikte belirtilenden kısa olduğu gerekçesiyle, polis tarafından evlerine döndürülüyordu.

Unat'a göre; Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük çaptaki askeri girişimleri kadınları sadece Türkiye'nin kentsel yaşamına sokmakla kalmamış, aynı zamanda şeriatın üstünlük ilkesinin sarsılmasına da vesile olmuştur. Bu savaşımın öncüsü de, 1915 tarihinden itibaren İstanbul üniversitesi'nde toplumbilim müderrisliği yapan Ziya Gökalp olmuştur. Gökalp açıkca, evlenme, boşanma ve miras konularında kadınlar için eşit haklar talep etmeye başlamıştır²⁰³.

Aynı tarihte, yani 1915 yılında, İstanbul Üniversitesi'nde bir fakülte, ilk olarak, kapılarını kız öğrencilere açmıştır. Bu fakültede, erkeklerden ayrı olarak eğitim yapılmakta olmakla birlikte, kadının eğitim ve öğretim hayatında devrim niteliği taşıyan bu uygulama, daha sonraki yenilik hareketlerine temel oluşturmuştur. Başlangıçta, pek doğal olarak bu uygulamadan çok az sayıda kız öğrenci yararlanabilmiştir. Bu dönemde, kadınlarla ilgili bilimsel toplantılar bile, erkekler tarafından organize edilmektedir. Nitekim, bu büyük toplantılarından biri üniversitenin toplantı salonunda yapılmış, harem sisteminin kendisinde açtığı derin acıya değinen Hamdullah Suphi (Tanrıöver) kadınları ağlatan ve onları derinden sarsan şu konuşmayı yapmıştı:

"Neden biz erkekler için aile yuvaları kurmuyorsunuz? Devletin erkeklere ihtiyacı var ve erkekler bir aile yuvasında yetiştirilmelidir, haremde değil. Biz,

²⁰¹ Perihan Onay, a.g.e., s.74.

²⁰² Nermin Abadan Unat, a.g.m., s.11.

²⁰³ A.g.m., s.11.

kadınların bizim arkadaşımız olmasını istiyoruz, esirlerimiz değil. Niçin hala o köleliğin sembolü olan peçelerinizi giyyorsunuz? Neden kendinizi özgürlüğe kavuşturamıyorsunuz? Hocalar peçenin, iffeti muhafaza ettiğini söylerler. Onlar bize de yalan söylememek için dilimizi koparmamızı söyleyebilirler'.

Yüzlerinde siyah peçeleri, ağlayan kadınlar dinliyorlardı. Bu kadınlar çok derinden sarsılmışlardı”²⁰⁴.

Görülüyor ki, toplum büyük bir dönüşüme hazırlanıyordu. Toplumsal değişme bu yönde geliyor, fikir dünyasının önde gelen isimleri, bu büyük toplumsal dönüşümü gerçekleştirecek etkenleri teker teker işleyip olgunlaştırıyorlardı. Bu arzuların düşünceden uygulamaya dönüşmesi için yalnızca uygun bir tarihsel ortamın gelmesi bekliyordu. Toplum bütün bu arzulara, ileri ve geri gidişlere rağmen, uygun bir tarihsel ortamda kendisine tercüman olacak bir karizmatik önder bekleniyordu. Bu geleneksel yapı, ancak böyle bir önderin peşinde, değişime fırsat verecek gibi görünüyordu.

Bu dönemde ve bundan önceki dönemlerde kadının durumu yine de ciddi bir araştırma konusu olarak ele alınmamıştır. Bu açıdan Ortaylı şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Osmanlı toplumunda muhtelif toplumsal tabaka ve bölgelerdeki aile tiplerinin günlük yaşayışı, sosyo-kültürel davranış kalıpları, tüketim kazançları henüz ciddi araştırma konusu olmamıştır. Özellikle sosyal değişimin hazırladığı 19. yüzyıl için bu araştırmaların sınırlı sayıdaki hatırat, her yerde pek düzenli olmayan nüfus kayıtları, seyahatnameler ve kuşkusuz romanların ve hikayelerin taranarak yapılması gerekmektedir. Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Ahmet Rasim'in eserleri, 19. yüzyıl halk hayatını anlamamıza yarayacak meddah hikayeleri küçümsenemeyecek kaynaklardır. Türkiye bütün ortadoğuda, son yüzyılda ekonomik yönden en hızlı değişim geçiren ülkedir. Bu değişimde sadece tarımsal sınai gelişme değil, önemli ölçüde hukuk reformları, sosyo-kültürel reformlar etkin olmuştur. Modernleşme,

²⁰⁴ Perihan Onay, a.g.e., s.74-75.

Türkiye’de ailenin geçirdiği yapısal değişimi bilmek, bu nedenle evrensel bir anlam taşır”²⁰⁵.

4- 1917 Aile Kanunu

Türkiye’de aile yapısı içinde kadın ve erkeğin net biçimde rollerini belirleyen ilk hukuksal gelişme, 1917 yılında düzenlenen Aile Kanunu ile gerçekleştirilmiştir. Bu kanun bütün eksiklerine rağmen, geleneksel-dinsel Osmanlı toplum yapısı için bir reform niteliği taşımaktadır. Bu kanun aynı zamanda, yukarıdan beri ortaya koymaya çalıştığımız birikimlerin ve özlemlerin hayata geçirilişi olarak da yorumlanabilir.

Türk Aile Hukuku, 1926 Medeni Kanunu ile ilk kez düzenlenmiş değildir. Arada önemli farklar olmasına rağmen, geçmiş dönemlerde de aile hukukunu düzenlemeye dönük yasal çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bunlardan en önemlisi ise, hiç kuşkusuz, 1917 tarihli Hukuk-u Aile Kararnamesi’dir²⁰⁶. Bu kararname, dini esaslara dayanan bir kararname olmakla birlikte, yine de aile hukukunu düzenleme yönünde ciddi bir gelişme olarak nitelendirilebilmektedir.

Meşrutiyet’in ikinci kez İttihat ve Terakki Partisi’nin çabalarıyla yeniden ilan edilmesinden sonra iktidara gelen İttihatçılar, imparatorluğun politik birliğini sağlamak amacıyla bir takım hukuki reformlar yapmayı amaçlıyorlardı. Bu tasarlanan reformlar içinde, ailevi geleneklerin yeniden düzenlenmesi de yer alıyordu. 1914’te Birinci Dünya Harbi’nin başlaması ve savaşın toplumsal ve ekonomik yapı üzerinde yarattığı derin etkiler, bunu daha da gerekli kılmıştı. Bu amaçla İhzar-ı Kavanin komisyonları kuruldu. Aile hukukuna ilişkin, yalnızca Müslümanlar değil, diğer etnik ve dini toplulukları da kapsayacak geniş bir zemin oluşturmak düşünülmüştü. Bu nedenle diğer dini cemaatlerin de en muteber şahsiyetleri komisyon toplantılarına çağrıldı. Yalnızca farklı dini inançlar değil, aynı dinden olup da, farklı mezheplerde bulunan dini cemaatlerin eğilimlerinin de, kanunda yer alması istenmişti²⁰⁷.

²⁰⁵ İlber Ortaylı, A.g.m., s.88.

²⁰⁶ Mehmet Ünal, “1917 Tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi”, *Türk Yurdu*, (Şubat 1987, Mayıs 1987), s.34-37, 23-33; ayrıca şurada: *Aile Yazıları*, s.371-398.

²⁰⁷ A.g.m., s.381

Bu komisyonun çalışmaları üzerinde, o dönemde İstanbul Üniversitesi'nde toplumbilim müderrisliği yapan Ziya Gökalp'in yazdığı yazıların ve savunduğu fikirlerin etkili olduğu görülmektedir²⁰⁸.

Böyle bir ortamda 157 maddelik 1917 hukuk-u Aile Kararnamesi yayınlandı. Bu kanun, 19 Haziran 1919'a kadar yürürlükte kaldı²⁰⁹. Bu kararname, birden fazla evliliği ortadan kaldırmaya cesaret edememekle birlikte, bir erkeğin ikinci bir kadınla evlenmesi durumunda, ilk kadına boşanma hakkı getiriyordu. Ayrıca kadına, evlenme sırasında, mukavele ile tek evlilik şartı koşma hakkı getirmekteydi²¹⁰.

Türkiye'deki Türk ailesi konak şeklinden yuva tipine geçmeye başlayınca, islam hukukuna dayanan aile kanununda da bir düzeltme ihtiyacı duyulmuştu. Türk kadınının sosyal ve hukuki durumu üzerine düşünceler ortaya koyan aydınlar, nihayet yapılmasını istediği şeylerde başarılı olmuşlardı. Bu kanun, islam hukukundan bütünüyle kurtulamamakla birlikte, evlenme işlerini hukuksal olarak devletin düzenlemesi hükmünü getirmekteydi. Örneğin nişanlılık sözlenmesinin hukuki bakımdan evlenme mecburiyeti getirmeyeceği belirtilmekte, hakimın kararı olmadıkça erkeğin 18, kadının da 17 yaşından önce evlenemeyeceği hükme bağlanmaktaydı. Devletin memuru önünde yapılmayan evlenmelerin geçerli sayılmayacağı gibi hükümlerle aile yaşamı düzenlenmekteydi. Kocanın ikinci bir kadınla evlenmesi, kadının rızasına bırakılmaktaydı²¹¹. Koca önceden yaptığı yazılı sözleşmeye rağmen ikinci bir kadınla evlendiği takdirde, karısının mahkeme kararıyla boşanması mümkün olabiliyordu²¹².

Boşanmayı gerektiren sorunları düzeltmek için aile meclisleri kuruldu. Bununla birlikte, Fındıkoğlu'nun özenle vurguladığı gibi, bu kanun neticede fıkıha

²⁰⁸ Nermin Abadan Unat, a.g.m., s.11.

²⁰⁹ Mehmet Ünal, a.g.m., s.381-382.

²¹⁰ Turhan Feyzioğlu, a.g.m., s.886.

²¹¹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, a.g.m., s.18.

²¹² Ercüment Kuran, a.g.m., s.367.

bağlı kalmıştı. Bu nedenle de toplumsal yaşayışı gerektiği gibi düzenleme gücünü gösteremedi²¹³.

Bu hükümler, bağnaz çevrelerin tepkisine neden olmuştur. Hristiyan ve Museviler de, kendileriyle ilgili olarak devletin düzenleme yapmasına tepkiler gösterdiler. Bunun nedenin üzerine Ortaylı; *"Böyle bir kararname, ..cemaatleri üzerindeki yargı yetkisini kaybetmekten korkan gayrimüslim din adamlarının da hoşuna gitmemiş olmalıdır"* biçiminde yorumlayarak açıklar²¹⁴.

1917 Aile Kanununa 1918'den itibaren azınlıklara mensup din adamlarının itirazları görülmeye başladı. İstanbul'un I. Dünya Savaşı'ndan sonra işgal edilmesi sözkonusu bu çevrede kanun aleyhindeki reaksiyonu artırdı. Onlar, kendi cemaatleri içinde alışagelmış oldukları kuralların bütünüyle devam etmesi arzusundaydılar. İşgal güçleri nezdindeki girişimleri kısa bir süre sonra sonuç verdi. Kanun İşgal makamlarının Osmanlı Hükümeti'ne baskıları sonucu 19 Haziran 1919'da yürürlükten kaldırılmıştır²¹⁵.

Kanun, bütün eksik yanlarına rağmen, yine de çağdaş aile yapısına geçişte önemli bir aşama olarak değerlendirilmektedir. Onay, bu aile kanunu ile ilgili olarak şu yorumu yapmaktadır:

*"(Bu kanun)..., islamiyetin ruhuna aykırı değildi....İslamiyette evlilik, zaten karşılıklı anlaşma olarak kabul edilmiştir. Taraflar evlilik anlaşmasına istedikleri şartları koyma hakkına sahiplerdi ve eğer kadın bu anlaşmaya 'boşanma halinde eşit haklar' şartını koyarsa, poligami problemi çözümlenmiş olurdu. Kanun iyiydi, fakat büyük bir halk kitlesinin eğitimden yoksun olduğu bir memlekette bu kanun çoğunluğa hiç bir avantaj sağlamayacaktı. Zaten, sadece eğitim görmüş kadınlar bu haklardan yararlanabilmişlerdi"*²¹⁶.

²¹³ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, a.g.m., s.18; ayrıntı için ayrıca bkz. Mehmet Ünal, a.g.m., s.371-398.

²¹⁴ İlber Ortaylı, a.g.m., s.88.

²¹⁵ Bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi", Cumhuriyetin 50 Yıldönümü Semineri, Ankara, 1975, s.97; Turhan Feyzioğlu, a.g.m., s.886-887; Fındıkoğlu, a.g.m., s.18.

²¹⁶ Perihan Onay, Perihan Onay, Türkiye'nin Sosyal Kazanılmasında Kadının Rolü, İş Bank. yay., Ankara, t.y., s.76.

III- TÜRK DEVRİMİ VE KADIN HAKLARININ KAZANILMASI

A- DEVRİM MODELİ: ÇAĞDAŞLAŞMA İDEOLOJİSİ

1-Uygulanan Yöntem: Otokrasi

Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra, Türkiye’de sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik alanlarda önemli reformlar yapıldı. Toplumda akla gelen gelmeyen her konuda, ciddi değişiklikler yapıyordu. Toplum, Türk tarihinin hiç bir döneminde görülmediği kadar hızlı bir biçimde, önemli değişmeler, kırılmalar ve atılımlara tanık oluyordu. Yeni devletle birlikte, eskisiyle hiç bir ilgisi olmayan, yeni bir toplum yaratılıyordu.

Kadın konusu, Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında olduğu gibi, bu dönemde de tartışılan, değişik yorumlar yapılan bir konuydu. Gerçi, bu dönemde toplumu ve kamuoyunu daha yoğun biçimde ilgilendiren konular yaşanmaktaydı.

Ama yine de, toplumun iki parçasından birisi olan kadınların, toplum içinde alacakları yeni role ilişkin, fikir alanında, önemli tartışmalar görülebiliyordu. Bu döneminin başında da açıkça görüldüğü gibi, cumhuriyetin ilanından hemen sonra, daha çok siyasi konular yoğun biçimde tartışılan konulardı. Yeni rejimin getirdiği kavramlar ve kurumlar, eski kurumları ve kavramları tasfiye ettiğinden, ister istemez toplumda bu süreç, önemli bir tartışma konusu olarak ortaya çıkmıştı. Başında bu konular ile İstiklal Mahkemeleri'nin basın mensuplarını yargılaması, en çok üzerinde durulan konulardandı. Örneğin, o dönemde en büyük gazetelerden birisi olan ve rejimin sesi görevini yapan Hakimiyet-i Milliye'de "*İnkılabımızın Tekamülü*"²¹⁷ ya da "*Büyük Cumhuriyetimiz Nasıl İdare Olunacaktır?*"²¹⁸ adıyla yayınlanan yazılarda, yeni rejimin anlamı, cumhuriyetin nasıl bir idare biçimi olduğuna ilişkin yorumlar yapılıyor; bu kapsamlı konuların gölgesinde toplumsal sorunlar, aile ve kadın sorunları, ister istemez geri planda kalıyordu. Olduğu kadarıyla da bu yazılar, kadın ve aile konularında bir inkılaba olan özlemi sürekli olarak dile getiriyordu. Nitekim, Hakimiyet-i Milliye'nin sayılarından birisinde bir başyazı olarak yayınlanan "*Türk Kadınlığı*" adlı yazıda, Türk vatanının en "*müterakki*" köşesi olarak belirtilen İstanbul'da, Türk kadınlarının bir toplantı yaptıklarına değiniliyordu. Ayrıca, o dönemde çok tartışılan Hukuk-u Aile Kararnamesi'nin Türk kamuoyunda aile ve kadın konusuna eğilmeyi kolaylaştıran bir zemin hazırladığına değiniliyor ve şunlar söyleniyordu:

*"Her memlekette "feminizm" denilen azim kadınlık cereyanı var; hatta kadınlığın en ziyade har olduğu yerlerde, bu cereyanın açtığı cidaller, had bir derecededir. Ananelerin köhne haksızlıklarını tamir etmeğe çalışan bu kadınlık taraftarları ki ekseriya gene güzel cinse mensupturlar. Mefkurelerinin şiddetiyle cinslerine mahsus imtiyazları unutuyorlar"*²¹⁹.

²¹⁷ Hakimiyet-i Milliye, 7 Kanunisanı 1924.

²¹⁸ Hakimiyet-i Milliye, 8 Kanunisanı 1924.

²¹⁹ Hakimiyet-i Milliye, 21 Kanunusani 1924.

Ayrıca yazıda kadınların ilmi yöntemlere yönelmeleri öneriliyordu. İstanbul'da, Türkocağı'nda toplanmış olan kadınlara bir hatırlatma yapılarak şunlar söyleniyordu:

*"Bugünkü Türk kadınının timsali Anadolu'da İstiklal Harbi'nde, kağıt üzerinde cepheye cephane nakleden kadındır. Avrupa'daki cumhuriyetlerin armalarında görülen cengaver kadın timsalleri, buna benzemezler. Onlar birer rumuz, birer resimdirler. Bu, bilakis Türk vatanının canlı timsalidir. Eğer kadınlık cereyanına pişva olan hanımlarımız bu arzettiğimiz timsale, yalnız bir harp veya fedakarlık numunesi diye değil, fakat bütün hayatımızın esasıdır diye dikkat ederlerse, mefkurelerinin asıl başlangıç noktasını keşfetmiş olurlar. Türk kadınlığı, İstanbul'dan medeniyet alemine yürümekle bir yol almış olmaz. Anadolu'nun ortasından kağıt sevkeden kadının yurdundan Medeniyet alemine yürümekle yol almış olur ve gayeye şan ve şeref içinde varır. Fakat bu da bir görüşten ibaret değildir. Harap vatana, harap vatanda oturan ailelere ilmin ve fikrin bütün kuvvetiyle alakadar olmak meselesidir"*²²⁰.

Bu günlerde kadın konusuna, özellikle ünlü Türk sosyoloğu Ziya Gökalp'in eğildiği, konuyu değişik yönleriyle irdelediği görülmektedir. Gerçi Ziya Gökalp 1924 yılında ölecektir ama, onun toplumsal konuları kamuoyuna taşıması ve sorunları irdeleme gücü sonraki tartışmalara adeta zemin hazırlamıştır. Çünkü Gökalp o güne kadar hiç kimsenin vurgulamadığı Türk feminizminden söz etmiş, eski türklerden çeşitli örneklemeler vermiş, orada kadının erkekle tamamen eşit olduğunu anlatmıştır. Hatta İslamiyet dönemiyle ilgilide aileye ilişkin yazıları vardır.

Örneğin, "*Cahiliyet Ailesi ve İslam Ailesi*" adlı yazısı bu türdeki yazılarından birisidir.

²²⁰ Hakimiyet-i Milliye, 21 Kanunusani 1924.

Bu yazısında Gökalp, İslamiyet döneminde ve ondan önceki dönemlerde, aile kavramını ele almakta ve bu noktadan hareketle, gününün sorunlarını irdelemektedir. Ona göre İslam ailesi, birbirinden büyük dört daireden meydana gelmiştir. *"İslamiyet aile içinde, aile hukukunda velayet-i ammeye verdiği salâhiyetlerden başka, karı ile kocanın bir takım şartlar altında, inkılab yapılmasına uygundur"* diyen Gökalp, yargısını şöyle tamamlıyor:

*"O halde bugün gerek velayet-i ammenin salâhiyetine ve gerek zevc ile zevcenin dermeyeran edeceği şartların vesait-i vukufuna istinaden, aile hukukunda esaslı ıslahat yapılabilir"*²²¹.

Bu yazılar, o günlerde de çıkan kadın modası ile ilgili haber ve yorumların yanında; hiç kuşkusuz gelecekteki büyük dönüşümün fikri zeminini oluşturacak bir içerik taşımaktadır²²²

Prof. Paul Stirling, Türkiye Cumhuriyeti tarihini kabaca iki döneme ayırmaktadır; 1920'den 1950'ye kadar olan ilk dönem, devrimci değişmeler dönemidir. Siyasal, kültürel, yasal ve ideolojik değişmeler, tek partili bir devlette

²²¹ **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Ocak 1924.

²²² O günlerde de gazetelelerde bolca görülen kadın modası, kadın takıları, kadın kokuları ve makyaj malzemeleri gibi konular, kamuoyunda oldukça ilgi çekici olarak algılanmaktaydı. Üstelik bu yazılarda, genel olarak kadın konusuna biraz tebessüm dolu, gevşek ve bütünüyle romantik nazarlarla bakılmaktaydı. Aslında bu yazıların genelinde, kadın ve kadın sorunlarına toplumsal sorunlardan kopuk bir biçimde bakılmakta, örneğin kırsal kökende yer alan ezici çoğunluğuyla kadınlar, hemen hemen hiç yer alamamaktaydılar. Sanki kadınlık dünyası, bütünüyle kentlerde yaşayan, belirli bir aristokrat zümreyi ifade ediyordu. Bütün bunların yanısıra, bu tür dergilerin ve ciddi gazetelerin bile çoğunda yer alan kadın köşelerinin özüne hakim olan düşüncede, kadını sanki bir süs eşyası olarak gören zihniyet egemendi. Nitekim, Abdülfeyyaz Tevfik'in, *"Çiçekler ve Kokular"* adlı yazısında anlatıldığına göre, dünyaya kadının ilk geldiği günden buyana *"itriyat istimali"* de mevcuttu: *"...dünya yüzünde ilk kadın kanı, mutlaka gül dikenlerinin hırpaladığı Havva'nın zarif parmaklarından akmıştır"*: **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Kanunusani 1924; yine aynı yazar, kadın ve moda konusuna değinirken, hiç bir kavmin lehçesinde kadın ve moda kelimeleri kadar birbirine samimiyetle birleşmiş kelimelere tesadüf etmek imkanı olmadığını vurgulamaktadır: *"Bir milletin idrak seviyesinin en esas barometresi kadınlarının fikri selimi, onun zahiri rumuzu da, süs ve kıyafetleridir. Avustralya adalarından Asya ve Afrika kıtalarından geçerek, Avrupa ve Amerika'ya doğru sürülen bir tettebbu nazarı, kulak, burun ve gerdanlarında okka okka taş ve demir taşıyan, yüzlerini, gözlerini yarık ve çiziklerle berbad edenlerden tutunuz da, bedii şekillere konulmuş tüllere sarılan cildler üzerinde, tabiatın ipek haresi hükmünde olan ayva tüylerine bile dokunmak istemeyen Taznikler'a kadar her çeşidini görürüz. Fakat bizim asrı kadınlarımızı her*

tepeden inen bir devrimdir. İkincisi, hızlı ekonomik değişme ve çok partili demokrasi dönemidir. İlk dönemde bütün değişmeler hükümetler tarafından başlatılmıştır ve toplumsal değişmelerin temel yapılarına, yani çoğu insanın yaşamını nasıl ve hangi koşullarda kazandığı ve siyasal ve kişisel açılardan kime bağımlı olduğu konusuna pek dokunulmamıştır. İkincisinde, gayrisafi milli hasılda yıllık ortalama yüzde altılık büyüme hızı, bu ilişkilerin yapısına çok daha anlaşılabilir ve giderek çabuklaşan sonuçlar getirerek yeni ve karmaşık olanaklar yaratmıştır²²³.

Türkiye’de, cumhuriyet dönemi reformları, Türk halkını üç önemli yönde etkilemişti. Birincisi halkın dünya anlayışı ve sosyo-politik gerçekçilik anlayışı köklü bir meydan okumayla karşılaştı. İkincisi, bazı gündelik ve kişisel alışkanlıklar ve gelenekler değişmek zorundaydı. Üçüncüsü, halkın toplumsal ilişkileri, hem gündelik yüz yüze ilişkileri hem de daha temel olan siyasal ve ekonomik ilişkileri, özellikle kırsal ve kentsel sektörler arasındaki ilişkiler değişecekti²²⁴.

Bu devrimci ideoloji, her devrimci yapılanma gibi otokratik bir yöntemi benimsemiştir. Yani toplumda sözkonusu olan değişmeler, tabandan gelen ve tavanı etkileyen bir süreç olarak değil, bunun tam tersine, tavanın tabanı etkilemesi ve yönlendirmesi biçiminde gelişmiştir. Bu ortamda, ihtilalin ve sonra da otokratik bir idarenin bütün gerekleri yerine getirilmiştir. Bu otokrasiyi, elbet de demokrasiyi getirmeyi amaçlayan sistem olarak değerlendirmek mümkündür. Atatürk’ün Meclis Hükümeti ya da kuvvetler birliği esasına dayanan idare olarak tanımladığı ve bütünüyle gerçekleşmiş olan sistem, bu otokratik sistemdir. Toplumda köklü değişimleri arzulayan, başta toplumu oluşturan bireylerde olmak üzere, bütün unsurları yeniden düzenlemeyi ve batılı tarzda bir toplumun bütün özelliklerini yaratma amacını taşıyan bu sistem, kadın konusunda da benzer yöntemi başarılı bir biçimde uygulamıştır.

türlü müstehzi nazarlardan vkkaye eden bu tekamül zahire aittir”: Hakimiyet-i Milliye, 18 Kanunusani 1924.

²²³ Paul Stirling, “Cumhuriyet Türkiye’inde Toplumsal Değişme ve Topumsal Denetim”, (çev. Hamit Çalışkan), *Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Bildiriler ve Tartışmalar*, Ankara, 1983, s.544.

²²⁴ Paul Stirling, a.g.m., s.554.

2- Çağdaşlaşma İdeolojisi İçinde Kadının Yeri

a- Devrim Süreci ve Kadın

Türkiye’de Atatürk önderliğinde Türk ulusu’nun başlattığı devrimci süreç, yukarıdaki satırlardan da anlaşılacağı gibi, toplumu bütün yönleriyle değiştirmeyi arzulayan radikal bir dönüşümü getirmiştir. Bu dönüşüm, eski Türkiye ile yeni Türkiye arasında hiç bir benzerlik olmadığını açıkca ilan edecek kadar kesin çizgilerle gerçekleşmiştir. Toplum, toplum içinde yaşayan birey, kurumlar ve en kapsamlısı olarak da devlet, yeni baştan biçimlendirilmiş, yeni bir felsefeyle yoğrulmuştur.

Böyle bir dönüşümden, Türk kadınının nasibini almaması mümkün değildi. İleriki konularda daha ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, toplum kesimleri içinde, bu değişimin etkilerini en çok yaşayan kesim, hiç abartısız olarak söylenebilir ki, kadınlar olmuştur. Kadının toplumu içinde aktif bir yer almasından, yeni yasal kazanımlarına; kılık kıyafetinden, kazandığı çağdaş kimliğe kadar, sayılamayacak kadar çok yönden, Türk kadınının bu dönüşümle birlikte biçimlendiğini söylemek mümkündür.

Bu noktada belirtilmesi gereken konu, bu değişimin ideolojik boyutudur. Ekonomik alanda, karma bir modeli benimsemiş olmakla ve bu yönüyle sanki batı dünyasından kopuk özellikler göstermesine rağmen, Türk Devrimi’nin yönü, hiç tartışılmayacak kadar kesin çizgilerle batıya dönüktür. Mustafa Kemal Atatürk bunu, “*garbi-asri*” deyimini ile ifade etmiştir. Bu batılılaşma, Devrim ideolojisinde, çağdaşlaşma terimi ile adlandırılmış ve anlamlandırılmıştır. Türk toplumunu her yönden çağdaşlaştırmak isteyen yeni devrimci felsefe, Türk kadınına da ancak, bu anlaşıya uygun bir sosyal statü ve kimlik öngörmüştür.

Aslında bunun, Atatürk Türkiye'si öncesinde de böyle bir yöne doğru yönlendirildiğini ana hatlarıyla yukarıda ele almış bulunuyoruz. Tanzimat'tan buyana, Türkiye'de esen batılılaşma rüzgarları, Türk kadın kimliğinde, simgesel de olsa önemli değişmelere neden olmuştu. Ama bunlar yalnızca bir başlangıç noktasında kalmış, kadının yaşantısı ve yasal statüsünde, yaygın ve derinlemesine değişmelere neden olmamıştı. Üstelik bu değişmelerin tümü, reformcu bir nitelik taşıyordu.

Oysa Türk Devrimi'nin kadın konusuna bakışı reformcu bir özellik taşımaz; bütün karakteri ve yöntemi ile devrimci bir nitelik taşır. Bu nedenle, ayrıntıları üzerinde aşağıda durulacağı gibi, Türk Devrimi kendi ideolojik örgüsü içinde, Türk kadınına yalnızca görünüşü yönüyle değil, yaşantısı, alışkanlıkları, kültürü ve sosyal statüsü ile topyekün bir değişim ve yeniden kimliklendirme süreci içine sokmuştur.

b- Atatürk ve Kadın

Türkiye'de devrim ideolojisinin kadın konusuna bakış biçimi ve buna dönük uygulamaları da bu formül içinde irdelenebilir. Bu büyük halk hareketinin tartışmasız biçimde tek önderi Mustafa Kemal Paşa'dır. O'nun kafasında taşıdığı amaçlar, bir karizmatik liderin uyguladığı yöntemde olduğu gibi ulusa mal edilmiş ve ulusun amacı sayılmıştır. Bu yaklaşım, evrensel doğruların, ulus için de istenmesi biçiminde açıklanabilir. Yani, karizmatik bir lider olarak Atatürk, kendi amaçlarını evrensel doğrularla uzlaştırdıkça, bunların ulusal amaçlar biçimine getirilmesini uygun görmüş ve usta bir siyaset stratejisti olarak, başarıyla uygulamıştır.

Dolayısıyla bu noktada, Atatürk'ün kadın kanusundaki görüşlerini, Türk Devrimi'nde kadının kazandığı anlam olarak değerlendirmek pek yanlış olmamalıdır. Kendisini bir halk devrimi ile birleştiren liderin düşünceleri, devrimin ideolojik yapısını ortaya koymak açısından da son derece önemlidir.

Türk kadınlarının toplumsal statüsünü köklü biçimde değiştirmek ve onları sorumlu, kendine güvenen birer vatandaş haline getirmek, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ün başlıca uğraşlarından birisi olmuştur. Atatürk, cinsler arasında tam bir eşitlik, öğrenim alanında eşit olanaklar ve ömür boyunca tek taraflı bir bağımlılığa dayanmayan ilkelere gönülden bağlanmıştı. Mustafa Kemal, işte bu düşüncelerin etkisiyle, tüm dikkatini başta çok karılılık (poligami) olmak üzere, cinsler arasında farklılıklar gözeten yasaların kaldırılması konuları ile islamın geleneksel ahlaki normları üzerine yoğunlaştırmıştır. Çarşaf ve peçeyi yasal yoldan yasaklamak suretiyle, kadınların özel hayatlarına doğrudan doğruya karışmamakla beraber, Atatürk, zamanının ve enerjisinin önemli bir kısmını seçim hakkını da içeren bir seri yasal ve yönetsel reformlara harcamıştır. Ona göre kadınların özgürleşmesi, bu eşitlikçi yasaların yardımıyla kendiliğinden gerçekleşecektir²²⁵.

Atatürk, Kadın Esirgeme Kurumu'nun Ankara Orduevinde düzenlediği geceyi şerefliendirmesi ve kurum üyelerinden birisinin verdiği izahatta, "yoksul kadınlara yardım ediyoruz" demesi üzerine, şu cümleleri not ettirmişti:

*"Kadın denilen varlık, kendiliğinden yüksek bir varlıktır. Onun yoksulluğu olamaz. Kadına yoksul demek, onun bağrından kopup gelen bütün beşeriyetin yoksulluğu demektir. Eğer insanlık bu halde ise, kadına yoksul demek layık görülebilir. Gerçek bu mudur? Eğer kadın dünyada çalışan, başarı kazanan, zengin olan, maddi ve manevi zengin insanları yetiştirmiş, ona yoksul sıfatı verilebilir mi? Verenler varsa, onlara nankör denilse doğru olmaz mı? Bizce, Türk tarihinde olduğu gibi, bugün de en muhterem mevkiinde, herşeyin üstünde, yüksek ve şerefli bir varlıktır"*²²⁶.

²²⁵ Nermin Abadan Unat, "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", *Türk Toplumunda Kadın*, Araştırma, Eğitim ve Ekin yay., Ankara, 1979, s.1.

²²⁶ Utan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi yay, Ankara, 1985, s.354.

B- KURTULUŞ SAVAŞI'NDA TÜRK KADINI

Atatürk'ün bu düşünceleri kadın konusuna romantik bir bakış açısından doğmuş değildir. Kurtuluş Savaşı'nda Türk kadınının aktif olarak yer alışı, büyük devrim hareketine katılımını canlı bir biçimde gözlemleyen Atatürk, halkçı bir lider olarak, Türk kadınının özelliklerini çok yakından bilmekteydi. Ayrıca, uzun Türk tarihi içinde kadının geçirdiği gelişme evrelerini tanıyordu.

Milli Mücadele döneminde Türk kadınının aktif bir katılımı sözkonusu olmuştu. Türk kadınlığı tek bir vücut olarak bu bağımsızlık savaşının yanında yer almıştı. Bunu kimi zaman dernekler kurarak yapmış, kimi zaman elinde silah, erkeklerle beraber cephe savaşmış, kimi zaman cephe gerisinde silah taşımış, cephane imal etmiş, askerin yırtığını söküğünü dikmiş, aktif olarak bu mücadeleye destek vermişti.

Bu destek, ilk başta dernekleşme biçiminde kendisini göstermişti.

Milli Mücadele döneminde kadınlar tarafından kurulan cemiyetler, kuruluş amaçları ve çalışmalarına göre, dört ayrı grupta toplanabilir. Bunlar ; 1- Mandaterlik yanlısı kadın cemiyetleri, 2- Ayrılmış faaliyetlerde bulunan azınlık kadın cemiyetleri; 3- Milli Mücadeleyi destekleyen cemiyetler; 4- Yardım ve kültür cemiyetleri... Kurtuluş Savaşı yıllarında kadınların mücadeleye katılmaları da dokuz maddede toplanabilir. Bunlar; 1- İşgalleri protesto için düzenlenen mitinglere katılmak; 2, Cemiyetler kurmak; 3- Cepheye silah taşımak; 4 Cephane imalathanelerinde, amale taburlarında çalışmak; 5- Ordunun, askerlerin giyecek ve yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak; 6- Yardım toplamak; 7- Göçmenlere ve kimsesizlere yardım etmek; 8- İşgalleri protesto eden mektup ve telgraflar göndermek, 9-Silahlı mücadeleye katılmak²²⁷.

1918 yılında İstanbul'da kurulan Asri Kadınlar Cemiyeti'nin amacı, yönetmeliğinde : "*Kadınların fikren, bedenlen eğitilmesine çalışarak, sosyal*

²²⁷ Leyla Kaplan, "Milli Mücadele Dönemi Kadın Cemiyetleri", Kastamonu'da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Kastamonu:10-11 Aralık 1994), Ankara, 1996, s.69.

mevkiini yükseltmektir" denilmektedir. Bu amaca paralel olarak ilmi encümenler oluşturulmuş, kütüphane, laboratuvar, atölyeler kurulmuştur. Bir ilmi heyetle konferanslar verilmiş, yazılar yazılmıştır. Anadolu'da işgal sürecinin başlaması üzerine, işgalleri protesto etmeyi amaçlayan mitinglere destek verilmiştir²²⁸.

Türk kadınları, Kurtuluş Savaşı'nda yaptıkları mitinglerde oldukça etkili olmuşlardır. Bu mitingler, 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgal edilmesinden sonra artmıştır²²⁹. Bu mitinglerin ilk önemli örneği, 18 Mayıs 1919'da, İzmir'in işgal edilmesinden üç gün sonra, İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. İnas(Kız) Darülfünunu'nda yapılan toplantıda, heyecanlı konuşmalar yapılarak, milli duygular dile getirilmiştir. Bu toplantıda konuşan kadınlardan birisinin; *"Kim demiş bir kadın küçük şeydir/ Bir kadın belki en büyük şeydir"* dizesi, konuşmaları izleyenleri coşturmuştur²³⁰. Bunun yanı sıra, 19 Mayıs 1919 günü, İstanbul'da 50.000 kişinin katıldığı Fatih Mitingi gerçekleştirilmiştir. Bu mitingte ilk konuşmayı yapan, ünlü Türk edebiyatçısı Halide Edip'tir. 20 Mayıs 1919'da, Üsküdar Doğancılar'da da büyük bir miting yapılmıştır. Bu mitingte, asri kadınlar cemiyeti adına Sebahat Hanım bir konuşma yapmış ve kendisini izleyen topluluğa: *"Biz kadınlar, bu hak cihanında en önde olacağız"* demiştir. Aynı mitingte, Hilmi Kızı Naciye Hanım ve Üsküdar Sanayi Mektebi Öğretmeni Zeliha Hanım da etkili birer konuşma yapmışlardır²³¹. 22 Mayıs 1919'da, kadınlar ve tıbbiyeli öğrencilerin düzenlediği Kadıköy Mitingi, bu mitinglerin en önemlilerindendir. Münevver Saime Hanım'ın heyecanlı sözleri, dinleyenleri oldukça etkilemiştir. Yine 23 Mayıs 1919'da Sultanahmet Mitingi yapılmıştır. Bu mitinge 200.000 kişinin katılması, o döneme göre oldukça muazzam bir olaydır. Bu mitingte Halide Edib'in yaptığı konuşma, oldukça etkili olmuştur. 30 Mayıs günü ise, ikinci Sultanahmet Mitingi yapılmıştır. Bu mitingte Şükufe Hanım bir konuşma yapmıştır²³². Kadınların

²²⁸ A.g.m., s.72.

²²⁹ Muhittin Gül, "Milli Mücadele Mitinglerinde Kadınlarımız", *Kastamonu'da...*, s.47.

²³⁰ A.g.m., s.47.

²³¹ A.g.m., 48.

²³² A.g.m., s.51.

gerçekleştirdiği bu mitingler, işgalcileri ürkütmüştür. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti'ne baskı yaparak, böyle mitinglerin yapılmasını yasaklatmışlardır²³³.

İstanbul'daki bu kadın mitinglerinin yanısıra, Anadolu'da da önemli mitinglerin yapıldığını görmekteyiz.

29 Mayıs'ta Atatürk daha Havza'da iken mitingler yapılmasını, bu mitinglerle işgallerin protesto edilmesini istemişti. Bunda amaç, duyarlı bir kamuoyu oluşturmaktır. Bir yıl içinde, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, Atatürk'ün bu öngörüsü doğrultusunda yüzelli kadar miting yapılmıştır ve kadınların gerçekleştirdikleri mitingler ön planda yer almaktadır²³⁴.

Bazı örnekler verelim:

Manisa'da çalışan Manisa Türk Kadınlığı Cemiyeti, Redd-i İlhak anlayışını benimsemiş, Manisa ve çevresinin de işgal edileceği haberleri üzerine, halkı aydınlatmak için faaliyetler gerçekleştirmiştir²³⁵.

18 Mart 1919'da Alaşehirli kadınlar İzmir'in işgalini protesto mitingi düzenlemişlerdir. Makbule ve Nebile imzaları ile, İtilaf devletleri temsilcilerine protesto telgrafları gönderilmiştir.

19 Mayıs 1919'da Siirt'te, 27 Mayıs 1919'da Edirne'de İzmir'in işgalini protesto mitingleri yapılmıştır ve bu mitinglerde kadınlar ön planda yer almışlardır.

Ayrıca 12 Haziran 1919'da Amasya ve Niksar, 20 Haziran 1919'da İsparta, 12 Eylül 1919'da Sivas; 27 Kasım 1919'da Balıkesir ve 25 Aralık 1919'da Denizli'de mitingler yapılmıştır. Bu mitinglerde de kadınlar büyük bir rol oynamışlardır. 8 Ocak 1920'de Konya Şerafettin Camii'nde toplanan 3000 Türk kadını, Paris Barış Konferansı'na gönderilmek üzere kararlar almışlardır. 11 Ocak 1920'de Konya ve Trabzon, 12 Ocak 1920'de Kastamonu'da mitingler yapılmıştır. Kastamonu'daki bu mitingte kız öğretmen okulunda toplanan Kastamonulu kadınlar, İngiltere Başbakanı Lloyd George'u protesto eden telgraflar göndermişlerdir. 13 Ocak 1920'de İstanbul'da Sultanahmet Meydanı'nda toplanan

²³³ A.g.m., s.51.

²³⁴ Ayrıntı için bkz.a.g.m., s.51.

²³⁵ Leyla Kaplan, a.g.m., s.72.

150.000 kişinin katıldığı büyük bir miting yapılmış, Muallimler Cemiyeti Başkanı Nakiye Hanım (Elgün) heyecanlı bir konuşma gerçekleştirmiştir²³⁶.

Yine Erzurum Kongresi sırasında, Merkez Öğretmen Okulu Müdiresi Fakiha Hakkı Hanım öncülüğünde teşkilatlanan Erzurumlu kadınlar protestolarda bulunmuşlardır ve seslerini ABD senatosuna kadar duyurmuşlardır²³⁷.

Türk kadınlarının işgallere karşı bilinen ilk kapsamlı toplu hareketi Erzurum'da gerçekleşmiştir. Erzurumlu kadınlar adına hareket eden bir kadınlar komitesi, Müdafa-i Hukuk faaliyetleri çerçevesinde, 29 Kasım 1919 tarihinde Muradiye Camii'nde bir toplantı gerçekleştirmişlerdir. Şehit ruhları için okutulan kuran ve mevlütten sonra, Kız Okulları Müdiresi Faika Hanım'ın başkanlığında yapılan toplantıda, işgallere karşı çıkılarak, protesto edilmesi kararı alınmıştır. Bu karar, İstanbul hükümetine, İtilaf devletleri temsilcilerine, Ankara senatosuna gönderilerek, haksız işgaller ve zulümler protesto edilmiştir²³⁸.

Anadolu kadınlarının asıl örgütlenmeleri, 7 Aralık 1919'da kuruluşunu tamamlayan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti ile olmuştur. Sivas Valisi Reşit Paşa'nın hanımı Melek Hanım başkanlığında örgütlenen bu cemiyeti kuran Sivaslı kadınlar, Milli Mücadele'de etkin rol oynamışlardır. Zamanla çevre il ve ilçelerde de şubeler açarak, işgalleri protesto etmişler, iç ve dış kamuoyuna yönelik duyurular yapmışlardır. Sivas'ta İrade-i Milliye gazetesinin çıkarılışına destek olmuşlardır. Gazetenin basım ve dağıtımını sağlamışlardır. Heyet-i Temsiliye ile uyum içinde çalışmışlar, kampanyalar açarak orduya para ve mal yardımı yapmışlardır. İstanbul hükümetleri ve işgal orduları nezdinde bir çok protestolarda bulunmuşlardır²³⁹.

12 Aralık 1919'da, Anadolu Kadınları Müdafı Vatan Cemiyeti'nin kuruluşunu bildiren bir yazı, cemiyet tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmiştir. Mustafa Kemal Paşa da, 13 Aralık'ta bir cevabi yazı göndererek,

²³⁶ Muhittin Gül, a.g.m., s.53.

²³⁷ A.g.m., s.52.

²³⁸ Kapsamlı bilgi için bkz. Cahit Caka, Tarih Boyunca Harp ve Kadın, İstanbul, 1946, s.42-44; Leyla Kaplan, a.g.m., s.73.

²³⁹ Muhittin Gül, a.g.m., s.52-53.

"Anadolu'nun bilhassa pek büyük inkılaplara muhtaç olan kadınlık hayatında atiyen pek büyük asar-ı terakki ve intibah vadeden bu şayan-ı takdir teşebbüs, memleketimizin her türlü selamet ve saadetini gaye edinmiş olan heyetimizin bihakkın müstelzimi ve şükranı oldu" demiş ve Türk kadınlarının fedakarlıklarının bütün dünyada ve Avrupa'nın Milli Mücadele'ye muhalif olan kamuoyunda taraftar toplayarak takdir edileceğini ve mücadelede, erkekler kadar başarılı olacaklarına inandığını yazmıştır. Ayrıca Sivaslı hanımların gösterdiği fedakarlığı diğer Müdafai Hukuk Cemiyetleri'ne de bildirerek, *"Bütün Türk hanımlarının da, aynı eser-i hamiyeti ibraza davet olunmasını muvafık bulduk"* diyerek; kadınların cemiyet kurma teşebbüslerine her türlü yardıma hazır olduğunu bildirmiştir²⁴⁰.

Başkanlığını Melek Reşit Hanım'ın yaptığı bu cemiyetin kurucu üyeleri şunlardı: İkinci Başkan Samiye Tevfik Hanım, Sekreter Şefika Kemal Hanım, Veznedar Emine Raif Hanım²⁴¹. Cemiyet'in kuruluşu, 9 Aralık'ta valilikçe onaylanmıştır²⁴². Cemiyetin amacı da Anadolu'nun işgaline karşı koymak için her türlü mücadeleye hazır olmak, Türkler'e yapılan haksızlıklara, işkencelere, katliamlara dikkat çekerek, bunların önlenmesini istemek, bu yöntemlerle seslerini dünyaya duyurmak, İtilaf devletlerinin ileri gelenlerine yine bu devlet başkanlarının eşlerine telgraflar gönderip, katliam ve haksızlıkları dile getirerek protesto etmek; sadrazama ve hükümete, içişleri bakanlığına, İstanbul matbaalarına, gazetelere telgraflar göndermek, işgalleri kınamak; Milli Mücadele'ye her türlü konuda, cephe ve cephe gerisinde yardımcı olmak, işgalden sonra çıkan muhacirlere, kimsesizlere ve şehit ailelerine yardım etmek, bağış kampanyaları açmak, Müslüman ülke kadınları ile ilişki kurup, işbirliği sağlamak...

Cemiyetin 11 maddeden oluşan yönetmeliğinde, *"Merkezi Sivas olmak üzere, bütün Anadolu'nun belli bölgelerinde"* cemiyete bağlı şubelerin kurulacağı belirtiliyordu²⁴³. Gerçekten de kısa bir süre sonra Cemiyet Kayseri, Niğde,

²⁴⁰ Bkz. Bekir Sıtkı Baykal, Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Ankara, 1986, s.4; ayrıca bkz: Leyla Kaplan, a.g.m., s.78.

²⁴¹ Bkz. L. Kaplan, a.g.m., s.79.

²⁴² A.g.m., s.75.

²⁴³ Ayrıntı için bkz. Bekir Sıtkı Baykal, a.g.e., c.1, syf.; Leyla Kaplan, a.g.m., s.75.

Erzincan, Burdur, Pınarhisar, Kangal, Viranşehir, Yozgat, Konya Eskişehir, Amasya ve Kastamonu'da şubeler açarak, çalışmalarını geniş bir alana yayabilmiştir²⁴⁴. Nitekim Kastamonu'da gerçekleştirilen kadın mitingi üzerine yapılan bir çalışmada, Türk kadınlığının ulusal konularda, Anadolu'nun bu ücra köşesinde bile ne denli büyük bir duyarlılık olduğu, ilginç saptamalar biçiminde ortaya konulmuştur²⁴⁵

Anadolu Kadınları Müdafa-i Vatan Cemiyeti, her cuma günü toplanarak, kadınları bilinçlendirmek amacıyla toplantılar yapıyordu. İlk toplantısında (28 Kasım 1919), Darüleytam Müdüresi Makbule Hanım konuşmasında: "*Sükut etmeyeceğiz. Hatta erkeklerimiz etse bile, biz etmeyeceğiz*" diyordu. Bu toplantılar, Sivas'ta yayınyanmakta olan İrade-i Milliye gazetesi tarafından halka duyurulmaktaydı²⁴⁶. Melek Reşit Hanım, 6 Şubat 1920 tarihli toplantıda şunları söylemekteydi:

*"Kadın erkek ittihat etsek vatan kurtulur. Hazreti peygamber, ittihad-ı islam ile dini i'la eyledi. Milleti yaşattı. Biz o peygamber-i zişanın ümmetiyiz. O hasta, ölüm döşeğinde olan vatanın kız evlatları bizleriz. Anaya daha şefkatle bakan kız evlattır. Erkek evlat müdafaa eder. İşte hemşehrilerim, vatana vazifemizi ifa edeceğimiz gün bugün, saat bu saattir"*²⁴⁷.

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Kuvay-ı Milliye bir ruhla cephe gerisinde faaliyet göstermiş; Anadolu'nun pek çok yerinde şubeler açarak, halkı mücadeleye çağırmıştır. Buna benzer çalışmalar Hilal Kadınları Cemiyeti (Hilal-i Ahmer), Mali Sandıklar, Aydın Muavenet-i Hayriye Cemiyeti ve Yardım Komiteleri de bu dönemde benzer amaçlar için çalışan kadın teşkilatlarıdır²⁴⁸

²⁴⁴ Leyla Kaplan, a.g.m., s.80; çalışmaların ayrıntısı için bkz: a.g.m., s.81-126.

²⁴⁵ Bkz. Mustafa Eski, "İlk Kadın Mitingi", *Kastamonu'da...*, s.33-46; 10 Aralık 1919'da yapılan bu mitingte, 3000'den fazla hanım Kız Öğretmen Okulu bahçesinde toplanmış, mitingte alınan kararlar gereğince, padişaha, sadrazama, ABD ve Fransız cumhurbaşkanlarının eşlerine, İngiltere ve İtalya Kraliçelerine, Hindistan İmparatoriçesine telgraflar çekilerek, işgaller, vahşitler ve haksızlıklar şiddetle kınanmış; "*O zalimler kararlarından dönmezlerse, böyle alçakca yaşamaktansa, evlatlarımızın kanlarına kanlarımızı karıştırarak, erkeklerimizle bir safta dinimiz ve istikbalimiz için öleceğiz*" denilmiştir: a.g.m., s.40

²⁴⁶ Bkz. Hüseyin Yıldırım, "İrade-i Milliye", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/23 (Mart 1992), s.325-330.

²⁴⁷ Leyla Kaplan, a.g.m., s.81-82.

²⁴⁸ Leyla Kaplan, a.g.m., s.73.

Atatürk, pek çok dernekte olduğu gibi, kadınların kurmuş olduğu bu derneklerin çalışmalarını da çok yakından takip etmiş ve her fırsatta, çalışmalarını desteklemiştir. Nitekim, Anadolu Kadınları Müdafa-i Vatan Cemiyeti üyesi kadınlar, Maraş'taki mahalli kuvvetlere para yardımında bulunmuşlardır. Bunun üzerine Atatürk, sözkonusu cemiyete bir teşekkür yazısı göndermiş ve: "*Feci katliamlarla tecavüzlere maruz kalan Maraşlı kardeşlerimizin imdadına koşan fedakar Kuvay-ı Milliye efradı hakkında sivas hanımlarının yaptıkları gösterilere ve belirtilen hamiyet ve şefkat işaretlerine teşekkürlerimizi sunarız*" diyerek, hanımların gayretine verdiği önemi göstermiştir²⁴⁹. Aynı cemiyetin üyeleri olan kadınların çalışma raporlarını sunmaları üzerine de; "...vatanın kurtuluşu uğrunda yapılan çalışmalarınızın beğenilmiş olmasını ve bizlere büyük bir cesaret ümidi veren mücadelelerinizin üst üste başarıya ulaşmasını temenni ederiz" demiştir²⁵⁰.

Bu dernekler aracılığıyla Türk kadınları, geçmişten farklı olarak, belirli sosyal yardım faaliyetleri yürütmek üzere aralarında örgütlenmekle kalmamışlar, aynı zamanda güdülen siyaseti de dolaysız olarak etkilemeye çalışmışlardır. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin yalnızca Niğde şubesine üye olan kadınların sayısı 1920'de 1090'ı bulmuştur. Bu üyelerin çoğu devlet memuru, öğretmen, yerel esnafın eş ve kızlarıydı²⁵¹.

Bir yabancı gözlemciye göre, İstiklal Savaşı, kadınların ateşin altında topçulara gülle taşıdıkları kahramanlık devri idi.²⁵² Kurtuluş Savaşı'nın en zor günlerinde, Fransız kadın gazeteci Berthe Georges Gaulis, kendisine hayranlık ve sempati duyduğunu belirttiği bir telgraf göndererek, Atatürk'e destek vermişti²⁵³.

Milli Mücadeleye katılan pek çok kadın içerisinde Halide Edip, Asker Saime, Kılavuz Hatice, Tayyar Rahmiye, Fatma Seher Hanım (Kara Fatma), Gördesli Makbule, Binbaşı Ayşe, Nezahat Hanım, Süreyya Sülün Hanım'ın adları, özellikle

²⁴⁹ Bekir Sıtkı Baykal, a.g.e., s.11.

²⁵⁰ B.S. Baykal, a.g.e., s.12

²⁵¹ Nermin Abadan Unat, "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", *Türk Toplumunda Kadın*, Araştırma, Eğitim ve Ekin yay., Ankara, 1979, s.12.

²⁵² L. Nikulin, "İstanbul, Ankara, İzmir", *Yabancı Gözüyle...*, s.111.

²⁵³ Bilal Şimşir, *Atatürk İle Yazışmalar (1920-1923)*, Ankara, 1981, s.112; Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1984, s.112.

dikkatleri çekmektedir. Basındaki yazılarıyla ise, Halide Edip ve Müfide Ferit anılmaya değer iki isimdir.

Bunlardan Asker Saimc, İstiklal Harbi başladığında Darülfünun da öğrencisiydi. Kadıköy mitingi'nde yaptığı konuşmadan sonra hakkında tutuklama kararı çıkınca, Anadolu'ya geçerek, Milli Mücadele'ye katılmış, batı cephesinde görev almış, hatta yaralanmıştı. Klavuz Hatice ise, 8 Mayıs 1920'de Fransız kuvvetlerine klavuzluk ederek, onları Türkler'in ateş hattına sokmuş, Fransız askerlerinin esir düşmesini sağlamış, kendisi ise kaçarak kurtulmuştu²⁵⁴. Diğer kahraman Türk kadınları için de bu tür görkemli özverilere tanık olunmuştu²⁵⁵. Bütün bunların yanısıra, Türk edebiyatının seçkin sayfalarına yansımış dramatik örnekler, başlıbaşına bir inceleme konusudur²⁵⁶.

Atatürk, Türk Kurtuluş Savaşı'nda gazeteci Halide Edib'i Türk kadınlığının bir simgesi olarak görüyordu. Öyle ki, Halide Edip'in orduda gönüllü çalışmak istediğini bildiren 16 Ağustos 1921 tarihli telgrafına, 18 Nisan günü vermiş olduğu bir yanıtta: *"Askeri hizmete kabul ve Batı cephesinde görevlendirildiğinizi bildiririm. İlk vasıta ile cephe karargahına müracaat ve oradan vazifenizin öğrenilmesini rica ederim"* demişti. Halide Edip ise, bu telgraf üzerine 20.8.1921'de cepheye hareket etmişti²⁵⁷.

²⁵⁴ Bkz. Taha Toros, "Kurtuluş Savaşı'nda Toroslarda Esir Düşen Fransız Kumandanı Mesmil'in Türkiye Anıları", Milliyet, 12 Ocak 1972; Şefika Kurnaz, "Milli Mücadele Döneminde...", Kastamonu'da, s.61.

²⁵⁵ Örneğin bkz: Aynur Mısıroğlu, Milli Mücadelenin Kadın Kahramanları, İstanbul, 1976; Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtahanı, İstanbul, 1962; Cahit Caka, Tarih Boyunca Harp ve Kadın, Ankara, 1948; Zehra Celasin, Tarih Boyunca Kadın, İstanbul, 1946; İnci Engünün, Müjgan Cumbur v.d., Milli Mücadele'de Türk Kadını, Ankara, 1983; Mustafa Baydar, "Kurtuluş Savaşı'nda Türk Kadını", Cumhuriyet, 27 Haziran 1972.

²⁵⁶ Afet İnan'ın, kadın konusunda yazmış olduğu ünlü eserinde, bunun canlı örneklerini bol miktarda görmek mümkündür. Bunlardan en önemlisi ve uzun süre ders kitaplarına yansımış olarak, Türk çocuklarının hafızalarına kazınmış olanı, ünlü siyaset adamı Mustafa Necati'nin kaleminden yansımıştır: Sırtında çocuğu, bir kağıdı üstünde mermi taşıyan Türk kadınının, yağmur başlayınca, çocuğunun üzerindeki örtüyü kaldırıp, *"millet malıdır"* diye merminin üstüne örtmesi, herhalde tarihte pek rastlanmamış bir olay olmalıdır. Bkz. Afet İnan, Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, Ankara, 1964, s.44-45.

²⁵⁷ Halide Edip Adıvar, a.g.e., s.214; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.V, s.135; Halide Edip, Türk kadınının aktif olarak Ulusal Savaşa nasıl katıldığını belirten ilginç gözlemlere sahiptir ve ünlü eseri Türk'ün Ateşle İmtahanı'nda, buna ilişkin canlı gözlemleri vardır:(Bkz. H.E.Adıvar, a.g.e., , ...); bir başka eserinde, bir gözlemini şöyle anlatır: "1954 yılında Mersin'den Ankara'ya seyahat ederken, trende çok yaşlı bir Maraşlı ile karşılaşmışım. Şundan bundan derken, konuşmayı Kurtuluş Savaşı'na getiren bey: 'Biz, birçok erkek, bir kahvehanede oturuyorduk' diye başladı. 'Ne

Olağanüstü koşullar yaşanmasına ve Türk Milleti'nin yaşamı topyekün bir tehlikeyle karşı olmasına rağmen, bu dönemde, toplumsal yapı içinde Meşrutiyet'ten buyana gelişmekte olan kadının rolü, gittikçe güçlenmeye devam etmiştir. Kurtuluş Savaşı'na kadının aktif olarak katılımı, doğrudan doğruya onun toplum içindeki kimliğinin güçlenmesi anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra, İstanbul Hükümeti'nin aldığı yeni kararlar da, kadının toplum içindeki yaşantısını güçlendirmeye dönüktür. Nitekim, Mart 1919 tarihinde, İstanbul Hükümeti'nin Maarif Nazırı Ali Kemal, İstanbul Darülfünunun Felsefe Fakültesi'nde kadınlara özgü dersleri başlatmıştır. 1921 yılında da, kız ve erkeklerin birlikte izledikleri sınıflar açılmış; bu sınıflarda kızlara sadece ders süresince peçelerini kaldırma izni verilmiştir. 1922 yılında ise, Türkiye'nin ilk kadın tıp doktoru olan Dr. Safiye Ali, İstanbul'da muayenehanesini açmıştır²⁵⁸. Nevarki bütün bu gelişmeler son derece sınırlı, dar bir çevrede tanık olunan olaylar olarak kalmıştır.

C- ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRK KADINI

Osmanlı Devleti'nden Çağdaş Türkiye'ye Türk toplumu, daha önce de değinildiği gibi, son yüzyıl içinde hızlı bir sosyal değişme süreci içine girmiştir.

yapacağımız bilmeden oturuyorduk öyle. Fransız askerleri sokakta, bir aşağı bir yukarı dolaşıyordub Siyah çarşafı ve peçeli bir kadın hamamdan çıktı, sokağa doğru yürüdü. İşte o sırada olan oldu, kadın oradaki Fransız askerlerinin ortasında kayboldu. Kaybolan sade o kadın olmayıp, bizim şerefimiz, namusumuz... bütün memleket olduğunu o zaman anladık. Hepimiz çok sarsılmıştık. İşte, ya hürriyet, ya özgürlük seçilmeli diye kararı orada verdik başladık çeteler kurmaya": Halide Edip, Turkish Woman'dan akt: Perihan Onay, , Türkiye'nin Sosyal Kazanılmasında Kadının Rolü, İş Bank. yay., Ankara, t.y., s.77.

²⁵⁸ Nermin Abadan Unat, a.g.m., s.12.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, kadınlara hukuk açısından eşit haklar yanında, eğitimde ve iş hayatında eşit fırsat verilmesi amaçlanmıştır²⁵⁹. Cumhuriyet kurulduğunda yeni devlet, ekonomik olanaklar yönünden güçsüz olduğu için, reformlarla paralel olarak, gündelik hayatın önemli bir yanı olan çalışma hayatı içinde kadının durumunun, sıçrama biçiminde bir iyileşmeye gittiği sanılmamalıdır. Sosyal, siyasal ve kültürel yönde kadın hakları alanındaki iyileşmeler daha hızlı ve yoğun olmakla birlikte, ekonomik alanda bu iyileşmenin ciddi bir seviyeye ulaşması, ancak uzun vadede gerçekleştirilebilmiştir. Bununla birlikte, laikleşmeyle birlikte, dinsel ideolojinin yükümlendiği cinsiyete dayanan iş bölümü biraz daha çözülmüş, gerekli ekonomik gelişmeler, gelişme ve modernleşme yolunda bir değişime yol açmıştır. Bu iki etken ile birlikte, kadınların hem anne, hem eş, hem de iş gücünün üyeleri olarak, eğitim gereklerini artırmıştır²⁶⁰.

Bütün bu sahnelerin ortasında rol alıp başarıyla oynayan kahraman, tabii ki Mustafa Kemal Atatürk'tür. Bütün toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel ve askeri olaylarda, bütün gelişmeleri yakından izleyen ve değerlendiren, Türk Ulusu'nun çağdaşlaşmasını sağlayacak kararlar alma yolunda Atatürk, azimli ve kararlı bir strateji izlemiştir. Ziya Gökalp'e göre, *"..eğer Türkler'i Türkçülük mefkuresi etrafında birleştirerek, büyük bir yıkımın tehlikesinden kurtarmaya muvaffak olan büyük dahi zuhur etmeseydi, Türkçülük'e dair bütün bu hareketler akim kalacaktı. Bu büyük dahinin ismini söylemeye gerek bile.."* yoktu; *"..bütün cihan bugün, Gazi Mustafa Kemal ismini mukaddes bir kelime akdederek, her an hürmetle anmakta.."*ydı. *"Önceden Türkiye'de, Türk Milleti'nin hiç bir mevkii yoktu. Bugün ise her hak Türkündü. Bu topraktaki hakimiyet, Türk hakimiyetiydi. Siyasette, harsta, iktisatta hep Türk halkı hakimdi. Bu kadar kati ve büyük inkılabı yapan zat, Türkçülüğün en büyük adamı..."*ydı. *"Çünkü düşünmek ve söylemek kolay..."*dı; *"...fakat yapmak ve bilhassa başarıyla neticelendirmek çok güçtü"*²⁶¹.

²⁵⁹ Gülten Kazgan, "Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyo Ekonomik Statüsü", *Türk Toplumunda Kadın, Araştırma, Eğitim*, Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Derneği yay, Ankara, 1979, s.139.

²⁶⁰ A.g.m., s.139.

²⁶¹ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Serdengeçti yay., Ankara, 1950, s.14.

Gazi, yeni bir devlet kuran lider olarak, toplumun tüm kesimleriyle ve onların sorunlarıyla yakından ilgileniyordu. Toplum kültürde geriye, ekonomide çağından tahmin edilemeyecek kadar uzak kalmıştı. Toplumsal örgütlenme, eğitim, sağlık ve beslenme konuları, bütünüyle ilkel bir düzeydeydi. Türkler'in manevi ideallerinden ve bağımsızlıklarından başka ellerinde pek bir şey bulunmuyordu. Böyle bir halk yığını içinde Atatürk, karış karış yurt topraklarını gezerek, sorunları yerinde tesbit etmeye, onlara çözüm bulmaya çalışmaktaydı. Özellikle eğitim konusuna öncelik veriyordu. Eğitim sorunlarının ağırlık verilmesiyle, toplumsal derdlerin çözüm yollarının açılacağına inanmaktaydı. Eğitim önemli bir olguydu; ama, geçmiş idarelerde olduğu gibi, yalnızca erkek eğitime ağırlık verilmemeliydi. Kız çocuklarının eğitime de erkekler kadar ağırlık verilmeli, eğitimde eşitlik mutlak suretle sağlanmalıydı.

Eskişehir-İzmit gezisinde Gazi, kız çocuklarının ve erkek çocuklarının eğitiminin ne durumda olduğunu öğrenmek istemişti. Bunun için temasta bulunduğu mülki amirlere sık sık bu soruları yöneltmişti. Gazi, bu temasları sırasında yaptığı konuşmaların birinde; *"Kadınlarımızı da erkeklerimiz gibi aynı derece-i tahsilden geçirmeliyiz. Erkekler için olan kısımlarla beraber, kadınlıklarını da öğretmeliyiz"* demişti. Yalnız Atatürk'ü böyle bir yanıt vermeye zorlayan şey; Maarif Müdürü'nün: *"İleride vatana na'fi bir ana yetiştirecek tarzda"* bir eğitimden söz etmesi olmuştu. Yani Atatürk, kız çocukları için tanımlanan eğitimin amacını bu biçimiyle yeterli görmemiş, erkekler için verilen eğitimin, kızlara da verilmesi gerektiğini vurgulamıştı²⁶². Geleneksel düşünce tarzı, kız çocuklarına, yalnızca vatana faydalı olacak kadar bir eğitimi öngörüyorken, bir devrimci olarak Atatürk, toplum olaylarında kadının ve erkeğin yan yana yürümekte olduğunu bilincinde olarak, her iki kesime eşit ve çağdaş eğitimi öngörmekteydi. Yine 21 Mart 1923 yılında Konya'da yaptığı bir konuşmada, daha çok elverişsiz koşullar altında bulunan kadınlarımızın, erkeklerle birlikte hatta bazı hallerde, onları geçmiş olmaları, olağanüstü yetenekleri ve eşitliklerinin en açık kanıtı olduğunu söylemişti.

²⁶² Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları, (Haz. Arı İnan), TTK yay., Ankara, s.19.

Böylece o, uzun vadeli stratejisini gözden uzak bulundurmaksızın, kamuoyunu köklü değişikliklere hazırlamaya çalışıyordu²⁶³.

Atatürk, Türkiye'nin çağdaşlaşması konusunda köklü değişiklikler arzularken, siyaset sahnesinde rol oynayan pek çok siyasetçi, kadınlar siyasal ve sosyal haklar vermek biryana, onları vatandaş sayma faziletini göstermekten bile uzak bulunuyorlardı.

Nitekim; 1924 Anayasası çalışmaları sırasında, devrimci azınlığa mensup bir temsilci olan Tunalı Hilmi Bey'in, kadınların nüfustan sayılmaları, yani vatandaş kabul edilmeleri yolundaki önerisi, meclisin birbirine girmesine neden olmuştu. Bu olay bile, Atatürk'ün giriştiği devrimin, kadınlar açısından ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır²⁶⁴.

Atatürk'ün önderliğindeki devrimci azınlık, eski düzene son vermeyi amaçlıyordu. Ama onun karşısında, Osmanlı devlet ve toplum yapısına ilişkin konularda son derece tutucu olan dinci ve hilafetçi bir çoğunluk mevcuttu. Bu tutucu çoğunluk, hele kadınların statüsünde herhangi bir değişiklik yapılması sözkonusu olduğunda son derece duyarlı davranmaktaydı. Oysa, Atatürk ve çevresinde bulunan devrimci azınlık, yalnız içtenlikle kadın haklarının tanınması gerektiğine inanmakla kalmıyor, eski düzene karşı vermeye hazırlandığı mücadelede, kadın hakları konusunun stratejik bakımdan önemli bir rol oynayacağını da kestirebiliyordu. Osmanlı devlet düzeninin dayandığı temel, dini otorite olduğuna ve öte yandan dini otoritelerin baskısını üzerinde en fazla duyan toplumsal kategori de kadınlar olduğuna göre, kadınları din otoritesinden kurtarmak üzere verilecek bir mücadele, Hilafet ve şeriatın ideolojik ve politik gücünü sarsmak açısından son derece kritik bir rol oynayabilirdi²⁶⁵.

Bu stratejinin en açık bir ifadesini, Hilafetin Kaldırılışı ve Terakkiperver Fırka'nın yarattığı bunalım ortamında Mustafa Kemal'in 1925 yılında İnebolu'da

²⁶³ Nermin Abadan Unat, a.g.m., s.13.

²⁶⁴ Bkz. Şirin Tekeli, "Türkiye'de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri", *Türk Toplumunda Kadın...*, s.379; ayrıca krş: Sündüz Çal, *1895-1930 Yılları Arasında İzmir Basınında kadın Sorunu*, D.E.Ün. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enst. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1990.

²⁶⁵ Şirin Tekeli, a.g.m., s.379.

verdiği söylevde bulmak mümkündür. Türk Devrim Tarihi'nde "*Şapka Devrimi*" olarak bilinen bu devrim hareketinde Mustafa Kemal Paşa asıl çarşaf ve peçeyi hedef alıyor, kadınlar için: "*Onlar yüzlerini cihana gösterecekler*" diyordu. Bu söylevde, din otoritesine karşı açıkca savaş açılıyordu²⁶⁶.

Yeni cumhuriyet ideolojisi, kadın hakları konusunda ciddi bir zihniyet değişikliğini ve bakış açısını değiştirmek gerektiğini düşünerek başladı. Dönemin ortadereceli okullarında okutulmakta olan "*Tarih II*" adlı kitapta, bu düşüncenin canlı yanları ortaya konulmuştur. Bu kitapta, kadın konusuna yaklaşıırken, genel olarak Osmanlı döneminde kadın konusunda kısıtlayıcı uygulamalar ve bakış açıları yerilmiştir. Buna göre, mutlak Osmanlı saltanatı, gittikçe baskısını artırmış, bu durum, Türk kadınlığını ezmekte çok ileri gitmişti. "*Bu zamanlar, Türk kadını için hakiki bir zindan, facia ve ıstırap devridir*" deniliyordu. "*Saltanat, taassup ve irticayı*" kendisi için dayanak haline getirmişti. İrticai zorbalığın kuvveti arttıkça, yenilik ve uyanışın cereyanlarına gösterilen zulmün ve düşmanlığın en büyük payı kadınlığa ayrılıyordu²⁶⁷.

"*Osmanlı saltanatında kadınlığımız ve daha evvelki Türk kadınlığı hakkındaki küçük hülasalardan anlaşılır ki, Türk inkılabının kadınlık sahasında ki gayretleri milli, hakiki kültürümüzün kadın ve aile hukukuna müteallik esaslarını yabancı tesirlerden kurtarmak maksadını güder.*

Milli Mücadele devam ettiği müddetçe, mutaassıp ve mürteci zümrenin menfi faaliyetlerine ve halkı zehirlemelerine meydan vermemek için kadın hukuku, kadın hürriyeti mevzuuna temastan mümkün mertebe sakınıldı. Fakat zafer kazanılır kazanılmaz, Lozan'da sulhun imzası dahi beklenilmeksizin, derhal bu sahada fikirlerin hazırlanmasına, uyandırılmasına ve cidale girişildi"²⁶⁸.

²⁶⁶ Bkz: a.g.m., s.379.

²⁶⁷ *Tarih IV*, Maarif Vekaleti yay., Ankara, 1931, s.225-228; yayınlandığı yıllarda, orta dereceli okullarda ders kitabı olarak hazırlanmış olan dört ciltlik tarih kitaplarının, III. ve IV. ciltlerinde bazı bölümleri Atatürk'ün yazdığı bilinmektedir. Bunun yanısıra, kitapların bütününe Atatürk'ün kontrolünden geçtiği de bilinmektedir. Bu nedenle, söz konusu kitaplar, yalnızca resmi olarak rejimin değil, Atatürk'ün görüşlerini de yansıtmaktadır.

²⁶⁸ A.g.e., s.228.

7-1- Toplum Yaşamı İçinde Kadının Yeri

a-Değişimin Başlangıcında Türk Kadını

Bu değişmelerin ve zorlamaların toplum yaşamı içindeki etkileri nasıldı? Geleneksel yaşam biçimine yatkın toplum yapısı, bu tür oluşum karşısında nasıl bir tavır alıyordu?

Bu soruların yanıtları, ancak tevekkül içinde yaşamaya alışkın halk katmanların, yeni ideallerle donatılmış olmasından gelen bir ruh halinin dışa dönük heyecanları ile açıklanabilir. Geçmiş dönemde, Mustafa Kemal Paşa, kendi ulusuna özgürlüğü sağlayabilmiş bir karizmatik lider olarak, tabii ki toplumu için kötü olan şeyleri istemez diye düşünülüyordu. Buna karşın, kimi devrim düşmanlarının, yapılan hareketleri dinsizlik, hatta bolşeviklik olarak değerlendirmeleri de kimi kesimler üzerinde etkili olmuyor değildi. Ama bu sınırlı tepkiler, koskoca bir toplum değişirken, çok fazla gözde büyütülecek bir düzeyde görülememekteydi.

Kısa vadede bu dönemdeki değişmelerin etkileri sınırlı olmuştu. Bu değişmelerden mülk sahibi ve eğitim görmüş insanlar hemen etkilenmişlerdi. Topluluklardaki iç ilişkiler, batılı bir araştırmacının vurguladığı gibi, sıkı topluluk denetimleri tarafından denetleniyordu. Küçük yerleşim bölgelerinde halkın uygun evlilikler kurmak için neler yaptığı ve eşlerin birbirine karşı davranışlarını nasıl düzenledikleri çoğu yerde devleti ilgilendiren konular olarak algılanmıyordu. Bunlar, yerel normlar ve kurumlar tarafından düzenleniyor ve tanrısal otoriteye dayalı oldukları düşünülüyordu. Böylelikle bunun gibi devrimci ve çok yaygın reformlar çoğunlukla mümkün oluyordu; çünkü toplumsal düzenin günlük olayları, devletin değil de, yerel toplulukların denetimindeydi²⁶⁹.

Türk Kurtuluş Savaşı süresince Türkiye bir meclis hükümeti tarafından yönetilmişti. Bu meclis yoğun ve keskin siyasal savaşımına sahne olmuştu²⁷⁰.

²⁶⁹ Paul Stirling, a.g.m., s.560.

²⁷⁰ Nermin Abadan Unat, a.g.m., s.13.

Kurtuluş Savaşı'nın silahlı yönünün bitmesinin arkasından, Mustafa Kemal radikal eylemlere girişmek istiyordu. Çok daha önceleri, Türkiye'de sosyal reformları uygun ortam oluştuğunda yapacağını belirten düşüncelerini açığa vurmuştu. Artık bu sürecin başlayabileceğini düşünüyordu. Kurtuluş Savaşı'nın bitmesinin hemen arkasından, Anadolu kadınlarının kahramanlığını övgüyle dile getirip, özgürlük, eşit öğrenim olanakları ve layık oldukları biçimde erkeklerden farksız bir toplumsal konumu vaad etmişse de, ikinci meclis döneminde bu reformcu tasarıları engelleyen bir siyasal muhalefet kendisini göstermiştir. İlerici kanadı temsil eden Tunalı Hilmi Bey ve onun gibi sözcüler, birkaç kez Türk kadının eşitlik özlemlerini yasal özlemler haline getirmeye çalışmışlardı. Ama, kasabalı esnaf ve küçük memurlardan oluşan tutucu çoğunluk bu girişimleri durdurmayı başarmıştır²⁷¹.

Bunlardan birincisi, frengi denetimine ilişkin bir kanun tasarısı ile ilgilidir. İkincisi ise, seçim kanununa ilişkindir. Her iki konunun görüşülmesinde şiddetli tartışmalar yapılmış; kadın haklarının savunucuları olan Emin Bey ile Tunalı Hilmi Bey'e söz hakkı bile tanınmamıştır.

Bu dönemde, uzun süren savaşlar nedeniyle erkek nüfus kadın nüfusa göre azdı. Bu nedenle, kadınları da içine almak suretiyle, 20.000 Türk vatandaşını temsilen bir milletvekilinin seçilmesi öngörülmüştür. Kadınların, Kurtuluş Savaşı'nda ne büyük yararlıklar gösterdiği ortadaydı. Bu yararlıkları hatırlatan Tunalı Hilmi Bey, kadınların da bu rakamın içine dahil olması gerektiğini savunduğunda, öylesine bir tepkiyle karşılaşmıştı ki, meclis başkanı müzakereleri durdurmak zorunda kalmıştı. Nitekim meclis üyelerinden birisi "*Haklar alınır verilmez!*" diye bağırırken, bir diğeri; "*Hilmi Bey, milletin hissiyatı ile oynama, şeriata hürmet ediniz!*" diye haykırmıştı. Tunalı Hilmi Bey ise, şöyle savunma yapmak zorunda kalmıştı:

"Arkadaşlar; mübarek cihadımızın bu millete bıraktığı analar, bugün erkeklerden fazladır. (Gürültüler, ayak patırtıları). Ayaklarınızı vurmayınız beyefendiler; benim mukaddes analarımın, benim mukaddes bacılarımın kafasına

²⁷¹ Nermin Abadan Unat, a.g.m., s.13.

vuruyorsunuz ayaklarınızı. İstirham ederim, benim anam, babamdan yüksektir. Kadınlara intihap hakkını verin demiyorum; analara bacılara, hakikate tahammül edemeyen kulaklar..."²⁷².

Ağır hakaretlere uğrayan Tunalı Bey'e sözlü saldırılar o kadar şiddetli olmuştur ki, yukarıda da belirtildiği gibi, sonunda oturumlar tatil edilmiştir. Kadınları zorunlu olarak doktor denetimine tabi tutmak ve kadın nüfusunun seçim bölgelerinin büyüklüğünün hesabına eklemek gibi öneriler, kesinlikle reddedilmiştir. Devrin Milli Eğitim Bakanı'nın kadın öğretmenleri de Maarif Şurasına davet etmesi, mecliste genel bir araştırmaya yol açmış, bakan çekilmek zorunda kalmıştır²⁷³.

Nevarkı, bu dönemde, kadın konusundaki en duyarlı sahne, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndé, 1923 yılı Nisan ayında sözkonusu olmuştur.

1 Nisan 1923 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi yeniden seçim kararı almıştı²⁷⁴. 3 Nisan günü de, "*İhtihab-ı Mebusan Kanun-u Muvakkati'nin Bazı mevaddını Muaddil Kanun*" Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmişti. Bu kanunla, I. Meşrutiyet döneminde hazırlanan "*İhtihab-ı mebusan Kanun-u Muvakkati*", milli hakimiyet prensiplerine göre ele alınarak, ihtiyaca göre düzenlemeler yapılmıştı²⁷⁵.

Bütün bu gelişmeler, tabi ki Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisinden uzak gerçekleşmiş değildir. Yeniden seçim kararı hakkındaki önerenin kabulü nedeniyle, Mustafa Kemal Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada şunları söylemişti:

"Bütün cihan bilmelidir ki, artık bu devletin ve bu milletin başında hiç bir kuvvet yoktur, hiç bir makam yoktur. Yalnız bir kuvvet vardır; o da hakimiyet-i

²⁷² TBMM Zabıt Ceridesi.

²⁷³ Nermin Abadan Unat, a.g.m., s.13.

²⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:I, C.XXVIII, s.293; Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C.IV, Ankara, 1964, s.489; U. Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938), TTK yay., Ankara, s.385.

²⁷⁵ TBMM Zabıt..., s.308.

milliyedir. Yalnız bir makam vardır; o da milletin kalbi, vicdanı ve mevcudiyetidir"²⁷⁶

Atatürk'ün milli hakimiyet prensibi, tabii olarak, kadın ve erkek ayrımı yapmadan, bütün bir milleti topyekün kapsamaktaydı. Atatürk, toplumun bir kesimine özgürlüklerin sınırsızca tanınırken, bir bölümüne kısıtlamalar getirilmesine kesinlikle karşıydı. Bu nedenle, toplumsal alanda bir devrim yapmak gerektiğine inanıyordu. Kadınların da erkeklerle birlikte, hatta onlardan daha iyi eğitim görmeleri gerektiğini belirten söylevlerini yoğun biçimde sürdürüyordu. Ocak 1923'te yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu:

"İnsanlar dünyaya mukadder oldukları kadar yaşamak için gelmişlerdir. Yaşamak demek, faaliyet demektir. Binaenaleyh, bir heyet-i içtimaiyenin bir uzvu faaliyette bulunurken, diğer bir uzvu atalette bulunursa, o heyet-i içtimaiye mefluçtur"²⁷⁷.

Türkiye'de esen devrim rüzgarlarının, Türk toplumunu tepeden tırnağa dek değiştiren esintileri, belki de en belirgin biçimde kadının toplum yaşamı içindeki yeni yerinin belirlenmesinde kendisini gösterdi. Bunun en göze çarpıcı yanı ise, hiç kuşkusuz kılık ve kıyafette yapılan yeni düzenlemelerle, eğitim ve öğretim faaliyetleri içerisinde kızların yeni aktif görünümleiydi.

O dönemde Türkiye'ye gelen yabancılar için, bir kaç yıl içinde, Türkiye'nin birden bire değişiveren bu yüzü, hem büyük bir şaşkınlık, hem de büyük bir hayranlık uyandırmaya yeterli oluyordu. Öyle ki, daha bundan on yıl kadar önce, Türkiye ile ilgili gözlemlerde, bütün doğu toplumlarını ilgilendiren değer yargılarının hala etkili olduğuna ilişkin yargılar görülebiliyordu. Nitekim, 1914 yılında, iki genç Türk kadını, hayır için yapılan bir satış dolayısıyla yüzlerini açmaları, batı dünyasının en ciddi yayın organlarında "*Türk inkılapçılığının*

²⁷⁶ TBMM Zabıt..., s.293; Kocatürk, s.385.

²⁷⁷ Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri, II, Ankara, 1981, s.85.

*harükülade bir tezahürü" sayılmıştı*²⁷⁸. Doğu toplumu olarak Osmanlı Devleti'nde, böylesine küçük bir olay bile batı dünyasında büyük şaşkınlıklar uyandırırken, şimdi toplumun topyekün değişimi, akılların alacağı bir olay gibi görünmüyordu. Batı, şaşkınlık içindeydi.

Ünlü Türk gazetecisi Yunus Nadi, bir yazısında, "*Son Türk inkılaplarının en mühim fasıllarından birini şüphesiz ki Türk kadınlığındaki tam ve kamil istihale teşkil eder*" dedikten sonra, son yurtdışı seyahatinde yabancıların tanık olduğu bu şaşkınlığına dikkat çekmekteydi. Yabancılar kendisine: "*Demek şimdi Türkiye'de her erkeğin birden birden fazla kadını yok ha? Demek Türk kadını da tıpkı bizler - garp kızları- gibi sokağa çıkıp gezebiliyorlar ha?*" soruların yağdırmışlardı²⁷⁹.

Atatürk giriştiği büyük reformlara öncülük ederken, özellikle toplum yaşantısı ve kadınlarla reformların uygulamasında, evli kaldıkları dönemde Latife Hanım'ı sürekli yanında bulundurmuydu. Latife Hanım, çağdaş Türk kadınlığının ve yeni modern cemiyetin simgesi olmuştu. Cumhuriyet kadınının yaşadığı değişiklikler, artık Latife Hanım'ın şahsında Türk ve dünya kamuoyuna yansımaktaydı. Üstelik Latife Hanım'ın, sıradan bir eş değildi. Kişiliğinde tam bir aktiflik vardı. Sürekli olarak Mustafa Kemal Paşa'nın yanında görünüyordu. Onun bu yapısı, uzunca zamandır kapalı yaşamış toplumda etkisini daha da artırmaktaydı.

Öyle ki Latife Hanım, cumhurbaşkanının eşi olarak, bazı sefirlerin ziyaretlerini dahi kabul etmekteydi. Örneğin, Macar Sefiri Mösyö Tahi 1924 yılının Mayıs ayında Latife Hanım'ı ziyaret etmiş; Macar Sefiri Latife Hanım'a, Macar kadınlığının selam ve hürmetlerini arz etmişti. Büyükelçi, Türk kadınlığının ilerleme ve gelişmesini, Macar kadınlığının büyük bir alaka ile takip ettiğini söylemişti. Latife Hanım ise, Macar Krallığı'nın Türk hemşehrileri için izhar ettiği alaka ve muhabbetten çok etkilendiğini ve duygulandığını söyleyerek, Macar kadınlığına selam ve muhabbetlerini iletmesini rica etmişti²⁸⁰. Latife Hanım, sanki hatırısayılır

²⁷⁸ Ünlü Illustration dergisinin 6.6.1914 tarihli sayısını değerlendiren La Tribune des Nations (Paris)'in 3 Ocak 1935 tarihli sayısından akt: Robert S. Boudouy, "Türk Kadınları Saylav Oluyorlar", *Yabancıların Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si...*, s.154-157.

²⁷⁹ Cumhuriyet, 18 Kasım 1929.

²⁸⁰ Hakimiyet-i Milliye, 14 Mayıs 1924.

bir diplomat gibi, Türk Ulusu'nu temsil ediyordu. Bu durum, o zamana kadar, devlet yönetiminde görülmemiş bir şey değildi.

Latife Hanım, sosyal hayatın içinde, her an ve her aşamada Atatürk'ün yanındaydı²⁸¹. Yardım komitelerinde yer alıyor, sağlık sorunlarında halkın arasına giriyor; Himaye-i Etfal ve Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti gibi dernekler adına ve onlara maddi yardım toplamak amacıyla düzenlenen konserlerde, sinema gösterilerinde yer alıyordu. Yardıma muhtaç insanların, ilk başvurduğu kişiler arasında Latife Hanım yer almaktaydı.

Atatürk'ün evliliği ne yazık ki uzun sürmedi. Daha çok Latife Hanım'ın kişisel kaprislerine dayanan etkilerle, büyük önder eşinden ayrıldı. İki yıl kadar süren bu evlilikte, Latife Hanım toplumu etkilemekte o kadar etkili olmuş, kadınlık dünyasında arzu edilen yeni statüde o denli canlı bir sembol haline gelmişti ki, yeni reformlarda da böyle bir simgenin yaratılmasına ihtiyaç duyulmuştu. Yeni dönem daha çok mevzuatlarda ve kültür sahasında yeniliklerin yapılacağı bir dönem olacaktı.

Bir süre sonra, Gazi'nin kültür alanında giriştiği reformlar için bulduğu sembol de bir kadındı: Afet İnan²⁸².

Yeni bir Türkiye yaratılırken, bu kadın sembolder de yeterince yaratılacaktı. Bu yeni evrede, kadınların ve erkeklerin rolleri eşit olacaktı. Atatürk, daha Aralık 1922'de "*Yeni Türkiye'nin eski Türkiye ile hiç bir ilgisi yoktur. Osmanlı hükümeti tarihe geçmiştir. Şimdi yeni bir Türkiye doğmuştur*" diyordu²⁸³. Bu söz, gelişigüzel söylenmiş bir söz değildi. Yeni dönemdeki genel siyasetin tam özünü anlatmaktaydı.

Eski Türkiye nasıl bir Türkiye'ydi? Yeni Türkiye nasıl bir eski Türkiye'nin mirası üzerine oturtulacaktı? Yeni Türkiye'ya hayranlık duyan, hatta gıpta eden

²⁸¹ Ayrıntı için bkz. İsmet Bozdağ, *Atatürk ve Eşi Latife Hanım*, İstanbul, 1986; Niyazi Ahmet Banoğlu, "Atatürk ve Latife hanım", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII'21 (Ankara, 1991), s.519-533; Sadi Borak, "Latife Hanım Ünlü Gazeteci Price'a Hayatını ve Özelliklerini Anlatıyor", *a.g. dergi*, VII'16 (Ankara, 1989), s.173-176.

²⁸² Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, İstanbul, 1992, s.553.

²⁸³ Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, İstanbul, 1986, s.26.

batılı seyyahlar, siyasetçiler, yazarlar, bilim adamları ve düşünürlerinin imajında bu yeni döneme kadar nasıl bir Türkiye bulunuyordu?

Yaratılan değişimin boyutlarının bu denli büyük olduğunu hayranlıkla izlemiş olan batılılar, bunu bir şekilde yazıya dökmekten kendilerini alamadıkları için, bu psikolojiyi yansıtacak çok sayıda malzeme elimizde bulunmaktadır. Örneğin Reymond Cartier, *Le Nouvelliste* gazetesindeki yazısında bunun canlı bir biçimde tanımlamasını yapıyordu. Yazar şunları söylemekteydi:

*"İsterseniz eski ve ölü Türkiye için gözyaşları dökelim. O, seyyahlar ve tabiat meraklıları için cazip olduğu kadar, garip bir memleketti. Evvelce, Türkiye'ye şunları görmek için giderlerdi: peçeli kadınlar, entareli erkekler, Boğaziçi'nde yüzen rengarenk kayıklar, sokaklarda sürüler halinde gezen köpekler, fırıl fırıl dönen ve feryad eden dervişler, görülmeye seza halk şairleri; helle şekeri biçimindeki külahlarıyla haremağaları, tuhaf kıyafetli ve göbekli tercümanlar"*²⁸⁴.

Doğal olarak, artık yeni Türkiye'de sayılanların hiç birisinin eseri yoktu.

Kadına özgürlüğünü verme yönünde esen rüzgarlar, toplumun her kesimine gittikçe hakim olmaya başlamıştı. Basının büyük kısmı, bu yeniliklerin ısrarlı savunucuları olmuştu. Batıdan örnekler bu reform rüzgarlarının bütün toplumu sardığı sıralarda gazete sayılarında yer alıyor, Türkiye'deki toplum yapısı ile batıda olanlar karşılaştırılıyor, yenilik arzuları dile getiriliyordu. Yapılanları benimsemeyen kimi eski düşünceli gazete ise, kendilerine verilen gözdağları sonucunda susmaya zorunlu kalmışlardı. Yenilik taraftarı geniş basın çevresinde bu gazeteler ve gazeteciler, örümcek kafalı olarak nitelendiriliyordu. Batılılaşma arzusu gem almaz bir rüzgar gibi esiyordu. Örneğin, "*Genç Kızlara Niçin Hürriyet Vermiyoruz?*" diye başlık atan bir gazete, Avrupa'da ve Amerika'da 18 yaşına gelen kızlara verilen özgürlükten söz ediyor ve bir kızın ailesinden korkmaya hakkı

²⁸⁴ Reymond Cartier, "Büyük Bir İnkılap Eseri", *Yabancıların Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si...*, s.51.

olmadığını belirtiyordu. Bu tür yaklaşımlar, bu zamana kadar topluma bu denli kapsamlı biçimde yansıtılmamıştı. Gazete şunları söylüyordu:

“Yeni neslin kızlarına serbesti vermek, eski akidelerle örümcek ağı gibi örülmüş kafalara güç geliyor. Kız çocuk beşiğe ilk yattığı günden itibaren esirdir. Ana, baba, muallim, akraba, komşu, dost herkes onun oynayan ellerini, ayaklarını kundaklamaya memurdurlar. Bu kundak evleninceye kadar devam eder. Evlendikten sonra esir sahibini değiştirir. Bu defa tuzağa girer ve bu tuzaktan ilk çıkış tabuta ve mezara girmek içindir. Beşikten tabuta kadar elleri ve ayakları zincirli bu genç kıza niçin korkuyorsun derken, haklı mı sorulmaz, niçin bu zincirleri koparmıyorsun diye sormak lazım. Uzun sakalında her kılı maziden kalma bir akide temsil eden ihtiyarlardan bu hürriyeti bekliyorsa, bu haşre kadar gelmez”

285

Batılılar Türkiye’de akıl almaz değişiklikler olduğunu vurgularken haklıydılar. Fransa’nın ünlü siyasetçilerinden ve başbakanlarından M. Herriot, Türkiye üzerine verdiği bir konferansında, Türkiye’nin yeni dönemde yaşadığı değişikliğe hem hayranlığını gizleyemiyor, hem de açıkca gıpta ettiğini söylüyordu. Herriot gıpta etmekte haklıydı. Türkiye çağlarca geri bulunduğu noktadan, çağdaş dünyanın bulunduğu noktaya sıçramaktaydı. Kadınlar yavaş yavaş tesettürden sıyrılıyor, kostüm ve tayyör giymeye başlıyorlardı. Hatta Gazi’nin, binici kadın kıyafetindeki hanımını ordu teftişlerine bile götürdüğünü belirten Herriot, bu dış değişikliklerin, Türk kadınının düşünsel, hukuksal ve toplumsal durumunda yaratılan “*derin bir inkılabın tezahürleri*” olduğunu vurguluyordu. Ankara’da bizzat yaşadığı bir anısını da şu şekilde aktarmaktaydı:

“Ankara’da, İsmet Paşa’nın himayesi altında vücuda getirilen nefis bir meslek enstitüsü gezdim. Orada beni, Pestalozzi’nin fikirlerine hararetle merbut en nazik kadın muallimler kabul ettiler. Türk kadını medeni haklarını kazandı... Türk

²⁸⁵ Cumhuriyet, 25 Mart 1930.

kadını hukuken erkekle müsavi olmakla kalmamış, mesela veraset hukukunda Fransız kadınından daha müsait bir hukuki vaziyete sahip olmuştur"²⁸⁶..

Paul Bourget'e göre ise, geçmiş dönemlerde Türk erkeklerinin kadınlarını peçe ve kafes arkasına saklamalarının gerçek nedeni, şarklıların kadınlarını büyük bir aşkla sevmeleri idi. Başkalarının ihtiras nazarlarından onları korumak için saklamak gereğini hissediyorlardı. O'na göre, feminizm hareketinin içinde İngilizler Türkler'e göre daha az feministlerdi. Bunun nedeni ise, İngilizler'in daha az kadın düşkün olmalarıydı²⁸⁷. Paul Bourget'in değinilen bu düşüncelerine yer veren Prof. Malş ise, kadının gündelik kıyafetiyle ilgili bu hızlı değişimin bıçakla kesilir gibi bir günde gerçekleştirilen bir iş olmadığını vurgulamakta ve şunları söylemekte di:

*"Tasavvur edilmelidir ki, yapılan bir tek işaret üzerine peçeler hemen atılmış, kadınlar hemen kahvelere koşarak, erkeklerin şaşkın bakışları altında bacak bacak üstüne atıp, çöple limonata içmemişlerdir. Hayır, orada da bir intikal devresi geçirildi. Şapka devresinden evvel, baş atkısı devresi görüldü"*²⁸⁸

Robert S. Boudouy, reformlar öncesi Türkiye ile, reformlarla birlikte yeni görüntülere sahne olan Türkiye arasında ilginç karşılaştırmalar yapmaktadır. Onun aktardığı biçimiyle; eskiden vapurlarda, tarmvaylarda mevcut olan kadınlara ait hususi mevkiiler bugün hep ortadan kalkmıştı. Oysa, daha 1925 senesine kadar, herkesin içinde erkeklerle umumi yerlerde oturabilmek cesaretini gösteren kadınlar, pek nadirdi. Gerçi, umumi harpten (I. Dünya Savaşı) beri Türk kadınları artık yüzlerini örtmüyorlardı. Peçeleri bir vualet şekline dönüşmüş ve başlık denilen güzel bir baş örtüsü zerafetlerini bütünüyle tamamlamıştı. Hatta bu peçe büsbütün ortadan kalkmıştı, bu başlık aynı derecede zarif olan bir garblı kadın ile bir Türk kadını arasındaki biricik farkı oluşturuyordu. Oysa bu kılık da Gazi'nin hoşuna gitmediği için, 1928 senesi yazı esnasında ortadan kayboluvermişti²⁸⁹.

²⁸⁶ M. Herriot, "Yeni Türkiye'nin Eseri", *Yabancıların Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si...*, s.88.

²⁸⁷ Malş, "Türk Kadınının Vaziyeti", *Yabancıların Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si...*, s.152.

²⁸⁸ A.g.m, s.153.

²⁸⁹ Robert S. Boudouy, "Türk Kadınları Saylav Oluyorlar", *Yabancıların...*, 156.

Boudouy şunları söylüyordu:

"Doğrusunu söylemek lazım gelirse, bu başlığın ortadan kalkmasına biraz da acınmıyor değiliz; zira bu biçim örtü çok yakışır bir şey olduğu gibi, Türk kadını simasına da çok yakışıyordu. Mamaafih, meşhur bir feminist olan Bayan Saffet'in şapkayı pek büyük bir zerafetle giydiği inkar edilemez. Burada Türkiye'de çarşaf ve peçenin hiç bir zaman menedilmediğini kaydetmenin yeri olduğunu zannediyorum. Çarşaf ve peçe, zarif giyinen kadınlarla, genç nesiller tarafından kendi istekleriyle terkedilmiştir; bununla beraber avam tabakasına mensup kadınlar, elan çarşaf giyiniyorlar. Gerçi bunlar arasında bile, çarşaf giyenlerin sayısı azaldıkça azalıyor; fakat bu da tam bir azadlık içerisinde oluyor. Muhtelif tenis turnuvaları ve kayık yarışları gittikçe rağbet görüyor. Bu kürek yarışlarından bahsederken, bu asrın ilk yıllarında yapılan deniz alemlerinde kayığıyla yanından geçen Türk kadınlarına bakmaya bile cesaret edemeyen Loti'yi anmamak mümkün mü? Aynı vechile, kadın ve erkeklerin ancak ayrı ayrı deniz hamamlarında banyo yaptıkları devirler de tamamen geçmiştir; o deniz hamamları ki, bizim gençliğimizde ve hatta 1925 senesine kadar, etrafta kayıkla dolaşan ve kadın hamamlarına yaklaşanları dağıtmakla mükellef olan polis memurları tarafından beklenirdi. Bugün plajların böyle bölünmüş mintikaları yoktur ve genç Türk kadınları yüzme konkurlarında kazanıyorlar. Nitekim 1932'de Spa'daki güzellik müsabakasını Bayan Keriman Halis kazanarak, 27 rakibine karşı evrensel güzellik ecesi (kraliçe) ünvanını almıştır. Bu ne derin ve şümüllü bir timsal değil mi, ey benim eski Desenchantees dostum!"²⁹⁰

Bodouoy, Hamdullah Suphi (Tanrıöver)'nin 1912'de, kadınların özgürlüğü üzerine yazdığı ve 'çok heyecan verici' olarak nitelendirdiği yazısına atıfta bulunarak, bu yazı okunduğunda, o zamandan beri atılmış olan adımların ve katolunan mesafenin önemi ve büyüklüğünün kolayca kavranabileceğini vurguluyordu. Suriye'nin, kuzey Afrika'nın ve hatta Hindistan'ın en mükemmel

²⁹⁰ A.g.m, s.156-157.

Müslüman yörelerini tanımış olan kimselerin, anlatmak istediklerini daha iyi anlayacaklarını belirtiyor²⁹¹; böylece Türkiye'yi diğer doğu toplumlarından farklı bir yere oturtuyordu.

Prof. Mağ, Türk kadının devrimin getirdiği yeni heyecan kasırgalarının, Türk kadının doğal kimliğine yeni nitelikler yüklendiğini gözlemlemiştir:

"Bu latif mahluklar, hür yaşamak zevkini yalnız şayan-ı hayret bir say kudreti izhar ederek karşılamadılar. Onlar esaret kaydından kurtulmakla duydukları minnettarlığı meydana koyacak diğer bir vesile buldular; bu da vatan aşkıdır. Merasimde kabilelerin geçişinde, onlar milli marşlarını erkeklerden daha tannan bir sesle söylerler. Bu marş nihayet onların açılabilmiş dudaklarından kopan muazzam bir neşide-i şükrandır...Biz ki mevcudumuzu düşünmeyerek, daima noksanımızı düşünürüz. Öyle zannederim ki vatanınızı seversiniz. Belki vatanın sancağı arkasından yürüten erkeklere gıpta edersiniz. Fakat eski bir Türk şairinin meşhur sözünü unutmayınız: 'Bir memleketin kıymeti, kadınlarının kıymeti ile ölçülür'"²⁹².

1925'lerden buyana, Türkiye'deki toplumsal değişimin, gündelik yaşam bazındaki etkilerini canlı bir biçimde dile getiren bu satırlar, gerçekten özenle dikkate alınmayı gerektirecek bir değer taşımaktadır. Kadınların, reform hareketleriyle birlikte, toplum içinde ve gündelik yaşamda belirgin bir biçimde artan rolleri, batılı yaşam tarzı içinde yetişmiş sözkonusu bu yazarların bile hayal sınırlarını zorlamıştır. Bu gözlemlere eklenmesi gereken, 1930'lu yıllarda, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Çince (Sinoloji) uzmanı olarak görev yapan Annemarie von Gabain'in, sözkonusu yıllarda üniversitelerde okuyan kız ve erkek öğrencilerin davranış kalıplarıyla ve yaşam tarzlarıyla ilgili gözlemleridir²⁹³.

²⁹¹ A.g.m, s.157.

²⁹² Mağ, a.g.m., s.153.

²⁹³ Annemarie von Gabain. "Atatürk Devrimlerinin İlk Dönemleriyle İlgili Anılar: Otuzlu Yıllarda Üniversitelerde Okuyan Türk Öğrencileri", (Çev. Mahmure Kahraman), Kemal Atatürk (1881-1938), Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1997, s.145-148.

Gabain'in anlattıklarına göre, 1930'da artık kız öğrenciler erkeklerin yanında oturmaya başlamışlardı. Kız öğrencilerin başı örtülü değildi ve yüzleri peçesizdi. Genç kızlara anneleri örnek değildi; çünkü, bir önceki neslin kadınları okula peçeli gitmişlerdi. Öncekiler, peçenin altında mimiklerini sınırsız biçimde kullanmış olmalıydılar. Oysa, peçesizken yüz ifadelerine hakim olmanın dışında başka bir şey yapmaları gerekmiyordu. Fakat genç erkekler için peçeli vaziyetle şimdiki durum arasında, karşı cinsle aynı çevre içinde olmak açısından pek büyük bir değişim ortaya çıkmıştı. Erkekler birden bire Türk kadınının büyük parlak gözlerinin farkına varmışlardı. Onlar şimdi kadınların ruh halini hissedebiliyorlardı ve onların yüz ifadelerine göre kendilerini ayarlamak durumundaydılar. Şimdi konuşma esnasında kadınların yüzüne mi bakmaları gerektiğini, yoksa onlara kaçamak bir bakış mı atacaklarını denemek zorundaydılar. Ders aldıkları üniversitenin anfisinde, derste, herkes yaşça daha büyük olan hocaya doğru, aynı yöne bakmaktaydılar. Gabain şöyle devam ediyor:

*"Ama teneffüslerde nasıl davranmalıydı? Bir kız öğrenci biraz flört etmek istediğinde, genç adam buna sevinerek mi karşılık vermeliydi, yoksa bundan kaçmalı mıydı? Bu farklı durum ve eğilimler, çıkış sebeplerinin saatler sonra anlaşıldığı küçük gizli kavgalara yol açıyordu ve bazen morarmış bir gözle de bitebiliyordu"*²⁹⁴.

Gabain, bazı kız öğrencileri o dönemde evli olduklarına da dikkat çekmektedir; hatta bu öğrencilerin çocukları bile vardır. Tüm ev işlerinin yoğunluğu arasında, kendileri ve çocukları için kız arkadaşlarının bitmek bilmeyen neşeli, ateşli konuşmaları karşısında son moda giysiler dikeyorlardı²⁹⁵. Böyle bir süreçte, Atatürk'ün büyük bir hayat sahası sunduğu kadınlar, kendi özelliklerini korumayı öğreniyorlardı²⁹⁶.

²⁹⁴ A.g.m, s.147.

²⁹⁵ A.g.m, s.147.

²⁹⁶ A.g.m, s.148.

Özer Ozankaya, laiklik öncesi dönemde, Şemseddin Sami'nin aile düzenine ilişkin görüşlerini ele alırken, laik ortamda kadın anlayışındaki değişmelere dikkat çekmekte, kadının kendi kendisini, başka insanları ve bir bütün olarak toplumu nasıl algıladığını toplumbilimci Hamide Topçuoğlu'nun bir yazısından aktarmalar yaparak vermektedir. Cumhuriyetin getirdiği laik eğitim ve öğretim yapısı içinde, kız öğrencilerine nasıl bir güçlü kişilik, kendine güven duygusu ve bilimsel bir dünya, toplum ve insan anlayışı kazandırabildiğini çok açık bir biçimde belirten Topçuoğlu'na atıfta bulunarak, onun şu ilginç görüşlerini aktarmaktadır:

"... cumhuriyetin onuncu yılında bile kız öğrencilerin ve aydın kadınların şu ortak tutumlara sahip bulunduğunu görüyoruz: 'Biz gerçekten ayrıcalıklı idik, yani o küçük dünyamızda, kız öğrenci olmak gibi bir itibar fazlalığımız vardı. Bütün büyükler, erkeklere göstermedikleri bir takdir fazlasını bize ayırıyorlardı. Kadınların kamu hayatına, sosyal ilişkilere tam bir yetki ve kişilik özgürlüğü içinde katılmasını amaç edinen cumhuriyetin öncüleriydik biz!

En başta gelen özelliğimiz, kendimizden, insanlık değerimizden hiç şüphe etmeyişimizdi. Kız çocuğu olmanın bir eksiklik olduğunu aklımızdan bile geçirmiyorduk.

O zamanın kız çocukları olarak ne rahat bir atmosfer içindeydik. Nasıl bir mucize olmuştu da, kendimizi bir ikinci cins olarak görmek hiç aklımıza gelmemişti? Büyükler, kendi aralarında hakkımızda ne konuşuyorlardı bilemeyiz ama, yüzümüze karşı en ufak bir ayırtı yapmazlardı.

Meslek sahibi olmayı da bir başka biçimde yorumluyorduk. Bu hayatını kazanmak için değildi sanki! Bu bir işe yarama, bir hizmet görme, bir başarı gösterme içindi. Çalışma, meslek sahibi olma, miğde için değil, ruh içindir. Ve biz, karnımızı doyuran olsa da çalışacağız. Zira kişiliğimizi ancak görebildiğimiz işle ispatlayacağız!

Şimdi düşünüyorum da, bir kız çocuğu için, bu kendini güven içinde hissetmek, gelecekte kendi toplumu için birşeyler yapabileceğine inanmak, kamu hayatında, erkek dünyasında bir azınlık muamelesi görmemek, kendisini vatandaş

kavramının eşit seviyesinde hissetmek, başka ülkelerde ne uzun mücadeleler sonunda kazanılmış, hatta tamamı hâla kazanılmamış başarıları”²⁹⁷.

Atatürk’ün kadın meselesini ele alış tarzını kadın kiyiliğine, kadın haysiyetine sağladığı o sınırsız olanakları bilmek gerektiğini vurgulayan Topçuoğlu, şu uyarıda bulunuyor:

*“Aksi halde, peçeli bir cahil ile peçesiz bir cahil arasında pek büyük bir fark yoktur. Atatürk kadını görevli kılmak yoluyla kurtarmıştı. Kadın meslekdaşın karşısında, geleneksel saplantılarından kurtulamamış bir yarı aydın zümresi ile, cehaletinden sorumlu tutulamayacak olan halk kitleleri bulunsa da, arkasında koskoca bir modern devlet kudreti vardır”*²⁹⁸.

Bir felsefe doktoru olan ve The New York Herald Tribune yazarlığı yapan HesterD. Jenkins de, benzer gözlemlerini aktarmaktadır. Ona göre, Türkiye’de meydana gelen enteresan değişimlerden birisi, erkeklerle kadınlara eşit haklar verilmesiydi. Ona göre, adamakıllı örtünmeden sokağa çıkamayan, ailelerindeki erkeklerden başka hiç bir kimse ile konuşmayan, daha sonra ailelerinin seçtiği ve belki de başka karıları olan bir adamla evlenen Türk kızlarının, geçmiş dönemlerde okul bahçesinde bir erkek hademe görseler çıkardıkları çığlıklar ne de olsa akıllardan çıkmıyordu. Şimdi bu yeni mekteplerde onları erkek çocuklarının yanlarında oturur, aynı kitapları okur ve aynı meslek ve sanatlara hazırlanırken gördüğünü söyleyen Jenkins şöyle devam ediyor:

“Şarkta bir erkeğin bir kadına karşı eskiden takındığı tavrın, tamamen ortadan kalkmış olduğunu hayretle gördüm. Ankara sokaklarında peçeli geçen

²⁹⁷ Hamide Topçuoğlu, “Onuncu Yıl, Onuncu Sınıf”, *Sümerbank Dergisi*, Atatürk Özel Sayısı, 1974, s.65-70’ten akt. Özer Ozankaya, “Laiklik Öncesi Dönemde Şemseddin Sami’nin Aile Düzenine İlişkin Görüşleri”, *Türkiye’de Ailenin Değişimi*, s.128-129.

²⁹⁸ A.g.m., s.129.

kadınlar hiç de göze çarpmamaktadırlar. Kadınlar atletik terbiye görmekte ve erkek sporlarına iştirak etmektedirler”²⁹⁹.

Yazar ayrıca, bir stadyumda, bir cimnastik gösterisinde kızlarla erkeklerin yanibaşında başları, kolları ve bacakları çıplak olarak, erkek ve kadın seyirciler önünde bu hareketlere iştirak ettiklerini gördüğü zaman, gözlerine inanmadığını anlatmaktadır³⁰⁰.

Bu gözlemler, Türkiye’nin kendi hayatında yaşanmış olan en büyük toplumsal değişimin canlı örnekleridir.

Toplum o zamana değin, kadının topluma açılışına tanık olmadığı için, toplumda cahil zümreler arasında ters etkiler de yapmıştır. Toplum yaşantısı içinde özgür bir konuma geçen kadının, erkeklerin sözlü tacizine uğramalarında ciddi artışlar olmuştur. Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt, kadınlara söz atanların çoğaldığına dikkat çeken bir genelgesini cumhuriyet savcılarına göndermiş ve Türk vatanında namus şeref ve haysiyetin, anayasanın ve bütün Türk Milleti’nin teminatı altında olduğunu belirterek, bu gibilerin ceza yasası kapsamında cezalandırılmalarını istemiştir³⁰¹.

Batı kamuoyunda bir süre için, Türk kadınlarını yakından ilgilendiren bu değişikliklerin ve yasal kazanımların kalıcı değil, geçici olduğu yolunda kuşkular yer almıştır. Bu yanlış değerlendirmelerin yanısıra, Türkiye ile ilgili gerçekçi gözlemlerde bulunan yabancılar, bu değişikliklerin geçici değişiklikler değil, kalıcı değişiklikler olduğunu da görmüş ve bunu inanılması güç bir mucize olarak değerlendirmişlerdir. Çünkü, daha düne kadar, örneğin Abdülhamit devrinin İstanbulunda görülen katı kuralların ve baskıcı geleneklerin sanki sihirli bir değneğin dokunmasıyla ortadan kalktığını ve bunların yerine yeni ilişkilerin temellendiğini ve geliştirildiğini görmek hiç de inanılacak gibi değildir, ama gerçektir. İşte bu gerçek Türk Mucizesi’dir.

²⁹⁹ Hester D. Jenkins, “Atatürk Büyük Bir Öğretmendir”, **Yabancıların Gözleriyle Cumhuriyet Türkiye’si**, s.28.

³⁰⁰ A.g.m, s.28.

³⁰¹ **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1929.

Nitekim, daha önce düşüncelerine yer verilen Baudouy bunu gözlemleyebilen batılılardan birisidir. Ona göre, Türkiye'deki bu gelişmelerden sonra, artık beşeri faaliyetin bütün bu alanları, hem de eşit koşullarla kadın erkek bütün Türkler'e açıktır. Bu muazzam koşu yarışında hareket noktası herkes için birdir, oyunun şartları ise "evvelce ve el'an maalesef" başka yerlerde olduğu gibi daha güçlü olanların lehinde değildir. Erkeklerin feminizim karşıtlığını affedemeyen kadınlar haklı çıkmışlardır. Ama buna karşın, feminizm karşıtı olmakta direnen erkeklerin ne fena bir duruma düştüğü de gözler önündeydi³⁰². Yazar hitap etmekten son derece zevk aldığı Loti'ye seslenen yazısına şöyle devam ediyordu:

*"Türk erkeklerinin ve Türk kadınlarının şansları artık müsavi. Ey Loti! Bu ne azim değişikliği değil mi? Türk cemiyetini Sultan Abdülhamit zamanında tanımış olanlar bir an için hatıralarını canlandırsınlar...Bütün bu inkılapların sadece nazariyat sahasında münhasır kalıp, sırf şekilden ibaret oldukları zannedilmesin...Muhakkak olan bir şey varsa o da eski örtülü kılığa veya kadının eskisi gibi kapanmasına doğru geriye bir adım atmanın imkansız olduğudur. Keza, Kemalist inkılabının sadece orduya dayanmayan bir inkılap olduğunu rivayet eden kimselerin hiç bir şeyden haberleri olmayan ve Türk ulusunun hayatın her alanını islah etmek uğrunda kendisinden duyduğu canlı kudretlerden gafil olan kimseler olduklarıdır"*³⁰³.

b- Güzellik Yarışmaları

Cumhuriyet rejimi sosyal ve kültürel alanda yeni düzenlemelere giderken, özellikle kadınların batıdaki hemcinslerine benzemeleri için çaba göstermekteydi.

³⁰² Robert S. Baudouy, a.g.m, s.154.

³⁰³ A.g.m, s.155, 157.

Politik ve ekonomik alanda batı dünyasıyla ilişkiler güçlendirilmeye çalışılırken, sosyal ve kültürel yakınlığın kurulmasına da çaba harcanmakta, bu doğrultuda her fırsatın değerlendirilmesine özen gösterilmekteydi. Nitekim, dünyada içinde kadınların etkin rol aldığı etkinliklerde Türk kadınlarının da yer alması için çabalar sarfedilmekteydi. 1929 yılında Berlin Uluslararası Kadın Kongresi'nde bir Türk murahhasın da yer alması için çaba harcanmıştı. Bu kongrede Efzayiş Suat Hanım Türkiye'yi temsil etmişti.

Sözkonusu kongre, Beynelmilel Kadınlar Cemiyeti'nin çabalarıyla düzenleniyordu. Kongreye 45 ulustan kadın delegeler katılmaktaydılar. Altı gün süren ve başta dünya kadınlarının karşılaştıkları genel sorunlar olmak üzere, aile ve çocuk konularının ele alındığı kongre, Türk kadınlarının ülkelerindeki reformları başka ulusların kadınlarına tanıtmaları için önemli bir zemin oluşturmaktaydı. Bu kongrede, üç dilde konuşarak görüşmelere katılan Efzayiş Suat Hanım, Türkiye'deki kadın reformları hakkında temasta bulunduğu yabancı delegelere bilgiler vermişti. Hatta Türk kadınının belediye seçimlerine katılabilmesi için meclisin çalışmalarına başladığını açıklamıştı. Bu bilgiler diğer delegeler ve özellikle de Almanlar arasında büyük bir şaşkınlık ve hayranlık yaratmıştı³⁰⁴. Onlar, daha düne kadar harem hayatıyla ve kadının evinde kocasının bir eşyası gibi yorumlandıklarını anımsayarak, çoğu zaman alaycı bir gülümseyiş ile baktıkları Türkiye'de, anlatılan şeylerin olacağına ihtimal vermiyorlardı. Şaşkınlık duyguları, hayranlık duygularıyla karışmaktaydı.

Oysa, Türkiye'de siyasal reformlar yanında, aktüel yaşam içinde de kadının etkinliğinin artırılması, özellikle toplum yaşamı izinde kadın kimliğinin ve rolünün güçlendirilmesi için gerekliydi. Bu nedenle, ilk kez 1929'da düzenlenen Güzellik Yarışması da, böyle bir amacın gerçekleştirilmesi için uygun fırsatın yaratılmasına olanak sağlamış oldu³⁰⁵.

³⁰⁴ Cumhuriyet, 28 Haziran 1929.

³⁰⁵ Doğan Duman, Pınar Duman, "Kültürel Bir Değişim Aracı Olarak Güzellik Yarışmaları", *Toplumsal Tarih*, Sayı:42 (Haziran 1997), s.20, 21; özet olarak ayrıca bkz. "Batılılaşmada Bir Adım: Güzellik Yarışması", *Gazete Pazar*, 29 Haziran 1997.

Konu, ilk kez Cumhuriyet gazetesinin 4 Şubat 1929 tarihli sayısında “Türkiye’nin en güzel kadını acaba kimdir?” sorusu ile gündeme getirilmişti. Ardından gazete, Türk Milletinin kendi güzelliğini dünyaya gösterme amacıyla böyle bir yarışmaya katılmayı organize etmeye girişti. Gazete gerekçesini şu satırlarla açıklıyordu:

“Avrupa ve Amerika’da her sene güzellik kraliçeleri intihap edilir. Bunlar bir Amerika şehrinde toplanırlar, aralarında bir müsabaka yapılarak güzeller güzeli intihap edilir. Bizim kadınıımız bu müsabakaya niçin iştirak etmesinler? Bizim ne kusurumuz var? Halbuki Türk kadını dünyanın en güzel kadınlarından maduttur. Hatta Avrupa’da şark güzeli diye dillerde destan olmaktadır. Avrupa’da imal edilen bir çok kremlerin , losyonların ve tuvalete ait müstahzaratın üzerinde reklam için “Şarkın güzellik tılsımı” ibarelerini daima görmez miyiz? O halde? Türk kadını niçin Amerika’da, Avrupa’da kendi milletinin güzelliğini göstermesin?”³⁰⁶

Yarışma ile, Türkiye’de artık batılı anlamda bir yaşam tarzının başlamış olduğu uygar dünyaya gösterilecekti. Türk kadınlarının artık haremlerin hoş dehlizlerinde hapis hayatı yaşamadığı da kanıtlanmış olacaktı. Yarışmanın düzenlenmesine karar verilmesinden kısa bir süre sonra, konu ulusal bir sorun haline getirildi. Yunanistan’ın bile bu yarışmaya katılacağı vurgulanıyor, Türkiye’nin uygar bir ulus olduğunu kanıtlamak için çok uygun bir fırsat doğduğu dile getiriliyordu. “Levent boyu, mütenasip endamı ve bol kirpikli gözleriyle güzelliğin abideleşmiş şekli” olan Türk kadınının bu yarışmadan uzak kalmaması isteniyordu.

Tutucu çevre, kadınların mayo ile jürinin önüne çıkacağını vurgulayarak, her zaman bilinen muhalefetini başlattı. Bu tür yarışmalar bu iddia sahiplerince genel ahlak kurallarına aykırıydı. Bu tutum, ahlaki bozacak etkiler yaratacaktı. Cumhuriyet gazetesi başyazarı Yunus Nadi, bu iddia sahiplerini “ahlaksız şarlatanlar” olarak niteledi. Bu yarışmanın uygar toplumlarda yıllardan buyana

³⁰⁶ Cumhuriyet, 5 Şubat 1929; ayrıca bkz. Doğan-Pınar Duman, a.g.m., s.21.

yapıldığını vurgulayarak, bunu nezih bir iş olarak değerlendirdi. Bu işin aslında uluslararası futbol maçlarından farkı olmadığını söylüyordu. Bir farkı varsa, o da yarışanların güzelliğiydi. Üstelik, yarışmanın mayo ile değil, sade bir tuvaletle yapılacağını, hatta istendiği takdirde yarışmaya katılıp da dereceye girememiş olanların rencide olmaması için yarışmaya “*müstear*” isimle katılabileceklerini, isimlerinin de açıklanmayacağını söylüyordu³⁰⁷.

Cumhuriyet gazetesi ortaya atıp, kamuoyuna yansıttığı bu konunun peşini bırakmadı; ısrarlı takipçisi oldu. Pek çok sayısında, beynelmilel güzeller arasında Türkiye’nin niçin temsil edilmediğini soruyor³⁰⁸; “*Türkiye güzelinin beynelmilel müsabakaya iştirakını temine Cumhuriyet önayak olacaktır*” diye okuyucularına sesleniyor³⁰⁹ ve onları “*Eğer siz de bize bu hususta kıymetli fikirlerinizi bildirirseniz çok müteşekkir kalırız*” sözleriyle aktif katılıma çağırıyordu³¹⁰. Gazete sık sık okuyucuları, fikirlerini kendilerine bildirmeye teşvik ediyordu³¹¹.

Gazetenin bu çağrılarının etkisi oldukça şiddetli olmuştu. Gazetenin yaklaşımını destekleyen çok sayıda mektup gazete merkezine yağıyordu. Gazete her gün, okuyucularının bu konudaki düşüncelerini yayınlamaktaydı. Olumlu görüş bildiren okuyucuların yanında, böyle bir yarışmanın doğru olmayacağını, hatta ahlak sınırlarını zorlayacağını belirten okuyucu mektupları da gelmekteydi. Onlara göre, böyle bir girişim ahlaki yönden erözyonu getirecekti. Türkiye elbette pek haklı olarak, adını uluslararası zeminlerde duyurmalıydı. Buna kimsenin itirazı olamazdı; ama bunun, böyle batı taklidi girişimlerle değil, bilim ve teknik alanındaki orijinal buluşlarla ve çalışmalarla gerçekleştirilmesi gerekmekteydi³¹².

Bu tür eleştiriler de gazetenin sayfalarında yer almakla birlikte, gazetenin okuyucularını böyle bir teşebbüse aktif olarak katmak için çabaları devam etmekteydi. Bu müsabakanın, şarkın efsanevi güzellerinin Türkiye’de bulunduğunu

³⁰⁷ Cumhuriyet, 15, 16, 25 Şubat 1929; akt. Dogan-Pinar Duman, a.g.m., 22.

³⁰⁸ Cumhuriyet, 7 Şubat 1929.

³⁰⁹ Cumhuriyet, 5 Şubat 1929.

³¹⁰ Cumhuriyet, 8 Şubat 1929.

³¹¹ Cumhuriyet, 6 Şubat 1929.

³¹² Cumhuriyet, 12 Şubat 1929.

isbat edeceği söylenerek³¹³, yarışmaya katılacaklara önemli sürprizler verileceği belirtilmekteydi³¹⁴. Bir süre sonra, gazete sayfalarında Avrupalı güzellerin fotoğrafları görülmeye başladı. Bu fotoğrafların altında biraz da, yarışmaya katılacak kesimlere teşvik mesajları verilmekte ve *"Bizim güzellerimizin bunlardan nesi eksik"* denilmekteydi³¹⁵. Nitekim, bir süre sonra, müsabakaya adaylığını koyan Türk kızlarının resimleri de gazete sayfalarında görüldü. Gazete okuyucularına, bu resimleri saklamalarını ve müsabakaya hakem olarak katılmalarını söylemekteydi³¹⁶.

Bu tartışmalar bitip tükenecek gibi görünmüyordu. Bu arada, gazete Türkiye'de kızların, yarışmaya katılacak adayı belileyecek eleme yarışmasına katılacakların katılma koşullarını belirleyerek yayınladı. Bu ilana göre, yaşı en az 15 olan kızlar katılabileceklerdi. Yarışma yalnız yüz güzelliği yarışması değildi; boy ölçüleri de dikkate alınacaktı. Irk, din ve mezhep fırkı olmaksızın, her namuslu Türk kızı yarışmaya katılabilecekti. Yalnız bar kadınları bunun dışında bırakılıyordu. Gazete, yarışmaya katılacak genç kızların değişik fotoğraflarını yayınlıyacaktı ve en güzel onbeş Türk kızını gazete okuyucuları tesbit edecekti. Bu onbeş aday arasından, bu iş için oluşturulacak heyet, en güzel Türk kızını seçecekti. Bu heyet edebiyatçılardan, gazetecilerden, heykeltıraşlardan, tiyatro sanatkarlarından, musikişinaslardan ve diğer kişilerden oluşacaktı³¹⁷.

Gerçekten de, oluşturulan jüri, değinilen dönemde Türkiye'nin en seçkin isimlerinden oluşmaktaydı. Abdülhak Hamit (Tarhan), Halit Ziya (Uşaklıgil), Cenap Şahabettin, Hüseyin Rahmi (Gürpınar), Peyami Safa, Çallı İbrahim, Mesut Cemil, Vasfi Rıza (Zobu), Bedia Muvahhit, Necmeddin Sadak, Kazım Şinasi, Vala Nureddin, Zekeriya Bey (Sertel), Sabiha Zekeriya (Sertel) Hanım, bu jüride yer almışlardı. Her biri alanlarında önemli isimlerdi. Ön elemelerden sonra bu heyet, Feriha Tevfik Hanım'ı kraliçe seçti. Semine Hanım ikinci, Mel Araksi de üçüncü

³¹³ Cumhuriyet, 1 Mart 1929.

³¹⁴ Cumhuriyet, 2 Mart 1929.

³¹⁵ Cumhuriyet, 6 Mart 1929.

³¹⁶ Cumhuriyet, 7 Mart 1929.

³¹⁷ İlan metni için bkz. Doğan-Pınar Duman, a.g.m., s.22.

olmuştu. Birinciye bir buket çiçek, ayrıca dereceye girenlerin hepsine zarif şişeler içinde kolonyalar ve güzellik losyonları verilmişti.³¹⁸

Bu olay, yerli kamuoyunda olduğu gibi, batı kamuoyunda da ilgiyle izleniyordu. Konuyla ilgili önemli batı gazetelerinde haberler ve yorumlar çıkmış, konu, kabuk değiştiren ve değişen Türkiye'nin yeni yüzü olarak değerlendirilmişti. Bu haberlere ve yorumlara göre, Türk kadını haremden çıkmış, yüzünü peçenin içinden ışığa çıkarmıştı. Bu inkılap, Türk kadınının gerçekten güzel olduğunu isbat etmişti. Nitekim bir Alman Gazetesi olan Straubinger'den aktarılan yorumda şunlar denilmekteydi:

*“Kafes ve çarşıftan kurtulan Türk hanımı, hürriyet hakkından istifade etmektedir. İstanbulun maruf gazetesi Cumhuriyet, ve bunun Fransızca nüshası olan Le Republique, Türkiye’de ilk defa olarak bir güzellik müsabakası açmışlardır. Bu müsabakaya İstanbul’daki ekalliyetleri teşkil eden anasır da iştirak etmektedir. Bunlar meyanında güzelleri hakikaten dilber olan koyu siyah gözlü Ermeni kızları ve klasik Rum güzelleri vardır. Fakat bilhassa vakur güzellikleri, zarif giyimleriyle Türk hanımları diğer anasırdan fazla nazarı dikkati celbetmektedirler. Bunlardan ilk resmi çıkan Necla Refik Hanım, Türk güzelliğinin bir numunesidir”*³¹⁹.

Konu batı kamuoyunda ilgi uyandırdıkça, aslında Türkiye’de devrimin değişme süreci de, arzu edilen seviyeye yöneliyordu. Artık Türk güzelleri yalnız yurt sınırları içinde sınırlı kalan bir yarışmada değil, uluslararası yarışmalarda Türkiye’yi temsil etmeliydi. Bu nedenle, 1930 yılında Paris’te yapılacak olan Avrupa güzellik yarışmasına bir Türk güzeli katılmalıydı. Bu nedenle Cumhuriyet gazetesi, Anadolu’daki meslekdaşlarından yardım istedi. Yeni bir ön eleme yapılmalı, Türkiye’yi temsil edecek güzel, daha çok aday arasından seçilmeliydi.

Bu konu milli bir vazife ve milli bir borç olarak algılanmaktaydı. Feriha Hanım’ın Amerika gazetelerinde resimlerinin yayınlanması hem ülke için parayla

³¹⁸ Doğan-Pınar Duman, a.g.m., s.22.

³¹⁹ Cumhuriyet, 1 Nisan 1929.

değeri ölçülemeyecek bir propaganda olmuştu hem de Türkler'in sarı, zenci veya kırmızı ırktan olmadığı gösterilmişti. Böylece Türkiye'nin geri bir ülke olmadığı, Türk kadınının da artık özgürlüğünü batı kadınından geri kalmayacak biçimde eline aldığı zihinlere kazınmış olacaktı. Yunus Nadi köşesindeki yazılarından birine "Güzellik Ayıp Bir Şey Değildir" başlığını atmış ve şunları söylemişti:

*"...Türkiye, her biri asra güç sığacak büyük inkılapları içinde asırlardanberi bir nevi esaretin zebunu olan Türk kadınlığının hürriyetini iadeten ilan ve tesis etmiş olduğu için, bu cereyana her bir milletten daha fazla bir gayret ve heyecanla karışmalı idi; ve binnetice, Türk kadınlığı hakkında bütün dünyada asırlardan beri birleşen efskar ve itikadatının artık yeri yurdu kalmamış efsanelerden başka bir şey olmadığı bütün dünyanın hayret gözlerine fiiliyatı ile gösterilmeli idi. Türk kadınları bütün dünyanın hür hemşehrilerinden farksız insanlar haline yükselmişlerdi. Bu hakikati yüksek gösterecek ve yüksek söyleyecek bir fırsattan istifade etmemek günah olurdu"*³²⁰.

İkinci yarışma, "milli vazifeyi yerine getirmek" sloganı ile, 12 Ocak 1930'da yapıldı. Bu yarışmada Mübeccel Namık Hanım birinci seçildi.

Mübeccel Hanım Semplon Ekspres treniyle Paris'e hareket etmişti. Yunus Nadi'nin aktardığına göre, Le Journal gazetesinde M. Maurice Waleffe' bir değerlendirmesinde şöyle demektedir:

*"1930 senesinin cihan güzellik müsabakasının gayrimesbuk ve yepyeni merakını galiba yeni Türkiye'yi tamamen Avrupalı olan milletler arasında göstermek azmiyle büyük bir Türk gazetesi tarafından İstanbul'da intihap edilen Türkiye güzeli teşkil edecektir. Dün haremden doğup yarın opera balosunun gümüş köprüsü üzerinde dikilecek olmak...Bu bir milletin tekamülünde ne büyük bir mesafe arzeder"*³²¹.

³²⁰ Cumhuriyet, 13 Ocak 1930; akt. Doğan-Pınar Duman, a.g.m., s.23.

³²¹ Cumhuriyet, 30 Ocak 1930.

Yunus Nadi sözkonusu yazısına şöyle devam ediyordu:

" *Gümüş Köprü, 4 Şubat akşamı Paris'in meşhur operasında verilecek baloda güzellerin birer birer üzerinden geçecekleri nurlara boğulmuş gümüş köprüdür. İşte o gün güzelimiz Mübeccel Hanım'ın şahsında Türk kadını diğer Avrupalı güzellerle boy ölçüşerek bu köprü üzerinden geçecektir. Köprüden geçecek olan bütün Türkiye'dir, bütün Türk kadınlığıdır ve yeni Türkiye'nin en büyük inkılabıdır. Türk kadını esaretten hürriyete çıkaran Türk İnkılabı!...Dün komşunun efendi babasından kaçırdığımız kız, bugün bütün Avrupa içinde vakar ve ihtişam ile dolaşmaya ve bütün Avrupa milletlerinin can atıkları bir müsabakayı kazanmak için çalışmaya gidiyor...Gazi! Bütün bunları hep sana borçluyuz, teşekkür ederiz*"³²².

Bu yarışmada, Türk güzeli dereceye girememiş, Yunan güzeli kraliçe seçilmiş; diğer adayların hepsi ikinci sayılmıştı³²³.

Bu olay, Türk basınında ve kamuoyunda jürinin tarafgirliğine bağlanıyordu. Yunus Nadi, köşe yazısında Türk güzeli Mübeccel Hanım'ın rolünü Türk kadınlığına yakışır bir mükemmellikle ifa ettiğine değiniyordu. O'na göre önemli olan yarışmaya katılmaktı; Mübeccel Hanım'ın kaybetmesine büyük düş kırıklıkları göstermenin bir nedeni yoktu. O şöyle diyordu:

"*Türk kadınının dünya güzellik müsabakasına iştiraki, bütün dünyayı alakadar eden büyük bir inkılabın büyük olduğu kadar parlak bir misali sayılmıştır. Yalnız resimleri ile değil, fikirleri ile de dünyanın en muteber gazetelerinden biri derecesine yükselmiş olan *Illustration* gazetesi, Türk güzelinden bahsederken, ezcümle şu satırları yazmıştır: '...Mustafa Kemal'in yeni Türkiye'si'nde içtimai tekamülün ne manidar bir timsalidir ki, dünkü kapalı ve yaşmaklı kadın yerine*

³²² *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1930.

³²³ *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1930.

bugün gecelik tuvaleti ile yüzü açık bir Türk kızını üzerine dikilmiş binlerce gözün tecessüsü önüne arz-ı endam etmiş görüyoruz'... Biz dünya güzellik yarışmasına iştirak ile kadınlığa ait inkılabımızı bütün dünyanın hayret ve takdir gözleri önünde tecelli ettirmiş olmak zaferini idrak etmiş olduk"³²⁴.

1931 yılında yapılan üçüncü güzellik yarışmasında ise, bir öğretmen olan Naşide Hanım'ın Türkiye güzeli seçilmesi, ikinci güzelin ise, Güzel Sanatlar'da öğrenci olması eleştiriler almıştı. Bir öğretmenin yarışmalara katılması mesleki onura ters, bir öğrencinin katılması da, tahsil çağındaki bir kızın ruh yapısı üzerinde kötü tesir yapacağı vurgulanmıştı.

1932 yılında Belçika'da yapılan güzellik yarışması, önemli bir sonuç getirmiştir. Sekiz kızın katıldığı ön elemelerde Keriman Halis Türkiye güzeli seçilmiş ve Türkiye'yi temsil etmiştir. 31 Temmuz 1932'de yapılar yarışmada Keriman Halis dünya güzeli seçildi. Bu olay, Türk basınında ve kamuoyunda enine boyuna tartışıldı. Kimi zaman konu üzerinde, ırkçılık boyutuna varan vurgulamalar yapıldı. Nitekim Peyami Safa, "*Dünya Karşısında Türk Kızı*" adlı yazısında, Keriman Halis'in bütün dünyaya yalnız bir bireysel güzellik isbat etmediğini, düne kadar "*kafes arkasında yalnız insan yumurtlamaya yarar, acayip bir kümes hayvanı*" zannedilen Türk kadını ile bugünün uluslararası işlerine karışan "*...zeki ve cevval bakışlı Türk kızının farkını*" meydana çıkardığını söylüyordu. Bu canlı görüntü, Türkiye'nin geçirdiği "*...inkılap hakkında yazılmış ve yazılacak bütün kitaplardan daha çok fikir vermek gücüne*" sahipti. "*Keriman Halis'in gözlerine o siyah kıvılcımı koyan ve bütün vücuduna maddenin sınırlarının üstünde bir etki veren şey, Türk ırkının damarlarında gezinen ve dün destansı zafer, bugün de klasik bir insan güzelliği halinde beliren faaliyetler...*" di. Keriman Halis "*...milli edasıyla, Türk toplumunun ruhunu*" taşıyordu "*Bu güzellik Türk ırkının ve uygarlığının destansı bir şiiri..*" ydi³²⁵.

³²⁴ Cumhuriyet, 23 Şubat 1930.

³²⁵ Cumhuriyet, 3 Ağustos 1932; akt. Doğan-Pınar Duman, a.g.m., s.25.

Dönemin sosyo-psikolojik havası içinde bu değerlendirmelerde o denli ileri gidilmiştir ki, konu üzerine eğilen iki araştırmacının aktardığına göre, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, bu başarının sırrını, yerli incire,üzüme, fındık ve ceviz yemeye bağlamıştı. Meclis Başkanı Kazım Paşa (Özalp)'e göre ise Keriman Halis'in başarısı, "...*milli kumaştan yapılan bir tuvaletle jürinin önüne çıkması...*"ydı³²⁶.

Sonraları, Batı gazetelerinde yayınlanan yazılarda; düne kadar çarşaf ve peçe içinde saklı olan Türk kızlarının artık mayo ile jüri önünden geçtiğine dair alaycı haberler çıkmaya başlamıştı. Bu nedenle, güzellik yarışmaları, Atatürk Dönemi'nde bir daha tekrarlanmadı. Ancak onun ölümünden sonra, güzellik yarışmaları Türkiye'de yeniden yapılacaktır.

2- Kadının Yasal Kazanımları

Türk kadını böyle bir noktaya nasıl gelmişti? Bu değişmeler, yalnızca görüntüde kalan değişmeler miydi?

Hiç şüphe yok ki, güzellik yarışmaları o günün psikolojisi üzerinde değerlendirilmelidir. Toplum içinde kadınların kavuştuğu yeni haklar, o zamanın koşulları içinde, büyük bir devrim özelliği taşır. Bunula birlikte, bu noktaya gelirken, yalnızca görüntüde kalan bu görüntülerin yanısıra, siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel alanlarda da kadın ve aile konusunda yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu durum, Türk kadını bütünüyle çağdaş kadın kimliğine ve statüsüne sokacak yasaların hazırlanması ile mümkün olabilmiştir. Bu yasalastırma hareketlerinin ilki ve belki de en önemlisi, İsviçre Medeni Kanunu'ndan uyarlanan 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu'dur.

³²⁶ Bkz. Doğan-Pınar Duman, a.g.m., s.25.

a. Türk Medeni Kanunu

1917'de Osmanlı Devleti'nde Aile Kanununun kabul edilmesi ve bir yıl sonra da mütareke döneminde yabancı güçlerin karışması ve baskılarıyla İstanbul Hükümeti tarafından kaldırılmasından sonra Türkiye, 1926 yılına kadar bir aile kanunundan mahrum kalmıştır. Üstelik kurulan yeni devletin felsefesine uygun düzenlemeler hayatın her safhasına yaygınlaştırıldığına göre, medeni hukuk gibi önemli bir alana bunun yaygınlaştırılmaması mümkün değildi. Kısacası, bu alanda da önemli değişikliklerin yapılması gerekiyordu.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki çağdaşlaşma çabalarına karşın, pek çok alanda olduğu gibi, kadınlık konusunda da, önemli gelişmeler olmakla birlikte, sorunu çözücü içerikte gelişmeler görülmemiştir. Medeni Kanun kabul edilmeden önce, uygulanan şeriat yasası kadınla erkek arasındaki eşitsizliği net biçimde ortaya koymaktadır. Bu yasaya göre evlenme, cinsiyetleri ayrı, fakat kişilik ve hakları eşit iki insan arasında bir aile birliği kurmak değil, kadınının kadınlığından, erkeğin meşru olarak yararlanması biçiminde tanımlanmıştır³²⁷. Daha çok büyük kentlerde de görülse, Medeni Kanun kabul edilmeden önce, Türkiye'de sadece fiili olarak değil, yasal olarak da erkek birden fazla kadınla evlenebilirdi. Üstelik bu bir islami hak olarak algılanır ve tanrının emri olarak nitelendirilirdi. Erkek karısını sınırsız bir özgürlük anlayışı içinde boşayabilirdi. Evlenmenin yaş sınırı yoktu. Beşikteki bir kızla, beşikteki bir erkek çocuk, velileri tarafından meşruu bir şekilde evlendirilebilirlerdi. Bu evlilik süresince kız çocuğunun, erkeğin mallarından ayrılacak para ile bakımının sağlanması gerekirdi. Ancak, çocuklar büyüyüp cinsel olgunluk çağına gelince, bu nikahı kabul edip etmemekte özgür bulunuyorlardı. Yine eski hukukta, çocuğun anası, babanın ölümünden sonra bile, çocuğunun velisi olamazdı. Türk kadını kamu haklarından da yoksun bulunuyordu. Varlıklı olan kadınların, tıpkı erkekler gibi, kamusal yükümlülükleri vardı; örneğin, erkeklerle aynı oranda vergi veriyorlardı. Bir suç işlerlerse, erkeklere uygulanan cezanın

³²⁷ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Atatürk İlkeleri ve Türk Kadınlığının Çilesi*, İzmir Meslek Kadınları Kulübü yay., İzmir, 1970, s.34.

aynısı ile cezalandırılıyorlardı. Oysa, varlıklı olsunlar ya da olmasınlar, bütün kadınlar kamu meclislerine seçme ve seçilme, devlet görevlerine atanma haklarına sahip değillerdi. Ünlü hukuk bulum adamı Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'na göre; “*En ünlü hukuk kitaplarında bile, kadınların düşünme ve uygulama konusundaki yeteneklerinin eksik olduğu kabul edilerek, vali ve devlet başkanı olamayacakları yazılırdı*”³²⁸. Pek tabii olarak, çağdaş bir toplumda bu tür saplantıların ve değer anlayışlarının olması mümkün değildi.

1924 yılında, yeni bir Türk Medeni Yasası hazırlamak için çalışmalara başlanmıştı. İstanbul'da Adliye Vekaleti'ne bağlı olarak çalışan ve aile hukukunda arzu edilen değişiklikleri yapmak için uğraşan Hukuk-u Aile Komisyonu'nun çalışmaları, pek istendiği gibi yürümüyordu³²⁹. Komisyon çalışmaları ile kesin ve hızlı sonuçlara varılamıyor, zihniyet geriliği ve bürokratik zorluklar, bunu engelliyordu. Ama, bu çabalardan Medeni Yasa'nın sonradan oluşturulmasını sağlayacak bir altyapının, en azından ciddi bir düşüncenin ve niyetin oluşmasını sağlayacak düşünce de görülüyordu. Sözkonusu komisyon 15 günde bir, Adliye Vekaleti'ne çalışma raporları gönderiyordu. Bu raporlarda, bir erkeğin birden fazla kadınla evliliğini ortadan kaldıracak olan “*tadüt-ı zevcaat*” değişikliği öngörülüyordu³³⁰.

Bu çalışmalar süresince, 1917 Aile Nizamnamesi'nin yasallaşmasına çalışıldı. Sorumlu komisyon önce kızlar için 9, erkekler için ise 10 yaşında akdedilen evlenmeleri uygun görmüş, çok karılık kurumunun devamına da izin vermişti. Bundan başka, kadınlara bazı koşullarda boşanma hakkı tanınırken, erkeklere karılarını kayıtsız şartsız boşama yetkisi de yinelenmişti. Bu öneriler karşısında, Türk aydın kadınlarının hemen hemen hiç farkedilmeyen tepkileri, Türk basınında eleştiri konusu olmuştu. Akşam gazetesinde Necmeddin Sadak, kadınların edilgen durumunu kınıyordu. Gerçekten de Halide Edip gibi feministler bile, bu tasarımı

³²⁸ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, a.g.e., s.37.

³²⁹ Hakimiyet-i Milliye, 24 Ağustos 1924.

³³⁰ Hakimiyet-i Milliye, 24 Ağustos 1924.

kadın hakları açısından değil, uyumlu bir evlilik yaşamını engeller görüşünden hareketle eleştirmişlerdir³³¹.

Değinilen esaslar bağlamında, 1924 yılında yapılan kanun projesi havada kalmıştır. Nihayet 1926 yılında yeni bir kanun yapmaya gerek görülmeden, Avrupa'daki aile kanunlarının en mükemmeli sayılan İsviçre Medeni Kanunu kabul edilmiştir³³².

Kadın haklarının esas temelini teşkil eden ve kadına toplumda eşit haklar sağlayan Medeni Kanun'un 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe girmesiyle, Türk kadının gelişmesini engelleyen çelik halatlar koparılıp atılmıştı.

Bu yasayla birlikte, çok karılılık yasadışı ilan edilmiş oluyordu. Evli olan kadına ve erkeğe eşitlikçi bir anlayışla, eşit boşanma hakkı tanındı. Böylece biçimsel olarak kadınların özgürlük ve eşitlikleri teminata kavuşturuldu. Çocukların velayeti, eskiden yalnızca erkeğe verilirken, artık ana ve babanın her ikisine birden veriliyordu. Ölüm halinde çocuğun velayeti, geride kalan eşe verilmekteydi. Boşanma halinde ise, çocuğun velayetinin anne ya da babanın hangisine verileceği davaya bakan hakimin takdirine bırakılmıştı. Miras durumunda da eskiden olan uygulamalar bütünüyle ortadan kaldırılıyordu. Kadına erkek kardeşlerle birlikte tam bir eşit miras hakkı tanındı. Evlenmelerin geçerli olabilmesi için resmi nikahın evli çiftlerin huzurunda yapılması kuralı getirildi. Tanıklık konusunda da, eski hukukta iki kadının tanıklığı bir erkeğin tanıklığına eşit sayılırken, yeni yasayla cinsler arasında tam eşitlik ilkesi kabul edildi. İlk başta erkekler için 18, kadınlar için de 17 yaşı evlenme yaşı olarak kabul edilmişken, 1938'de yapılan bir değişiklikle, erkekler için 17, kadınlar için de 15 yaşı evlenme yaşı olarak benimsendi. Özel

³³¹ Nermin Abadan Unat, a.g.m., s.14.

³³² Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Türkler'de Aile İktimaiyatı", s.18; ayrıca şu eserlere bkz: Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Toplumsal Yaşam ve Hukuk*, Hil yay., İstanbul, 1983; Feyzi Necmeddin Feyzioğlu, "Cumhuriyetin 50. Yıldönümünde Medeni Nikah", *İ.Ü. Hukuk Fakültesi 50. Yıl Armağanı*, İstanbul, 1974, s.233-290; Enise Arat, Firdevs Menteşe, Nüzhet Mengü, "Türk Kadının Hukuki Durumu", *Atatürk ve Kadın Hakları*, Ankara, 1983, s.55-173; Emine Akyüz, "Atatürk'ün Aile Hukukuna İlişkin Devrimleri ", *Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu (9-10 Nisan 1981)*, A.Ü. Eğit. Fak. yay., Ankara, 1981, s.81-91; Sabiha Uçarer, "Cumhuriyet Devrinde Aile ve Miras Hukukunda Kadın", *Cumhuriyetin 50. Yılında Çalışma Alanlarında...*, s.40-43; Hıdır Öztürk, "Türk Medeni Kanunu ve Kadın Hakları", *Atatürk ve Kadın Hakları*, 100.Yıl Ün. yay., Diyarbakır, 1981, s.273-277; Ali Sait Yüksel, "Karı-Koca Mal İlişkileri ve Kadın Hakları", *Milliyet*, 12 Temmuz 1981.

durumlar sözkonusu olduğunda, erkekler için 15, kadınlar için de 14 yaşı evlenme yaşı olarak geçerli olabiliyordu³³³.

Cumhuriyet felsefesi, 1926 yılında Medeni Kanun'un kabulünü, "Türk kadınlığı medeni haklarını tekrar kazanmış ve Türk ailesinin hakiki temellerinin yeniden kurulmuş oldu" biçiminde algılamıştır³³⁴

1926 yılının koşullarına göre Medeni Yasa'nın getirdiği bu hükümler kadına adeta çağ atlatmıştı. Nevar ki, demokratik gelişme dönemlerinde, kadının sosyal statüsüne paralel olarak kimi yönlerinin yeniden ele alınıp düzenlenmesi gerekirken, ne yazık ki bu yeterince yapılamamıştır. Bu reformlar yapılamadığı için de, kadının daha da eşitlikçi duruma gelmesi gereken statüsü, düne göre geride kalmıştır. Bu yönüyle de, yasaya haklı kimi eleştiriler getirilmiştir.

Nermin Abadan Unat, Türk Medeni Yasası ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Türk Medeni Kanunu ne ölçüde eşitçidir? Gelenekçi bir düşünceyi yansıtan İsviçre Yasası, karı koca arasında mutlak bir eşitlik ilkesine yer vermemektedir. Yasa gereği, aile başkanı kocadır. Kadın, evlilik birliğini temsil etme ayrıcalığına sahip değildir. Karı kocasını izleme zorundadır. Oturma yeri de koca tarafından seçilmektedir. Kadın evin masraflarının ya da işlerinin bir kısmını üstlenmek ya da maddi katkıda bulunmakla katılır. Kadının meslek çalışmalarını kocanın iznine bağlayan ve koca keyfi olarak bu izni vermezse -en azından kocaya değil de- kadına mahkeme yolunu gösteren kadın bir şirket kuracaksa, ticaret sicilinden kocanın yazılı iznini isteyen hiç bir hukuk düzeninin çağdaş olduğu ileri sürülemez. Karı koca malları için Medeni Kanunda öngörülen mal ayrılığı rejimi, kadın haklarını hiçe sayan, eşitliğe son derece aykırı bir düzenlemedir. Bu durumda her iki taraf mal ve mülklerinin intifa ve gelirini muhafaza etmekte, boşanma halinde ise, kişisel mal ve mülklerini geri almaktadırlar. Şu kadar ki, bu hükümler sadece evliliğe belirli bir varlıkla giren kadınları korumaktadır. Buna karşılık, tüm bir

³³³ Nermin Abadan Unat, a.g.m., s.15.

³³⁴ Tarih IV, s.231.

evlilik boyunca karşılıksız evişi yapan milyonlarca kadın, bu süre içinde kocanın adına kaydedilen tüm taşınır ve taşınmaz mallar üzerinde bir hak sahibi olamamaktadır. Üstelik bu hakları ölüm halinde, tarafların birine tanınan tekli hisseye de girmektedir. Bu hisse birinci derecede mirasçının olması halinde mülkiyet ve $\frac{1}{4}$ intifa, üçüncü derecede mirasçılar olması halinde, $\frac{1}{2}$ intifa hakkıdır. Eşin sağlığında karısına bağışladığı mallar ise ölümünden sonra tenkis davası ile geri alınabilir

Boşanma durumunda Medeni Kanun, özel boşanma nedeni olarak, canda, cana kasd, pek fena muamele, cürüm ve haysiyetsizlik, terk ve akıl hastalığı, genel boşanma nedeni olarak da şiddetli geçimsizlik, evlilik birliğinin köklü sarsılmasını kabul etmiştir. Boşanmalarda maddi ve manevi tazminat almanın oldukça güç olduğu ülkemizde, kusursuz taraf ancak bir yıl süre ile yoksulluk nafakası alabilmektedir. Bu durum, fiili olarak, kökünden sarsılmış olan ailenin suni yoldan yaşatılmasına ve bu arada çocukların uyumdan yoksun bir aile ortamı içinde yetişmelerine yol açmaktadır.”³³⁵

Çok kadınla evlenmenin kaldırılması ve boşanmanın yalnızca erkeğin arzusunda olmayıp, kadına da bu hususta eşit hak tanınması, Türk kadınlığının gelişmesinde önemli ölçüde rol oynamıştı³³⁶. Karpat’ın deyişiyle, “Şeriatı dayanan mecellenin yerini İsviçre’den alınan yeni medeni kanunun almasıyla, aile münasebetleri ve kadının aile ve toplumdaki yeri batı esaslarına göre” düzenlenmiştir³³⁷.

Şirin Tekeli ise, 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun’un, insan-insan ilişkileri ile, mülkiyet rejimini batılı burjuva toplumlarında geçerli olan toplumsal ilişkiler modeline dayandığını, bu yasa ile kadının hukuki bir kişilik kazandığını

³³⁵ Nermin Abadan Unat, a.g.m., s.15-16.

³³⁶ Aslan Tufan Yazman, Atatürk’le Beraber; Devrimler, Olaylar, Anılar, İş Bankası yay., ş.y., 1969, s.338.

³³⁷ Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temelleri, İstanbul, 1967, s.52.

belirtmektedir. Bu yasanın eskiye göre kadın hakları konusunda çok önemli bir adım olmakla birlikte, kadın haklarının sınırlarını da çizdiğini vurgulamaktadır³³⁸.

Buna karşılık, Medeni Kanun'un bazı pürüzleri olduğu da ünlü hukukçular tarafından kabul edilir. Bu pürüzleri, tabii ki, 1926 Türkiye'si için doğal kabul etmek mümkündür; ama çağ ilerledikçe, şartların da değişeceği hükmü çerçevesinde düşünüldüğünde, bu pürüzlerin ortadan kaldırılması gerektiğini hatırlatmaya bile gerek yoktur. Ünlü bir hukuk bilim adamı, Türk Medeni Yasası'nda süregelmış olan bu pürüzleri beş madde altında toplarlar: 1- Evlilik birliğinin başkanının koca oluşu; evin seçilmesi hakkının kocaya bırakılışı; 2- Kadının kendi soyadını değil, kocasının kendi soyadını taşıması; 3- Kocanın ikametgahının, kadının ve küçük çocukların da ikameti sayılması; 4- Kadının bir meslek ve sanatla uğraşmasının, kocanın iznine bağlı oluşu; 5 -Evlilik süresince çocuk üzerinde velayet hakkını birlikte kullanan ana ve babanın anlaşamamaları durumunda, babanın oyunun kanun karşısında geçerli oluşu³³⁹.

Medeni Kanunla birlikte, o gün için Türk kadınının ulaştığı yeni düzey, pek çok Avrupa ülkesinin çok üzerine çıkmıştır. Bunu çok sayıda batılı yazar, düşünür ve siyaset adamı itiraf etmiştir. Örneğin, Prof. Malş, Medeni hukukla birlikte Türk kadınlarının kendi ülkesinin (İsviçre) kadınlarından daha iyi bir seviyeyi yakaladığını gıpta ile ifade etmektedir³⁴⁰. H.C.Armstrong gibi Atatürk'ün şahsına yönelik eleştirilerde ve ithamlar bulunan bir yazar bile, Medeni Yasa ve diğer reformlar sonucunda Türk kadınının artık özgür bir vatandaş ve birey olduğunu teslim etmektedir³⁴¹ Paul Dumont ise, Herriot'an aktarmalarla, diğer devrimlerde olduğu gibi, bu kararda da Mustafa Kemal'in akılcı, pozitivist karakterinin kendisini gösterdiğini belirtmektedir:

"Mülk sahibi olmak ve evlenmek islami kaidelerden kurtarıldı. İnananla, inanmayan arasındaki bütün ayırım kaldırıldı. O vakte kadar kadında evlenme yaşı

³³⁸ Şirin Tekeli, "Türkiye'de Kadının Siyasal Hayattaki yeri", *Türk Toplumunda Kadın*, s.380.

³³⁹ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Atatürk İlkeleri ve Türk Kadınlığının...*, s.42.

³⁴⁰ Malş, "Türk Kadınının Vaziyeti", *Yabancıların Gözüyle...*, s.153.

³⁴¹ H.C.Armstrong, Bozkurt, Arba yay., İstanbul, 1996, s.208-209.

yoktu; on-oniki yaşlarında küçücük kızlar yaşlı adamlara verilmekte, evlilik, çoğu zaman birbirini tanımayan nişanlılar arasında yapılmakta idi. Boşanma hiç bir teminatsız yapılyordu. İsviçre Medeni Kanunu'nun evlenmeye ilişkin hükümlerini kabul etmekle Türkiye, bir medeniyetten diğerine geçiyordu, denebilir. Türk kadınının erkeğe eşit olarak medeni haklarını elde etmiş olması, peçenin kaldırılmasından çok daha önemli bir devrimdir. Dün, kendi malını bile idare edemeyen bu kadın, bugün mesela, mirasa ilişkin haklara ve bugün bile Fransız kadınlarından esirgenen kolaylıklara sahip olmaktadır. Eski rejimin dört duvar arasına kapattıkları, şimdi dava açabilmekte, doktorluk yapabilmekte, belediyelerde çalışabilmektedir”³⁴².

Ünlü Türk sosyoloğu Ziyaeddin Fahri Findıkoğlu'nun yorumuna göre; erkekle kadın arasında eşitliği getiren, çok karılılığı yasaklayan, Türkiye’de hukuk bakımından din farklılığını kaldırıp, bütün vatandaşları eşit düzeyde kabul eden bu yasa, “kadınlık hayatımızın serpilmesine engel olan bütün manileri ortadan kaldıran” bir kanun niteliğini taşımaktadır. “...bu kanunu cumhuriyetçi ve inkılapçı yeni Türkiye'nin bir içtimai zaferi olarak görmek lazımdır”³⁴³. Yine aynı yazar yorumuna şu şekilde devam etmektedir:

“...bu kanunun değeri, Türk ailesinin bugün bulunduğu yuva tipinin her türlü ihtiyaç ve mefkurelerini tatmin etmek bakımından ne kadar büyükse, Müslüman şark milletlerinin kadınlarına rehber olmak itibarıyla de o kadar ehemmiyetlidir. Nitekim kanunun ilanından iki yıl sonra Arnavutluk Türkiye'nin peşinden yürüdü ve aynı ruhu taşıyan bir medeni kanun neşretti. Hala 1917 Türk Aile Kanunu'nu tatbik eden Suriye, bizim kanununmuza benimsemeğe özeniyor. Kısacası Türk aile hukukunun bu son çağı, diğer şark uluslarına medenileşmek yolunu gösteren hayırlı

³⁴² Edouard Herriot, *Orient*, Paris, 1934, s.102'den akt: Paul Gentizon, *Mustafa Kemal*, (Çev. Zeki Çelikkol), KB yay., Ankara, 1994, s.121.

³⁴³ Ziyaeddin Fahri Findıkoğlu, *a.g.m.*, s.18.

bir klavuz ruhunu oynayacaktır. Bu bakımdan denilebilir ki, Türk ailesinin hukuki devrimi, şark milletleri arasında izleri daima büyüyecek bir devrimdir”³⁴⁴.

b- Soyadı Yasası ve Kadın

Nevar ki, aile hukukuna ilişkin düzenlemeler bunlarla sınırlı kalmadı. Türk toplumunun bütünüyle gelişkin batı toplumlarındaki gibi bir sistematik yapılanmanın içine girmesine çalışıldı. Bu amaca dönük en önemli uygulamalardan birisi de soyadı yasasıdır.

Çağdaş ulusların çoğunda, uygar bireylerin adları biri aile ismi, yani soyadı; diğeri öz ad, yani bireysel ad denilen iki isimden oluşuyordu. Birçok Avrupa ülkesinde şahıs ismi ilk sırada geldiğinden buna önad, aile ismine de soyad deniliyordu³⁴⁵. Bu durum, gene de genelleşmiş bir durum değildi. Nitekim Yunan uygarlığında aile adı bulunmuyordu. Her şahıs başlı başına bir isim taşırdı. Kişi, ailesiyle ya da babasıyla ilgili hiç bir isme sahip bulunmuyordu. Tersine olarak öz isim de her zaman ve her yerde görülüyordu. Örneğin Roma’da öz isim yoktu. Mevcut olan gens’in adıydı. Ferd bununla hem kendisini, hem de mensup olduğu aileyi göstermiş oluyordu³⁴⁶.

Bir teze göre, öz isimleri kullanma, bugünkü Avrupa’ya barbarlar olarak nitelendirdikleri doğulu topluluklarca getirilmişti. İlk zamanlarda Roma gelenekleri tamamen silinmiş, bireyler yalnızca öz isimleri ile kalmışlarken, sonraları Roma’da aile isimleri ortaya çıkmıştı. Bu kez de Cermenler’in etkisiyle öz isimler Avrupa’da yer etmeye başlamış; böylece bugünkü görüntünün temeli atılmıştı³⁴⁷. Bu sisteme

³⁴⁴ A.g.m., s.19.

³⁴⁵ A.g.m., s.19.

³⁴⁶ A.g.m., s.19.

³⁴⁷ A.g.m., s.19.

göre, doğan bir çocuk yasalar önünde babanın soyadını almaktaydı. Aynı zamanda kendisine bir de öz isim verilmekteydi. Fransız Devrimi sonrasında öz isimlerin, tarihi şahsiyetlerin ya da yörelerin adlarından seçilmesini mecburi kılmıştı. Bu durum zamanla yasal bir zorunluluk olmaktanm çıkmış ve bir adet hukuku haline gelmişti. Almanya'da ise daha çok Cermen kabilelerinden kalma milli ve ırki isimlere önem verilir olmuştu³⁴⁸.

Türkiye'de kabul edilen soyadı yasasına göre, 1936 temmuzundan itibaren Türkiye Türkleri bir soy ad takınmış oluyorlardı. Türk Medeni yasası ise, evli kadına kocasının aile adını taşımasını emretmişti. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, bu yasa ile alınan soyadlarındaki acemiliklere ve işin özünden uzaklaşmış olduğuna dikkat çekmekte ve şu yorumu yapmaktadır:

*"Evli kadınlar kocalarının şahsi adını, kendi isimlerine kattılar; fakat, bunlar hakiki şekilde soy adı taşıma ihtiyacını tatminden uzaktı"*³⁴⁹.

Soyadı yasası, aile yapısında batılı bir biçim yaratmak için önemli bir ortam yaratmıştı. Kadının kocanın soyadını kabullenmesi zorunluluğu, kadını gene ikinci plana iten bir durum yaratmış gibi görünmekteydi. Ama, geleneksel kuralların yıkılması için, bu bile büyük bir aşamaydı. Zaten zamanla konu üzerindeki duyarlılıklar artmış, kadının baba soyadını yeni soyadıyla birlikte taşıyabilmesi olanağı yaratılmıştır.

c- Türk Kadınına Seçme ve Seçilme Hakkının Verilişi

Cumhuriyet ideolojisinin belki de en önemli reformlarından birisi, kadınlara seçme ve seçilme hakkı vermiş olmasıdır. Kadını yalnızca, toplum yapısı içinde erkeklerle eşit duruma getirmek değil, aynı zamanda, ülke siyasetinde etkin rol

³⁴⁸ A.g.m., s.20.

³⁴⁹ A.g.m., s.24.

oynama gibi bir imkan yaratılmış olması, Türkiye'nin çağdaşlaşma hareketi içinde en önemli adım olmuştur. Daha bir kaç yıl öncesine kadar, kadının bir mal gibi itilip kakıldığı ortamdan, ona siyasal bir kimlik verme girişimi, Türk Devrimi'nin yarattığı bir mucizedir.

Cumhuriyet ideolojisi, Medeni hukukun siyasi hukuk sahasına kadar genişletilmesini, Türk Cumhuriyeti'nin esaslı gayelerinden birisi olarak görüyordu. Hakların yanında, onları kullanmayı bilmek de şartı³⁵⁰.

Atatürk, bizzat kendisinin kaleme aldığı notlarda şunları söylüyordu:

"Umumi harpten beri, ekseri memleketler, kadınların imtihan selahiyetini kabul etmiştir. Kadınlara siyasi hakların icrasına iştiraki reddeden memleketler ancak Fransa, İtalya, İspanya gibi Latin memleketleridir. Amerika'da, İngiltere'de, şimali Avrupa memleketlerinde kadınlar intihap selahiyetlerini tatbik etmektedirler.

Kadının siyasi ehliyetsizliğine mantıki hiç bir sebep yoktur. Bu husustaki tereddüt ve menfii zihniyet mazinin içtimai bir halinin can çekişen bir hatırasıdır. Hatırasından bahsettiğim zihniyet papaz zihniyetidir. Sen Pol diyor ki: 'Erkeğe vesayada bulunmağı ve ona karşı nüfuz ihraz etmeyi kadına müsaade etmem. Kadın sakit kalmalıdır. Zira Adem iptida ve Havva bilahare tekevvün etmiştir'. İnsanların menşeinin cahili olan bu havari unutuyor ki, erkeklere ilk nasihati, ilk terbiyeyi veren ve onun üzerinde ilk analık nüfuz ve tesirini tesis eden kadındır.

*Latin memleketlerinde, kadınlık hakkında devam edegelen bu telakki artık, bugünkü cemiyetlerin ahlaki ve iktisadi hallerine tevafuk etmemektedir. İslam memleketlerinden bahsetmiyorum; sebebi, Türkiye Cumhuriyeti'nden başka, dünya yüzünde ya tam manasıyla müslüman devlet yoktur, yahut mevcut olanlarda tam manasıyla demokrasi yoktur"*³⁵¹.

³⁵⁰ Tarih IV, s.231.

³⁵¹ Afet İnan, Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları, TTK yay., Ankara, 1988, s.89.

Bu satırlardan sonra Atatürk, dünya ülkelerinde kadının üstlenmiş olduğu rollerle ilgili örnekler veriyor. Ardından da, Türk tarihi-içinde kadının daha özgür olan durumuna dikkat çekiyor:

“Türk kadınının kabuluyeti, ehliyeti ve memleket işleriyle alaka ve iştigalini isbat eder misaller, bilhassa Kurtuluş Mücadelesi 'nde az mıdır?

Hülûsa, kadın intihap etmek ve intihap olunmak hakkını ihraz etmelidir.

Çünkü, demokrasinin mantığı bunu icab ettirir.

Çünkü, kadının müdafaa edeceği menfaatleri vardır.

Çünkü, kadının cemiyete ifu edeceği vazifeler vardır,

Çünkü, kadının siyasi haklarını tatbik etmesi kendisi için faydalıdır.

Demokrasi prensibi şunları icab ettirir:

Aklı başında her fert şahsiyetini, muhafaza ve temin edebilmek için, bu siyasi iktidarla mücehhez olmalıdır. Kadın insandır ve aklı başındadır.

Cumhuriyetimizin politika rejimi müsavat prensibine dayanır. İntihap sandığı önünde rey vermekte ve ümmi ile bir devlet adamı müsavidir. Kadın niçin bu müsavattan hariç tutulsun?

Umumi hizmetlerin hüsnü idaresinde erkeklerin olduğu kadar, kadınların da menfaatleri vardır. Kadınların müdafaa edecekleri iktisadi menfaatleri vardır. kadınların içtimai heyetin teşkilatı hakkında bildirecekleri fikirleri vardır. Kadında adalet hissi vardır. Kadın muktesittir, sulhperverdir. Milli say ve gayrette, kadının hissini hor görmek hakkı kimseye verilmemiştir.

Türk kadınının belediye intihaplarına iştirak hakkının tanınması, teşrii meclise aza intihap olunmak hakkının da yakın zamanda tasdik tatbik olunacağına şüphesiz mesut bir mukaddimedir. Türk tarihinin bu devrine kadar, Türk kadınına, çoktan elyak olduğu bu siyasi hakkını vermek, tabiyatıyla mazinin istibdat idarelerinden beklenmezdi. Fakat demokrat Türk cumhuriyetinin bu hususta dahi, faziletli şiarının yüksek eserini görmek elbet de, lüzumundan fazla gecikmeyecektir”³⁵²

³⁵² A.g.e., s.92-93.

Bu hakkın yasal bir kazanım haline getirilmesi, bir tarihsel olayın sonucunda olmuştur. O günlerin bir tanığı olan Tezer Taşkiran'a göre; kadınlara siyasal hakların verilmesini sağlayan güç, 1927'de Kadınlar Birliği'nin açığa vurduğu isteklerle, kamuoyunun artan baskısı olmuştur³⁵³. Afet İnan ise aynı konu için, farklı bir yorumda bulunarak, kadınların siyasal haklarından yoksun bulundukları sürece, yurtbilgisi müfredat programında yer alan demokratik yönetim kurallarını öğretmenlerin çok zor olduğunu, bu durumun Atatürk'ün çevresinde yer alanlar arasında ciddi bir tartışmaya yol açtığını belirtmektedir³⁵⁴. Şirin Tekeli de Atatürk'ün geçici tek parti yönetimine karşı batılı devletlerin basınının takındığı tutumun, onu böyle bir sonuca yönelttiğini söylemektedir³⁵⁵. Unat da, bir kaç kez tekrarlanan bu talepleri dikkate alarak, Şirin Tekeli'nin görüşlerine katılmaktadır³⁵⁶.

Unat'a göre, Atatürk, gerçek bir demokratik sisteme karşı beslediği katıksız inancın bir kanıtını vermek amacıyla, tek partili bir demokrasiyi sürdürmekle beraber, batıya, Türk kadınlarına siyasal haklar tanımak suretiyle, ülkesini nice batı demokrasilerinden daha ileri bir düzeye getirmiş olduğunu göstermek istemiştir³⁵⁷.

Nevarki, bu düşüncelerin hiçbirisine katılmak mümkün değildir. Çünkü, Atatürk'ün kadınlara, toplum içinde layık olduğu çağdaş anlamda değeri vermek için söylediği sözleri, çok daha önceki tarihlere, örneğin Karlsbad günlerine kadar götürmek mümkündür³⁵⁸. Ayrıca, Mustafa Kemal'in kendi düşünce yapısı, Osmanlı devletinde, batıcılar olarak bilinen ve yukarıda kısmen değinilen aydınların düşünce yapısı ile, büyük ölçüde paralellik göstermektedir. Örneğin, Abdullah Cevdet'in Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünce yapısı içinde ne denli büyük bir yer tuttuğu açıktır. Batıcıların düşünce yapısının, yalnızca kadın hakları konusunda değil, toplumla ilgili her konuda batılılaşma çabalarını destekledikleri ve hatta

³⁵³ Tezer Taşkiran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık yay., Ankara, 1973, s.72-73; ayrıca bkz. Nermin Abadan Unat, *a.g.m.*, 20.

³⁵⁴ Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve...*, Ankara, 1983, s.3-4; ayrıca akt. Nermin Abadan Unat, *A.g.m.*, s.20.

³⁵⁵ Şirin Tekeli, *Kadının Siyasal Hayattaki Yeri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, İstanbul, 1977, s.272-273; ayrıca akt. Nermin Abadan Unat, *a.g.m.*, s.20.

³⁵⁶ *A.g.m.*, s.20-21.

³⁵⁷ *A.g.m.*, s.21.

³⁵⁸ Afet İnan, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, TTK yay., Ankara, 1983, s. 43.

Türkiye'nin kurtuluşu için bunu öngördüklerine göre, Atatürk'ün kadın hakları konusunda gerçekleştirdiklerini, yukarıda belirtildiği gibi, basit bir takım nedenlere ya da bazı tesadüflere bağlamak son derece yanlıştır. Aksine Atatürk, Türk kadınlarının da Türk erkekleriyle birlikte, onlarla eşit bir biçimde yaşamayı sağlayacak haklarını kazanmasını arzu ettiği açıkca ortadadır. Bu konuda kadınların kazandıkları hakları, sadece Mustafa Kemal'in hiç şüphe etmeden amaçladığını, ancak zaman müsait bir hal aldığında gerçekleştirmek gibi bir yöntemi kabul ettiğini düşünmek daha doğru olacaktır.

3 Nisan 1930'da, Türk kadınlarına belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkını tanıyan Yeni Belediye Kanunu kabul edildi³⁵⁹. Bununla ilgili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi 21 Mart günü saat 3'te Meclis Başkanı Kazım Paşa başkanlığında toplanmıştı. Bu toplantıda Başvekil İsmet Paşa ve vekiller de hazır bulunmuşlardı. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey bir konuşma yaparak; Türkiye'de belediyeciliğin tarihini anlatmış, layihanın en bariz yönünün, Türk kadınlarının erkeklerle eşit hukuklarının tanınması olduğunu söylemişti. O'na göre Türk kadınları yakında meclislerde de faziletli yerlerini alacaklardı ve bunda hiç bir şüphe yoktu³⁶⁰. Daha kanun tasarısı yasallaşmadan önce bile, Türk kadınları bu girişimden duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdi. Aydın kadın çevresinde bu gelişmeler ilgiyle izleniyordu ve nitekim Türk Kadınlar Birliği üyeleri, böyle bir girişimin başlamış olmasını bile, Türk kadınlığının bir zaferi olarak görüyorlardı³⁶¹. Nitekim yasa önerisi biçiminde kanun layihası meclise verildiği zaman, bu gelişmelerin etkisinde kalan İstanbullu kadınlar, bunu gelecekte kadınların da mebus olarak seçilmeleri için bir başlangıç olacağını düşünmüşlerdi.

³⁵⁹ Afet İnan, *Tarihten Bugüne*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., Ankara, 1970, s.62; aynı yazar, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası yay., Ankara, 1968, s.256; Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, s.300; ayrıca bkz. Sündüz Çal, *Türk Kadınının Belediye Seçimlerine Katılması ve İzmir Basını* E.Ü. Edebiyat Fak., (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İzmir, 1987.

³⁶⁰ *Cumhuriyet*, 21 Mart 1930; Dahiliye Vekaleti Müsteşarı Hilmi Bey, yaklaşık bir yıl kadar önce, henüz daha yasa çıkmadan önce, yeni belediyer layihasında kadınlara intihap hakkı sarahaten verilmiş olmadığını belirtiyordu; yalnız "*kadınlar intihap edilmez*" diye bir kayıt da yoktu. Böylece belediye seçimlerine iştirak etmek ve seçilmek haklarına kadınlar sahip olabileceklerdi: *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1929.

³⁶¹ *Cumhuriyet*, 24 Mart 1930.

Bu nedenle, içlerinde Nezihe Muhittin Hanım'ın da bulunduğu bir grup kadın, Darülfünun Emmini Neşet Ömer Bey'i ziyaret etmişler ve ona, üniversiteli kızların da içinde bulunacağı bir miting tertip etmek istediklerini ve şükran gösterisi yapmayı arzuladıklarını söylemişlerdi. Bir gazete muhabirinin, böyle bir miting ve şükran gösterisi için, neden Kadınlar Birliği'ne başvurulmadığını Nezihe Muhittin Hanım'a sormuş; o da, birliğin bundan önce bizde daha kadınların seçim hakkını istemek için zamanın olgunlaşmadığını iddia ettiğini, ama olayların, birliğin görüşünün tersini isbat ettiğini söylemişti³⁶²

Layihanın yasalaştığı gün Atatürk, Türk ocakları merkezine gelerek, Afet Hanım'ın kadın haklarına ilişkin konferansını izlemişti³⁶³.

Kamuoyunda, yakında kadınların mebus da olabilecekleri yönünde yazılar çıkmaya başlamıştı; bunun şimdilik yalnızca bir temenni olduğu belirtiliyordu; daha bir çok seneler geçmesi kanaati hakimdi³⁶⁴.

Kadınlara 1930 yılında kısmi de olsa seçme ve seçilme yolunda haklar tanınması, hiç kuşkusuz genç Türkiye devletinin en önemli başarılarından birisiydi. Daha yakın bir zamanda, nihayet bundan altı sene kadar önce, yapılacak nüfus sayımında, kadınların erkeklerle birlikte sayılıp sayılmaması bile büyük bir tartışma yaratmışken, kısa bir süre sonra, Türk kadınlığının belediye seçimlerinde de olsa seçimlere katılabilme hakkını elde edebilmiş olması, doğulu, islami gelenekten gelen bir toplum için demokratikleşme yolunda büyük bir adımdı.

O dönemde çok partili demokratik sürece geçmek için önemli iki girişim gerçekleştirilmişti. Bunlardan birisi, 1924 yılında kurulan, ama 1925'te çıkan Şeyh Sait Ayaklanması ile bağları bulunduğu için kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu idi. Bu partileşme süreci, henüz siyasal, toplumsal ve ekonomik reformların hız kazandığı bir ortamda ne yazık ki başarılı olamamıştı. Rejimin önünde, ciddi tıkanma tehlikeleri kendisini göstermiş, toplumun, sistemin,

³⁶² Cumhuriyet, 26 Mart 1929.

³⁶³ Cumhuriyet, 4 Nisan 1930; Afet İnan, Atatürkten Mektuplar, TTK yay., Ankara, 1981, s.11; aynı yazar, Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, MEB yay., İstanbul, 1964, s.128.

³⁶⁴ Cumhuriyet, 24 Mart 1930.

giderek bürokrasinin çok partili demokrasiyi hazmedecek seviyede olmadığı anlaşılmıştı. Bununla birlikte, Türkiye yine de bir arayışın peşindeydi.

İkinci büyük deneme, 1930 yılında, Atatürk'ün en yakın arkadaşlarından Ali Fethi Bey'in kurduğu, daha doğrusu Atatürk'ün kurdurttuğu Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Türk siyasal yaşamı içinde yer almasıydı. Bu deneme de başarılı olamamış, toplumun, bürokrasinin, siyasi çevrelerin hala çok partili bir denemeyi hazmedecek düzeyde olmadığı yaşanan olaylardan görülmüştü. Bu durumda, ister istemez, toplumun siyasal kültürünün gelişmesi için önlemler alınması zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Zaten, yapılan her türlü reform hareketi, bu altyapıyı hazırlamaya dönüktü.

Türk kadınları, belediye seçimleri için kazandıkları haklarını ilk kez 1933'te kullanmışlar ve İstanbul ile diğer kentlerde belediye ve yaşlılar meclisine seçilmişlerdi³⁶⁵. Bu o günkü Türkiye için büyük bir demokratik hamleydi. Unat'ın aktardığına göre; aynı yılda Almanya'da Hitler'in NSDAP partisi iktidara gelmiş. Alman kadınlarını "çocuk, kilise, mutfak" alanının ortasına yerleştirmiş ve bunu "Üç K" sloganıyla sistemleştirmişti (Üç K: Kinder, Kirche, Küche). Avrupa'nın iktidar hırslı dikdatörleri ile aynı çizgide görünmek istemeyen Atatürk, demokratik bir sistemde vatandaşların faal rol oynamaları gereğini çok iyi kavramıştı³⁶⁶.

Bu yıla gelindiğinde bile, demokratik rejime sahip pek çok ülkede kadınlara siyasal haklar verilmiş değildi. 1930 yılında, kadınlara siyasal hakların kısmi olarak tanınmasıyla ancak denetimli demokratikleşme süreci başlatılmıştı³⁶⁷.

Atatürk, 4 Haziran 1933 akşamı, devlet ve fikir adamlarıyla sohbet esnasında şunları söylemişti:

"Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi sistemi ile devlet şekli demektir. Biz cumhuriyeti kurduk; o on yaşını doldururken, demokrasinin bütün gereklerini sırası

³⁶⁵ Nermin Abadan Unat, a.g.m., s.21.

³⁶⁶ A.g.m., s.21; ayrıca bkz. Şirin Tekeli, "Türkiye'de Kadının Siyasal Hayatta Yeri"; *Türk Toplumunda Kadın...*, s.381.

³⁶⁷ Şirin Tekeli, a.g.m., s.381.

geldikçe uygulamaya koymalıdır. Kadın haklarını tanımak da bunun bir gereği olacaktır. Müsterih olunuz”³⁶⁸.

5 Aralık 1935 yılında Türk kadınlarına seçme ve seçilme hakkı tanındı³⁶⁹. Bu gelişmenin çerçevesi 1934 yılında çizilmiş, nihayet bu tarihte sonuçlandırılmıştı. Zamanın başvekili İsmet İnönü ile 91 milletvekilinin imzaladıkları bir yasa önerisi yasallaştırılarak, 22 yaşına basmış tüm Türk vatandaşlarına ulusal seçimlere katılma hakkı kabul edilmişti. Yine kadın erkek ayrımı yapılmaksızın, 30 yaşına girmiş tüm vatandaşlara seçilme hakkı da tanınıyordu. Bu yasanın lehinde önemli bir konuşma yapan ünlü tarih profesörü Sadri Maksudi Arsal’a göre, o günlerde kadınların siyasal haklardan yoksun bırakıldıkları demokratik bir yönetimle yönetilen ülkeler vardı. Türk kadınlarına verilen siyasal haklar, Türkiye’nin gerçek bir demokratik sisteme doğru giden evriminin doğal bir sonucuydu³⁷⁰.

Bu olayla ilgili olarak Atatürk düştüğü bir notta şunları söylüyor:

*“Bu karar, Türk kadınına, sosyal ve siyasal hayatta bütün milletlerin üstünde yer vermiştir. Çarşaf içinde, peçe altında ve kafes arkasındaki Türk kadını, artık tarihlerde aramak lazım gelecektir. Türk kadını evdeki uygar yerini selahiyetle almış, iş hayatının her safhasında başarı göstermiştir. Siyasi hayatta belediye seçimlerinde tecrübesini yapan Türk kadını, bu sefer de milletvekili seçme ve seçilme suretiyle haklarının en büyüğünü elde etmiş bulunuyor. Uygar memleketlerin bir çoğunda kadından esirgenen bu hak, bugün Türk kadınının elindedir ve onu selahiyet ve liyakatle kullanacaktır. Bu notla, en mühim icraatlarımızdan birini açmış oluyoruz”*³⁷¹.

³⁶⁸ Afet İnan, *Atatürk ve Demokrasi*, 1959, s.3; U. Kocatürk, *Kaynakçalı...*, s.333.

³⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:IV, C.XXV, s.85; Utkan Kocatürk, *a.g.e.*, s.350; Naşit Hakkı Uluğ, *Atatürk Biyografisinin Esasları ve Belgeleri*, İstanbul, 1975, s.205; Afet İnan, *Atatürk Hakkında...*, s.333.

³⁷⁰ Şirin Tekeli, “Siyasal İktidar Karşısında Kadın”, *Toplum ve Bilim*, 3 (1977), s.69; ayrıca akt: Nermin Abadan Unat, *a.g.m.*, s.21.

³⁷¹ Perihan Naci Eldeniz, *Atatürk ve Türk Kadını*, İstanbul, 1956, s.741.

1935 yılında, kadınlara seçme ve seçilme hakkı yasa encümeninde mebuslar arasında büyük tartışmalara neden olmuştu. Bu tartışmaların odak noktasını, kadınların da askerlik hizmetine alınması oluşturunuyordu. Öyleki, bu konuda şiddetli bir düşünce de oluşmuştu. Üstelik bu akıma ciddi bir muhalefet de yoktu. Bir Amerikalı kadın gazeteci, Atatürk'e bu konuyu sormuş, Atatürk de, gereksinim olduğunda, cins farkı gözetmeksizin, vatanın savunması uğrunda, kadınların da vazifesini yapması gerektiğini söylemişti. Bu tartışmalardan bir kaç yıl önce de, İzmir'deki bir beyanında, konuya daha kapsamlı bir biçimde değinmişti. Bu beyanatında o, erkek ve kadın için ferd ve siyasi haklar noktasından bir fark olmaması gerektiğini söylüyor ve şöyle devam ediyordu:

"...o halde, kadının bütün manasıyla siyasi haklara malik olması için, her vatandaş nazarında bir şeref, bir vatan borcu olan askerlik görevini, icabında fiilen yapabilmesi gerekir... Demokrasinin esas şartlarından birisi olan müsavet, ancak böyle tahakkuk edebilir. Kadının uzvi teşekkülü, ruhi hali buna müsait değildir, denemez. Türk köylü kadınlarının en ağır işleri yapmakta, erkeklere olan mesai iştiraki ve mukavemeti malumdur. Türk kadını tarihte ve Türk inkılap Tarihinde bunun delillerini ortaya koymuştur. Bugün için buna gerek yoktur, ama kızların, buna göre bedeni, fikri ve hissi terbiyeden geçirilmesi gerekir"³⁷².

Nermin Abadan Unat, Türkiye'de kadın sorununa tarihsel ve toplumbilim çerçevesinden yaklaşan bir kaç düşünürden birisidir. Yazar, Afet İnan ve Tezer Taşkiran gibi düşünürlerin; Türk kadınlarının siyasete girmeleri ile daha aktif bir toplumsal katılma için aranan çerçevenin tamamlanmış bulunduğu ve artan eğitim olanakları ve kapsamlı sosyal güvenlik önlemleri ile, Türk kadınlarının yeni hukuki statülerinden en iyi biçimde yararlandığı yolundaki görüşlerine yönelik eleştirileri aktarmaktadır. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan genç sosyal bilimci ve yazarlarının kadının statüsünün ancak üretimde oynadığı rol ve

³⁷² Tekin Alp, *Kemalizm*, İstanbul, t.y., s.126-127

ekonomideki katılma payına göre irdelenebileceği görüşüne katılan yazar, sonuç olarak bu konuda şu yorumu yapmaktadır:

“Kadının bağımlılığı sadece çağı geçmiş gelenek ve örflerin ürünü değil, herşeyden önce, sosyo-ekonomik konumunun bir sonucudur. Dolayısıyla siyasetle daha fazla ilgilenmek ve siyasal davranış ve eylemlerinde özerklik, ikna edici yöntemlerle gerçekleştirilemez. Bu sonuca ancak, iç ve dış göç, kentleşme, endüstrileşme gibi toplum yapısını kökten değiştiren süreçlerle varılabilir. Türkiye ’nin çok partili sisteme geçişi, Türkiye ’nin kendi kendine yüklediği otarşinin sona erdirilmesine rastladığı için, Türk kadınının konumu bu köklü değişimlere göre değerlendirilmelidir”³⁷³.

3- Türk Kadınlar Birliği’nin Kuruluşu

Cumhuriyet dönemiyle birlikte, tarihindeki en büyük atılımı yapan Türk kadınlığının reform hareketi içinde, en önemli tarihsel oluşumlardan birisi, Türk Kadınlar Birliği’nin kuruluşudur. Başta, kadın haklarının sağlanmasında, yasal kazanımlar olmak üzere, kamuoyu oluşturmada (bu derneğin büyük katkıları olmuştur. Derneğin, dönemin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkası’nın kadınlar kolu olduğu yolundaki eleştirilerine karşın, değinilen bu rol gözardı edilemeyecek kadar önemlidir.

7 Şubat 1924 günü İstanbul’da kurulan Türk Kadınlar Birliği, tek parti döneminin tek kadın örgütüydü. Amacı kadınlığı fikri ve içtimai sahalarda yükselterek, çağdaş ve ileri bir düzeye ulaştırmaktı. Bu nedenle genç kızlar gerçek bir anne olarak yetiştirilmeliydiler. Kadınlık dünyasındaki derin toplumsal yaralar sarılmalı, dul, kimsesiz ailelere ve ilkokuldaki çocuklarına yardım edilmeli, kadınlar iş hayatına özendirilmeli ve üretken kılınmalıydılar. Birliğe kadınlığın yükselmesini arzu eden her Türk ve Müslüman üye olabiliyordu. Nitekim faaliyet

³⁷³ Nermin Abadan Unat, a.g.m., s.22.

yıllarında Kadınlar Birliği Kadın Sesi adıyla bir dergi yayınlamış, Anadolu'dan İstanbul'a gelen kız öğrencilere yardım etmiş, fakir ve kimsesiz öğrencilere yemek çıkarmış ve yabancı dil öğrenmek isteyen kadınlar için kurslar açmıştı³⁷⁴.

Türk Kadınlar Birliği, gerek üyeleri aracılığıyla, gerekse üyelerinin katkı ve girişimleri ile belirledikleri uzmanlarla, halkı ve özellikle kadınları aydınlatmaya dönük diziler halinde konferanslar verdirmektedir. Belediyeler aracılığıyla ev işleri, gıda maddeli hazırlanması ve uzun süre muhafaza edilmesi, sağlık konularıyla ilgilenmekteydi. 26 Mart 1930'da toplanan Türk Kadınlar Birliği, belediyeler aracılığıyla yapılacak işlere ağırlık verilmesi yolunda karar almıştı. Bir gazete muharririne birliğin verdiği bilgiden anlaşıldığına göre, böyle bir çalışmaya girişilmesi, üst makamlardan, muhtemelen de partiden birliğe bildirilmişti.³⁷⁵ Bu açıklamaya göre, belediyeçiliğe Kadınlar Birliği çok özel bir önem vermektedir. Çünkü belediyeçiliğin belli başlı görevleri sağlık, düzen, aile yaşamı, halk terbiyesi ve halk bilgisiydi; kadının en büyük vazifesi de bu işleri her yerde, her zaman teşvik etmek ve yükseltmekti. Bu nedenle birlik üyesi gazete muharririne, yapılacak işlerin muhtelif olduğunu söylüyordu:

*"Ezcümle ev meselesi, gıda ve besleniş tarzımız, sıhhat ve sıhhi muavenet, mektepler ve halk terbiyesi ve umumi refahın temini meselesi vardır"*³⁷⁶.

1927'de Kadınlar birliği tüzüğüne, kadınlar için siyasal haklar sağlamaya çalışacağını gösteren bir madde eklenmişti. Ankara'nın görüşü alınmaksızın tüzükteki bu değişiklik başlangıçta tereddüt uyandırmış, ancak İstanbul Vilayeti Hukuk İşleri Müdürlüğü sakınca görmeyerek, tüzüğü yeni şekliyle onaylamıştı. Yaklaşmakta olan 1927 seçimlerine kadınların da katılması birlik bünyesinde tartışılmış, üyelerin bir kısmı Halk Partisi'nden aday gösterilmesini, diğer bir kısmı ise anayasada yer almadıkça böyle bir girişimin sonuç vermeyeceğini ileri sürmüşlerdi. Çoğunluğun halk Partisi adına bir aday gösterilmesine karar

³⁷⁴ Zafer Toprak, "1935 İstanbul Uluslararası Feminizm Kongresi ve Barış", *Kadın ve Toplum*, s.24-29.

³⁷⁵ *Cumhuriyet*, 27 Mart 1930.

³⁷⁶ *Cumhuriyet*, 27 Mart 1930.

kılınması üzerine birlik başkanı Nezihe Muhittin; *"...inkılapları doğuran hamlelerdir. Bu hamlelerimize her seçimde devam edeceğiz ve nihayet bu hakka bizler de her vatandaş gibi katılacağız. Kanunlar, sosyal hayatın ihtiyaçlarına intibak eder"*³⁷⁷.

Nitekim Kadınlar Birliği'nin fırkaya üye olmaları yolundaki taleplerine, uzun süre karşılık verilmemiştir. O tarihe kadar kadınlar bir çok birliğe üye, hatta yönetici seçildikleri halde, fırkaya üye olarak bile kabul edilmemeleri ilginçtir³⁷⁸. Ancak anayasada seçime katılacak olanların erkek olmaları gerektiği açıkça belirtildiğinden, Kadınlar Birliğinin dileği geri çevrilmiştir. Bunun üzerine birlik İstanbul vilayeti Hukuk İşleri Müdürü Kenan Bey'i feminist olduğu için, kadınlar adına Halk Partisi'ne aday olarak önermişti³⁷⁹.

Basında kadınların seçme seçilme hakkı tartışılırken, konu Büyük Millet Meclisi'nde de gündeme geldi. Milli Savunma Bakanı Recep Peker, kadınlara seslenerek, *"...madem ki Türk vatani ile ve mukadderatı ile filili meşgul olmak dileğindesiniz, o halde bu fiili meşguliyetin başka bir şerefli cephesi vardır ki, sizi oraya davet ederim"* diyerek, kadınlara askerlik hizmeti önerisiyle ihtarda bulunmuştu. Bu olayı yorumlayan Toprak, *"İlginçtir, Recep Bey, 1924'te anayasa tartışmalarında kadınların seçimlere katılmalarını savunmuştu"* demektedir³⁸⁰.

4- İstanbul Milletlerarası Kadınlar Kongresi (1935)

Uluslararası Kadınlar Birliği ya da o zamanki adıyla Arslulusal Kadınlar Birliği'nin Onikinci Kongresi, 18-24 Nisan 1935 günleri arasında İstanbul'da toplanmıştır³⁸¹. Bu uluslararası kongrenin ev sahipliğini Türk Kadınlar Birliği yapmıştır. Yıldız Sarayı bu kongre için özel olarak açılmış, Posta ve Telgraf İdaresi de kongre nedeniyle Merasim Köşkü'nde bir posta ve telgraf merkezi kurmuştur.

³⁷⁷ Zafer Toprak, a.g.m., s.26..

³⁷⁸ Cumhuriyet, 30 Mart 1930.

³⁷⁹ Zafer Toprak, a.g.m., s.26.

³⁸⁰ A.g.m., s.26

³⁸¹ A.g.m., s.24-29.

Ayrıca, bu kongrenin anısına, sözkonusu idare, on iki ayrı pul çıkarmıştır. Kongrenin çalışma günlerinde, delegeleri Yıldız Sarayı'na götürüp getirmek için Beyoğlu ile Saray arasında otobüs seferleri düzenlenmiş, delegelere tramvayları ücretsiz seyahat olanağı tanınmıştır. Tüm Nisan ayı süresince gazeteler ve dergiler kadın sorununa ve kongreye geniş yer ayırmışlardır. Yayın organlarının bu kongreyi "*Feminizm Kongresi*" olarak nitelendirdikleri gözlemlenmiş, Batı basını da gönderdiği muhabirleri ile kongreyi yakından izlemişlerdir³⁸².

Nisan ayının ilk haftasından itibaren delegeler İstanbul'a gelmeye başlamışlardır. Toprak'ın verdiği bilgiye göre, 39 ülke temsilcisinin kongreye katılması beklenmiştir³⁸³. Kongre öncesinde Kadınlar Birliği Merkez Komitesi İstanbul gazetecilerine çay partileri düzenlemiş, Vali Muhiddin Üstündağ'ın eşi delegeler şerefine bir akşam ziyafeti vermiştir. Kongreye katılanlar, Atatürk Türkiye'si'ne hayran olmak için geldiklerini söylüyorlardı ve Türk kadınlarına gıpta ettiklerini sık sık tekrarlıyorlardı. Kongrenin gündeminde kadın sorunları doğal olarak ilk sırayı alıyordu. Nevarki, Toprak'ın özenle vurguladığı gibi gündemde, "*barış*" adıyla, Türk Kadınlar Birliği'nin hiç de beklemediği bir madde daha yer almıştı. O dönem için pek politik görünen böyle bir maddenin gündeme alınması, Ankara'nın onayı alınmadan bu konuda tartışmalar yapılması, Türk Kadınlar Birliği için pek düşünülebilecek bir durum göstermiyordu³⁸⁴.

Kongre 18 Nisan günü, Yıldız sarayında, İstanbul valisi Muhittin Üstündağ'ın açış konuşmasıyla başlamıştı. 22 Nisan günü de, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ve Cumhurreisi Atatürk bir kutlama telgrafı gönderdi. Bu telgrafında Atatürk: "*Siyasi ve sosyal hakların kadın tarafından kullanılmasının insanlığın mutluluğu bakımından gerekli olduğuna eminim*" diyordu³⁸⁵

³⁸² A.g.m, s.24.

³⁸³ A.g.m, s.24.

³⁸⁴ A.g.m, s.24.

³⁸⁵ Bkz. Ulus, 23 Nisan 1935; Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, s.353; Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, C.V, Ankara, 1972, s.181.

Kongre Başkanı Corbett Ashby'ydi. Kongrenin açılışında bir konuşma yapan Ashby, otuz ülke kadın temsilcilerinin "kadınlar için özgürlük ve insanlar için barış" amacıyla İstanbul'da toplandığını söylüyordu. Kadınlar hak ettikleri özgürlüklerine kavuşmalıydılar. Kadının kurtuluşu ve saygınlığı adına savaşılmalıydı. Geçmişte her türlü çağdışı gelenek, göreneklerle gelişimi engellenen kadınlığın, kahramanlık ve fedakarlık alanında sayısız örnek verdiği bu konuşmada anımsatılıyordu. Gelecekte özgür ve aydın kadınların yaratıcı kudreti kanıtlanacaktı. Ashpy, dar milliyetçi görüşlere de karşı çıkıyor, insanlığı savaş uçurumuna sürükleyen kıta Avrupası'ndaki gelişmeleri kınıyor, kadınlığın özgürlük savaşı ile dünya barışı mücadelesinin uyum içinde sürdürülmesi gerektiğini vurguluyordu:

*"Kadınların serbestçe ve tam anlamıyla gelişimini istiyoruz. Yeni olsun, eski olsun bu gelişime set vuran geleneklerin engellemelerine karşı savaşaacağız. Erkek ve kadınlara serbest ve eşit eğitim olanakları istiyoruz. Yasalar önünde eşit iş yaşamında ayırım gözetmeksizin aynı özgürlükleri istiyoruz. Giderek artan gücümüzü ailenin iyiliğine ve dünyanın barışına hasredeceğiz. Bu kongrede söylenilen her söz, yapılan her jest doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak barışa hizmet etmelidir. 1932 yılında 18 milyondan fazla kadın silahsızlanmayı savunan beyannameyi imza etmişlerdir"*³⁸⁶.

Toprak'ın da vurguladığı gibi dünyada barışın savunusu, uzlaşmazlıkların barışçı yoldan çözümü, silahların karşılıklı indirimi ve sınırlandırılması, Uluslararası Kadınlar Birliği kongrelerinde ilk kez bu denli kesin olarak vurgulanıyordu. 1902'de toplanan ilk kongreden beri kadınların siyasal hak ve özgürlükleri gündemin ilk maddesini oluşturmuş; 1904'te Berlin'de, 1906'da Kopenhag'ta, 1908'de Amsterdam'da, 1909'da Londra'da, 1911'de Stokholm'de, 1913'te Budapeşte'de sürekli kadınların seçme-seçilme hakları savunulmuş; 1920'de Cenevre Kongresi'nde yirmiden fazla ülke kadınına seçme-seçilme hakkının verildiği ilan edilmişti.

³⁸⁶ Zafer Toprak, A.g.m, s.25.

1923 Roma Kongresi'nde Amerika kadınlarının seçim hakkını elde ettikleri kaydedilmişti. İlk kez Paris'te, Milletler Cemiyeti'nin çalışmalarına yardımcı olmak ve barışı savunmak üzere kadınların siyasi haklarını hangi yönde kullanması gerektiğini incelemekle yükümlü bir daimi komisyon oluşturulmuştu. 1930'ların ortalarına gelindiğinde barış çok daha güncellik kazanmıştı. İtalya'da Mussolini, Almanya'da Hitler iktidardaydı ve silahlanıyorlardı³⁸⁷.

Kongreye katılan pek çok delege, batı ülkelerinde kadın hakları konusunda Türkiye'den daha geri olan durumu hatırlatarak, Türkiye'deki kadın hareketinin bu ülkelere bile örnek olması gerektiği konusu üzerinde duruyorlardı. Uluslararası Kadınlar Birliği Genel Sekreteri Katherine Bompas'a göre, Türk kadınına verilen haklar ve özgürlükler, bütün dünya kadınları için çok cesaret vericiydi ve mücadelelerinde onlara yardımcı olacak bir güçtü. Genel Sekreter: "*Biz Avrupalı kadınlar Türk kadınlarına cidden gıpta ediyoruz*" diyorlardı³⁸⁸. Birliğin başkan vekili Manüs ise, Türkiye'nin kadınlık işlerinde en ileri safta yürüyen bir memleket olduğunu belirtirken, İsviçre delegesi Emile Gourd, Türk kadınına çok kıskandığını itiraf ediyordu. Ona göre Türkiye'de kadın erkek arasında fark kalmamıştı. Mısır Heyeti Başkanı Madam Hoda Şaravi Paşa: "*Şarkta kadınlığın kurtuluşunu Atatürk'e borçluyuz*" diyor ve bir Kadınlar Cemiyet-i Akvamı'nın kurulmasını öneriyordu. Hatta Türkiye kadına hakkını veren bir memleket olduğu için kurulacak bu cemiyetin merkezinin İstanbul olmasını öneriyordu. Ona göre tüm dünyanın gözleri Türkiye'nin üstündeydi ve Türkiye'deki gelişmeler, bütün doğu ülkelerinde ve bütün dünyada muhakkak etkisini gösterecekti. Bulgar delegesi Madam Ibarof da, Türk kadınına haklarını veren Atatürk'e teşekkür ediyor, Türkiye'deki gelişmelerin bu etkilerinin, Balkan ülkelerinde de görüleceğini vurguluyordu.³⁸⁹

Onikinci Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi'ne katılan Türk delegeler şunlardı: Latife Bekir, Laima Refik, Seniha Rauf, Efzaiş Suad, Nermin Muvaffak, Necile Refik, Dr. Pakize Ahmet, Leman Fuat, Safiye Hüseyin, Nebahat Hamit, Faika Nahit, Mihri Pektaş, Enise Saffet, Belkıs Halim, Saniye Cenani, Saadet Refet,

³⁸⁷ A.g.m, s.25.

³⁸⁸ A.g.m, s.27.

³⁸⁹ A.g.m, s.27.

Aliye Halid Fahri, Aliye Esad, Ayşe Remzi, Piraye Sadullah, Arayış Hüseyin, Nikavet Zati, Hasene Ilgaz ; Kongre komisyonlarına seçilen Türk kadınları da şunlardı: Hukukta Müsavat Komisyonu: Safiye Hüseyin; Ahlakta Müsavat Komisyonu: Lamia Refik, Nermin Muvaffak; İşte Müsavat Komisyonu: Dr. Pakize Ahmed, Leman Fuad; Evli Kadının Tabiyeti Komisyonu: Nebahat Hamid, Faika Nahid; Ara-yı Umumiye (Genel Oy) Komisyonu: Latife Pektaş, Mihri Pektaş; Sulh Komisyonu: Seniha Rauf, Efzayış Suad³⁹⁰.

Türk Kadınlar Birliği Başkanı Latife Bekir Işık'tı. O, kürsüde yaptığı konuşmada, son zamanlara kadar yalnız erkeklere mahsus olan medeni ve siyasal bütün haklardan büyük şef Atatürk'ün sayesinde yararlanan Türk kadınlığının temsilcisi olarak söz aldığını belirterek; Atatürk'ün harem dışında hiç bir toplumsal değeri olmayan ve gelenekler içinde büyütülen Türk kadını, kendisini boğmakta olan örtüyü atmağa ve erkeğin yanında hak ettiği mevkiini almaya davet ettiğini vurguluyor, bundan sonra Türkiye'de kadın sorunu olmayacağını, erkek gibi kadının da bir tek şefin idaresi altında ülkenin iyiliği için çalışacağını belirtiyordu. Ona göre büyük Gazi yalnız vatanın değil, kadının da kurtarıcısıydı.

Latife Bekir'in konuşmasının ardından, kongre başkanının önerisi üzerine Atatürk'e şükran telgrafı çekilmesine oybirliği ile karar verildi. Corbeth Ashby imzasıyla gönderilen şükran telgrafında, Atatürk'e şükran ve Türk kadınına bahşedilen özgürlük için sevinç duyguları dile getiriliyordu³⁹¹. Atatürk ise bu telgrafa 22 Nisan günü karşılık verdi. Bu karşılık telgrafında Atatürk: "*Siyasi ve içtimai hakların kadın tarafından kullanılmasının beşeriyetin saadeti ve prestiji bakımından elzem olduğuna eminim*" diyordu³⁹². 26 Nisan günü de, Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi üyelerinin davet talebini kabul etti ve bu kabulde özlü bir konuşma yaptı. Bu konuşmasında O, Türk kadınlığının dünya kadınlığı ile ortak çalışması gerektiğine inancını dile getirerek: "*Türk kadınının dünya kadınlığına*

³⁹⁰ A.g.m, s.27.

³⁹¹ A.g.m, s.28; aynı gün İran Vatanperver Kadınlar Cemiyeti, Suriye Arap Kadınlar Birliği, Hint Kadınları Konferansı ve Filistin Arap Kadınlık Birliği başkanlığın önerisi üzerine oybirliği ile kongreye kabul edilmişlerdir; a.g.m, s.28.

³⁹² Ulus, 23. Nisan 1935; ayrıca bkz. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.V..., s.181; Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi..., s.575.

elini vererek, dünyanın barış ve güvenliği için çalışacağıma emin olabilirsiniz” diyordu³⁹³.

Kongrede ilk olarak Bugeliorge Walia'nın iktisadi eşitlik hakkındaki karar tasarısı onaylanmıştır. Bu tasarıda evli olsun olmasın, kadının çalışmasının engellenmemesi, kadın erkek ayrımı gözetilmeksizin eşit işe eşit ücret verilmesi; kadına erkek gibi işinde ilerleme olanaklarının tanınması isteniyordu. İngiliz delegesi Neilans'ın önerisinde, kadınlara eşit sorumluluk yüklenmeliydi. Kadın satılıp alınabilen bir mal gibi görülmemeliydi. Cinsi hayatta esir olmamalıydı. Fuhşa karşı alınmış özel önlemler kaldırılmalıydı. Sağlık açısından denetim gerekiyordu. Bu denetim kadına olduğu gibi erkeğe de uygulanmalıydı. Bundan ayrı olarak Fransız delegesi Maria Verone'nin evli kadınların tam bir bağımsızlığa sahip olmalarını isteyen karar sureti gündeme gelmiş, bu karar sureti oy birliği ile onaylanmıştı. Ayrıca kongre için oluşturulan komisyonların toplantıları gerçekleştirildi.

24 Nisan gününe kadar çalışmalarına devam eden kongre çalışmaları, o gün, kongre başkanının yaptığı kapanış oturumuyla tamamlandı. Konuyu ayrıntılarıyla ele alan Zafer Toprak'a göre, İstanbul'da toplanan Onikinci Uluslararası kadınlar Kongresi, Türk feminizminin doruk noktasını oluşturduğu gibi, aynı zamanda da sonu oldu. Çünkü, kongrenin sona ermesinden iki hafta sonra, 10 Mayıs 1935 günü Türk Kadınlar Birliğinin toplanan olağanüstü kongresinde, birliğin kapatılması kararını aldı. CHP, Türk Kadınlar Birliği'nin kendisini feshetmesini istemiş, birlik de bu emri yerine getirmişti³⁹⁴. Birlik Başkanı Latife Bekir'in konuşmasındaki gerekçeye göre, artık türk kadınları haklarına kavuşmuştu ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu artık bu yolda çalışacak birliğin devamına lüzum bırakmamıştı ve bu nedenle artık birliğin teşekkül halinde çalışmasına lüzum kalmamıştı³⁹⁵.

³⁹³ Tan, 27 Nisan 1935; Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı...*, s.353; aynı yazar, *Kronoloji*, s.575; *Atatürk'ün Nöbet Defteri*, (Haz. Özel Şahingiray), Ankara, 1955, s.377.

³⁹⁴ Zafer Toprak, *a.g.m.*, s.29.

³⁹⁵ Zafer Toprak'a göre, CHP'nin Türk Kadınlar Birliğini neden kapanmaya zorladığının yanıtını vermek pek mümkün değildir; kaldı ki o dönemde kapatılan tek cemiyet de bu birlik değildir; ama, birlik çalışmalarında kadınlar sık sık barıştan söz etmişlerdi. Almanya ve İtalya'nın kongreye katılmadığı, Fransa, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri ise ağırlıklarını koymuşlardı. Bu

İstanbul'da düzenlenen uluslararası kadınlar kongresi, pek haklı olarak, Türk kamuoyunda ve bu olayı ve dönemi ele alan ve değerlendiren yazarlar arasında haklı bir grur yaratmıştır. Bu değerlendirmeye katılanlardan en ilginçlerinden birisi ise, Türk devriminin ilk önde gelen teorisyenlerinden birisi sayılabilecek olan Levi Kohen adlı İstanbul'lu bir Musevi olan Tekin Alp'tir³⁹⁶. Tekin Alp'e göre, Türk sosyetesinin modernleşmesi, yukarıdan, Çankaya tepesinden gelen telkinler ile, o medeni terbiye mektebinin yarattığı hava sayesinde oluşmuştur. Bu modernleşme kadının serbestisine yardım etmiştir ve kadının serbestisi de, Türk sosyetesinin kalkınmasını, sosyal hayatın incelmelerini, aile hayatının düzene girmesini sağlamıştır³⁹⁷. Tekin Alp'e göre, 1935 senesinde, Yıldız Sarayı'ndaki kadınlar kongresine gelen bütün dünya milletlerine mensup yüzlerce delege kadın, ekserisi medeni milletlere mensup kadınların bir kaç asırlık kültür, bir eşitlik ve özgürlükten sonra, henüz elde edemedikleri haklara, bir kaç sene içinde, sırf kendi liyakati sayesinde sahip olan Türk kadınının hamlesi karşısında takdirlerini gizleyememişlerdir³⁹⁸.

5- Türk Siyasal Yaşamı ve Kadınlar

Türk Kadınına seçme ve seçilme hakkı verilmesinden sonra, Türkiye'nin dört köşesinde, özellikle de kadınlar arasında büyük bir sevinç dalgası oluşmuştu. Bu olay bütün dünyada hayret ve takdirle karşılanıyordu³⁹⁹. Yazman'a göre, kadına seçim hakkı veren ilk ülke, Amerike Birleşik Devletleri'ne bağlı, Roşöz Dağları kuzeyinde bulunan Vyoning Hükümeti'ydi. Türkiye kadınlarına bu hakkı verdiği

durumda Türk kadınları, farkında olmadan, müttefiklerin propagandasını yapmıştı: Ayrıntı için bkz: Zafer Toprak, *a.g.m*, s.29.

³⁹⁶ Levi Kohen'in kimliği için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul, 1979, s.152.

³⁹⁷ Tekin Alp, *Kemalizm*, İstanbul, t.y., s. 117.

³⁹⁸ *A.g.e.*, s.125-126.

³⁹⁹ Aslan Tufan Yazman, *a.g.e.*, s.340; Nihal Uluocak, "Milletlerarası Sözleşmeler Karşısında Türk Kadınının Hukuki Durumu", *Cumhuriyetin 50. Yılında Çalışma Alanlarında Türk Kadını*, 1974, s.50-55; Süreyya Ağaoğlu, "Cumhuriyetten Sonra Kadının Siyasi Hayata Atılması", *a.g.e.*, s.37-39; Afet İnan, "Atatürk Devrinde Türk Kadın Milletvekili", *Kadın Gazetesi*, 19 Kasım 1953.

zaman, İngiltere, Almanya, Hollanda, Avusturya, Danimarka, İsveç, Norveç, Polonya ve Çekoslovakya parlamentolarında kadın üyeler bulunuyordu ama, Fransa, İsviçre, Yugoslavya ve Bulgaristan'da henüz bu haklar kadınlara verilmemişti⁴⁰⁰.

Kadınlara Seçme ve seçilme hakları verilmesi nedeniyle, İstanbul'da 7 Aralık 1934'te Türk Kadınlar Birliği bir miting düzenledi. Beyazıt'tan Taksim'e kadar bir yürüyüş yapıldı. "*Ey tarihin en mutlu kadını*" sözleriyle başlayan heyecanlı konuşmalar yapıldı. İffet Halim Oruz, Saadettin Rıfat ve Nafiye Elgün de bu toplantılarda konuşmalar yaptılar. Birlik Atatürk'e bir telgraf çekerek, erdemli Türk kadınlığının çalışma yolunda kendisine düşen büyük işi güvenle başaracağına kuşku olmadığı dile getirilerek teşekkür edildi⁴⁰¹. Bütün büyük kentlerde toplantılar yapılıyor, günlük gazetelerde ve dergilerde konuya değinen yazılar yazılıyor, yorumlar yapılıyor, karikatürler yayınlanıyordu. Yurtta tam bir bayram havası yaşanıyor. Atatürk'e, meclise ve partiye bağlılık telgrafları yağdırılıyor, büyük puntolarla gazeteler bu büyük devrim hareketini manşetlerle halka duyuruyorlardı⁴⁰². Ankara Kız Lisesi öğretmenleri "*İşitiniz*" diye başlayan bir bildiri hazırlayıp yayınlamış, bütün kadınları Ankara Halkevi'nde bir kutlama toplantısına çağırmıştı. Toplantıdan sonra da, teşekkür duygularını belirtmek için hep birlikte meclise gidilmişti⁴⁰³. Atatürk, yurdun dört bir yanından kendisine çekilen bağlılık telgrafları üzerine, "*Türk kadınlığının yeni girdiği siyasal alanlarda da değerli işler başarmasını dilerim*" karşılığını vermiştir⁴⁰⁴.

Kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesinden sonra, bunun ilk uygulaması 1935 yılında yapılacaktı. Hangi kadınların mebus seçileceği merak konusu olmuştu. Yurdun her yanından, özellikle de İzmir'den pek çok kadın CHP'ye başvurarak, mebus için adaylıklarının konulmasını istiyorlardı. Cumhuriyet gazetesi seçilen kadınların mecliste hangi konuları savunacağını belirlemek üzere bir de anket açtı. Cevaplar 25 Ocak 1935 tarihli Cumhuriyet gazetesinde

⁴⁰⁰ Aslan Tufan Yazman, s.340.

⁴⁰¹ A.g.e., s.341.

⁴⁰² A.g.e., s.340.

⁴⁰³ A.g.e., s.340.

⁴⁰⁴ Ulus, 10 Eylül 1934; Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü...*, s.351.

yayınlanmaya başlamış ve büyük ilgi görmüştü⁴⁰⁵. O dönemde genç bir gazeteci olan Aslan Tufan Yazman da bu ankette aktif görev almıştı. Onun gözlemlerinden anlaşıldığına göre, bütün Türkiye’de, gazetenin düzenlediği bu anket büyük bir ilgiyle izlenmekte, Türk kadınlığının bu ankete aktif katılımı ve bundaki gayreti hayranlık duyguları uyandırmaktaydı. Nitekim, ankette sorulan sorulara Türk parlamentosuna aday olmaya hazırlanan kadınların verdiği yanıtlar ve bu yanıtlarda görüldüğü biçimiyle ortaya konulan yeni düşünceler, Türk siyasal yaşamına yeni bir pencere açacak nitelikte görünüyordu.

Gerçekten de kadın mebus adaylarından orijinal düşünceler gazetenin sayfalarına yansımaya başlamıştı. Nitekim, Doçent Fahire Akif, yurttan okuma yazma seferberliğini, çocuklara ilkokuldan önce yabancı dil eğitimini, nüfusu artıracak önlemlerin alınması gerektiğini belirtiyordu. Yine ona göre, nüfusu artırabilmek için, bekar erkeklerden bekarlık vergisi alınmalıydı. Dr. Nihal ise, bol bol çocuk hastanesi yapılması gerektiğini söylüyordu. Kreşler yapılmalı, zihinsel özürli çocuklar için kurumlar açılmalıydı. Şair Şükufe Nihal kızların ve çocukların moral eğitiminin önemine dikkat çekiyor, gençliğin yetiştirilmesi ve Anadolu kadınlarının aydınlığa kavuşturulması için projeler hazırlanması gerektiğini belirtiyordu. İzmirli hukukçu Sermed, fakir çocukların korunmasını ve milliyet duygusundan yoksun mürebbiyelerin evlere sokulmamasını istiyordu. Bunların içinden, sonradan mebus seçilmiş olan Seniha Hızal Hanım ise: *“Bilgilerimi, yurda yararlı gördüğüm şeyleri bezendirmek ve başarmak isterim”* diyordu. Samahat Beğdeş de, köy okullarının sayısını artırmak, köy kadınlarının hiç değilse gazete okumayı sökecek kadar okuma yazma öğretmek için çaba sarfetmek taraftarıydı. İlk kadın mebuslar arasına girmiş olan Bursa Burgazköy çiftçilerinden Hatice Çiftçi, kültür savaşının köylerden başlatılması gerektiğine inanıyordu. Romancı Muazzez Tahsin, Türk çocuğunun kültürünün yükseltilmesi, sosyal yardım derneklerinin kurulması ve yabancı dil öğretiminin ilkokullarda başlatılması gerektiğine değiniyordu. Meclise ilk seçilen kadın milletvekillerinden olan Nakiye Elgün ise,

⁴⁰⁵ Aslan Tufan Yazman, A.g.e., s.341.

"Kadınlık adına meclisten istenecek bir şey kaldı mı?" diye soruyor ve ilave ediyordu:

*"Her hayale gelen ve gelmeyen hak kadınıımıza verilmiştir"*⁴⁰⁶.

TBMM'nin beşinci dönem seçimleri 8 Şubat 1935 tarihinde yapıldı. İlk kadın milletvekilleri de, 1 Mart 1935'te meclise girdiler. Bu seçimler sonucu 18 kadın milletvekili Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılmış oldu. Bu kadın mebuslar ve seçildikleri yöreler şunlardı: Köy Muhtarı Satı Karamehmet (Ankara), Mersin Belediye Başkanı Mebrure Gönenç (Afyon), Beyazıt Lisesi Kız Kısım Müdiresi Türkan Başbuğ (İzmir), Kız Muallim Mektebi Müdiresi Sabiha Gökçül (Balıkesir), İnegöl İsaviran Köyü'nden Çiftçi Şekibe Şekip İşel (Bursa), Pedagoji Öğretmeni Huriye Baha İz (Diyarbakır), Gureba Hastanesi'nde Doktor Fatma Şakir (Edirne), İstanbul Şehir Meclisi üyesi Nahiye Elgün (Erzurum), Fakihe Öymen (İstanbul), Parti ve Belediye Üyesi Benal Nevzat (İzmir), Belediye Meclisi Üyesi Ferruh Gübgüz (Kayseri), Bolu Belediye Başkanı Bediz Adilek (Konya), Kolej Türkçe Öğretmeni Mihri Pektaş (Malatya), Lise Öğretmeni Meliha Ulaş (Samsun), Adana Belediye Başkanı Esme Nayman (Seyhan), Ortaokul Öğretmeni Sabiha Görkey (Sivas) Yeni Türkiye Okulu Müdiresi ve İlk kadın milli eğitim müfettişi Seniha Hızal (Trabzon)⁴⁰⁷.

Cumhuriyet döneminde kadına seçme ve seçilme hakkının verilmesinde ve Türk kadınının siyasal haklarını elde etme mücadelesinde, ilk seçilen kadın milletvekilleri arasında yer alan Satı Kadın simgesel bir özellik taşımaktadır.

Satı Kadın gerçekte hiç bir eğitimi olmayan bir Anadolu köylüsüydu ve Ankara'ya bağlı Kızılviran Köyü'nde muhtarlık yapmaktaydı. Genç bir gazeteci olan Aslan Tufan Yazman, mebus seçildikten sonra Ankara'nın eski evlerinden birine yerleşen ve burasını adeta Kızılviran Köyü'nün üssü haline getiren Satı Kadın'la *Yedigün Mecmuası* adına bir röportaj yapmıştı⁴⁰⁸.

⁴⁰⁶ A.g.e., s.341-343.

⁴⁰⁷ A.g.e., s.343.

⁴⁰⁸ *Yedigün Mecmuası*, 27 Kasım 1935.

Satı adı, Atatürk tarafından Türkçe bir anlam taşıdığı düşüncesiyle Hatı kadın'a çevrilmişti.

Satı Kadının köyünden Ankara'ya gelenler, bu evde yatıp kalkıyorlardı. Bütün gelip gidenler onun evinde yiyor içiyordu ve köy halkının hemen hemen tamamı onun yakın akrabasıydı. Satı kadının kocası Balkan Savaşları sırasında çöken bir siperin altında kalmış, gırtlığı parçalanmıştı.

Satı Kadın, esmer, kavruk, yüzü çilekeş, tam bir Orta Anadolu kadınıydı. Altı çocuğu vardı. Kendisi ise mebus seçildiğinde 50 yaşında bulunuyordu.

Söyleşi için evine gelen Yazman'ı bizzat kendisi kapısında karşılamıştı. Dışarı çıkmak üzere bulunuyordu. Arkasında lacivert bir tayyör, başında siyah bir şapka vardı. Ayakkabıları alçak topukluydu. Türkiye'de hızla değişen sosyal yapının ve bu yapı içinde kazanılan yeni toplumsal statünün, yeni değerleriyle Satı kadında gerçekleştirdiği değişiklikler, dönemin yorumlanabilmesi için oldukça anlamlı görünmektedir. Satı kadın misafirlerini çok sade bir köy odası havasında olan odasında ağırlıyordu. Bir mebus maaşıyla bütün bir katile geçiniyor, üstelik gelen hemşehrileri de bu evde kaynayan kazandan nasipleniyorlardı.

Satı Kadın'ın nasıl mebus seçildiğini anlatırken söyledikleri de, o dönemdeki siyasi yapının tanımlanabilmesi ve yeni siyaseti halk katmanlarına götürme çabalarını algılayabilmek için oldukça ilginç ipuçları taşımaktadır.

Satı Kadın'ın mebus seçilmesi, yalnızca raslantılara bağlı olarak gerçekleşmişti. Atatürk bir gün gezintiye çıkmıştı ve beraberindekilerle Kızılcahamam'a gelmişti. Ata'yı karşılayanlar arasında Satı kadın da vardı. Atatürk'e ayran sunan bu Anadolu köylü kadınına Atatürk girişken tavırlarından dolayı hayran kalmış; onun köyünün muhtarı olduğunu da öğrenince, Anadolu köylüsündeki bu tekamül pek hoşuna gitmişti. Onun Kurtuluş Savaşı'nda cepheye cephe de taşıdığını öğrenince, Afet İnan'a adını not ettirerek, bu kadının mebus seçimlerinde lazım olabileceğini söylemişti. Gerçekten de mebus seçilmesine karar verildiğinde, bu durumu kavrayamamasından çekinilerek, kendisini bütün muhtarların başkanlığına getirecekleri söylenmişti.

Altı ay kadar sonra da Ankara'ya getirilmiş ve Vali Nevzat Tandoğan'a teslim edilmişti. Başlı açık ve kapalı olarak resimleri alındıktan sonra tekrar köyüne gönderilmişti. Yirmi gün kadar sonra da, iki jandarmaya gelip, Satı kadını almıştı.

Satı Kadın ekmeğini heybesine koyarak atına binip, beraberinde köyünden 12 atıyla Ankara'ya doğru yola çıkmıştı. Türk Siyaseti'nin bu ilk canlı kadın siması, Ankara'da Harici Bölüğü'ne getirilmişti. On gün sonra da İsmet Paşa Kız enstitüsü'ne götürüldü. Kendisine yeni elbiseler, blüzler, eldivenler, çoraplar, fotinler verildi. Böylece meclise mebus seçilen Satı Kadın'ın siyasi hayatı da başlamıştı.

Mecliste yerini bir süre sonra almış olan Satı Kadın, çevresindeki bekar kadın mebuslara, evlenip çocuk yapmalarını öneriyordu. O, bu önerisinin nedenini ise: *"Bu kadar aylık aldıktan kelli, Atatürkümüz'e asker yetiştirelim"* sözleriyle açıklıyordu.

Satı Kadın'la söyleşisini bize aktarmakta olan Yazman'ın, Satı kadının kişiliğinde, Atatürk'ün bu tür girişimleriyle neyi amaçladığını yorumlayan şu sözleri bir gerçeğin dile getirilişidir:

*"Görülüyor ki Atatürk, Türk kadınına parlamentoya girme hakkı verirken, Türk köylü kadınına da ihmal etmemiştir. Köyünde seçimle muhtar olan, yurt savunmasına iştirak eden, tabanca ve bıçağı olan, köyün emniyetine de katılan, sorumluluk yüklenen...cesur, konuksever, doğuştan aydın Türk kadını sembolünü bulunca bir an düşünmeden hemen BMM'ne aday göstermiş ve onun kişiliğinde gelecekteki Türk kuşaklarına bir örnek, bir ders vermek istemiştir"*⁴⁰⁹.

Türk kadınına seçme ve seçilme hakkı verilmesi çalışmaları elbette ki, kadın-erkek eşitliği sağlanması konusunda atılmış çok büyük bir adımdı. Oysa, tarihin tortuları içinden süzülüp gelen geleneksel anlayışlar ve kadın hakkındaki imaj, pek de hızlı biçimde değişecek gibi görünmüyordu. Kadının cemiyet içinde yeni

⁴⁰⁹ A.g.e., s.350-352.

kimliğini ve rolünü üstlenmesi pek çabık kabullenilecek gibi değildi. En aydın kesimlerde bile, belli kuşkular göze çarpmaktaydı.

Anlaşılan o ki, kadın hakkında oluşan geleneksel imajı değiştirecek olan gene kadınların kendisiydi. Siyasal yaşama aktif katılımları, ülke sorunları karşısında çözüm üretme yetenekleri bu anlayışı değiştirebilecek tek ilahtı. Kadına bakış biçimi, kimi önemli yayın organlarına belli bir sempatik anlayışla yayılmakla birlikte, yine de kadının aktif katılımının pek etkili olmayacağı yönündeki kuşkular sürdürülüyordu Örneğin, bir gazete sayfalarından birinde yer alan bir karikatürde, mebus olmuş bir kadın elinde ruj, meclis kürsüsünde ruj sürerken gösteriliyordu. Karikatürün başına "*Kadınlar Mebus Olunca*" başlığı atılmıştı. Ruj süren kadın mebusun karşısında oturmuş erkek milletvekilleri, "*Söz isteriz*" diye bağıyorlardı. Reis vekili Kadın mebus, bağırıyan erkek mebuslara: "*Müsaade buyurun! Şu dudaklarımın rujunu süreyim*" sözcükleriyle karşılık veriyordu"⁴¹⁰.

Bu karikatürün yayınlandığı tarihte henüz Türk kadınlarına seçme ve seçilme hakkı verilmemişti. Görülüyor ki, daha bu hakkın verilmesinden önce, cumhuriyetin önemli reformlarında düşünce bazında en etkili olmuş gazetelerden birisinde bile, milletvekili seçilecek kadınlara karşı yansıtılan görüşlerde geleneksel anlayış etkisini göstermekteydi. Bu tarihlerden çok daha önceleri, basın dünyasında kadın konularına eğilmeler başlamış olmasına karşın, kadının siyasetin içinde yer alacak bir seviyeye gelmesine toplum katmanları kendisini alıştıramamış değildi. Gazetelerin çoğunda, kadın sayfaları mevcuttu. Hatta çok sayıda kadın gazetesi ve dergisi bulunuyordu. Oysa bunlar, kadına sözkonusu statüsünü verdirecek birikimi oluşturmaya dönük anlayışlardan uzak görünüyorlardı. Kadın köşelerinde, gündelik moda çalışmaları, ev becerileriyle ilgili kimi bilgiler, kadın ahlakı ve çocuk yetiştirmekle ilgili konular v.b. yer almaktaydı⁴¹¹.

⁴¹⁰ **Cumhuriyet**, 31 Mart 1930

⁴¹¹ Kadın sayfalarından birinde yer alan konuların başlıkları şunlardı: "*Çocukları Kışkırtmayınız- çocuğun dişlerini nasıl muhafaza etmeli- Son moda yastık modeli- Elbise saç tuvaletine uymalıdır- Odayı döşemekte zevk- Uzun etek modası tarihi gelin elbiselerini de sahneye çıkardı- Muaşeret- Ev kadınının bileceği şeyler*": **Cumhuriyet**, 30 Mart 1930.

6- Kültür ve Eēitim Politikalarında Kadın

Oysa, bu geleneksel bakışı kırarak en etkili yöntem  aēdaē eēitimdi. Eēitim, bir toplumu yeni baētan yapabilirdi. Toplumda zihniyetin içine yerleēmiē kırılmaz gibi görülen kalıplaēmıē d ē nceleri yalnız eēitim deēiētirebilirdi. Bu eēitimin ise, kadın erkek ayırımı yapılmaksızın, bütün Türk vatandaşlarına verilmesi gerekirdi.

Türk Devriminin ilk teorisyenlerinden olan Tekin Alp'e göre, "... eriat zihniyetinin her ricati kültürel ve sosyal serbestisine doēru yeni bir hamleye yol açıyordu. Kadının serbestisine doēru y r y ē hareketinde itici kuvvetin en b y ē n  tatbik eden mektepti"⁴¹².

Kadın haklarının kazanılmasında ilk ciddi adım, hiç kuēkusuz ki, 1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu idi. Bu kanun ile eēitim alanında yeni düzenlemeler ger ekleētirilmiēti.

Cumhuriyet döneminden önce, kız çocuklarına zorunlu eēitimin yolunu açacak yasal düzenlemelere gidilmemiē deēildi. Osmanlı Devleti'nde ilk devlet okulları 1847 yılında kurulmuētu. 1869'da kabul edilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile, okuma yazma  aēındaki tüm çocuklara kız erkek ayırımı yapılmaksızın ilköēretim mecburiyeti getirilmiēti. Tanzimat döneminden sonra bazı orta dereceli okullarda kızların devamına izin  ıkmıē, bu amaçla özel kız okulları kurulmuētu. İlk olarak, 1908 yılında İstanbul'da bir ortaokul kız çocukları ile  ēretime de baēlamıētı⁴¹³. Bütün bu giriēimlere karēın eēitim ve  ēretim sistemi ne istenildiēi gibi yaygınlaētırılabilmiē, ne genel bir karakter alabilmiē, ne de  aēdaē bir düzeye  ıkarılabilmiētir. Kız çocukları ile ilgili kimi zorunluluklara karēın, onları eēitim sürecine sokabilecek bir ciddi geliēmeye tanık olunamamıētır.

⁴¹² Tekin Alp, a.g.e., s.119.

⁴¹³ Emel Doēramacı, *Türkiye'de Kadının D n  ve Bugünü*, İē Bankası yay., Ankara, 1983, s.1; aynı yazar, "Atatürk ve Kadın Hakları", *Atat r Araētırma Merkezi Dergisi*, VIII/24 (Temmuz, 1992), s.445; konunun ayrıntısı için bkz. Faik Reēit Unat, *Türk Eēititimi Sisteminin Geliēimine Tarihi Bir Bakıē*, Ankara, 1974.

Gerçekte ancak, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim hizmetleri merkezileştirilerek, o günden bugüne sürdürülen eğitim sisteminin temelleri atılabilmiştir⁴¹⁴.

Bir araştırmacının saptamasına göre, cumhuriyetin ilk yıllarında okuma yazma bilmeyen kadınların oranı %90,19'dur. Bu oldukça yüksek bir rakamdır ve bu sonuç, teokratik Osmanlı toplumunun kadının eğitimi engelleyen unsurlarının eseridir⁴¹⁵.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu yeni Türkiye'de kız çocuklarına her düzeydeki okullarda okuma yolunu açmıştır. 1923-1924 ders yılında ilkokullarda okuyan öğrencilerin sayısı 336.061'di. Bu öğrencilerin ancak 62.954'ü kız çocuklarından oluşuyordu. 1929'da 447.569 öğrencinin 154.309'u kız öğrenciydi. 1962-1963'te toplam öğrenci sayısı 3.399.606'ya çıkarken, bunların içindeki kız öğrencilerin sayısı 1.310.399'du. 1924'te öğretmen sayısı 10.238'di ve bunların ancak 1217'si kadın öğretmenlerden oluşuyordu. 1960 yılına gelindiğinde öğretmenlerin toplam sayısı 51.388'e çıkmış, kadın öğretmenlerin sayısı da 13.330 olmuştu. 1927'de okuma yazma bilen kadınların erkeklere oranı % 7-8 kadarken, 1955'te bu oran % 26'ya çıkmıştı⁴¹⁶. Okuma yazma oranının hızla yükselmesinde, Millet Mekteplerinin önemli bir yeri olmuştu. İstanbul'da harf devriminden sonra açılan ve genellikle yeni yazı eğitim ve öğretiminin verildiği Millet Mektebi sayısı 2655'ti⁴¹⁷. İstanbul vilayeti içinde, 1929 yılında 55.106⁴¹⁸, 1930 yılında, 43.000 Türk vatandaşı millet mekteplerine devam etmişti ve bu rakamın yarısını kadınlar oluşturuyordu⁴¹⁹.

⁴¹⁴ Emel Doğramacı, a.g.m., s.445.

⁴¹⁵ A.g.m., s.446.

⁴¹⁶ Afet İnan, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması*, İstanbul, 1968, 96; ayrıca bkz. Aslan Tufan Yazman, a.g.e., 1969, s.336.

⁴¹⁷ *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1929.

⁴¹⁸ *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1929.

⁴¹⁹ *Cumhuriyet*, 7 Mart 1930; Millet Mektepleri üzerine yapılan bir çalışma için bkz. Mustafa Şahin, *Millet Mektepleri (İzmir Örneği)*, D.E.Ün. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir., 1990;

⁴¹⁹ *Cumhuriyet*, 7 Mart 1930; Millet Mektepleri üzerine yapılan bir çalışma için bkz. Mustafa Şahin, *Millet Mektepleri (İzmir Örneği)*, D.E.Ün. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir., 1990;

Atatürk dönemindeki okuma yazma oranının artış oranının ne denli hızlı olduğu bu rakamlara şöyle bir göz atmakla kolayca anlaşılabilecek bir durumdur. Okuma yazma oranının bu hızlı artışla ulaşmış olduğu seviye, Tekin Alp'e göre oldukça önemlidir. Öyle ki o, Türk yüksek okullarındaki kız öğrenci sayısının, Avrupa'nın bir çok okulundan ve fakültesindeki kız öğrencilerden yüksek bir noktada olduğunu söylemektedir⁴²⁰.

Bütün zorluklarına karşın, cumhuriyet döneminde eğitim ve öğretim alanındaki reformlar, kadının eğitimi konusunda önemli bir yol alınmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim, 1985 yılında, okuma-yazma bilmeyen kadınların oranı, %31.77'ye kadar gerilemiş, bu rakam, 1990 yılında %20-15 arasındaki bir düzeye inmiştir. 1985 yılı itibariyle, Türk Milli Eğitimi'ndeki ilk okulu bitirenlerin %44.74'ünü kızlar oluşturmaktadır. Bu oran, ortaokul ve dengi okullarda %34.15, lise ve dengi okullarda %37, yüksek öğrenim düzeyinde %25.22'dir⁴²¹.

Bunun dışında, kadınların mesleklerindeki yeteneklerindeki geliştirilmesi de önemli bir merhaleyi oluşturmaktadır. 1921 yılından sonra kız çocuklarının üniversitelere kabulü, kız öğretmen okullarının çoğaltılmış olması, lise ve kız sanat okullarının artması, kadınlara meslek yolunu açmıştır. 1922 yılı Eylülünde, Tıp Fakültesi'ne 7 kız öğrencinin yazılması, önemli tepkiler yaratmıştı. Kadınların doktorluk mesleğini yapamayacakları savunulmuş, kamuoyunda sıkça bu konu tartışılmıştır. Bu tartışmalardaki olumsuz görüşlerin aksine, çarşafli kız öğrenciler erkek arkadaşlarıyla birlikte aynı dersleri izlemişler, anatomi derslerinde kadavralar üzerinde gayet sakin olarak çalışıp, başarıya ulaşmışlardır. 1925 yılında uygulanan kıyafet devrimi ile kızlar başörtülerini de atarak, çağdaş kıyafetlerine kavuşmuşlardır. 1928 yılında, Türkiye'nin ilk kadın doktorları diplomalarını almaya

⁴²⁰ Tekin Alp, *Kemalizm...*, s.119; bir gözlemcinin saptamasına göre de, 1923'te Türkiye'de ilkokullarda okuyan erkek öğrenci sayısı 255.000 iken, 1933'te 366.000 olmuştur. Aynı sürede, kız öğrencilerin sayısı da 50.000'den 201.000'e çıkmıştır. Lise ve yüksekokullardaki öğrenci sayısı 6.000'den 32.000'e, kız öğrencilerin sayısı da, 750'den 11.500'e çıkmıştır. Eskiden üniversitelerde 285 genç kız okurken, şimdi 870 kız okumaktadır. Erkek üniversite öğrencilerinin sayısı da, 2.900'den 4.600'e çıkmıştır. "Bütün okulları geniş ve modern binalara yerleştirmek için hiç bir şeyden çekinilmemektedir. 1933'te İstanbul Üniversitesi baştan aşağı değiştirilmiştir": Robert de Beauplen, "Onbir Yılda Altı Asır", *Yabancıların Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si...*, s.94.

⁴²¹ Emel Doğramacı, *a.g.m.*, s.445-446.

başlamışlardır. 1930 yılında ise artık Sağlık Bakanlığı kadın hekimleri resmi görevlerine atamaya başlamıştır. Resmi kayıtlara göre, 1963 yılı sonuna kadar, hukuk müşavirleri, ziraat ve orman mühendisleri, veterinerler, bankacılar, üniversite öğretim üyeleri, diplomatlar, gazete ve yayın işlerinde, ticaretle, devlet yönetiminde, opera, tiyatro ve sinema alanlarında, resim heykel ve diğer el sanatlarında olduğu gibi, şan, keman, piyanoda dünya çapında virtüöz kadın ve kızların sayısı artmıştır. Kadın çalışma hayatında fabrikalarda görev yapmaya başlamış, sporda başarılı Türk kadınları ortaya çıkmıştır⁴²². Hukuk alanında da, bu mesleğin değişik kademelerinde kadınların yoğun biçimde yer almaları, II. Dünya Savaşı'ndan sonra olmakla birlikte, Türkiye'nin en eski ve en büyük barosu olan İstanbul barosuna ilk kadın avukatın 1936 yılında kaydolduğu görülmüştür⁴²³.

Kentleşme ve sanayileşme olgusunun cumhuriyet döneminde gündeme gelmesiyle birlikte, toplumsal hareketlilik ve dolayısıyla toplumsal değişme güçlenmiş. bunun sonucunda da aile yapısı değiştikçe, eğitimden beklentiler de değişmiştir⁴²⁴.

Türkiye'de yaşanan hızlı değişimler, ister istemez yeni meslekler ortaya çıkmasına yol açmıştı. Türkiye'nin muhtelif yerlerinde kızların giymeye başladıkları modern elbise ve peçe yerine başlarına giydikleri şapkaları nasıl yapacaklarını öğreten bir takım sanat mektepleri açılmıştı. Bundan başka kadınlara ev işleri ve büro hizmetlerini öğretecek mektepler de kurulmuştu. Artık, Müslümanlığın üzerlerine koyduğu sınırlamalar da kalktığından, kızlar musiki ve resim öğretimi de görmeye başlamışlardı⁴²⁵. Ayrıca çiftçilik, bahçecilik, hukuk ve tıp da öğreniyorlardı⁴²⁶.

Unatın da belirttiği gibi:

⁴²² Aslan Tufan Yazman, e.g.e., s.337.

⁴²³ Ayşe Öncü, "Uzman Mesleklerde Türk Kadını", *Türk Toplumunda Kadın...*, s.255.

⁴²⁴ Sevinç Özen, "Sosyal Hareketlilikte Aile ve Eğitim İlişkileri", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 1 (1987), s.123; ayrıca şurada: *Aile Yazıları*, II, s.321; ayrıca bkz. Nefise Balamir, *Kırsal Türkiyede Eğitim ve Toplum Yapısı*, ODTÜ yay., Ankara, 1981, s.161-162

⁴²⁵ Hester D. Jenkins, a.g.m., s.28.

⁴²⁶ A.g.m., s.28.

"...şurası unutulmamalıdır ki, tüm islam ülkeleri arasında, Türkiye bugüne dek, her düzeyde en fazla yüksek öğrenim görmüş kadın yetiştirmiştir. Türk üniversitelerinde akademik hayatın alt, orta ve üst kademelerini işgal eden kadınların oranı, kadınlara özgürlük akımından çok önce, Avrupa'da gelen bir yer işgal ediyordu. Aynı gözlem, yasama organlarında görev alan kadınlar için de geçerlidir. Bununla beraber, 1926'dan buyana varılan bu ilerlemeler gereksiz bir sevinç ve övünme ortamı yaratmamalıdır. Zira Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısında olup biten köklü değişimler, diğer gelişmiş ülkelere benzer şekilde, Türk kadınlarını büyük çoğunluğu aşılması imkansız engellerle karşılaştırmaktadır. Bu engeller yasal sınırlamalar değil, yapısal eşitsizlikten ileri gelmektedir. Kadınların eğitimden yararlanmaları büyük ölçüde kentleşmeye bağlıdır. Kentlerde verilen eğitim de, yine ancak işlevsel bir değere bürününce bir anlam kazanmaktadır"⁴²⁷.

7- Aile Yapısında Yeni Algılamalar ve Mali Politikalar

Türkiye'de, cumhuriyet yönetimiyle birlikte, gerçekleştirilmiş olan bu reformlar, elbette ki, aile yapısı konusunda yeni duyarlılıkları da beraberinde getirmiştir. Tanımlanan aile tipi, cumhuriyet ideolojisinin temel prensiplerini kabul etmiş, sorumluluklarını bu prensipler çerçevesinde algılamış aile tipidir. Temelde modern, batılı anlamda örgütlenmiş, laik zihniyette bir aile yapısının algılanmasına karşın, uygulamada, geleneksel yapının kırılması pek okadar kolay olmamıştır. Hatta, önemli başarılarla rağmen, Türkiye'nin feodal yapısının güçlü olduğu yörelerde, bu değişimin uzunca bir süreye yayıldığı da görülmüştür. Bu zorluklara karşın, yine de Türkiye'de aile yapısı, kısa bir süre öncesine rağmen, adeta bir çağ atlamıştır. H.C. Armstrong gibi Atatürk'ün şahsına yönelik ithamlarda bulunmuş olan tanınmış bir demogog bile, gerek Medeni Yasa ve gerekse diğer reformlarla, ailenin yapısında devrimci bir dönüşüm yaratıldığını vurgulamaktadır⁴²⁸.

⁴²⁷ Nermin Abadan Unat, a.g.m., s.27.

⁴²⁸ H.C.Armstrong, Bozkurt, Arba yay., İstanbul, 1996, s.208-209.

Aile içinde kadının içinde bulunduğu durum, cumhuriyet döneminin başlarında, onun sosyal ve ekonomik durumuyla paralel bir seyir izliyordu. Cumhuriyet gazetesinin kadın sayfalarından birinde, erkek kadının hayatına müdahale etme hakkını kendinde bulurken, kadının neden erkeğin hayatına müdahale edemediği sorgulanmakta; böylece, ister istemez dönemin sosyal kültürel durumunun genel görüntüsü gözler önüne serilmekte ve analizi yapılmaktaydı:

"...Müşterek bir hayatta kadının erkeğe, erkeğin kadına müdahale hakkı yok mudur? Erkek hayatta zaten serbesttir. Kadın erkeğini kendine bağlamak, onun hıyanetine mani olmak için, hayatına neden müdahale edemezmiş? Öyle olduğu takdirde, aileye ne lüzum var? Hayata bakarsak, kadın bütün tafralarına rağmen, hakiki hayatın revişinde mahkumdur. Yuvanın anahtarı erkeğin elinde. Para onun elinde. Kadına müdahale hakkını elindeki anahtarlardan ve cebindeki paralardan alıyor. Kadın erkeğe müdahale hakkını analığından veya karılığından mı alacak? Aynı yuvada erkek de koca ve babadır...En büyük hak vazife ve mesuliyete dayanır. İstihsal yapmayan kadının vazife ve mesuliyeti yoktur. Kadını mahkum eden başkasının anahtarı ile açılan yuvaya...bir mal gibi girmesi, bu alışverişe mukabil erkeğin istihsaline ortak oluşudur. Kadın erkeğin hıyanetine karışamaz mı? Elbette. Hatta bu hakkı kanun dahi vermiştir. Fakat söz aramızda..., bu hak ve kanundan istifade eden, bu nedenle talak mahkemesine düşen kaç kadın var? Mevcudun yüzde onu bile değil. (Kadın) yuvam yıkılırsa, erkeksiz kalırsam açlık var (diye susuyor). İşte bu dört aczin ucubesi kadını saçlarından yakalamış, saçlarıyla dilini bağlamıştır. O halde,...elbette bu aileye ne lüzum var?"⁴²⁹.

Bu sözlerde, bir dönemin kadın konusunda toplumsal duyarlılığın ne olduğu anlatılmaktadır. Bununla birlikte, zorluklarına karşın, izlenen polutukalarla, cumhuriyet rejimi, köklü değişimleri sağlayacak adımları atabilmiştir. Bu adımların en önemlisi de, yeni Türkiye’de izlenen yeni nüfus politikasıdır.. Bu konudaki

⁴²⁹ Cumhuriyet, 13 Şubat 1930.

hassasiyet o kadar fazla olmuştur ki, o dönemin siyaset psikolojisi içinde, evlenmeyenlerden vergi alınması bile düşünülmüştür.

Cumhuriyet döneminin en önemli özelliklerinden birisi de, nüfus politikasında yeni prensiplerin belirlenmesi olmuştur. Bu politikanın temelini ise, nüfusun artırılması yolundaki çalışmalar oluşturmuştur⁴³⁰. Bu nedenle hükümet politikalarında nüfusun artırılması için önlemler getirildiğini görmekteyiz. Bu konuda başarılı olmanın en önemli yolu olarak da, evlenmenin teşvik edilmesi olarak düşünülmüş ve bekarların evlenmelerini sağlamak ve böylece nüfus artışını kolaylaştırmak yoluna gidilmiştir. Siyaset çevresinde de, bunun gerçekleştirilmesi için ciddi girişimlerin gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Nitekim, bu konuda gerçekleştirilen en önemli girişim, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, bekarlardan alınmak üzere bir vergi layihası bile verilmiştir⁴³¹.

Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey tarafından verilen bu layiha, dönemin basınında yoğun biçimde değinilen bir polemik konusu haline gelmiştir. Nitekim bu polemik yazılarından birisinde, bir gazete muhabirinin, Dr. Besim Ömer Bey ile söyleşisine yer vermektedir. Dönemin en meşhur iktisatçılarından olan Besim Ömer Bey, gazete muhabirinin kendisiyle yaptığı bu söyleşide, eğer bu öneri evlilikleri çoğaltmak için yapılıyorsa, bu konuda verimli bir sonuç elde edileceğini zannetmediğini dile getirmekteydi⁴³². Bekar mebuslardan İzmir Mebusu Osmanzade Hamdi Bey de, ülkede bekarların vaziyet ve ahvalini endişe edenlerin heyecanlı hareketlerinin arada sırada zuhur ettiğini söylüyor ve şöyle devam ediyordu:

*"Ben bekarlıktan o kadar memnunum ki, kırkbeş senelik ömrümün bekar geçtiğini bilen bilir. Bir kadınla teşrik-i hayat etmekteki maksat çocuk yetiştirmek imiş; ne yapalım bu bahtiyarlık bize nasip olmadı"*⁴³³.

⁴³⁰ Konu ile ilgili olarak bkz. Kemal Arı, "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/ 23(Mart 1992), s.409-420.

⁴³¹ *Cumhuriyet*, 19 Mart 1929.

⁴³² *Cumhuriyet*, 21 Mart 1929.

⁴³³ *Cumhuriyet*, 23 mart 1929.

Bekarlardan vergi alınması konusundaki gelişmeler, basında alaycı bir tavırla tartışılmakta iken, Türk Kadınlar Birliği Başkanı Latife Bekir Hanım, birliğin görüşlerini ortaya koymaktaydı:

*"Biz bekarlardan vergi alınmasına taraftarız. Ben vergiyi az bile buluyorum. Vergi katlanılmayacak bir derecede olmalıdır ki, bekarlar evlenmeye mecbur olsunlar. Bekarlar, bütün kazançlarını tek başlarına sarf ve heba ediyorlar. Bu kazanç artık hakiki hayatı anlamış olan Türk kadınlarıyla geçinmeğe de kafidir. Bunu bir yuvaya sarfetsin. O zaman içtimai alaka ve rabıtası olan genç, içki kumar ve fena yollara saptıktan da uzak kalır"*⁴³⁴.

Latife Bekir Hanım, bir gün önce, Özmanzade Hamdi Bey'in sözlerini de yanıtlamıştır:

*"Evlenmeyi gelişigüzel mütalaa etmemelidir. Bu pek tabi bir lüzum ve zarurettir. Erkeğin bütün hayatı bir intizam altına girip inkişaf ettiği gibi, iyi bir vatan nası olmak kabiliyet ve asaletini haiz kızlarımızın da tembel ve atıl olmaktan ve kararın ruh küskünlüğünden kurtarır"*⁴³⁵.

Gazetelere yansıyan bu polemikler üzerine, Yunus Nadi "Bekarlık Vergisi" adıyla bir yazı kaleme alarak, düşüncelerini ortaya koymuştur:

"İşin yalnız içtimai kısmını düşünen, o kısımda da yalnız bir ciheti derpiş eden muhterem bir mebusumuz mümkünse Türkiye'de evlenmemiş kimse kalmasını diyen halis bir niyetle ve ihtimal ki bunun yanında biraz da dudaklara tebessüm ilave etmek arzusunda bulunarak, bekarların vergiye bağlanmasını isteyen bir teklif yapmıştır. Maksadın birincisinden ziyade ikincisi tahakkuk etti. Gazeteler anketler

⁴³⁴ Cumhuriyet, 25 Mart 1929.

⁴³⁵ Cumhuriyet, aynı sayı.

*açtı, acı tatlı birtakım sözler söylendi. Meğer matbuat piri Varta'nın dediği doğru imiş. Bu mübarek adam tarihten tam otuz sene evvel bana, 'Birader senin umur (aşk ve alaka) dediğin de para ile olur' demişti. İtiraf edelim ki, cumhuriyetin açtığı anketten çıkan netice bu oldu. Öyle düşünmek lazım geliyor ki, meğer bekarları evlendirmek için onlardan para alacağımıza, blakis kendilerine para vermeli imiş. Evlenmeyenlerden pek çoğunun keyf için değil, parasızlıktan evlenmedikleri, evlenemedikleri pek kati bir vuzuh ve sarahatle anlaşılmış bulunuyor. Karilerimizden H. Nutku Bey diyor Ki; 'İzdivaç vergi falan ile çoğaltılmaz. Hayat pahalılığına bir çare bulunursa o zaman o kendiliğinden çoğalacaktır'*⁴³⁶.

Bekarlardan vergi alınması yolundaki bu önerge tabi ki yasallaşmadı. Ama, sözkonusu dönemde aile yapısı konusunda varolan duyarlılığı ortaya koyması açısından bu önergenin verilişi ve kamuoyunda ciddi bir tartışma konusu olması son derece önemlidir.

8- Ekonomik Alanda Sanayileşme Süreci ve Kadın

Kadının ekonomik alanda üretime katılması için, cumhuriyet dönemiyle birlikte ciddi önlemler alınmıştır. Bu önlemlerle ve çalışmalarla birlikte Türk kadını, pek çok meslek dalında, önemli bir potansiyel birikim ortaya koyabilmiştir⁴³⁷. O dönemde, yalnız kadınlar için değil, nüfusun geneli için kalkınma politikaları geliştirilmiştir. Türkiye'de varolan zenaat mekteplerinin ıslahı için ciddi çalışmalar yapılmış, bunun yanı sıra yeni zenaat okulları açılmıştır. Bu

⁴³⁶ Cumhuriyet, 31 Mart 1929.

⁴³⁷ Cumhuriyet döneminde kadınların değişik işkollarında ulaştığı seviyeyi ortaya koyan bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların belli başlıları için bkz: Müfide Küley, "Sağlık Hizmetlerinde Türk Kadını", Cumhuriyetin 50. Yılında Çalışma Alanlarında Türk Kadını, İstanbul, 1974, s.56-63; Handan Ertunç, "İş Hukuku ve Türk Kadını", a.g.e., s.44-49; Refhan Dedeoğlu, "50 Yılda Sanayi ve Ticaret Hayatımızda Kadın", a.g.e., s.67-74; Kamile Şevki Mutlu, "Türkiye'de Kadın Doktorlar", Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağanı, II, Erzurum, , s.85-100; aynı yazar, Türkiye Cumhuriyetinin 50 Yılında Tıpta Türk Kadını, Ankara, 1973; Naciye Yücel, "Tıp Alanında Türk Kadını", Alanlarında Türk Kadını, İstanbul, 1974, s.64-66; Afet İnan, "Atatürk'ün Ekonomiye Verdiği Önem ve Kadın Hakları", Uluslararası Atatürk Konferansları, Ankara, 1980, s.37-50; Fatma Varış, "Kalkınma Güçlerinin Yenilenmesinde Kadın-Erkek İşbirliği", A.Ü. Eğitim Fak. Derg., XIV/ 1-2 (Ankara, 1981), 1-8; Birsen Olgaç, "Yurtdışında Bulunan Vatandaşlarımızın Toplumsal Sorunları Bünyesinde Kadınlarımızın Sorunlarının Nedenleri ve Çözüm Yolları Konusunda Öneriler", Türkiye 2. İktisat Kongresi, III, s.667-687; Ayşe Öncü, "Uzman Mesleklerde Türk Kadını", Türk Toplumunda Kadın, İstanbul, 1982, s.253-267.

konuda Avrupa'daki zenaat okulları incelenmiş, Türkiye'de önceden varolan ya da yeni açılacak okulların bu okullar seviyesine nasıl getirilebileceği araştırılmıştır. Bu çalışmaları yürütmek üzere Prof. Ömer Buis Bey görevlendirilmiş, bu kişi Türkiye'deki zenaat okulları üzerinde araştırmalar yapmış; hatta yapılması gereken ıslahat programı için bir de rapor hazırlamıştır. Bu raporda yer alan en önemli husus, hiç kuşkusuz teknolojik yeniliğe ağırlık verilmiş olmasıdır. Ama, bunun yanı sıra Türkiye'deki zenaat okullarında o zamana kadar yer verilememiş olan mesleklerle ağırlık verilmesi, kısacası, yeni zenaat şubeleri açılması konusu gündeme gelmiştir. Raporun bir bölümünde, kız mekteplerindeki durum ele alınmıştır. Kız mekteplerinde o zamana kadar kurulup geliştirilememiş olan şapkacılık, modacılık, suni çiçekçilik, tezyinatçılık, çamaşırcılık konularında şubeler açılması, bu mesleklerle ilgili becerilerin kız çocuklarına kazandırılması fikri savunulmuştur. Maarif vekaleti'ne sunulan bu raporun etkileri, eğitim alanında sonraki dönemlerde oldukça etkili olmuştur⁴³⁸.

1926 yılında çıkarılan 788 sayılı “*Memurin Kanunu*”nda, kadınların memuriyet hayatında yer alabilmesi için, o zamana göre oldukça önemli sayılabilecek adımlar atılmıştır. Söz konusu yasanın altıncı maddesinde, “*Kadınların memur ve müstahdem olmaları caizdir. Ne gibi memuriyetlerde isihdam edilecekleri, her vekaletin memurlarına ait kanunlarda tesbit olunur*” denilmektedir. Oya Çiftçi'nin de pek güzel vurguladığı gibi, “...bu kanun ile kamu yönetiminde kadın görevlilerin çalışmaları yasal dayanağa kavuşturulmuştur.

Ancak, kadın kocası izin verirse, yönetimin uygun gördüğü alanlarda çalışabilecektir. Kadınların her alan ve konumunda eşit bir biçimde çalışmaları mümkün değildir”⁴³⁹.

1926 yılından buyana, kamu alanında çalışan kadınların sayısının sürekli olarak arttığı gözlenmiştir. Buna karşılık, kadınların çalışma yaşamlarını düzenlemeye yönelik girişimlerin çok fazla olmadığı görülmektedir⁴⁴⁰.

⁴³⁸ Cumhuriyet, 31 Ocak 1929.

⁴³⁹ Oya Çiftçi, , “Türk Kamu Yönetiminde Kadın Görevliler”, *Türk Toplumunda Kadın*, Araştırma, Eğitim ve Ekin yay., Ankara, 1979, s.222.

⁴⁴⁰ A.g.m., s.223.

IV- ATATÜRK DÖNEMİNDEN SONRA TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL DEĞİŞME SÜRECİ VE BU SÜREÇTE KADIN

Yeni Türkiye'nin kurucusu Atatürk, 10 Kasım 1938'de ebediyete intikal etmişti. Bu büyük reformcu insan öldüğü zaman, arkasında büyük bir eser bırakmıştı. Tarih sahnesinden silinmek istenen bir ulusu tekrar yaratması bir yana, toplumsal, siyasal, sosyal ve ekonomik alanda gerçekleştirdiği reformlar, Türk Ulu'sunun kaderini değıştirecek nitelikteydi. Batılılar bunu "*Türk Mucizesi*" olarak değerlendirmişlerdi.

Gerçekten de, Türkiye'nin son yüz yıllık döneminde, kör total ilerleyen ıslahat hareketleri yerine, büyük bir atılım gerçekleştirilmekle bir mucize yaratılmıştı. Bu mucizevi hareketin içinde, kadına kazandırılan yeni statü ve rol, gerçekten önemliydi. Herşey tabii ki sona ermemişti; özellikle sosyal yapıda çözülmesi gereken hala büyük sorunlar hala bulunuyordu. Bununla birlikte, bu reformcu zihniyetin ve eylemin sürdürülmesi gerekiyordu. Atatürk'ün arzuladığı da buydu. Türk kadınının geçirdiği gelişme seyri, dünya kadınlarına örnek olacak kadar görkemliydi. Nitekim, Atatürk'ün ölümü üzerine, Hindistan Kadınlar Birliği bir bildiri yayınlayarak, Atatürk'ü kadın haklarının tarihi boyunca gelmiş geçmiş en büyük savunucularından birisi ilan etmişti⁴⁴¹.

⁴⁴¹ Turhan Feyzioğlu, "Atatürk ve Kadın Hakları", *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1993, s.881.

Bu büyük sıçrayışa karşın, Türk kadınlığının onun ölümünden sonraki eşitlik savaşımının aynı hızla devam etmediği görüldü. Eğitim ve sağlık gibi konularda dev adımlar tabii ki atıldı. İş hayatında kadın daha etkin bir konuma yükseldi. Ama bütün bu gelişmelerin hızı, Atatürk dönemindeki gelişmelerin hızıyla kıyaslanamayacak kadar yavaştı.

A- DEMOKRAFİK YÖNDEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE KADIN NÜFUS'UN DURUMU

Türkiye’de, kadın nüfusunun demografik özelliklerini ortaya koyabilmek için, ne yazık ki elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bunu, cumhuriyet dönemi için, kimi eksikliklere karşın kısmen gerçekleştirmek mümkün olmakla birlikte, özellikle Osmanlı devleti için yapabilmek mümkün değildir. Çünkü Osmanlı devletinde düzenli nüfus sayımları yapılmadığı için, eldeki bilgiler, sağlıklı sonuçlar ortaya koyabilmemizi mümkün kılmamaktadır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti’nde, özellikle devletin hazineye aktaracak kaynakları belirlemek, toplanacak vergilerle ilgili değerlendirme yapılabilmesi için, resmi belgelere erkek nüfusun kaydedildiği bilinmektedir. Ama, kadınları ve çocukları da içine alacak bir nüfus yazımı hiç bir zaman mümkün olmamıştır.

Türkiye’de ilk nüfus sayımı, 1927 yılında yapılmıştır. Bu nüfus sayımında, Türkiye’nin nüfusu 13.648.000 olarak saptanmıştı. 1939 yılında, Hatay’ın Türkiye’ye katılması ile birlikte, bu sayıya bir miktar nüfusu daha eklemek mümkün olmaktadır. 1935 yılında yapılan nüfus sayımında ise 16.158.000 rakamı

ortaya çıkmıştı. Bu nüfusun %51'ini kadın nüfus oluşturunuyordu. 1940'ta toplam 17.821.000 olan genel nüfus içinde kadın nüfusun sayısı 8.221; 1945 yılında 18.790.000 olan genel nüfus oranı içinde 9.344; 1955'te 24.065 olan nüfus içinde 11.831; 1960'ta 27.755.000 olan genel nüfus içinde 13.591; 1965'te 31.151 olan genel nüfus içinde 15.394; 1970'te 35.321 olan genel nüfus içinde 17.598 kadının olduğu görülmüştür. 1975 yılında yapılan nüfus sayımında ise, 40.348.000 kişinin Türkiye nüfusunu oluşturduğu anlaşılmıştır. Bunların %48.6'sının kadın olduğu ortaya çıkmıştı⁴⁴².

İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna dek, kadın nüfusun erkek nüfusa göre cinsiyet oranı yüksek bir seyir izlemiştir. Bunun sebebi, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın sebep olduğu erkek nüfustaki ölümlerdir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan hızlı toplumsal değişme ve kentleşmeye paralel olarak, yaş yapısı özellikle genç yaşlarda bu açığı kapatmıştır. 1927 ve 1945 arasındaki yıllar yavaş büyüme, 1945'ten sonraki yıllar ise, hızlı büyüme yıllarıdır. 1950'lere dek, dağılan Osmanlı Devleti'nden artakalan topraklarından kalkıp da Türkiye'ye yaşanan yoğun göçler nedeniyle, nüfusun doğal artış hızı yüksek olmuştur⁴⁴³.

Yapılan bir araştırmada vurgulandığına göre, II. Dünya Savaşı öncesinde, kadınların yaşam umutları, erkeklere göre bir ölçüde daha azdı. Bu durum, II. Dünya Savaşı'ndan sonra bir miktar düzelmiştir⁴⁴⁴. Çocuk ölümleri konusunda da, kız erkek ayırımı yapmamızı sağlayacak sağlam rakamlar elde olmamakla birlikte, cumhuriyetin ilk yıllarında çok büyük olduğu bilinmektedir⁴⁴⁵. Aynı araştırmanın

⁴⁴² Leila Erder, "Demokratik Açidan Türkiye'nin Kadın Nüfusu", *Türk Toplumunda Kadın*, s.40-43.

⁴⁴³ A.g.m., s.43-44.

⁴⁴⁴ A.g.m., s.46.

⁴⁴⁵ Bkz. Kemal Arı, "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VIII/23 (Mart 1992), s.416; ayrıca bkz. Neşet Halil, *Davamız, Himaye-i Etfal Cemiyeti yay.*, Ankara, 1932.

verilerine göre, kadınların Türkiye’de doğum oranları, 1960 yılından beri gözle görülür bir düşme sürecine girmiştir⁴⁴⁶.

Türkiye’de özellikle 1950 yılından sonra yaşanmış olan iç göç hareketlerinde de başlangıçta kadınların, erkeklere göre geri planda kaldığı görülmüştür. 1960’lı yılların ortalarına kadar, kırsal alandan büyük metropollere gerçekleştirilen göç hareketinde, erkeklerin kendi ortamlarından eşlerini, çocuklarını bırakarak göç ettiklerini göstermişken, 1960’lı yıllardan sonra, kadınların ve aile içinde çocukların da evin reisi olan erkeklerle birlikte göç sürecine girdiğini göstermiştir⁴⁴⁷.

Genel hatlarıyla, rakamsal olarak kadın nüfusun Türkiye’nin genel nüfus içindeki demografisi budur. Bu durum, rakamsal olarak bir fikir vermektedir; ama, nüfusun kültür, ekonomi ve toplumsal özellikleri için aynı fikri verdiği söylenemez. Bu nedenle, nüfusun sözkonusu özelliklerine, tarihsel gelişime paralel olarak, daha yakından bakmak gerekmektedir. Hem tarihi gelişmeler, bu kompozisyon yapısını nasıl etkilemiştir, hem de, değişen bu nüfusun, sosyo-ekonomik analizi nasıl bir biçim almıştır; buna daha yakından bakmak zorunludur. Böyle olunca da, kadın nüfusun, Atatürk’ün ölümünden sonra nasıl bir gelişme gösterdiği ele alınmalıdır.

B- TOPLUMSAL DEĞİŞMENİN YÖNLERİ

1- Çok Partili Süreçte Kadın

Atatürk’ün, büyük bir reformcu olarak, kadına yalnızca yasal haklarını verecek yasal düzenlemeleri gerçekleştirmekle kalmadığını, aynı zamanda, bu haklar çerçevesinde, kadını aktif bir sürecin içine soktuğunu ele almıştık. Bu

⁴⁴⁶ Leila Erder, a.g.m., s.50.

⁴⁴⁷ A.g.m., s. 53.

çabaların sonucunda, toplum hayatının hemen hemen her alanında kadınlar aktif olarak yer almışlardır. Bu alanlardan en önemlisi ise, siyaset alanıdır. Daha yakın bir zamana kadar, kadının siyaset yapmasını, geleneksel ve dinsel yönden sakıncalı gören bir siyaset ve toplum yapısında, böylesine bir devrimi gerçekleştirmek, Türk kadınının tarihsel haklarının kazanılmasında en büyük aşamadır.

Bu çabaların sonucunda, bizzat Atatürk'ün teşvikleriyle, 1935 yılında parlamentoya, 18 kadın milletvekili girebilmişti. Bunların içinde, daha önce değindiğimiz gibi, değişik kesimlerin parlamentoda aktif katılımını sağlamak için öngörülen simgesel isimler de vardı. Atatürk bizzat toplumdaki değişimin rotasını çizmiş, kadınların aktif olarak siyaset dünyasındaki yerlerini almaları için, her kesimden kadının meclis çatısı altında yer almasına çalışmıştı. 395 kişilik parlamentoda, 18 kişilik kadın grup, %4.5 gibi bir oran oluşturmaktaydı. Ne yazık ki, kadınların iradesi ve temsil gücü, Türk parlamentosunun tarihinde hiç bir zaman bu kadar yüksek bir oranda meclise yansımadı.

Bunun anlamı açıktır: Demek ki, Türkiye siyasetinde kadının bugün bile temsil gücü, daha bu eformun ilk başlangıç yılının gerisindedir. Atatürk'ün bu sahada başlattığı reform, onun bıraktığı noktadan bile geri gitmiştir. Toplum içinde kadının görüntüsü değişmiş olmakla birlikte, siyaset sahasında kadın, geleneksel ve dinsel zorlamaların etkisiyle geri itilmiştir.

Oysa, Atatürk'ün bıraktığı miras son derece anlamlıdır. Bu noktada hatırlatılması gereken en önemli konu, Atatürk'ün bizzat önyak olduğu reformlarla, islami bir gelenekten gelen Türkiye'de, siyaset dünyasında, demokratikleşmeye doğru önemli bir sıçramanın yapılmış olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, Türk kadınının en azından önünde anlamlı bir miras vardır. Çünkü, doğu dünyasında böyle bir gelişmeyi görmek mümkün olmadığı gibi, gelişmiş batı ülkelerinin pek çoğunda, kadınlar o dönemde daha seçme ve seçilme haklarını elde edemedikleri gibi, uzun süre daha elde edememişlerdir. Nitekim, o yıllarda, yani Atatürk'ün kadına siyasi yaşamda tanıdığı haklar döneminde, örneğin Fransız kadınlarının henüz seçme ve seçilme haklarını kazanmadıklarını hatırlatmak şöyle dursun; *"...siyasi hakları için tarihin en büyük mücadelelerinden birisini yürütmüş*

olan İngiliz kadınlarının (suffragetes) 1918-1935 yılları arasında İngiliz parlamentosunda %0.1 ile %2.4 arasında değişen bir oranda temsil edilmeleridir”⁴⁴⁸.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Atatürk döneminde meclise giren kadın sayısının erkeklere oranı, sonraki dönemlerde yakalanabilmiş değildir. 1935 yılında, Atatürk’ün meclise seçtiği kadın milletvekili sayısı 18 iken, bu sayı 1939’da 15’e, 1943’te 16’ya, 1946’da 9’a, 1950’de 3’e, 1954’te 4’e, 1957’de 8’e düşmüştür. 1961 Kurucu meclisinde 3 kadın üye yer alabilmiş, 1962’de cumhuriyet senatosuna ve meclise ancak 5 kadın girebilmiş, 1964 yılında da 6 kadın Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yer alabilmiştir⁴⁴⁹. 1965 yılında 8, 1969 yılında 5, 1973 yılında 6, 1977 yılında da 4 kadın milletvekili parlamentoda yer almıştır⁴⁵⁰; sonraki yıllarda ise, ufak değişimler olmakla birlikte, genelde alışılmış olan oranların anormal biçimde üzerine çıkmalar görülmemiştir. Bu durum, ülkenin sosyal yapısındaki farklılaşmalar karşın, Türkiye’deki siyasal hareketin, göreceli olarak, 1930’lu yılların bire gerisinde olduğunun göstergesidir.

Şirin Tekeli, bunun nedenleri üzerine şu yorumu yapmaktadır:

“...rejimin çok partili bir demokrasi haline gelmesi, kadınların parlamenter gücünü olumsuz yönde etkileyen başka etkileri de beraberinde getirmiştir. İlk olarak, rejim değişikliği, kadın adayların tek parti döneminde sahip oldukları ve adeta otomatik bir biçimde seçilebilme şansını ortadan kaldırmıştır. İkinci olarak, siyasal partilerin mecliste daha çok sandalye elde etmek için giriştikleri rekabet ortamı kadınların yararına değil, zararına bir sonuç doğurmuştur. Ayrıca, çok partili döneme geçişle birlikte ortaya çıkan Demokrat Parti’nin benimsediği tutucu ideoloji de kadın adayların yararına olmaktan uzaktır. Bu tutucu eğilim, 1960 müdahalesinden sonra, Demokrat Parti ideolojisine sahip çıkan diğer partilerce de

⁴⁴⁸ Şirin Tekeli, “Türkiye’de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri”, *Türk Toplumunda Kadının Yeri...*, s.382.

⁴⁴⁹ Aslan Tufan Yazman, *Atatürk’le Beraber; Devrimler, Olaylar, Anılar*, İş Bankası yay., ş.y., 1969, s.353; a.g.m., s.383.

⁴⁵⁰ A.g.m., s.383.

banimsenecektir. Ve nihayet, eski devrimci Cumhuriyet Halk Partisi de bu değişiklikler karşısında, kadınlara karşı benimsediği eski stratejide bir değişiklik yapmak zorunda kalmıştır. Bugün için kadın adaylara karşı izlenen seçim stratejisi bakımından, iki büyük parti arasında önemli bir fark bulunduğunu söylemek zordur”⁴⁵¹.

Bunların yanısıra Tekeli, başka ilginç saptamalar ve yorumlar da yapmaktadır. Çok partili dönemde, farklı siyasal partilerin, kadın adaylara karşı izlemiş olduğu politikayı irdeleyen Tekeli, örneğin, Cumhuriyet Halk Partisi’nin kadınlara karşı izlediği seçim stratejisinin 1946’dan sonra değiştiğini, bununla birlikte elde edilen verilerin, parlamentoya temsilci gönderme şansı daha yüksek olan büyük partilerin. bu şansları daha düşük olan partilere göre aday listelerinde daha küçük yer verdiklerini gösterdiğini belirtmektedir.

“Bu gözlemin ışığında, küçük partilerin kadın adaylara bazı seçimlerde onları seçtirmek amacından çok, listelerde bulunmakla yerine getirdikleri simgesel bir işlevden dolayı, daha fazla düşünmek pek de yanlış olmaz”⁴⁵².

Kadınların Türk siyasal sistemi içerisinde simgesel bir rol oynamaları olgusunun, Tek Parti döneminden sonra da devam ettiği çok açık bir şekilde görülebilmektedir. Nitekim, genel olarak hükümetlerde çok az sayıda kadın politikacının yer aldığı bilinen bir gerçektir. İngiltere’de, 1918-1974 döneminde, 310 kadın parlamentoya seçilmiş, buna karşılık 31 kadın hükümette görev almıştır. ABD de, 1917-1964 döneminde kongreye 75 kadın girmiş, fakat aynı dönemde hükümet sorumluluğu yüklenmiş olan kadın sayısı ikiyi geçmemiştir. Türkiye’de de benzer bir tablo bulunmaktadır. 1935-1977 yılları arasında 69 kadın kadın parlamentoya girebilmiş, hükümetlerde 2 kadın görev almıştır⁴⁵³. 1980 yılından sonra, parlamentoya giren kadın sayısında ve hükümet üyesi kadınların oranında

⁴⁵¹ A.g.m., s.383-384.

⁴⁵² A.g.m., s.385.

⁴⁵³ A.g.m., s.386.

artışlar olduğunu gözlemlemekle birlikte, yine de yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir.

Yine Tekeli, parlamentoya seçilen kadınların sosyal ve kültürel durumları üzerine ilginç sonuçlar aktarmıştır. Bu niteliklerden ilki, kadın parlamenterlerin son derece iyi eğitim görmüş olmalarıdır. Üstelik bunların büyük çoğunluğunu, bir meslek sahibi olan kadınlar oluşturmaktadır. Bu nitelikleriyle, oran yönüyle erkeklerden daha iyi bir durumda oldukları söylenebilir.

Tekeli şu yorumu yapmaktadır:

“Erkek parlamenterler, genel toplumdaki eğitim düzeyine göre, o kadar eğitilmişlerdir ki, genel topluma göre ‘seçkin’ bir grup oluşturmaktadırlar. Öte yandan kadın parlamenterler, onlardan da daha iyi eğitim görmüş bir gruptur. Türkiye’de kadın nüfusun genel olarak, erkek nüfusa göre daha az eğitilmiş olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, kadın parlamenterlerin, genel topluma göre ‘seçkinin de seçkini’ diye nitelenebilecek bir grup oluşturduklarını söylemek yanlış olmaz. Bunun anlamı, Türkiye’de kadın temsilcilerle, onların temsil ettiği varsayılan kadın nüfus arasında hemen hemen hiç bir benzerlik bulunmamasıdır”⁴⁵⁴.

2- Sanayileşme, Modernleşme, Aile ve Kadın

a- Çalışma Hayatı ve Kadın

Sanayileşme hareketleri, her toplum yapısında, değişme ve gelişme için itici bir güç olmuştur. Sanayileşme hareketi, önemli problemleri beraberinde getirmiş olmakla birlikte, modernleşmeyi de yaratmıştır. Geleneksel kalıplar yıkılarak,

⁴⁵⁴ A.g.m., s.388.

çağdaş normlar ve değerlere yönelinmiştir. Aile yapısı ve aile içinde kadının rolü de, bu gelişmeye paralel olarak, sürekli değişmiştir.

Türkiye, Atatürk dönemiyle birlikte, hızlı bir saayileşme hareketine geçmiştir. Yeterli sermaye birikimi olmamakla birlikte, eskiye oranla, sanayileşme alanında başdöndürücü bir gelişme yaşanmıştır. Bu da toplumsal değişmeyi ve buna paralel olarak da kadının statüsünü ve aile yapılarını hızla değiştirmiştir.

Çok yaygın bir görüş olmasına karşın, Batı Avrupa'da ve özellikle İngiltere'de endüstri devriminden, hatta protestanlığın yükselmesinden önce de çekirdek ailenin ve bireyciliğin varlığını gösteren tarihsel bulgular vardır. Bu bulgular, Amerika da bile, endüstrileşme öncesinde, bugünküne benzer aile yapılarının varlığına işaret etmektedir. Sanayileşme ve buna paralel olarak kapitalist süreç geliştikçe, bireycilik de gelişmiştir. Batı ailesinin bugünkü yapısının bireyci bir kültür temelinden geldiği ve endüstrileşmenin de bireysel kültürden yararlandığı söylenebilir⁴⁵⁵.

Batı ülkelerinde XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başında gelişmiş olduğu görülen sanayileşme hareketinde kadın işçiliği sorunu ilgi çekmektedir. İlk sanayi kuruluşlarında kadın ve çocuk çalıştırılmasında ilk problem, az ücretle iş gördürme meselesi olarak belirmiştir. Bu biçimde, sanayide çalışmaya başlayan kadın işçinin sayısı hızlı bir artış göstermiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda Almanya'da ev dışında çalışma yapan kadınların sayısı yedi ile sekiz milyon olarak tahmin edilmektedir⁴⁵⁶.

Bu süreçte, evdeki kadının durumu oldukça zorlaşmıştır. Çünkü böyle bir süreç içine itilmiş kadın, ne olduğunu bildiği eski toplumsal ortama mı, yoksa ne olacağını bilemediği yenisine mi ait olduğunu kestirebilmekten uzak kalmıştır. Yeni düzenin yaratmış olduğu zorunluluk olarak ortaya çıkan evi ile dışarısı arasında gerçekleşmekte olan yaşam ve çalışma alanının yarattığı çekişme olaylarının etkisi

⁴⁵⁵ Çiğdem Kağıtçıbaşı, "Psikoloji, Kültür, Sosyal Değişme", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 48-49 (Kış, Bahar 1990), s.21-22.

⁴⁵⁶ Tahir Çağatay, "İçtimai Nizam, Kadın, Cemiyet", *Araştırma (Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe Araştırmaları Enstitüsü Dergisi)*, VII (1969), s.247; ayrıca şurada: *Aile Yazıları*, I, s.93; batı ülkelerde çalışan kadın nüfusun ortak sorunları ve miktarı için bkz. *a.g.m.*, 93-118.

altına girmiş olan ve kendisini böyle hisseden ilk unsur evli, ana kadındır. Çünkü evli erkek hiç bir zaman kendisini evine münhasır bir varlık olarak düşünmüyordu. Onun için erkek, kendisini ev hayatı ve faaliyeti ile dışarı hayat ve faaliyeti arasında gerçekleşen bir çekişmenin yarattığı yük altına girmiş gibi görmekteydi. Genellikle kadın ve özellikle de evli kadın, kendisini herşeyden önce kurmuş olduğu yavasının sahibi, çocuklarının annesi, onların en doğal olarak bakıcısı ve eğiticisi olarak görmekte, onlara derin bir sorumluluk duygusu ile bağlanmak durumunda kalmaktaydı. Böyle bir duygu, evli ana kadınla, bekar kadın arasında, oldukça önemli bir farklılık göstermekteydi⁴⁵⁷.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında oldukça zor yaşam şartları geçiren Batı Avrupa ülkeleri, harp bitince ilk olarak iâşe durumunu düzenlemeye koyulmuşlardı. 1951 ve 1952'de arka arkaya toplanan üç kongrede, tarımsal üretimin ve köy ekonomisinin geliştirilmesi için yapılması gerekli olan şeyler tartışıldı, önlem paketleri üzerinde duruldu. Bu kongrelerden sonra, özellikle köye yönelik ev ekonomisi sorunları ile uğraşılırken, köylü ana kadının ruh haleti ile ilgili olarak son derece ilgi çekici görüşler ortaya atıldı. Kongrede, bütün Batı Avrupa memleketlerinde köylerin boşalmakta olduğundan, gençlerin ve özellikle de genç kızların köylerde kalmak istemediklerinden sözedilmekteydi. Bu durumun sebebi olarak, köylü annelerin içinde bulundukları ağır şartları yüzünden kızlarına ta beşikte iken köyde kalmamasını ninniler halinde telkin etmeye başladıkları ileri sürüldü. Böyle bir ruh haleti içinde yetiştirilen köylü kızın herhangi bir sebeble köyde kalmaya karar vermiş olan bir köylü erkek gençle evlenmeye katiyyen razı olmadığından, zaten göçe hazır olan böyle gençlerin de istedikleri gibi evlenme yapamamak yüzünden köyü derhal terketmek mecburiyetinde kaldıklarından sözedildi. Bu zorluklardan kurtulmanın en esaslı çaresi olarak köylü anayı bir dereceye kadar olsun köydeki hayatından memnun kılacak şartları yaratması düşünüldü. Köy ev ekonomisi meselesi etrafındaki bütün düşüncelerle, köylü kadının yükünü hafifletmek, köy hayatında ona cazip gelecek koşulları yaratmak

⁴⁵⁷ A.g.m., s.91.

düşüncesi ana motif olarak ele alındı. Bu suretle köylü kızlarının tesirli telkinden kurtarılarak, onu kendisine gönül vermiş olan köylü gençle alıkoyacak yolların bulunabileceği düşünüldü⁴⁵⁸.

Önemli bir bulgu da, sosyal değişme kuramını psikoloji ve kültür boyutunda irdeleyen bir araştırmada dile getirilmektedir: Sosyo-ekonomik gelişme, aile içerisindeki ilişkilerde yeni bir nitelik değişmesine yol açmıştır. Araştırmada belirtildiğine göre; dokuz ülkede gerçekleştirilen çocuğun değeri araştırmasında, Türkiye ve diğer ülke bulguları, sosyo-ekonomik gelişme ile anababaların yetişkin evlatlarından maddi beklentilerinin azaldığını göstermiştir. Yani ekonomik gelişme ile aile örüntüsünün temelindeki maddi bağımlılıklar gerçekten azalmaktadır. Ancak, duygusal bağımlılıklarda benzer bir azalma ve psikolojik ayrışma-bireyselleşme çok sayıdaki bulguda ortaya çıkmamaktadır⁴⁵⁹.

İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomik etkileri, yalnız savaşan ülkelerde değil, savaşa katılmamış ülkelerde de yoğun biçimde hissedilmiştir. Türkiye açısından baktığımızda, özellikle demokratikleşme ve ekonominin seyri açısından, önemli değişmelerin varlığını bu yeni dönemde görmek mümkündür. Türkiye, batı ülkelerinden aldığı kredilerin de yardımıyla, ciddi bir sanayileşme sürecini başlatmıştır. Sanayileşmiş dünya ile her alanda ilişkiler artmış, mübadele ekonomisi gelişmiş, sanayileşme alanında görülen bu gelişmenin sonucunda, halkın ekonomik düzeyi de gözle görülür ölçüde artmıştır. Kazgan'ın belirttiği biçimde, bütün bunlar, kadınların iş piyasasına ilk girişlerinden buyana geçen yaklaşık yüz yıl içinde, çalışma hayatında erkeklerle eşit sosyo-ekonomik statüye sahip oldukları anlamına gelmez. Gerek eğitim düzeyi, gerek işgücüne katılma ve sosyo ekonomik statüsü itibarıyla, Türkiye'de kadının durumu ve statüsü, diğer yeni gelişen ülkelere göre daha geridir⁴⁶⁰. Türkiye, cumhuriyet döneminin uzun yılları boyunca, bütün sanayi atılımlarına karşın, yine de uzun süre tarım ekonomisine dayanan köylü bir toplum

⁴⁵⁸ A.g.m., s.92-93.

⁴⁵⁹ Çiğdem Kağıtçıbaşı, a.g.m., s.22.

⁴⁶⁰ Gülten Kazgan, Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyo Ekonomik Statüsü", *Türk Toplumunda Kadın, Araştırma, Eğitim*, Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Derneği yay, Ankara, 1979, s.139.

olmaktan kurtulamamıştır. Sanayileşmenin olduğu yörelerde bile, aileler ve bireyler arasındaki ilişkiler, uzun süre kırsal ağırlıklı niteliğini devam ettirmiştir. Kent kültürünün yaratılması, bütün bu gelişmelere karşın, gene de bir sürecin yaşanmasını gerektirmektedir.

Kadınların çalışma hayatının düzenlenmesinde, en önemli aşama hiç şüphesiz 1936 *İş Kanunu*'dur. 8 Haziran 1936 tarihinde kabul edilen 3330 sayılı bu yasayla, erkek, kadın ve çocukların çalışma koşulları yeniden düzenlenmiştir.

O tarihe kadar kadınların çalışma hayatını düzenleyen bir kanun bulunmuyordu. Cumhuriyetle birlikte ağırlıklı olarak iş hayatına katılan kadınların sayısındaki artıştan sonra, iş kanunu düzenlenirken, kadınlarla ilgili hükümler de bu kanuna yerleştirilmiştir⁴⁶¹. Bu kanunun ilk maddesinde “işçi” nin tanımı yapılmış ve : “Bir iş akdi dolayısıyla, başka bir şahsın işyerinde bedenen veyahut bedenen ve fikren çalışan kimseye işçi denir” denilmiştir⁴⁶². Hayatını emeği ile kazanmakta olan kadınlar da bu tanımın içine alınmıştır.

Kanunun 25. maddesinin birinci fıkrası uyarınca; “Kadın işçilerden gebe olanların doktor muayenesi neticesinde, doğumun vukubulması muhtemel görünen tarihten üç hafta evvel ve doğumdan sonra üç hafta müddetle çalışmaları yasaktır. Gerek doğumdan önce, gerek sonraki mecburi izin müddetleri, sıhhi lüzum halinde altışar haftadan cem'an oniki haftaya kadar uzatılabilir. Bu izinlerin devamınca işveren, işçi kadına yarımşar ücret öder. Ancak aynı iş yerinde altı aydan beri en az üç ay çalışmış olmayan işçi kadın hakkında işveren buna mecbur değildir” hükmü getirilmiştir⁴⁶³

Kanunun diğer maddeleri ile de; maden ocakları işleri, kablo döşenmesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yeraltında veya su altında çalışılacak işlerde istisnasız her yaştaki kız ve kadınların çalıştırılmaları yasaklanmıştır. Yine,

⁴⁶¹ Kanun için bkz: *Düştur, Üçüncü Tertip, C.XVII, Ankara, 1955, s.448-484.*

⁴⁶² A.g.e., s.448.

⁴⁶³ A.g.e., s.454.

bakımdan görülecek lüzuma dayanarak, 16 yaşından büyük kızların ve kadın işçilerin gece çalışmalarına izin verilmiştir. Bu hükümlerin dışına çıkan uygulamalar için, cezai yükümlülük getirilmişti⁴⁶⁴.

Bu kanunda, kadınların çalışma hayatını düzenleyen hükümlerde bazı boşluklar vardı. Tarım alanında çalışan geniş kadın kütle için bir düzenleme yer almamıştır. Buna karşın, yine de hukuki bir düzenlemenin getirilmesi, önemli bir kazançtı. Nitekim, Türkiye’de sanayileşme güçlendikçe, aşamalı olarak, sanayi kollarında çalışan kadınların sayısı artmıştır. Türkiye’nin demokratikleşmesi güçlendikçe de, mevcut kanun, ihtiyaçları karşılamaktan uzak kalmıştır. Bunun sonucunda da sonraki dönemlerde, yeni düzenlemelere ve kanunda değişikliklere ihtiyaç duyulmuştur.

Türkiye’de son yıllara kadar, kentleşme düzeyinin çok düşük bir gelişme seyri izlediği görülmüştür. İkinci Dünya Savaşı yıllarında, üretim sektöründe çalışan faal nüfusun %80’den çoğunun tarım sektöründe çalıştığı görülmüştür. Ailedeki çalışan kadın işgücü hesaba katılmak şartıyla, kadınlar tarımsal nüfusun %50’den fazlasını oluşturuyordu. Böylece tarımsal alanda kadınların, neredeyse erkeklerle eşit alanda bir ağırlığı olduğu görülmüyordu. Tarım dışı faaliyetlerde çalışan kadınların oranı, %4’ler düzeyinde, şaşılacak kadar düşük bir düzeydeydi. Ancak, o yıllarda erkek nüfus da dahil olduğu halde, Türkiye’de tarım dışı alanlarda çalışan genel nüfusun işgücü oranının %17’ler civarında bulunduğu hesaba katılınca, Türkiye’de sanayinin ne denli geri olduğu, varolan düzeyde ise, kadınların erkeklere oranla, bir kaç kat daha geri bir düzeyde bulunduğu anlaşılmaktadır⁴⁶⁵.

Özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra dünyada çalışan kadınların sayısında %200 oranında bir artış görülmüştür. Değinilen tarihten sonra, dünyada gerek sanayileşme hareketleri sonucunda artan iş kolları, gerekse aynı sürece bilgi toplumu olmanın kazandırdığı yeni etkenler, iş yaşamında karmaşık ilişkiler ortaya

⁴⁶⁴ A.g.e., s.179.

⁴⁶⁵ Geniş bilgi için bkz. A.g.m., s.139-140.

çıkmasına neden olmuştur. Bilgi toplumunun yarattığı bir çok mesleğin yaklaşık üçte ikisini kadınlar ele geçirmişlerdir⁴⁶⁶.

Aile yapılarının, sanayileşme süreci içindeki değişmesinin değişik yönleri üzerinde duran araştırmasında Kandiyoti, sanayi toplumlarında aile içinde yer alan önemli unsurlardan birisi olan kadının yerini şu satırlarla dile getirmektedir:

*"...Sanayi toplumlarında ailenin üretimdeki merkezi yerini kaybettiği ve ücret getiren, piyasaya yönelik işlerle, ücretsiz ev emeğinin birbirinden oldukça kesin çizgilerle ayrıldığı bilinmektedir. Aile ücrete dayanmayan hizmetlerin yer aldığı tek lüzum olarak ortaya çıkmakta ve genellikle bu hizmetlerin hep bir grup insan tarafından üstlendiği görülmektedir. Bunlar ev kadınlarıdır. Burada piyasa ekonomisinin egemen olduğu durumlarda, ev kadınlığı statüsünün ne şekilde ele alınması gerektiği konusundaki kurumsal tartışmalara girmek istemiyoruz"*⁴⁶⁷.

Ne var ki Türkiye, bütün bu olumsuzluklara karşın, 1955'ten sonra yoğun bir biçimde sanayileşme ve kentleşme sürecine geçmiştir. Bu süreç, her alanda büyük dönüşümleri yaratmıştır. Kazgan'ın saptamasına göre, bu dönüşümlerin başında, mübadele ekonomisi ve ücretle işçi piyasasının gelişmesiyle ortaya çıkmıştır.

Kadınların iş hayatında bir çok alanda çalışmaya başlamalarıyla birlikte, yöneticilik alanında da değişimler meydana gelmiştir. Kadın yöneticiler bir çok işletmede önemli pozisyonlar elde etmişlerdir. İşletme yönetim tarzlarında da değişiklikler meydana gelmiştir⁴⁶⁸. Son verilere göre hazırlanan bir tabloda, ülkelere göre çalışan kadınların sayısı gösterilmektedir. Bu tablodan anlaşıldığına göre, 1980'li yılların sonunda, bütün dünyada çalışan toplam kadın sayısı 790 milyondur. Gelişmiş ülkeler kategorisinde ABD, Japonya, Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya, İspanya, Kanada, Avusturya ve İsviçre'ye; gelişmekte olan ülkeler kategorisinde de

⁴⁶⁶ Esin Can Mutlu, "Değişen Dünyada Kadın Yöneticiler ve Türk İşletmeleri", *Öneri*, 1/3 (Haziran 1995), s.41; F. Yıldız Ecevit, "Kentsel Üretim sürecinde Kadın Emeğinin Konumu ve Değişen Biçimleri", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 53 (Bahar, 1993), s.105-117.

⁴⁶⁷ Deniz Kandiyoti, "Aile Yapısında Değişme ve Süreklilik: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım", *Türkiye'de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler*, Türk Sosyal Bilimler Derneği yay., Ankara, 1984.

⁴⁶⁸ Esin Can Mutlu, a.g.m., s.41.

Çin, Hindistan, Endonezya, Pakistan, Tayland, Meksika, Türkiye, Filipinler ve Kuzey Kore'ye yer verilmiştir. Dünyada çalışan kadınların 156 milyonu gelişmiş ülkelere, 554.2 milyonu da gelişmekte olan ülkelere ait kadın nüfustan oluşmaktadır. Bu rakamlarda da görüldüğü gibi, gelişmekte olan ülkelerde çalışan toplam kadın nüfus, gelişmekte olan ülkelere göre oldukça bir kaç kat fazladır. Bunun nedeni, ülkelerin nüfusu ile ilgilidir; yani, gelişmekte olan ülkelerdeki kabarık nüfus, tabloyu belli bir orantıya oturtmuştur. Gelişmiş ülkelerden ABD'de 156.5, Japonya'da 24.3, Almanya'da 11.2, İngiltere'de 11.7, Fransa'da 10.2, İtalya'da 8.9, İspanya'da 4.8, Kanada'da 5.7, Avusturya'da 3.1 ve İsviçre'de 2.1 milyon kadın çalışmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler sınıfında ise, Çin'de 267.8, Hindistan'da 76.8, Endonezya'da 19.8, Pakistan'da 3.4, Tayland'da 12.3, Meksika'da 7.1, Türkiye'de 7.3, Filipinler'de 6.4, Kuzey Kore'de 5.7 milyon kadın çalışmaktadır. Çalışan kadın nüfusun işgücüne oranı ise, %48'le İsviçre'de en yüksek seviyede iken, % 11 ile Pakistan'da en düşük seviyeyi oluşturmaktadır. Dünya ortalamasının %36.5, gelişmiş ülkeler ortalamasının %40.9, gelişmekte olan ülkeler ortalamasının ise %34.7 olduğu gözönüne getirildiğinde, Türkiye'deki %34 ortalamasının oldukça düşük olduğu gözlemlenmektedir. Nitekim, çalışan kadın nüfusun işgücüne oranı sıralamasında, Türkiye'nin gerisinde olan ülkelerin Hindistan, Endonezya, Pakistan, Meksika ve Filipinler olduğu, gelişmiş ülkeler arasında ise, Türkiye'nin gerisinde bulunan bir oran bulunmadığı gözönüne alındığında, Türkiye'de kadının ekonomik güvence açısından henüz alması gereken oldukça uzun yollar olduğu anlaşılmaktadır⁴⁶⁹.

1950 yılından itibaren, Türkiye'de sanayileşme süreci geliştikçe, pek tabii olarak çalışan kadınların oranı da ister istemez artmıştır. Nitekim, Devlet İstatistik Enstitüsü istatistiklerine göre, 15 yaş ve üzerindeki kadınların işgücüne katılma oranı, 1975'de %81,5'tir. Bu rakamlara göre, toplam işgücünde kadınların oranı %47'yi oluşturmaktadır. 1955 yılında, kadınların toplam işgücündeki oranları, %43'e, 1960'ta %40.3'e, 1965'te %37.9'a, 1970'te %37.5'e, 1975'te ise, %35.2'ye

⁴⁶⁹ A.g.m., s.42, Tablo 1.

düşmüştür. Aynı yıllarda, 1968 yılı fiyatlarıyla ise, kişi başına gelir, 1848 liradan, 4532'ye kadar çıkmıştır. Aynı yıllar içinde, tarım dışı alanlarda faal olan kadın nüfusun oranı %17.8'den, 37.8'e kadar çıkmıştır. Bu yıllarda görüldüğü gibi, tarım alanlarındaki çalışan kadın nüfusun oranı düşmüştür. İller itibarıyla bakıldığında ise, 1970 yılının verilerine göre, işgücüne katılım açısından, kadınların oranının İstanbul'da %16.5, Ankara'da 29.8, İzmir'de 34, Adana'da 39.1, Bursa'da 44.8, Eskişehir'de 38.5 olarak tesbit edilmiştir. Yine 1970 yılının rakamlarına göre, değişik sektörlerde erkeklere göre mesleki dağılım oranları şöyle bir görüntü arz etmektedir: Tarım'da %50, tütün sanayiinde %57, dokuma ve giyim sanayiinde %30, gıda ve içki sektöründe %25, kimya sanayiinde %22, elektrik makinaları üretiminde %17, öğretimde %34, bankacılıkta %34, tıbbi hizmetlerde %30 oranındadır. Yine 1955-1975 yılları arasındaki bir tabloda, tarım sektöründe 1955 yılında %46.6 oranında erkeğe karşın, %53.4 kadın nüfusun, sanayide %87.1 erkek nüfusa karşın, %12.9 kadın nüfusun, hizmetler sektöründe ise, %92.4 erkek nüfusa karşın, %7.6 kadın nüfusun çalıştığı saptanmıştır. 1975 yılına gelindiğinde zaman, tarım sektöründe %50 erkek nüfusa karşın, %50 kadın nüfus, sanayide 85.5 erkek nüfusa karşın, %11.5 kadın nüfus, hizmetler sektöründe ise, %87.4 erkek nüfusa karşın, 512.6 kadın nüfus oranı saptanmıştır⁴⁷⁰.

Araştırmada verilen örneklerde görüldüğü gibi, değinilen alanda çalışmakta olan pek çok bilim adamı, gelecekte de özellikle yönetim pozisyonunda kadınların hızla artacağını söylemektedirler. Kadın yönetici ve girişimcilerin bilgi toplumunu egemenlikleri altına alacaklarına ilişkin verilerin bulunduğu herkesçe kabul edilmektedir⁴⁷¹. Günümüz Türkiye'sinde artık politikadan sanata kadar, hemen hemen her alanda kadınları üst kademelerde görmek mümkündür. Bir çoğu çeşitli nedenlerle iş hayatına atılmış olsalar bile, son yıllarda, kadınların eğitim düzeylerinin artmasıyla birlikte işletmelerde varlıkları ve etkileri fazlasıyla hissedilmeye başlamıştır. İstanbul'da faaliyet gösteren ve Sanayi Odası 1993'te yer

⁴⁷⁰ Ayrıntılı rakamlar için bkz. Gülten Kazgan, a.g.m., s.170.

⁴⁷¹ Esin Can Mutlu, a.g.m., s.43; Tom Peters, bu konuda şunları söylemektedir: "Günümüzün alt üst olmuş karmaşık işletme çevresinde kadınların erkeklerden daha iyi yöneticiler olacağı oldukça açıktır"; aktaran için bkz: a.g.m., s.43.

alan 500 büyük işletmede, yönetim kademesinde çalışan üst, orta, alt düzey yöneticilerin cinsiyetleriyle ilgili yapılan araştırmanın sonuçlarına göre; Türkiye'nin ekonomisinde söz sahibi sanayi kuruluşlarının, anket kapsamına giren 245 yöneticisinin toplam 210'u erkek (%85.7), sadece 35'i (%14.3) ise kadındır. Bu 35 kadın yöneticinin 7'si (%31.4) alt yönetim düzeyinde görev yapmaktadır. Üst yönetim düzeylerinde görev yapan ve ankete katılan 77 yöneticinin 70'i (%91) erkek, 7'si ise (%9) kadındır. Bu 35 kadın yöneticinin 25'inin (%71.4) Türkiye'de bir üniversite bitirdiği, 6'sının (%17.1) lise mezunu olduğu, 1'inin (%2.9) dış ülkelerden birinde üniversite bitirdiği, 3'ünün (%8.6) lisans üstü diplomaya sahip olduğu görülmektedir⁴⁷². Bu rakamlara bakıldığında, kolaylıkla, Türkiye'de artık büyük işletme statüsündeki kuruluşlarda kadın yöneticilerinin her kademesinde yer aldığı görülmektedir. Kadının toplumdaki rolünün hızla değişmesi, eğitim düzeyinin artması ve özgürlük hareketleri, işletmelerin kadın yöneticilerle tanışmalarına neden olmuştur. Dünyadaki ekonomik değişim içinde kadın ögesini sadece işletmelerde çalışan kadın sayısındaki artışla sınırlamak gerçekçi olmayacaktır. Toplumun, kadınların da erkeklerle eşit düzeyde meslek ve iş sahibi olabilmeleri konusundaki baskılarının gelişmelerdeki rolü gözardı edilemez. Bunun yanı sıra, kadınların geniş çaptaki yaratıcılık, duyarlılık, insan ilişkileri v.b özellikleri, günümüz örgütlerinde geçerli olan esnek, grup çalışmalarına dayanan yapılara oldukça uygun olmaktadır. Tüm bu değişmeler içinde, Türkiye'deki çalışan kadınların sayısında da artış olduğu gözlemlenmektedir. Dünyadaki bir çok ülkenin tersine, erkeklerle eşit şartları paylaşan, aynı ücretleri alan kadın yöneticiler ve bu kademeler aday olan çalışan kadınlar işletmelerde her alanda faaliyetlerini sürdürmektedirler. Böylece, erkeklerin dünyasında kadın yöneticilerin önemi ve sayısı her geçen gün artmaktadır⁴⁷³.

Tabii ki, bütün bunlar, Türk kadınlığı adına sevindirici sonuçlardır. Belli alanlarda, kadının statüsünün gittikçe iyileştiği, kadınların, toplum içinde kendi beceri ve yeteneklerini ortaya koyacak fırsatlar bulduklarında, bunu hakkıyla yerine

⁴⁷² Ayrıntılı bilgi ve tablolar için bkz. A.g.m. s.43-45.

⁴⁷³ A.g.m., s.46.

getirdikleri görülmüştür. Türkiye’de, siyaset alanında etkili olmuş kadınlardan, iş hayatında başarılı olmuş kadınlara kadar, geniş bir yelpazenin egemenliği artık inkar edilemez. Burada sorun, bütün bu iyi göstergelerin, genel kadın nüfusun oran itibarıyla, yüzde kaçını temsil ettiği. Yani, bütün bu güzel göstergelere karşın, kadın nüfusun geneli, teknolojik, endüstriyel ve kentsel gelişmelere karşın, hakettiği yeri alabilmiş değildir. Bütün bu olumlu gelişmeler gene de yetersiz, sınırlı ve aşılmaya muhtaçtır.

Kırsal kadının statüsünün tam tersine, faal ekonomik nüfusa dahil kentli kadınların dörtte üçü istihdam edilmiş değildir. Kadınların kentlerde %81’i kendisini ev kadını olarak tanımlamaktadır. Bununla beraber, Türkiye’nin dengesiz endüstrileşmesi süreci içinde, ücretli kadın işgücü sürekli olarak bir artış göstermektedir. Genellikle Marmara ve Ege gibi bölgelerde, üç metropolün bulunduğu illerde çok hızlı bir kentleşme vardır⁴⁷⁴. Cumhuriyet tarihi boyunca, endüstrileşme süreci içinde, çalışan kadınların oranı, aynı paralellikte bir gelişme gösterememiştir. Örneğin, üretim sektöründe, 1955 yılında çalışan kadınların sayısı 119.871 den, yirmi yıl sonra, yani 1975’te ancak 204.111’e çıkmıştır. Bu rakamlardan ilki, toplam kadın nüfusun ancak %2.2’sine tekabül etmekte iken, ikincisi ancak %3.4’üne tekabül etmektedir. Bu alanda asıl büyük patlama, Türkiye dışında, Federal Almanya’da çalışan Türk kadın işçiler açısından yaşanmıştır. Nitekim, 1960’ta bu ülkede kayıtlı 173 kadın işçi bulunurken, bu sayı 1975’te 143.611’e çıkmıştır. Türkiye’de ise, kadın işgücü açısından en büyük gelişme, endüstri sektörü yerine hizmet sektöründe, hizmet sektörü içinde de özellikle kamu yönetimi alanında göze çarpmaktadır. 1938’de sadece, 12.716 kadın memur bulunmasına karşın, bu sayı 1978’de 277.622’ye çıkmıştır. Böylelikle, vasıflı kadın işgücü alanında gözle görünür bir bürokratikleşme süreci sözkonusu olmuştur. Kadınların devlet hizmetine girerken, yayılma alanı daha çok alt ve orta kademeyi kapsamaktadır. Kadınların en çok rağbet ettikleri kamu alanları da şunlardır: Eğitim (%31.6), turizm (%26.3), sağlık (%22.2) ve sosyal güvenlik (%19). Bu alanlar genel

⁴⁷⁴ Nermin Abadan Unat, Toplumsal Değişme ve Türk Kadını”, **Türk Toplumunda Kadın**, Ankara, 1979, s., s.25.

olarak erkekler tarafından giderek terkedilen, sosyal amaçlara yönelik sektörler olarak tanımlanmaktadır⁴⁷⁵.

Unat, kadınların kamu sektörüne girmeye ağırlık vermelerinin nedenini şu biçimde açıklar:

*“Kadınların büyük çoğunluğu, ekonomik gereksinmeler nedeni ile, aileye ikinci bir gelir kaynağı sağlamak zorundadır. Buna karşın, bir kısım meslek kadını için meslek sevgisi ve çalışma şevki önde yer almaktadır. Şu kadar ki, iş ve aile hayatı arasında bir rol çatışmasının başgösterdiği yerde, işten vazgeçme ağır basmaktadır. Bu eğilim serbest mesleklerle mensup, yüksek öğrenim görmüş kadınlar için bile doğrudur”*⁴⁷⁶.

1965 yılında çıkarılan 657 sayılı “Devlet Memurları Kanunu” nda, kamu alanında çalışma koşulları yeniden düzenlenmiştir. Bu yasada, cinsiyet ayırımına ilişkin kurallar yer almamıştır. İlke olarak kadın ve erkek görevliler yasa önünde eşittir. Yasada kadın görevlilere ilişkin yer alan üç maddede, kadın memurun doğum yapmasından önce üç hafta müddetle izin alabileceği; anne olması durumunda sosyal sigorta yardımının sağlanacağı, ayrıca doğum yardım ödeneği verileceği hükme bağlanmıştır. Ancak, anne ve babanın ikisinin birden devlet memuru olması durumunda, bu yardımı babanın alması esasa bağlanmıştır⁴⁷⁷. Çalışan kadınlara ilişkin bağlayıcı esaslar getiren diğer bir yasa ise, “Umumi Hıfzısıhha Kanunu”dur. İşçi statüsündeki kadın görevlilere yönelik olan bu yasanın esaslarına göre, doğum iznini kullandıktan sonra işe başlayan kadınlara ilk altı ay zarfında çocuğunu emzirmek üzere çalışma saatlerinde yarımşar saatlik iki ara verilmesi kurallaştırılmıştır. Kısacası, kamu görevlisi kadınların anne olması durumunda kendileri için iki şey yapılmaktadır: Doğum öncesi ve sonrası toplam 9

⁴⁷⁵ A.g.m., s.26.

⁴⁷⁶ A.g.m., s.26.

⁴⁷⁷ Ayrıntı için bkz. Oya Çiftçi, a.g.m., s.223.

haftalık izin ve altı ay günde bir saat emzirme izni...⁴⁷⁸. Sonraki düzenlemelerle yeni hükümler getirilmiş, örneğin İş Kanunu'na tabi işyerlerinde süt izni 45 dakikalık aralarla 1,5 saat olmuş; doğum öncesi ve sonrası izin de 12 haftaya çıkarılmıştır.

1938-1978 yıllarını kapsayan yaklaşık olarak 40 yıllık dönemde, Türk kamu yönetiminde kadın görevlilerin sayısı giderek artmıştır. Kadın görevliler yönetimde önemli oranda temsil edilmemekle birlikte, erkek meslektaşlarından hızlı bir artış göstermişlerdir. Oya Çiftçi'nin yaptığı bir hesaba göre, bu dönemde, kadın kamu görevlilerinin toplam sayısı 22 misli artarken, erkek kamu görevlilerinin artışı 6 mislidir. Kamu yönetiminde kadın görevliler en yüksek oranda, genel bütçeli kuruluşlarda, en düşük oranda ise, yerel yönetim birimlerinde çalışmayı tercih etmişlerdir. Yine aynı araştırmacının belirttiğine göre, yerel yönetim birimlerinde çalışan kadın kamu görevlileri azlığı, yerel yönetim birimlerinin büyük çoğunluğunu oluşturan belediyelerin genellikle, kadın çalışmasına karşı duydukları geleneksel olumsuz tutumun varlığını sürdürdüğü kırsal kesimde bulunmasıyla açıklanabilir. Nitekim, 1978 yılı istatistiklerine göre, yerel yönetim birimlerinde çalışan tüm kadın görevlilerin %56.7'sini üç büyük kent yerel yönetim birimlerinde çalışan kadınlar oluşturmuşlardır⁴⁷⁹.

Sanayileşme olgusu, gelişen toplum yapıları için hem gerekli hem de kaçınılmaz sonuçlar getirmektedir. Sosyal yapılar değiştikçe, ister istemez yeni seçkin gruplar ön plana çıkmaktadır. Toplumda ilişkiler ve fonksiyonlar değişmekte, yeni ilişkiler ve fonksiyonlar toplum yapısına etki etmektedir. Bu fonksiyonlar içinde, sanayileşme sürecinin özel bir önemi vardır. Nirun'un özenle vurguladığı gibi, sanayide insan ve hayvan gücünden, biyolojik güçten fiziki, kimyevi, elektronik ve atom güçlerine, petrol gücüne kadar doğanın bütün gizli güçlerine geçiş yapılmış, endüstri merkezleri kültür merkezlerine bağlanmış,

⁴⁷⁸ A.g.m., s.223; aynı yazarın verdiği rakamlara göre, bazı Avrupa ülkelerinde doğum yapan kadın görevlilere verilen iznin dökümü şöyledir: Avusturya 16 hafta-10 ay, Danimarka 14 hafta, Finlandiya 6 ay; Fransa 14 hafta; Federal almanya 14 hafta; İtalya 3-6 ay; İsveç 7 ay; Çekoslovakya 7 ay (Çocuk iki yaşına gelene dek 1 yıl ücretsiz izin); Macaristan 20-24 hafta; Polonya 16-26 hafta; bkz.. A.g.m., s.223.

⁴⁷⁹ Oya Çiftçi, a.g.m., s.225.

böylece sanayi toplumuna geçilmiştir. Artık yeni yeni sosyal güç merkezleri yaratılmıştır. Teknik güçler günümüzde sosyal güçlerle birleşmektedir. Köylerden, kasabalardan şehir merkezlerine geçilmiş, küçük ailelerin tek tek kişileri birer sosyal ve zihni varlıklar olarak iş merkezlerine çıkarılmışlardır. Öğretim, eğitim, sağlık, beslenme, barınma faaliyetleri daha iyi sosyal hayat için yapılmaktadır. Köylerde aileleri etkileyen sosyal yapı değişimleri, hedef olarak tarımsal endüstri düzenini seçmiştir⁴⁸⁰.

Nirun, açıklamalarını şu satırlarla sürdürüyor:

“Bu süreçler, sosyal bünye içerisinde hep beraber oluşur. Sosyal yapı büyüdükçe, bu süreçler de gelişir. Sanayi merkezi ticarete, ticaret yollara, yollar taşıma araçlarına bağlanır. Böylece bir etkileşim sistemi aralarında doğmuş olur. Sanayileşme kasabalara kadar uzamış, şehir merkezlerinden halkalar halinde, halka uzamıştır; ve ürünlerini köylere kadar sokmuştur. El zanaatlarının geliştiği kasaba merkezlerinde sosyo-kültürel içerikler bulunarak, şehir merkezlerinde sanayileşme daha sağlıklı hale getirilmiştir. İhtiyaçları daha kolay yerine getirebilmek için üretim parola olmuştur. Sanayileşme olmadan gelişen şehirleşme süreci, sağlıklı büyümeye sebep olmaktadır”⁴⁸¹.

Bu farklılıklar, çeşitli bölgelerin kendi sosyo-ekonomik ve kültürel yapısından kaynaklanan etkilenmelerle, yöreden yöreye değişmekte, özellikle aile yapısının görünümünün değişmesine yol açmaktadır. Örneğin, Türkiye’nin kuzey illerinde, babanın para kazanma amacıyla hayatının büyük bir kısmını, evinden karısından, çocuklarından ayrı geçirmesi, bunlarda aileye kendine has bazı karakterler kazandırmaktadır. Köy ve şehirlerde de hayat, sosyo-ekonomik sürecin değişmesine paralel olarak değişime uğramıştır. Küçük köylü işletmelerinde ailelerin fertleri, çiftlik işlerinde üzerlerine düşen vazifeyi yapmakta ve bizzat üretime katılmaktadırlar. Bu sebeble köylerde aileler fazla çocuk yapmaktadırlar. Köyün

⁴⁸⁰ Nihat Nirun, *Sistematik ve Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür*, Atatürk Kültür Merkezi yay., Ankara, 1994, s.200.

⁴⁸¹ Nihat Nirun, a.g.e., s.200.

şehre yakın veya uzak oluşu da aile tarzını önemli ölçüde değiştiren bir faktördür. Şehirlerde aile bireyleri ev dışında ve çeşitli işlerde çalışmaktadır.⁴⁸²

Bu noktada, toplum bünyesinde sosyal değişme ve sosyal bütünleşme sürecinin zamanında ve yerinde gerçekleşmediği hallerde sosyal yaralar ortaya çıkabilmektedir.

Nirun, modernleşme sürecinde ailenin durumuna da şu satırlarla değinmektedir:

*"Toplumda görülen değişme ve gelişme süreci içinde modernleşme gerçekleşmeye çalışıyor. Burada, aileler açısından hayati ve sosyolojik bir takım sorular ortaya çıkmış olur. Modernleşme öncesi şartlarda, hangi farklılıklar vardır, hangi farklı durumlar oluşmuştur? Değişmeyi şartlandıran faktörler hangileridir? Toplumun değerler sistemi, değişmeyi olumlu yönde etkilemiş midir?"*⁴⁸³

Kongar'ın vurguladığı gibi, az gelişmiş ülkeler endüstrileştikçe ve kalkındıkça, toplumsal yapı da farklılaşmaktadır. Endüstrileşmenin en önemli sonuçlarından biri de, toplumsal hayatta bürokratik örgütlenmelerin yaygınlaşması ve egemenliğinin artmasıdır. Bir başka deyimle, toplum endüstrileştikçe, toplumdaki ilişkiler de nitelik değiştirmekte, yüz yüze, kişisel grup ilişkileri, yazılı kurallara göre düzenlenen grup ilişkilerine dönmektedir.⁴⁸⁴

Çağdaş yaşam düzeninin geleştirdiği aile dışında cereyan eden ekonomik ve toplumsal çalışma alanlarının genişlemesi, önce erkekleri, ardından da kadınları çalışma süreci içine sokmuştur. Bu gelişmenin sonucu olarak, toplumsal yaşam alanında alabildiğine bir genişleme ve yüzeyselleşme söz konusu olmuştur ki, bu durum zihinlerde eski ailenin temsil ettiği ahlaki normların kaybolacağı kaygısına

⁴⁸² Ayrıntı için bkz. Rezzan Şahinkaya, "Türk Aileleri Hangi Yönlerden Birbirlerine Farklılıklar Gösterirler", *Türk Yurdu*, VIII/ 290 (Kasım 1960), s.13-15 ayrıca şurada: *Aile Yazıları...*, s.37-42.

⁴⁸³ Nihat Nirun, *a.g.e.*, s.201.

⁴⁸⁴ Emre Kongar, "Türkiye'de Aile: Yapısı, Evrimi ve Bürokratik Örgütlerle İlişkileri", *Amme İdaresi Dergisi*, III/ 2 (1970), s.58; ayrıca şurada: *Aile Yazıları*, II, s.63.

yol açmıştır⁴⁸⁵. Çağdaş yaşam tarzı, etkisi altına aldığı toplumlar için ekonomik, toplumsal ve teknik alanlarda uğraşma alanlarını geliştirdiği gibi, toplumlardan ortaya koyabileceği insani gücü tam olarak istismar etme yolunu da açmıştır⁴⁸⁶.

Endüstrileşme, ailenin toplumsal değişmesini sağlayan, en güçlü etkidir. En tutucu aile tipi olan geleneksel aile tipinde bile, toplumsal değişmenin bir sonucu olarak, değişme eğilimlerini görmek mümkündür. Mübeccel Kıray'ın ünlü "*Tampon Kurumlar*" kuramından hareket eden Kongar, toplumsal değişmenin yaşandığı her ortamda, değişmenin daha az sancılı ve sorunsuz olmasını sağlayacak tampon kurumun ister istemez geliştiğine dikkat çekmektedir. Bu kurumlar sayesinde, değişme sürecinin yaşandığı ortamlarda, ailenin göreceli de olsa, dengeli bir biçimde değişmesi mümkün olabilmektedir. Tampon mekanizmalar, toplum için yeganene bir bütünleşme ve denge olanağı ortaya koyarken, en önemli fonksiyonu, değişen bir toplum içinde güvenliği sağlamaktır. Kongar'ın Kıray'dan yaptığı aktarmaya göre, değişen bir toplumda, toplumun çeşitli parça ve yönlerinin aynı hızda değişmemesi sonucunda ortaya çıkan boşlukların bu tampon mekanizmalar sayesinde doldurulduğunu vurgulamaktadır⁴⁸⁷. Yine Kıray'dan aktarmalarla Kongar, değişmenin yaşandığı toplumsal ortamlarda ortaya çıkan bu tampon kurumların, aile içindeki yansımalarını, değişik örneklemelerle ele almaktadır. Kıray'a göre, bu tür ortamlarda Türkiye'de, örneğin Ereğli'de yaşanan sanayileşme süreci içinde değişen ailelerde, "*kız evlada dayanan genişlemiş aile*" tipi mevcuttur. Bu ne geleneksel, ne de modern toplumlarda görülen bir kurumdur; Ereğli'nin değişen koşulları, kişinin güvenliğinin bir ölçüde, kız evladın kurduğu aile içinde sağlanmasına yol açmaktadır. Böylece aile güvenlik fonksiyonunu yerine getirirken, yapısal bir değişime de uğramaktadır. Böylece bir tampon mekanizma ortaya çıkmaktadır⁴⁸⁸.

⁴⁸⁵ Tahir Çağatay, "İçtimai Nizam, Kadın, Cemiyet), *Araştırma (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Araştırmaları Enstitüsü Dergisi)*, VII (1969), s.247; ayrıca şurada: *Aile Yazıları*, s.91.

⁴⁸⁶ A.g.m., s.90.

⁴⁸⁷ Emre Kongar, a.g.m., s.83-84.

⁴⁸⁸ Emre Kongar, a.g.m., s.84.

Sanayileşme olgusu, cumhuriyet döneminde aile yapısının da ister istemez değişmesine neden olmuştur. Daha önce de bir kaç kez vurgulandığı gibi, geleneksel ailelerde geniş aile egemenlik göstermekte olduğundan, Türkiye’de de sanayileşme öncesinde egemen aile tipi, geniş aile tipidir. Sanayileşme süreci arttıkça, geniş aile tipi yerini, çekirdek aile tipine bırakmış, böylece aile içinde bireylerin ve bu arada kadının üstlenmiş olduğu rolde de ciddi değişimler kendini göstermiştir. Bir araştırmacının vurguladığı gibi bu süreç, batı toplumlarındaki gelişme sürecine benzeyen bir gelişme seyri izlemiştir⁴⁸⁹.

Endüstrileşmenin tarihsel sürecinde batı kadını Türk kadınından daha farklı bir noktaya gelmiş bulunmaktadır. Bir araştırmada verilen bulgulara göre; ileri endüstri toplumlarında evlilik oranları gittikçe düşmektedir. Evlenme oranı düşerken, evlilik yaşının düştüğü de görülmüştür. Endüstrileşmeye paralel olarak, doğum oranları da düşmüştür. Nitekim, sözkonusu araştırmada verilen bir tabloda anlaşıldığına göre; örneğin 1866-1926 arasında ortalama % 30 olan doğum oranı, 1984’te 12’ye düşmüştür. Bu oran, İsveç’te 38’den 11’e, İngiltere’de 34’ten 13’e, Fransa’da 25’ten 14’e düştüğü görülmektedir ve doğu Avrupa ülkeleri de içinde olduğu halde, diğer ülkelerde de benzer rakamlar göze çarpmaktadır. Araştırmada vurgulandığına göre; *“çağımızda ileri endüstri ülkelerinde dini otoritenin zayıflaması, cinsi tabuların ortadan kalkmağa başlaması, bireyciliğin gelişmesi, kadınların kendi çıkarları ile ilgili konularda giderek şuur sahibi olması, doğum kontrol yöntemlerinin yaygınlaşması, evliliğin ileri yaşlarda yapılması ve kürtajın serbest bırakılması, doğum oranlarındaki düşüşlerin belli başlı sebepleri olarak gösterilmektedir. Kanada, Japonya, ABD, SSCB, batı ve doğu Avrupa gibi birbirlerinden oldukça farklı ülkelerde yürütülen anket sonuçları, bütün bu ülkelerde ideal çocuk sayısının çift başına 2 ile 3 olduğunu ortaya çıkarmıştır. N. Youssef ile S. Hartley’in 80 ülkede yürüttükleri çalışmada kadının okur yazar olmayışı ve doğurganlığı arasında pozitif bir ilişki olduğunu kanıtlamıştır”*⁴⁹⁰.

⁴⁸⁹ Nur Vergin, “Toplumsal Değişme ve Türkiye’de Aile”, Aile Yazıları, II, s.309.

⁴⁹⁰ Ümid Meriç Yazan, “İleri Endüstri Toplumlarında Aile Kurumu Üzerine Bir Araştırma”, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, III/ 1 (1988-1989), s.149-151; ayrıca bkz. Aile Yazıları, I, s.472-473.

Türkiye 1946'da çok partili hayata geçince, Türkiye'de ekonomik yapı büyük ölçüde öncesine göre değişim göstermiştir. Bu yeni dönemde, en başta, devletçilik yerine özel sektör detek görmeye başlamıştır. Bunun sonucunda yeni teknolojilerin uygulanmasına başlanmış, tarım makinalaşmış, iç göç, hızlı kentleşme ve dengesiz endüstrileşme başgöstermiştir. 1960'tan sonra da devlet eliyle düzenlenen işgücü ihracı, büyük çaplı bir dış göçe yol açmıştır. Türkiye'nin toplumsal yapısını etkileyen bu simgeler köklü değişimlere neden olup, kuşkusuz kadın nüfusu da etkilemiştir. Bunlar arasında en az ölçüde etkilenen grup, toplumun sosyo-siyasal sisteminin hemen hemen dışında kalan ve daha çok Doğu Anadolu'da yerleşik bulunan göçebelerektir. Deniz Kandiyoti'den yaptığı aktarmayı veren Unat, ortaya çıkan bu yeni toplumsal dokuyu kadın nüfus açısından Kandiyoti'nin altı tip etrafında topladığını belirtmektedir. Bunlar; a- Göçebe; b- Kırsal-geleneksel; c- Değişen kırsal; d- Kasaba; e- Yeni kentleşen gecekondu; f- Kentli, orta sınıf, meslek sahibi ya da evde kalan kadın⁴⁹¹.

b- Kentleşme Süreci ve Kadın

1950'li yılların başından buyana, nüfusun kırsal alanlardan kentlere kayması, Türkiye'de demografik değişimin önemli bir parçası olarak, başlı başına bir konu oluşturmaktadır⁴⁹²

Çağdaş kentlerde çiftler evlendikleri zaman, çoğunlukla ana babalarının evlerinden ayrı yerlerde kendilerine ev aramaya koyulmaktadırlar. Böylece, iki ayrı konuta yerleşmiş iki ayrı aile ortaya çıkarmaktadır. Bu şekilde bölünen aileler kendisi için ve kendi çıkarına çalışmaya başlar. Böylelikle herbiri, yoğun toplumsal ve yerel devingenlik kazanarak akıcı ve katılıktan sıyrılmış, esnek bir birim haline gelmektedir⁴⁹³. Kent dokularında evlilik aileleri kurumsallaşır; evlilik ailesi deyimi

⁴⁹¹ Deniz Kandiyoti, *Women's Place in Turkish Society, A Comparative Approach*, Current Turkish Thought, New Series, No.30, Spring, 1977'den akt: Nermin Abadan Unat, a.g.m., s.22.

⁴⁹² Leila Erder, "Demografik Açıdan Türkiye'nin Kadın Nüfusu", *Türk Toplumunda Kadın*, s.40.

⁴⁹³ Gideon Sjoberg, *The Preindustrial City*, 1965, s. 160'dan akt: İbrahim Yasa, "Evlilik ve Geniş Aile Kurumlarının Yazgısı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1-2 (1973), s. 10; ayrıca şurada: *Aile Yazıları*, I, s.200; konuya kısmen değinen bir çalışma için bkz.

isc, bir birim olarak evli bir erkekle evli bir kadın, onların çocuklarını ve çoğu zaman da büyük ana babalarını içerir⁴⁹⁴.

Nermin Abadan Unat, sanayileşme olgusunun kadının giderek ekonomik yaşama katılmasına, daha önemlisi olarakda, aile işletmesinin dışındaki ekonomik faaliyetlere katılmasına dikkat çekerken; bundanbaşka modernleşmenin, sınai bölgeler doğru artan bir ileri ve coğrafik ve mesleki hareketlilik, ayrıca ailenin parçalanması anlamına da geldiğini vurgulamaktadır. Böyle ortamlarda, kadının fiziki olarak, toplumsal yaşamın dışında tutulması gittikçe azalmakta, kadınlar toplumsal olay ve siyasal karardan daha geniş ölçüde etkilenmektedirler. Kentleşme, bellikoşullar altında en yoğun etkisini aile yaşamı üzerinde yapmaktadır ve toplumsal çevre ve denetim mekanizmalarının değişmesi içeriği, aile üyelerinin toplumla olan ilişkilerinin genişleyip çoğalması, konut birimlerinin değişen biçimleri, kamu hizmetlerinin türler ve kentsel yaşamla birlikte gelen yeni haberleşme çeşitleri, bütün bunlar hem aile içi hem de aileler arası ilişkileri değiştirmektedir.

*"Erkek kadın, karı koca arasındaki arkadaşlık kavramının yerleşmesi, bir kısım belirleyicisi sosyo-ekonomik gelişmedir; kentleşme daha dolaylı bir etkendir kentlilerin hala kentli-köylü kalmaları, kentleşmeye bağlı bir süreçtir. Kuşkusuz kadının özgürleşmesi açısından, kentleşme kendi başına değerlendirilmesi gereken bir olgudur....modernleşmenin ön planda gelen"*⁴⁹⁵

(1973), s. 10; ayrıca şurada: **Aile Yazıları**, I, s.200; konuya kısmen değinen bir çalışma için bkz. Tahir Çağatay; "Modern Aile ve Sosyal Problemleri", **Araştırma**, IX (1971), s.73-126; ayrıca şurada: **Aile Yazıları**, II, 93-145; Nermin Erdentuğ, **Türkiye Türk Toplumunda Sosyal Antropoloji Çalışmalarının Yeri**, A.Ü. Eğitim Fak. yay., Ankara, 1972; Faruk Kocacık, "Sivas'ta Kentsel Aile", **Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Dergisi**, sayı: 7-8 (1986-1987), s.7-29, 35-62; ayrıca bkz. **Aile Yazıları**, II, s.265-306; ayrıca bkz. K. Kartal, **Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentleşme**, Ankara, 1983; Ruşen Keleş, **100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu**, Gerçek yay., Ankara, 1983; Nimet Erdoğan, "Endüstrileşme Sürecinde İşsizliğin Aileye Etkisi", **Seminer**, Sayı: 5 (1987), s.247-266; İlhan Tekeli, **Türkiye'de Kentleşme Yazıları**, Ankara, 1967; Mübeccel Kıray, "Toplumsal Değişme ve Kentleşme", **Kentsel Bütünleşme**, Ankara, 1982.

⁴⁹⁴ İbrahim Yasa, a.g.m., s.200.

⁴⁹⁵ Nermin Abadan Unat, "Dış Göç Akımının Türk Kadınının Özgürleşme ve Sözde Özgürleşme Sürecine Etkisi", **Amme İdaresi Dergisi**, X/ 1 (Mart 1977), s.106-132; ayrıca şurada: **Aile Yazıları**, II, s.152-153.

Kongar'ın saptamalarına göre, Türkiye'de aile, köysel bölgelerdeki geleneksel yapılardan, şehirlerdeki çekirdek yapıya doğru bir dönüşüm göstermektedir. Bu arada, gelenekselden, endüstriyele geçiş halinde bulunan bir toplum yapısının doğal sonucu olarak, aile de bu geçişin gereklerine uyum yapmakta, ve toplumun fonksiyonel bütünlüğünü sağlayan bir tampon kurum olarak, yapı ve fonksiyon değiştirmektedir.⁴⁹⁶

Bu noktada, Mübeccel Kıray'ın şu yorumu oldukça yerindedir:

*"Geleneksel toplumda hemen hiç farklılaşmamış bir biçimde birçok işlevi kendinde toplayan aile, büyük kent yaşamında temelden değişmeye yönelmektedir. Büyük kent örgütlü işyerlerinde ücret karşılığı çalışmayı gerektiren, işyerinin konuttan uzakta olduğu, ailenin eskiden kendi içinde hallettiği bir çok iş ve faaliyet için özel kurumlar, örgütler oluşturduğu bir çevredir. Bu yaşama uyum, aile için değişme demektir. Nevar ki, herşey birden değişmemektedir. Bundan da öte, aile, aile dışındaki değişikliklere üyelerinin uyum sağlayabilmesi için kendisini en çok değiştiren ya da koruyan kurum gubu görünmektedir. Üstelik büyük kent aileleri, kolayca düşünülebileceği gibi, homojen bir kitle değildir. Kırdan göçmüş olanları, eski esnaf, üstün derecede uzmanlaşmış gruplar gibi büyük çeşitlenmeler oluşturmaktadır. Gene de her tür aile, büyük kenti oluşturan farklılaşmış, uzmanlaşmış ve örgütlenmiş bir çevrede, çok daha etkin bir teknolojinin oluşturduğu kurumlarla çevrili yaşamaktadır ve hepsi az veya çok, bu koşulların etkisi ile değişmektedir. Son bir, birbuçuk kuşaklık büyük kent yaşamı, henüz ailenin iç dinamiklerini oluşturan kadın, erkek, çocuk ve diğer üyelerin ilişkilerinde çok büyük yenilikler getirmemiş gibi görünse de, büyük kentlerdeki aileler artık eski aileler değildir"*⁴⁹⁷.

⁴⁹⁶ Emre Kongar, "Türkiye'de Aile: Yapısı...", s.89.

⁴⁹⁷ Mübeccel Kıray, "Büyük Kent ve Değişen Aile", Türkiye'de Ailenin Değişimi, Ankara, 1974, s.69.

Değişme sürecine paralel olarak, değişen aile yapısının yaşadığı mekanda tanık olunan değişikliklerde özellikle ele alınıp incelenmeye değer özellikler taşımaktadır. Hane yapılarının yanısıra, pek tabii olarak, kent mekanları da değişmiştir. Bu değişimde, cumhuriyet ideolojisinin etkilerini görmek her zaman mümkündür. Hanelerde yaşayan geniş aile tipi, bu değişmeye paralel olarak küçülmüş, aile içinde bireylerin yaşam tarzında, giyim kuşamlarında, davranış kalıplarında ve toplumla ilişkilerinde de önemli değişmeler yaşanmıştır. Ailelerin, toplum içinde ve içinde yer aldıkları mekanda davranış kalıpları değiştikçe, karşılıklı bir etkileşim süreci içinde, mekan da değişmiştir. Böyle olunca, günümüzde de hala devam ettiğini gördüğümüz bu değişme olgusu, kentleşme açısından büyük önem taşımaktadır⁴⁹⁸.

Mete Tapan, Türkiye'nin gelişen sosyo ekonomik yapısında, kentleşme sürecine değinerek, bu süreçte, yaşanan dönemlerin dünya anlayışlarının ne ölçüde kentleşme olgusu üzerinde etkili olduğuna ilgileri çekmektedir. Onun belirttiğine göre, çağdaş düzenlerde en önemli öğelerden birisi, toplum yaşamını yansıtan konutlar ve bu konutların planlarıdır. Jansen Planı, en fazla üç katlı konut yapılarını öngörmüştü. Ancak bu konutların iç düzenlemesi ve birbirlerine göre konumu. Osmanlı-Türk kentlerindeki gibi değişik bir biçimde gerçekleştirilmekteydi. Üniversiteleri, sergi sarayları, tiyatro ve sinemalarıyla çağdaş bir kent olan Ankara'da, büyük bir nüfusun barınması da planlanmıştı. Böylece, batı anlamında konutların uygulanması da gerçekleşiyordu. Harem ve selamlık olarak adlandırılan büyük kent konaklarının ana yapısal parçaları toplumda yok olurken, çağdaş yaşam özelliklerinden kaynaklanan ve kadın erkek eşitliğini yansıtan ortamsal düzenlemelerden oluşan yeni konutlar üretiliyor, sokaktan geçildiğinde, yalnız bir bahçe duvarı gözüken, tümüyle içine dönük kent konutları yerlerini, yeni dünya görüşünün özünü yansıtan ve dışa açılmayı simgeleyen bir anlayış paralelinde tasarlanan konutlara bırakıyordu. Türk-Osmanlı kent dokusunda görünen plansızlığın ve içine dönüklüğün bir gereği olan çıkmaz sokaklar da yerini modern

⁴⁹⁸ Alan Duben, "19. ve 20. Yüzyıl Osmanlı-Türk Aile ve Hane Yapıları", *Türkiye'de Ailenin Değişimi...*, s.91-111.

ulaşım araçlarının daha özgürce hareket etmesine olanak veren çağdaş sokak ve caddelere bırakacaktı. Yeni sosyal yaşam kadın erkek eşitliği ve teknolojik gelişme, Ankara'nın fiziksel yapısında somutlařmıřtı⁴⁹⁹.

c- Gecekondulaşma ve Kadın

Gecekondu olgusu, Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısında da sıkça görülen bir kavram olmakla birlikte, gerçekte, bu denli kapsamlı bir sosyal olgu olarak, cumhuriyet döneminde, özellikle sanayileşme sürecine paralel bir çizgide gelişim göstermiştir. Sanayileşme arttıkça, kentlerin cazibe merkezi olma özellikleri ön plana çıkmış, kırsal alanda ister istemez bir çözülme başlamıştır. Üstelik bu olgu, yalnızca Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı bir olgu olmayıp, gelişmekte olan bütün ülkelerin karşı karşıya kaldığı tarihsel bir olaydır.

1950'lerden buyana kentlere, beceriksiz ve eğitimsiz ya da eğitimleri çok düşük büyük bir kesimin geldiğine tanık olunmuştur. O yıllarda kentlerde yatırımlar, sanayi ve hizmet kesimleri fazla gelişmediği için, kentsel ekonomik mekan, bu kesimi istihdam etmeye hazır değildi. Menderes'in kentsel yatırımlar konusuna ağırlık vermesi ile, 1960'lardan sonra başlayan enflasyonist politikalar sonucu, gecekondu kesimde yavaş yavaş iş yerleri açılırken; hızla gelişen hizmetler kesiminde de, özellikle burjuva kadın kesimi için iş olanakları doğmuştur⁵⁰⁰.

Gecekondu birtakım kişilerin genellikle kendilerinin olmayan topraklar üzerinde kısa zamanda izinsiz, imar mevzuatına aykırı ve sağlık koşullarından yoksun olarak yapmış veya yapmış olduğu bir konuttur. Yasa'ya göre; bu tanıma kişilerin kendilerinin olan topraklar üzerinde yaptıkları barınakları da sokmak gerekir. Böylece, gecekonduunun hukuksal ve toplum-bilimsel bir tanımı ortaya

⁴⁹⁹ Mete Tapan, "Türkiye'de Uygarlık, Bayındırlık, Kentleşme ve Atatürk", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Eczacıbaşı yay., İstanbul, 1983, s.406.

⁵⁰⁰ Tansı Şenyapılı, "Metropol Bölgelerin Yeni Bir Ögesi Gecekondu Kadını", *Türk Toplumunda Kadın*, s.277.

çıkılmış olur⁵⁰¹. Gecekondu ailelerinde yaşayan ailelerin büyük bir kısmının geliş yerleri köylük ve kırsal topluluklardır. Bu yalnız Türkiye'ye değil, gelişmekte olan bütün ülkelere özgü bir sorundur. Genç Yasa'nın saptamasına göre, olayın temel nedeni, kentlere yapılan sürekli nüfus akınlarıdır ve bu konu yalnızca günümüzde değil, geçmiş yüzyıllarda da yaşanmış bir konudur⁵⁰². Kırsal göçün etkisiyle Türkiye, son yüzyılın ortalarından itibaren, çok geniş boyutlara ulaşan nüfus hareketlerine sahne olmuştur. Nitekim, yaklaşık olarak bir çeyrek yüzyıl öncesine kadar Türkiye'de kentler, genel olarak Türkiye kırsal bir toplum özelliği taşımakla birlikte, nüfusun ancak yüzde yirmibeşini barındırmaktaydı⁵⁰³.

Bu süreçle birlikte Türkiye'de geniş aile tipinden çekirdek aileye doğru yöneliş olgusu yaşanmıştır⁵⁰⁴. Bu oluşum öncelikle endüstrileşme, tarımda

⁵⁰¹ İbrahim Yasa, "Gecekondu Ailesi (Squatter Family, bidon-ville): Geçiş Halinde Bir Aile Tipolojisi", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, XXIII, s.9-17'den akt: Aile Yazıları, I, s.133; ayrıca bkz. İstanbul Gecekondu Aileleri, İmar ve İskan Bakanlığı, Mesken Genel Müdürlüğü yay., Ankara, 1966; Sevinç Özen, Gecekondu Ailelerinde Bireyler Arası Etkileşim: Bayraklı, M Erener Mahallesi Bir Araştırma, E.Ün. Edebiyat Fak. (Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1984; ayrıca özetinde şurada aynı adla yayınlanmıştır: Seminer, Felsefe, Eğitim, Psikoloji, Sosyoloji, Anropoloji Araştırmaları, E.Ün. Ed. Fak. yay., Sayı: 4 (Ocak, 1985), s.107-112; yazıyı akt: Aile Yazıları, II, s.259-263; Taylan Akkayan, Göç ve Değişme, İ.Ün. Edebiyat Fak. yay., İstanbul, 1979; Emre Kongar, "Kentleşen Gecekondu ya da Gecekondu Kentler Sorunu", Kentsel Bütünleşme, Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Semineri, Ankara, 1982, s.33; Ruşen Keleş, 100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu, Gerçek yay., İstanbul, 1983; Ercan Tatlıdıl, Kentle Bütünleşmenin Bir Yolu: Gecekondulaşma, Ege Ün. Edebiyat Fak. Sosyoloji Dergisi, Sayı: 1 (1987), s.45-76; Turhan Yörük, Gecekondu ve Gecekondu Bölgelerinin Sosyo-Kültürel Özellikleri, İmar İskan Bakanlığı yay., Ankara, 1968; Orhan Türkdoğan, Yoksulluk Kültürü: Gecekonduların Toplumsal Yapısı, Erzurum, 1974; Zafer İlbers, "Ankara Gecekondu Ailelerine Genel Bir Bakış", A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dergisi, XXXII/ 1-2 (1988), s.23-31.

⁵⁰² İbrahim Yasa, a.g.e., s.133.

⁵⁰³ Nur Vergin, "Toplumsal Değişme ve Türkiye'de Aile", İlim ve Sanat, XIV (Temmuz-Ağustos), s.17-25; ayrıca şurada: Aile Yazıları, II, s. 309; aynı araştırmacının belirttiğine göre, 1965 nüfus sayımına göre, kentlerin nüfusu %29.89'u temsil etmekteydi; nevarki, kent tanımında, 10.000 ve daha fazla nüfusu olan yerler gözönünde bulundurulduğuna göre, sosyolojik olarak kent merkezi olarak sayılabilecek yerleşim merkezlerinin toplam nüfustaki yerinin daha küçük olduğunu düşünmek gerekmektedir: bkz. a.g.m., s.309, dn:1.

⁵⁰⁴ Bkz. Ülgen Oskay, "Zonguldak Kömür Havzası Maden İşçisinde Aile Yapısı", Seminer Dergisi, Sayı: 1 (Haziran 1982), s.85-100; ayrıca şurada: Aile Yazıları, I, s.309; ayrıca bkz. Mübeccel Kıray, Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası, DPT yay., Ankara, 1964; İbrahim Yasa, Ankara'da Gecekondu Aileleri, Ankara, 1966; Timur Sevim, Türkiye'de Aile Yapısı, H.Ün. yay., Ankara, 1972; Ruşen Keleş, 100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu, Gerçek yay., İstanbul, 1978; Taylan Akkayan, Göç ve Değişme, İ.Ün. Ed. Fak. yay., İstanbul, 1979; Nimet Ötür, "1951 ve 1968-1978 Yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gelen Göçmen Aileler ile Türkiye'de Kırdan Kente Göç Eden Ailelerin Kentleşme Süreci", Ege Ün. Ed. Fak. Sosyoloji Dergisi, Sayı: 1 (1987), s.169-183.

kapitalistleşme, makinalaşma süreçlerine ve bu süreçlerin sonuçlarından biri olarak kentleşme olgusuna bağlanabilir⁵⁰⁵. Kırsal bölgelerden kentlere olan nüfus akımları evlilik ailesinin sürekliliğini kolaylaştırmıştır. Bireyle yer arasındaki bu değişme, aile ile üyeleri arasındaki ilişkileri azaltmıştır ve kırsal topluluklardaki katılıkları yumuşatmıştır. Kentsel endüstri alanlarına nüfus akımlarından sonra kişisel toplumsal ilişkilerde yeniden uyum yapma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Kırsal kökenlerinden bireyleri koparıp, kentlere iten etken, kentlerdeki olanakların çekici gücüdür⁵⁰⁶. Gecekondu ailesi köy ailesine göre daha az üyeleri arasındaki iş güç biçimi çeşitlenmiş, yararlı gördüğü birtakım köy özelliklerini sürdüren, buna karşılık uygun bulduğu kent özelliklerinden bir bölümünü zamanla kabullenmiş, toplumsal değer ve alışkanlıkları bakımından bir ucu köyde, öbür ucu kentte iki aile tipi arasında bir geçiş durumu gösterir. Bu kurumun yapısında ve görevlerinde, köy ailesi özellikleri ile kent ailesi özelliklerinin bir arada bulunması onu kendine özgü bir tür yapmıştır. Gecekondu ailesi küçük kasaba ailesinin eş örneği değildir. Ancak, bu kurumun da birtakım özelliklerini yapısında taşımaktadır. Bu durum ile gecekondu ailesi köy ve kent ailelerinin değişmeye ve değiştirilmeye uygun değer ve alışkanlıklarını benimsemiş olmakla bir yandan köy, bir yandan da kent ailesinin alışkanlıklarını sürdürmektedir⁵⁰⁷.

Gecekondu yaşamı ve bu yaşam içinde gecekondu ailesinin durumu üzerine ilginç saptamalarda bulunan Yasa, aile içerisinde yer alan bireylerin bu yeni ortamda edindikleri yeni rollere ilişkin de önemli gözlemlerde bulunmaktadır. Yasa'nın saptamalarına göre; gecekondu ailesi sıkışık semtlerde birbiri içerisine girmiş, düzensiz konutlarda barınmaktadır. Bu semtler altyapı açısından eksiklikler taşır ve buralara sağlık hizmetlerinin ulaştırılması oldukça güçtür. Gecekondu semtlerinde yer alan bir gecekondu evi, kümesi ve sebze bahçesi ile bir kent

⁵⁰⁵ Ruşen Keleş, a.g.e., s.6; Ülgen Oskay, a.g.m., s.309.

⁵⁰⁶ İbrahim Yasa, "Evlilik ve Geniş Aile Kurumlarının Yazgısı", .s.202; ayrıca bkz. Emre Kongar, *İzmir'de Kentsel Aile*, Türk Sosyal Bilimler Derneği yay., Ankara, 1982; Serim Timur, *Türkiye'de Aile yapısı*, H.Ün. yay., Ankara, 1972; Birsan Gökçe, "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme", *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, VIII/ 1-2 (Mart, 1976), s.46-67; Yakut Sencer, *Türkiye'de Kentleşme: Bir Toplumsal Değişme Süreci*, KB yay., Ankara, 1979;

⁵⁰⁷ İbrahim Yasa, a.g.m, s.134.

evinden çok bir köy evini andırmaktadır. Gecekondu yöresine göç etmiş bir aile için, ilk başta en önemli sorun, ne pahasına olursa olsun, bir gecekondu sahibi olmaktır. Bu nedenle çalışmaya başlayan aile, yoğun bir tasarruf uygulaması başlatır; her türlü tüketimin malzemesinden tasarruf ederek, yoğun bir tutumluluk içerisine girer. Gecekondu semtinde giyim kuşam açısından, türdeş bir görüntü yoktur. Erkek, kadın ve çocuk giysileri, köy ve kentten esinlenmiş olarak, karmaşık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Gecekondu kadınları arasında köy motifi çorap ve giysi kullananlara rastlanmaktadır. Entarisi üstüne hırka giymiş olanlar, başı eşarplı dolaşanlar sık sık görülür. Giysilerde egemen olan renk kırmızıdır: Daha çok göz alıcı ve parlak kumaşlar üstün tutulmaktadır. Bu tutum köy geleneğine uygundur. Köyde ayrıca bir ev dışı giyinişi olmadığından, bu özelliği birçokları kentte de sürdürmektedir. Köyde pijama geleneği bulunmaktadır. Gecekondu ailesinde aile reisleri arasında pijama giyenler epeyce fazla olmakla birlikte, kadınlar arasında pijama giyenler pek seyrek. Bunların giydikleri de pijamadan çok, şalvar bozuntusudur. Gecekondu topluluklarına, modası geçmiş bir takım kent giysilerini, kent ailelerinin yanında çalışan kadınlar getirirler. Kadın ve erkek giysilerinin en yeni modellerini evlere sokanlar, okul çağındaki gençlerdir. Bluz, naylon giysiler, topuklu ayakkapı ve b. gecekonduklara sokan bunlardır. Kent burjuva ailelerinin artıklarını evlerine aktaran bu kadınlar, bir bakıma eski giysicileri andırmaktadırlar. Bunların kimileri ile kızları, özentî olmak üzere, kent kadınlarının giyinişini taklit etmektedirler. Gecekondu erkeği, olanakları içinde, kasaba erkeğinin bir özelliği olan takım elbise yaptırmak ve giyinmek eğilimindedir. Spor ceket ve pantolon giyenlere rastlanırsa da, bunlar daha çok eskicilerden satın alınanlardır. Gecekondu ailesi, köydeki beslenme alışkanlığını kentlerde sürdürmektedir. Sağlık ve temizlik özellikleri de köylerdekine benzer. Gecekondu ailesi, nicelik bakımından geçirdiği bu değişimin yanında, nitelik olarak da küçülmektedir. Gecekondu kadınlarından dışarıda çalışanların yeniliklere karşı tutumu genellikle olumludur. Aile planlamasına akılları erenler daha çok bunlar arasından çıkmaktadır. Bu kadınların evlerinde, aile reisi olan erkeklerin otoritesinin azaldığını göstermemekle birlikte; kadın erkek ilişkilerinin daha uyumlu bir hal aldığını göstermektedir. Ev kadınları

ise genellikle evin iç işlerini görmektedirler. Çocuklara bakmak, yemek pişirmek, temizlik yapmak, çamaşır yıkamak, kışlık yiyecekleri hazırlamak gibi uğraşı içindedirler. Bu kadınların aileleri genellikle daha çok kalabalık olduğu için, işleri de ağırdır. Bu bakımdan dış çevre ile ilişkileri sınırlı ve oldukça dardır. Ev kadınları eski köy gelenek ve kurallarının çerçevesi içinde yaşamakta, gelenek ve görenekleri dışarda çalışanlardan daha uzun bir zaman sürdürmektedirler⁵⁰⁸.

İlginç bir saptama da, Unat tarafından yapılmaktadır. *“Ekonomik ve toplumsal gelişmenin bellibaşlı aracı”* sayılan hızlı kentleşmenin Türkiye’deki boyutlarına bakılınca, gecekondulaşma sürecinin kendine göre bir kadın tipi geliştirdiğini söyleyen Unat, bir çok gelişmekte olan ülkelere benzer şekilde, Türkiye’de de geleneksel tarım ve ev endüstrisinden modern, örgütlü endüstri ve hizmetlere geçişin, yeni maharetler gerektirdiğinden söz etmektedir⁵⁰⁹. Kemal Karpat’ın, gecekondulaştırmasında⁵¹⁰, yeni yerleşen erkeklerin %93’ünün bir iş bulmalarına karşın, kadınların %30’unun iş bulduğuna değinen yazar, erkeklerin iş olanaklarının kadınlara göre daha yüksek olduğuna dikkat çeker ve şu yorumu yapar:

*“Her ne kadar gecekondulaşma kadını kentsel yaşamla bütünleşmek için önemli engellere rastlıyorsa da, yine de onlar Türkiye’nin modernleşmesinde en dinamik ve yenilikçi öğeleri arasında yer alırlar”*⁵¹¹

Kırsal alandan kopup gelerek, kentlerde barınmak isteyen aileler için, bir dönem en çok rağbet gören iş, kapıcılık yapmak olmuştur. Yapılan bir çalışmada, iş uyumu zorluğu, yalnızlık duygusu gibi olumsuz etkenlerinin yanında, kırsal alandan göç etmiş ailenin, oldukça çağdaş ve demokratik karı-koca ilişkileri eçerisine girmiş olduğuna da dikkat çekilmektedir⁵¹².

⁵⁰⁸ Ayrıntı için bkz. İbrahim Yasa, a.g.m., s.133-139.

⁵⁰⁹ Nermin Abadan Unat, a.g.m., s.24.

⁵¹⁰ Kemal Karpat, *The Gecekondulaşma, Rural Migration and Urbanization*, Cambridge university, 1976, s.102’den akt. Nermin Abadan Unat, a.g.m., s.24.

⁵¹¹ A.g.m., s.25.

⁵¹² Oya Çulpan, “Geçiş Dönemindeki Aileler: Ankara’da Kapıcı Aileleri Üzerinde Bir İnceleme”, *Amme İdaresi Dergisi*, XIII/ 4 (Aralık, 1980), s.25-27.

Gecekondu kültürü, cumhuriyet Türkiye'si'nin bir gerçeğidir. Bu çarpık kentleşme, kırsallıktan kenteşmeye hızlı bir geçiş yapan Türk toplumunun yarattığı bir ara kurumdur. Dolayısıyla, böyle bir yapı içinde kadının beliren yeni kimliği, kendine özgü özellikler taşımaktadır.

d- Kırsal Yaşamda Kadın

Kentleşme ve sanayileşme süreci, toplumda yer alan, ama bu kavramlar içine pek girmeyen diğer kesimleri de ister istemez etkilemektedir. Bu süreç, ister istemez, kırsal kesimde yaşamakta olan aileleri ve aile içindeki fertlerde de değişmelere yol açmaktadır. Aile yapıları önemli bir değişime uğramakta, kırsal yaşamdan gelen işlevlerinin pek çoğunu yitirerek, toplumun temel kurumu olma özelliği de zaman zaman tartışma konusu olmaktadır⁵¹³.

Böyle bir süreçte, ailenin toplumdaki rolünün sarsılmasında etken olan en önemli olay, üretimin ailenin temelinden çıkarak, daha büyük kar amaçlı işletme birimlerinde yapılmaya başlanmasıdır. Böylece, toplumda aile işletmeleri ile büyük çapta rekabet edebilecek kapitalist işletmelerin varlığı, aile ile toplum arasındaki 'olumlu' ilişkileri bozmuş, çatışma ortamını yaratmıştır. Aile, varlığının ve üyelerinin gereksinimlerini karşılayabilmek için, düzeninde ve işlevlerinde değişime giderek, toplumsal koşullara uyum sağlamaya çalışan bir kurum haline dönüşmüş, yapısal değişimler ve uygulanan politikalar, kimi zaman aileyi destekler, kimi zaman tehdit eder durumlar yaratmıştır⁵¹⁴.

Kırsal alanda yer alan aile yapıları ve aile içinde yer alan bireylerin rollerinin neler olduğu, cumhuriyet döneminin başından itibaren yapılan çok sayıdaki araştırmaya da konu olmuştur. Türkiye'nin toplumsal yapısının görüntüsü çok

⁵¹³ Ferhunde Özbay, "Kırsal Kesimde Toplumsal ve Ekonomik Yapı Değişmelerinin Aile İşlevlerine Yansıması", *Türkiye'de Aile'nin Değişimi*., s.36.

⁵¹⁴ A.g.m., s.36.

çeşitlilik ve farklılıklar göstermektedir. Bu çeşitlilik ve farklılıklar nedeniyle, yörelere göre, kırsal alandaki aileler ve bireyler arasında da farklılıklar oluşmaktadır. Bunda geleneklerden gelen farklılıklar sözkonusu olduğu gibi, coğrafik faktörlerden ve ekonomik koşullardan gelen farklılıklar da etkilidir. Örneğin bir araştırmada, orman köylerinin sosyo-ekonomik ve kültürel analizine yer verilirken⁵¹⁵; bir araştırmada da Orta Anadolu köyleri benzer bir yaklaşımla ele alınmaktadır⁵¹⁶. Pek çok araştırmada, cumhuriyet döneminde yaşanan tarihsel sürecin sonunda, kent kadınlarının olduğu gibi, kırsal alanda yaşayan kadınlarda da toplumsal değişimin değişik yönlerden etkileri ele alınmıştır. Kentli kadın kadar olmasa da, kırsal alanda yaşayan kadınlarda da, sosyal değişimin yoğun biçimde yansımaları olduğu gözlenebilir.

Türkiye’de çeşitli kültür seviyesiyle ilgili olarak, ailenin tarihi gelişimindeki bütün örneklerle rastlamak mümkündür. Bundan başka, başka memleketlere göre, çok daha geniş varyasyon vardı. Bunun başlıca sebebi de, akın ve göç yolları üzerinde olan Anadolu’nun çeşitli kültürlerin karşılaştığı bir yer olmasıdır. Bu çeşitli kültürler, Türk aile sistemine de çeşitli damgalar vurmuşlardır⁵¹⁷.

Köy ve şehirlerdeki aile hayatı birbirinden belirli surette farklı özellikler göstermektedir. Küçük köylü işletmelerinde aile bireyleri, çeşitli işlerinde üzerlerine düşen ödevi yapmakta ve doğrudan doğruya tarımsal üretimde rol oynamaktadır. Bu nedenle de, köylü ailelerin çok sayıda çocuğu olmaktadır. Köylü ailelerinde de geniş arazi sahibi, ortakçı veya küçük çiftlik sahibi olma aile hayatı üzerinde etkisini göstermektedir. Köyün şehre yakın veya uzak oluşu bile, önemli değişikliğin nedeni olabilmektedir⁵¹⁸.

⁵¹⁵ Yalçın İnal, “Bir Aile Monografisi Denemesi”, *Ormancılık Araştırma Enstitüsü Dergisi*, XVIII/2 (Temmuz 1972), s.11-24.

⁵¹⁶ Rezzan Şahinkaya, “Orta Anadolu Köylerinde Aile Strüktürü”, *Etnografya ve Bilimsel Filmler Sempozyumu*, 1973, s.19-26; ayrıca şurada: *Aile Yazıları*, I, s.169-196; Altan Eserpek, *Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme: Erzurumun İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, A.Ü. Eğitim Fak. yay., Ankara, 1979; ayrıca bkz: Yakın Ertürk, “Doğu Anadolu’da Modernleşme ve Kırsal Kadın”, *Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’de Kadın*, İletişim yay, İstanbul, 1990, s.183-195.

⁵¹⁷ Rezan Şahinkaya, *a.g.m.*, s.171.

⁵¹⁸ *A.g.m.*, s.171; ayrıca bkz: Altan Eserpek, “Türk Köy Ailesinde İşbölümüne İlişkin Yapısal Değişmeler”, *Ankara Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, X/ 1-4 (1977), s.137-152; ayrıca şurada: *Aile Yazıları*, II, s.173-185.

Özbay'ın belirttiği gibi, sosyal araştırmalarda elde edilen iş gücüne katılma oranları sayımlara kıyasla, özellikle kırsal kesimde oldukça düşüktür. 1968 yılında yapılan bir araştırmaya göre, nüfusu 2.000'den az olan köylerin sosyo-ekonomik durumlarına bakıldığında, kadınların %11'i çalışıyor gözükmemektedir. Kadın nüfusun büyük kesimi, ev kadını olarak tanımlanmıştır. Yapılan bu tür araştırmalar sonucunda, köylerin gelişmelerine ve kadınların eğitim durumlarına göre uğraşların dağılımları, bazı özellikler göstermektedir. Köy tipi kontrol edildiğinde, ilkokulu bitirmiş kadınların bitirmişlere göre, daha fazla oranda tarımda çalıştıkları görülmüştür⁵¹⁹.

Kırsal kesimde hiç evlenmeyen kişi yok denecek kadar az olmuştur ve bu olgu zaman içinde de pek değişmemiştir. 1935-1960 yılları arasında kırsal kesimde, 35-39 yaşlarındaki hiç evlenmeyenlerin oranı %1-2 düzeyinde bulunuyordu. 1980 sayımı sonuçları da, bu oranın pek değişmediğini ortaya koymuştu⁵²⁰. Evlenmelerin çok yaygın olmasına karşın, ortalama evlenme yaşları zaman içinde dalgalanmalar göstermektedir. 1945'lerde, kadınların ilk evlenme yaşları göreceli olarak yüksekti. Ferhunde Özbay'a göre, bunun nedeni, "*savaş yılları dolayısıyla erkek nüfus eksikliğinden*" ileri gelebilirdi. Ayrıca emeğin kıt geçim sıkıntısının çok olması da, evlenme yaşlarını geciktiren bir faktör olarak düşünülebilirdi. Nitekim, 1950'lerde, önceki dönemlere göre, ciddi tarımsal üretim artışları olduğu zaman, evlenme yaşları da hızla düşmüştü. Bunun bir başka nedeni ise, askerliğin kısaltmaya ve asker sayısının azalmaya başlaması sonucu, gündelik yaşam içinde erkek nüfusun savaş yıllarına göre artmış olmasıydı. 1955 yılından sonra ise, kadınların ilk evlenme yaşı yükselmeye başlamış, 1973 yılında 20.1'i bulmuştu. Özbay bunun nedenini ise, o yıllarda çözülen kırsal alan dokularından, kentlere yönelik artan göçleri göstermektedir. Evlenme yaşlarının yüksek ya da düşük oluşu, doğurganlığı doğrudan etkileyen bir faktör olduğu için, ailelerin üreme işlevini de belirlemiştir⁵²¹.

⁵¹⁹ Ferhunde Özbay, a.g.m., 179.

⁵²⁰ Ferhunde Özbay, "Kırsal Kesimde Toplumsal ve Ekonomik Yapı Değişimleri", Türkiye'de Ailenin Değişimi..., s.57.

⁵²¹ Bkz. A.g.m., s.57-58.

1950'lerden sonra, evlenmelerin azalması, geciktirilmesi, dul ve boşanmaların artması gibi olaylar, nüfusun toplam doğurganlık düzeyini değiştirmiştir. 1950'lerden sonra hızlanan bekar erkeklerin göçü, ölümlerin düşmesi, dul oranlarının azalması, evlenme yaşlarındaki dalgalanmalar ailenin üreme işlevini belirlemiştir⁵²²

Orta Anadolu köyleri üzerine yapılan sözkonusu araştırmada varılan önemli sonuçlara göre; köylerde erkekler, kadınlara göre daha sıhhatli bir durumda bulunmaktadır. Bunun başlıca nedeni de, kadının fazla istismar edilmesine çalıştırılması ve ayrıca çocuk doğurma, lohusalık, emzirme devrelerinde kendisine gerektiği gibi özen gösterilmemesi ve bu dönemlerde usulüne uygun beklemenin gerçekleştirilmemesidir. Köylerde pedersahi aile tipi geçerli olduğundan, erkeğin toplumsal mevkii oldukça yüksektir. Öyle ki, kimi yerlerde evvela yetişkin erkekler için sofra kurulur; onlar oturur yerler, kadın ve çocuklarsa erkeklerden artanlarla yetinirler. Çankırı gibi, erkeklerinin çalışmak için başka yerlere gittikleri köy ortamlarında, geride kalan kadınlar daha çok çalışmak zorunda kaldıkları ve yetersiz beslendikleri için, daha sağlıksız bir duruma düşmektedirler. Köy ortamında erkekler kadınlardan, genç erkekler de yaşlı erkeklerden daha çok eğitim görmüşlerdir. Köylülerden erkekler ortalama 47, kadınlar ise 50 yaş civarında aile reisi olabilmektedirler. Erkeklerde aile reisi olanların en genci 23, kadınlardan da 40 yaşı tesbit edilmiştir. Bunun nedeni, kadının kocası sağken aile reisi olamaması, hatta kocası ölen pek çok yaşlı kadının da, ev reisliği görevini, evli olan erkek çocuklarından birisine devretmesindendi. Eski kuşaklara oranla, artık genç erkekler, evlenecekleri kızların yaşça kendi yaşlarına yakın kızlardan seçme eğilimi içine girmişlerdi. Araştırma konusu içine alınan köylülerde, %4.76 düzeyinde poligamiye rastlanmıştır. Kimi köylerde birden fazla kadınla evlilik, bu ortalama oranın çok üzerine çıkarak, %25'ler düzeyine ulaşabilmiştir. Poligami olaylarının çoğunda, erkeğin birinci hanımının mutsuz olduğu tesbit edilmişti. Poligaminin nedeni olarak da, çocuğu olmayan evlilerden erkeğin başka bir kadınla evlenmek istemesi, ayrıca

⁵²² A.g.m., s.59.

çok sayıda kadının işgücünden yararlanma arzusu olarak tesbit edilmişti. Poligami ile alınan ikinci kadının yaşı ortalama olarak ilk kadından 9 yaş daha küçüktü.⁵²³

Kırsal alanda yer alan kadınların en önemli sorunlarından birisi ise, Türk medeni Yasası'nın kabul edilmesine rağmen, imam nikahının hala yaygın bulunmasıdır. Dini nikah, dış dünya ile ilişkisi sınırlı küçük topluluklarda, toplumun normal, meşru muvafakat biçimi olarak sürdürülmektedir. Bu uygulama ayrıca siyasal amaçlarla, 1950'lerde Demokrat Parti, 1960 ve 1970'lerde ise, Adalet Partisi ile Milli Selamet Partileri tarafından bir çeşit teşvik görmüştür. Nüfusa geçmemiş yüksek sayıdaki fiili birleşmeler bu eğilimi doğrulamaktadır. Cumhuriyet tarihi boyunca, nüfusa geçmiş evlenme ve boşanmalarla, Türkiye'deki bölgelerin gelişmişlik düzeyleri arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bunda en önemli faktör, kırsallık ve kentsellikle ilgilidir. İstanbul, İzmir ve Adana gibi yüksek bir gelişim düzeyine sahip kentlerde evlenme ve boşanma oranları, yarı feodal bir yapıya sahip ve sosyo-ekonomik azgelişmişlikten başka farklılaşmış bir kültür ve çerçevecinin egemen olduğu Türkiye'nin Güneydoğu illerine kayıslı çok daha yüksektir. Bununla beraber, Türkiye'nin evlenme kalıplarında önemli değişiklikler de göze çarpmaktadır. kadına yasal güvence ve miras hakkını sağlayan resmi nikah, dinsel törenle birlikte giderek önem kazanmaktadır⁵²⁴.

Aile akrabalık sisteminin işleyişinde, ana veya baba yanlarından birini seçerek, soy çizgisini devam ettirme geleneği hala kırsal alandaki aileler arasında görülmekte; aynı oranda olmasa bile, bu tür evlilikler, kentlerde ve özellikle de gecekondü aileleri arasında gerçekleşebilmektedir. Özellikle amca kızı ile evlilikler, Ortadoğu toplumlarında yaygın olarak görülen bir durumdur⁵²⁵. S. Timur'un saptamalarına göre, Türkiye'de evli kişilerin %30'u akrabalarıyla; akrabalarıyla evli olanların da %30'u amca kızlarıyla evli bulunmaktadır. Bu yüzdelerle göre,

⁵²³ A.g.m., s.169-195.

⁵²⁴ Nermin Abadan Unat, a.g.m., s.17.

⁵²⁵ Ayrıntı için bkz. Bozkurt Güvenç, "Sosyal Değişme Sürecinde Aile, Akrabalık ve Soy İlişkileri", ODTÜ Türk Halk Bilimleri Topluluğu Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşım ve Yöntemler Sempozyumu, Ankara, 1977, s. 161-172; ayrıca şurada: Aile Yazıları, II, s.17-193; Ali Rıza Balaban, Evlilik ve Akrabalık Türleri, İzmir, 1983; konuya kısmen şurada değinilmektedir: Nur Vergin, a.g.m., s.314.

Türkiye’de her yüz erkekten dokuzu amca kızıyla evli bulunmaktadır⁵²⁶. Doğu ve Güneydoğu Anadolu yörelerinde, bu tür evlilik biçiminin daha yaygın olduğu saptanmıştır⁵²⁷.

Kırsal alanda evlenen çiftlerin en önemli sorunlarından birisi de başlık parasıdır. Başlık parasını ödeyen çift erkek olduğu için, bu kurumun en çok zarar verdiği kesimin erkekler olduğu düşünülmesine karşın, böyle bir değerlendirmede gözden kaçırılan, kadının toplumsal statüsüne indirilen darbedir. Kadın bir mal gibi alınıp satıldığına göre, kadının bu geleneksel kural karşısında düştüğü durum tahmin edilemeyecek kadar onur kırıcıdır. S. Timur’un ortaya koyduğu bilgilere göre, cumhuriyet ailesi içinde, kırsal kesimde kadınların %63’ünün ailesine başlık parası ödenmiştir. Bu uygulamanın en yaygın olduğu yöre Doğu Anadolu’dur; bunu Karadeniz, İç Anadolu, Akdeniz ve Batı Anadolu bölgeleri izlemektedir⁵²⁸. Unat’ın belirttiği gibi; 1921 yılında kabul edilen 55 sayılı “*Düğünlerde Meni İsrafat Kanunu*” eski hukukun kalıntısı olan mehr, ağırlık ve başlık uygulamasını yasaklamıştır; ancak bu kanun, 1966 yılında anayasaya aykırı bulunup iptal edilince, bu çağ dışı uygulama, sınırları belirtilmemiş sözleşmeler olarak meşruiyet kazanmıştır. 1976’da Yargıtay II. Hukuk Dairesi’nin oluşturduğu bir karar, başlığın ahlaka, hukuka temel hak ve özgürlüklere, ayrıca anayasaya aykırı olduğunu belirtmiştir. Hukukçuların bu konuyla ilgili ilerici fikirleri ve çabalarına karşın, fiili durum fazla umut verici değildir. Zira, bir çok durumlarda başlık karşılığı evlendirilen küçük genç kızlar, evlerinden kaçıp polis ya da başka bir kamu kuruluşuna sığındığında, yeniden ailelerine teslim edilmektedirler. Bu durum, velayet hakkının kötüye kullanılmasından başka bir şey değildir⁵²⁹.

Kırsal hayat içinde, önemli toplumsal değişmelerin olduğu görülebilmektedir. Geçimlerini sağlamak amacıyla, bir çeşit tarım ürünü ile geçinmeye çalışan köylerde, köylü kültürünün geleneksel öğeleri olduğu gibi devam etmektedir.

⁵²⁶ S. Timur, *Türkiye’de Aile Yapısı*, H.Ü. yay., Ankara, 1972, s.76-80; Bozkurt Güvenç, a.g.m., s.188, dn: 1.

⁵²⁷ A.g.m., s.189.

⁵²⁸ Serim Timur, a.g.e., s.86; ayrıca bkz. Nermin Abadan Unat, a.g.m., s.17.

⁵²⁹ A.g.m., s.18.

Kadınlar ise, köy odası gibi, erkeklerin günlük yaşantı alanlarına sokulmamaktadırlar. Değişen ekonomik ve coğrafik koşullara göre, bu gruba giren köylü kadınlar, aile işletmelerinin üretimine tüm güçleri ile katılırlar, halı dokuma gibi ek faaliyetler yürütürler, Tam zamanla tarlada çalışırlar, dış göçün bulunduğu yörelerde tarımsal üretimi tek başlarına yürütürler⁵³⁰. Kırsal kesimin büyük dönüşüm noktası, yeni teknolojilerin ithali, tarımın makinalaşması ve bunun sonucunda hızlı bir iç göçün başlamasıdır. Bir yandan bir kısım köylerin ulusal pazar ekonomisinde yer alması, öte yandan yabancı endüstri merkezlerine doğru akın eden fazla işgücü, bazı köylü ailelerinin bireylerini gündelikli işgücüne dönüştürmüştür. Baba ve erkek kardeşlerin değişen ekonomik işleri ile birlikte, kadınların toplumsal statüsü de yeni bir tanıma kavuşturulmuştur. Erkeklerin mutlak otoritelerinin ilişkisi çözülmüş, evlenme konusunda eş seçimi serbestleştirilmiş, genç kadınlar arasında kendi tendine belirlenen tüketim kalıpları ile yatırım biçimleri görülmeye başlamıştır. Tüketim, gösterişçi tüketime dönüştürülmüştür. Tarımsal üretim alanından çıkarılan kadınlar, evde gıda ve giyim üretimine katıldıkları için, kasaba yaşamının davranış biçimlerini taklit etmeye başlamışlardır. Böylece, daha çok kabul günlerine gittikleri, mevlüt gibi dini törenleri izledikleri görülmektedir. Marmara ve Ege Bölgesi'nde olduğu gibi, ekonomik açıdan hızlı değişen kırsal yerleşme birimlerinin köylerine yeni değer ve yaşam üslupları girmiştir. Bundaki değişimin hızı, kasaba yaşamını geçmektedir⁵³¹

Kırsal hayat içinde yer alan önemli bir kesim de göçebelere dir. Genellikle Doğu ve Güneydoğu'da yaşamakta olan bu zümre, yerleşik bir hayata sahip olmayıp, hayvancılıkla geçinmekte ve sürekli olarak yer değiştirmektedir. Göçebe ailelerde kadının üretime katkısı çok yüksek olup, erkek egemenliği yaşamın tüm aşamalarında ağır basmaktadır. Kadınların otoritesi, yüksek başlığın doğal bir sonucu olarak, ancak ailenin içinde farkedilmektedir. Bu otoratinen başlangıç noktası ise, kadının erkek evlat dünyaya getirip, kendi ailesinde itibarlı bir durum kazanması ile başlamaktadır. Bu ortamda kızlar için miras hakkı sözkonusu

⁵³⁰ A.g.m., s.23.

⁵³¹ A.g.m., s.24.

değildir. Göçebe aşiret biçimi, kendi içinde kapalı bir dünyayı temsil etmektedir⁵³².

Bu ortamda, toplumsal değişme çok yavaş bir seyir izlemektedir.

Sonuç olarak, Ferhunde Özbay'ın şu yorumu çok yerindedir:

“Gelişmiş batı ülkelerinde, kentleşme, sanayileşme ve kapitalistleşme süreci içinde ailenin temel işlevlerinin pek çoğunun ortadan kalktığı ve giderek bütünüyle yok olduğu görüşü yaygınlık kazanmaktadır...Türkiye’de tarımsal yapının kapitalizmle bütünleşme sürecinde gözlenen özellik, küçük üreticilerin hala büyük çoğunlukta oluşudur. Böylece ailenin bir üretim biçimi olmaktan çıkarak, geçim birimi haline dönüştüğünden söz etmek olanaksızdır. Kırsal kesimde ailenin üretim işlevi sürmektedir... Öte yandan, ailenin diğer temel işlevlerinin de ortadan kalktığı gözlenmektedir. Kırsal Türkiye’de, aile dışında yaşayan bireyler çok azdır. Hemen herkes evlenmekte ve kadınlar ortalama 6.3 çocuk doğurmaktadırlar. Bu durumda, genel olarak ailenin üreme işlevini de sürdürdüğü ortadadır.

Ancak bütün bu gözlemler, kırsal kesimde ailenin ve işlevlerinin değişmediği anlamına gelmemelidir. Üreme ve üretim işlevlerini sürdürürken bile, aile, artık kapitalizm öncesi geleneksel köy ailesi ile benzeşmektedir...Genelde kadınlar arasında yüksek doğurganlığın önemi büyük ölçüde azalmıştır. Aile içinde karar verme mekanizmasının kilit rollerinde olan aile büyüklerinin önemi azaldıkça ve kadınların kararlara katılımları arttıkça doğurganlıkta daha önemli düşmeler görülebilecektir. Bu değişimin biçimini ve hızını kuşkusuz, ataerkil aile ilişkilerinin zayıflamasını gerektiren toplumsal ve ideolojik gelişmeler belirleyecektir”⁵³³

⁵³² A.g.m., s.23.

⁵³³ Ferhunde Özbay, “Kırsal Kesimde Toplumsal ve Ekonomik Yapı...”, s.63,65.

e- Dış Göç Hareketleri Karşısında kadın

Türkiye'nin yaşadığı en önemli toplumsal süreçlerden birisi de, Türkiye dışına yönelik göçler ve bunların etkisidir. Başta daha iyi ekonomik koşullara kavuşmak için, özellikle kırsal yaşayışın hakim olduğu bölgelerden insanlar, ülkeler arasında yapılan ikili anlaşmalara dayanarak, yurt dışına gitmek zorunda kalmışlardır. Türkiye'nin gelişmiş bölgelerindeki yaşayış tarzını bile yakından görüp tanımamış bu insanların, başta dil, inanç ve gelenek kalıpları olmak üzere, bütün değerleri ve manevi kültür normlarının farklı olduğu bir mekana gitmek zorunda kalışları, pek tabii olarak, önemli sosyal, psikolojik ve kültürel sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ekonomik şartlar daha iyi bir seviyeye yükselmekle birlikte, ailenin genel yapısında ve bu yapıyı oluşturan maddi ve manevi unsurlarda ciddi değişimler kendini göstermiştir⁵³⁴.

Bir araştırmacı şu yorumu yapıyor:

"Göç, hem aile yaşamına, hem de kadının statüsüne etki yapan bağımsız bir etkidir; yerel hareketlilik, ailenin toplumsal görüntüsünü yırtmakta, daimi oturma yerlerine ilişkin değişiklikler ise, aile birliği ve uyumuna etki yapmaktadır. Göçmen aileler daha eşitlikçi olmakta, aile içi ilişkiler daha açık gelişmekte, çocukların başarılı ve bağımsız olmaları için, daha fazla çaba sarfedilmektedir. Kadınlar ayrıca karar verme sürecinde daha etken olmaktadırlar. Aynı zamanda istikrarsızlıklar ve boşanmalar da artmakta; ana-babanın çocukları üzerindeki otoriteleri azalmaktadır. Nihayet kültürel temaslar, kültür şoku, akütürasyon

⁵³⁴ Konuya değinen bir çalışma için bkz. Nermin Abadan-Unat, "Dış Göç Akımının Türk Kadınının Özgürleşme ve Sözcü Özgürleşme Sürecine Etkisi", *Amme İdaresi Dergisi*, X/ 1 (Mart 1977), s.106-132; ayrıca şurada: *Aile Yazıları*, II, 147-171; ayrıca bkz. Aynı yazar, "Federal Almanya'nın 1966/1967'de Geçirdiği Ekonomik Buhran Açısından Yabancı İşgücü ve Türk İşçilerinin Durumu", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XXVI (1972); aynı yazar, *Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları*, DPT yay., Ankara, 1964; A. Özkan Kudat, Y. Öncü, *Yurt Dışına İşgücü Göçünün Yöresel Boyutları*, Ankara, 1975; *Yurt Dışından Dönen İşçilerin Sosyo-Ekonomik Eğilimleri Üzerinde Bir Çalışma*, DPT yay., Ankara, 1974; ayrıca bkz. Nimet Önür, a.g.m., s.335-345; Birsan Olgaç, "Yurtdışında Bulunan Vatandaşlarımızın Toplumsal Sorunları Bünyesinde Kadınlarımızın Sorunlarının Nedenleri ve Çözüm Yolları", *Türkiye 2. İktisat Kongresi*, III, s.667-687.

süreçleri de erkek ve kadınların değer yargılarını önemli ölçüde etkilemektedir”⁵³⁵.

Tarımsal üretimde artan makinalaşma, nüfus patlaması, parasız eğitimin yaygınlaşması ve büyük kentlerin çekiciliği gibi etkenler, tüm toplumlarda iç göç hareketini yaygınlaştıran etkenler olmuşlardır. Türkiye’de bu sürecin sonunda, artan bir işgücü ortaya çıkmıştır. Özellikle erkekler başta olmak üzere, Türkiye’de önemli bir nüfus, öncelikle Batı Avrupa ülkelerine, yani endüstri ortamlarına yönelik bir göç eylemi içine girmişlerdir⁵³⁶.

Türkiye, 1950’lerden buyana ekonomik ve toplumsal alanlarda ciddi bir değişme süreci içine girmiş bulunuyordu. Bu tarihten itibaren Türkiye’de, çeşitli nedenlerden dolayı köklü bir köyden kopma süreci yaşanmıştı. 1956-1957 yıllarında, Türkiye’de kadın işçilerin sayısı, erkek işçiler kadar değildi. 1966 ve 1967 yıllarında, özellikle Federal Almanya’dan, Türkiye’den işçi taleplerinin gelmeye başladığı görüldü. Almanya’da endüstri alanlarında çalışmak üzere, yoğun bir işçi talebi söz konusu olmaktadır. Bu talebin ilginç yanı, istenilen işçiler için ayrılan kontenjanlarda, erkeklerin oranının belirle alanlarla sınırlı tutuluşu ve sayı olarak da çok az oluşu idi. Buna karşın, erkek işçilere göre, oldukça fazla oranda Türk kadınının işçi olarak Almanya’ya gitmesi isteniyordu. Bu talep doğrultusunda, Türk kadınları, o zamana kadar duyulmamış bir oranda anavatanlarını tekrederek, yurtdışına gitmeye başladılar. Daha çok köylü kökenli olan bu kadınlar aslında, giderken yaşam biçimlerini değiştirmeyi tasarlamış değillerdi. Böyle olmakla birlikte, bunların önemli bir kısmının kocaları ya da babaları tarafından, yabancı ülkelerde endüstri işyerlerine gitmeye adeta zorlandıkları ya da teşvik edildikleri muhakaktı⁵³⁷.

Konuyla ilgili olarak, Türkiye’de en ciddi ve bilimsel araştırmalar yapmakla tanınmış olan Nermin Abadan Unat şu yorumu yapmaktadır:

⁵³⁵ Nermin Abadan Unat, “Dış Göç Akımının..., s.153.

⁵³⁶ A.g.m., s.147.

⁵³⁷ A.g.m., s.147-149.

görülmüştür. Kadınları dışarı gönderen erkeklerin bu hususta ısrarlı davranmalarının başlıca nedeni, Avrupa'daki yabancı işgücüne uygulanan yasal rejimin koşullarıdır. Hemen hemen tüm ikili anlaşmalar, ailelerin birleşmesini garanti altına almak, ayrıca karı kocadan birinin meşru bir istihdam ilişkisine kavuşması halinde diğerine de bir çalışma izninin verilmesini öngörmektedir. 1966'dan sonra bir çok yabancı işveren sendikacılık faaliyetleri açısından ilgisiz ve pasif davranan, görelî olarak daha düşük ücret alan kadın işçileri istihdam etmeyi yeğ tuttular. Ekonomik açıdan gerekli olan bu tercih sonunda, ekmek kazanan aile başkannın rolünde köklü bir değişiklik oldu. Tamamen yabancı bir çevrede yepyeni bir yaşama başlamak üzere kişisel ve fikri bakımdan hazırlıklı olmayan pek çok kadın, yeni kentsel işyerlerine adeta füzeye benzer biçimde fırlatıldılar. Onlar, bu gidişin geçici olacağını ve aslında sadece kocalarının yıllardan beri özlemini çektiği yeni iş bulmak için yola çıktıkları varsayımına sarılmışlardı. Şu kadar ki olaylar, göçün başlamasından sonra farklı bir mecraya döküldü. Kentlerde o zamana kadar bilmedikleri şeyleri benimseme zorunda kalan bir çok kadın, bu işyerlerinde kocaları kendilerine katıldıktan sonra da kaldılar; aile yaşamları ise köklü bir şekilde değişti⁵³⁸.

1965-1975 döneminde resmi yoldan gönderilen kadın işçilerinin oranında önemli bir artış görülmüştür. Öyle ki, 1960'te Federal Almanya'da çalışan kadınların, erkeklere oranı %6.8 iken, bu hızlı artış nedeniyle, 1975'te %26'ya kadar çıkmıştır⁵³⁹. Başlangıçta, kadın işçilerin eğitim düzeyi erkeklere göre daha yüksekti. 1963'te Almanya'ya giden işçilerden, ilkokul mezunu olanların %57'si erkek, %35'i kadın; ortaokul mezunu olanların %14'ü erkek, %24'ü kadın; lise mezunu olanların %36'sı erkek, %10'u kadinken; bu oranın kadınlar aleyhine sonraki yıllarda gelişme gösterdiği görülmekteydi. Bu kadınların, %70'i daha önce başka bir işyerinde çalışmamıştı⁵⁴⁰.

⁵³⁸ A.g.m., s.149.

⁵³⁹ Yıllara göre ayrıntılı sayıları veren tablo için bkz: A.g.m., s.150.

⁵⁴⁰ A.g.m., s.152.

Evlilik durumundan bağımsız olarak yurtdışında bulunan Türk işçi kadınlar, endüstri iş türünden habersiz, taptaze, yeni bir işgücü kontenjanını temsil ediyorlardı. Buna ayrıca, kırsal tarıma bağlı bir çevreden aniden ileri derece kentleşmiş sanayi bir çevreye geçmenin yarattığı güçlü kültürel şoku da eklemek gerekmektedir.

Unat şöyle diyor:

“Dolayısı ile yanıtlanması gerekli sorular şunlardır: Türk kadınlarının özgürleşmesinde, yukarıda değinilen coğrafik ve toplumsal devingenlik ne ölçüde etkiler yaratmıştır? Bu süreç Türk kadın işçilerini kısmen bağımsızlaştırdı mı, yoksa sözde bir özgürleşme algısı karşısında mıyız?”⁵⁴¹ .

Bu soruları soran Unat, sorularının karşılığı olarak, ilginç bulgulara ulaşmaktadır: Türk kadın işçiler, başta mensucat, terzilik, elektronik, gıda paketlenmesi gibi belli alanlarda yoğunluk kazanan sektörlerde beceriler edinmişlerdir. Bunun yanı sıra, aile içinde otorite edinme, karar verme süreçlerine katılma, cinsiyet rollerini belirleme yönünde, önemli gelişmeler gözlemlenmiştir⁵⁴².

3- Sosyo-Kültürel Süreçte Kadın

Sayılan bütün bu ekonomik ve siyasal kimliklerden öte, Türk toplumunda kadının statüsünü ortaya koyan en önemli etken, iç kuşkusuz ki, sosyo kültürel etkenlerdir. Yani halkın kültür dağarcığında kadına verdiği değerdir. Bu değer veriş ise, geleneklerin, dinsel motivasyonların belirlediği davranış kalıpları olarak ortaya çıkmaktadır.

Kültürel anlamda kadının, tarihsel geleneklerin etkisiyle ikinci planda kaldığı görülmektedir. Halk deyişlerine, inanışlarına, erkeğin kadından ne denli üstün

⁵⁴¹ A.g.m., s.152.

⁵⁴² Ayrıntı için bkz: A.g.m., s.154-171.

olduğuna ilişkin değer yargıları girmiştir. Örneğin, Doğu Anadolu'da, çocuk bakımı ile ilgili kùltür kalıpları üzerine yapılan bir araştırmada; bu yörede, evli bir ailenin ilk çocuğunun kız olmasının istendiğine dikkat çekilmektedir. Eğer çocuk kız olursa baba biraz üzülmektedir; fakat çevresi, Allah'tan gelene şükredilmesi gerektiğini söyleyerek, teselli etmektedirler. Yeni evli çiftlerin çocuklarının olmaması durumunda, kısırlıkla itham edilen kadındır ve erkeğin suçluluğu pek nadir olarak görùlür. Zùrriyetsiz kadın, ailede sağılmayan, süt vermeyen inek gibidir. Bu hal bazen ikinci defa evlenmeğe de yol açabilmektedir⁵⁴³.

Kadın haklarının yaygınlaştırılmasında, kentlerde ve kırsal yörelerdeki kadınlar arasında farklılıklar gözlenmektedir. Bir araştırmanın vurguladığı gibi; kentlerin büyümesi, sanayi merkezlerinin meydana gelmesi, köylerden kentlere büyük göçler olması ile sosyal yapıda büyük değişmeler meydana gelmekte; sosyal yapıdaki bu değişmeler sonucu aile yapıları da hızla değişmekte, bununla atbaşı olarak da, kùltür değişmeleri meydana gelmektedir. Kùltür değişmeleri ise, aile yapısı üzerinde derin izler bırakan etkiler yapmaktadır⁵⁴⁴. Bir başka araştırıcının vurguladığı gibi, kent kadını nisbeten ekonomik bağımsızlığını kazanmış durumdadır. Kırsal bölge kadını ise, bu bağımsızlıktan yoksundur. 1985 yılı istatistikleri, çalışan kadın kesiminin %82.49'unun, tarım dahili işlerde uğraştığını söylemektedir. Yani yüz kadından 82'si ücretsiz işçidir⁵⁴⁵. Yapılan bir başka çalışmada, kentlerde yaşayan Türk kadınlarının cinsiyet rollerine ilişkin durumuna yer verilmiştir. Buna göre, kentlerde kadınlar üzerine yapılan ankette, kendilerini erkeklerle eşit düzeyde gören kadınların sayısı, kendilerini erkeklerle eşit düzeyde görmeyen kadınlarla eşittir. Erkeklerle kendilerini eşit gören kadınların bu tutumlarını aile dışında edindikleri eğitim, çalışma hayatı gibi etkenler belirlemiştir. Eşitlikçi gurup, genellikle genç yaş guruplarıdır ve bunların çoğunluğu evli değildir. Aile yapısı, kadının geleneksel veya eşitlikçi tavır takınmasında etkili olmaktadır.

⁵⁴³ Orhan Türkdöęan, "Doğu Anadolu'da Ana-Çocuk Bakımı İle İlgili Kùltür Kalıpları", *Türk Kùltürü Dergisi*, XXI/ 7-17 (1982), s.659-668; ayrıca şurada: *Aile Yazıları*, II, 217-226; Aygen Erdentuğ, "Türkiye, İran ve Pakistan'da Geleneksel Köy Ailelerinin Özellikleri", *Antropoloji Dergisi*, X (1982); ayrıca şurada: *Aile Yazıları*, II, s.227-235.

⁵⁴⁴ Mehmet Eröz, "Türk Ailesi", *Aile Yazıları*, I, s.244.

⁵⁴⁵ Emel Doğramacı, "Atatürk ve Kadın Hakları"..., s.447.

Geniş aile yapısında olanlart geleneksel kadın tipini, çekirdek aile yapısında olanlar eşitlikçi kadın tipini canlandırmaktadırlar. Yine gelir düzeyi normal ve normal düzeyin üstünde olan kadın kesimlerinde, eşitlikçi tutum davranışları hakimdir. Bunun anlamı şudur: Ekonomik bağımsızlığa sahip kadın, kendisini erkeklerle eşit düzeyde görmektedir⁵⁴⁶.

Türkiye’de, geleneksel aile yapısı içinde, aileyi oluşturan anne ve babanın, çocuğun değeri üzerine yargıları ve cinsiyetlerine göre çocuklarından beklentileri, geleneksel ailenin kendine özgü özelliklerini anlamamız için bize bazı ipuçları vermektedir. Türkiye’de, eşine yakın olma duygusu, kadınlar için büyük bir değer ifade etmektedir. Bu duygu, cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar, belli oranlarda erozyona uğramış olmakla birlikte, gene de yoğun bir biçimde yaşanan bir duygudur.

Kadının aile içindeki yeri, cinsiyet rollerinin ayrışması ve erkeğin karar verici olması açısından bakınca, bu durumun daha anlaşılır olacağını vurgulamakta olan Kağıtçıbaşı şunları demektedir:

“Kadınların da erkeklerin de önem verdiği, fakat özellikle erkekler için çok önemli olan erkek çocuk sahibi olma isteği, aile ve toplumda iki cinse verilen farklı değer ve statüleri yansıtmaktadır. Bunun nedeni, ana babaya mali tatmin getirmesi, yaşlılık güvencesi sağlaması ve özellikle baba için aile adını devam ettirmesi bakımından erkek çocuğun değerinin çok yüksek oluşudur. Ana babanın her ikisi de, erkek çocukları için başarıyla ilgili umutlar beklemektedir. Bu umutlar kızlar için hiç geçerli olmamakta, ana babalar kızlarının ileride kuracağı evliliğe ilişkin rolünü benimsemektedirler. Dolayısıyla, annelerin, kızları için daha yüksek eğitim arzu etmeleri, temelde kadının yaşam tarzının değişeceği umudunu içermektedir”⁵⁴⁷.

⁵⁴⁶ Nilgün Çelebi, *Kentlerde Yaşayan Türk Kadınlarının Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları* adlı doktora tezinden akt: Emel Doğramacı, “Atatürk ve Kadın Hakları”..., s.448.

⁵⁴⁷ Çiğdem Kağıtçıbaşı, “Türkiye’de Çocuğun Değeri, Kadının Rolü ve Doğurgarlığı”, *Türk Toplumunda Kadın*..., s.94-95.

Ünlü sosyolog Mübeccel Kıray, küçük kasaba kadınları üzerine yaptığı bir araştırmasında, sosyal kalıplar içinde kadının günümüzde ulaştığı noktayı çözümlemeye dönük önemli noktaları vurgulamaktadır.

"Geleneksel toplumlarda küçük kasabalı kadınlar, belki de kadınlık statüsünün en uçtaki konumlarından birisini meydana getirmektedirler. Küçük kasaba kadınları kolaylıkla düşük bir statüyü sergilemekte, bunun yanısıra oynadıkları önemli ve kritik roller çoğunlukla farkedilmemektedir"

Kıray; küçük Türk kasabalarında, yaşam tarzları farklı üç kadın grubunun olduğuna dikkat çekmektedir. Bütün bu yaşam tarzları içinde, erkeğin herşeye karşın egemen konumuna dikkat çeken Kıray'ın şu saptamaları, kadın erkek ilişkilerinde, eşitlikçi bir düzeye ulaşmak için alınması gereken epeyce bir yol olduğuna dikkat çekmektedir:

"Küçük kasabalarda kadının statüsünün değişmesini beklemenin şimdilik çok erken olduğu açıktır. Kadının ev dışında stratejik olarak önemli bir işe girip, dış dünyaya çevresindeki yaşantıya doğrudan olarak katkıda bulunması ve erkek ile eşit koşullarda bulunması zamanı henüz gelmemiştir. Bunun yanısıra, kasabalı kadınlar üzerinde yapılan araştırmalar, diğer bazı gerçekleri de yansıtmaktadır. Kadının, evinde, kasabanın ekonomik faaliyetler zincirinin en önemli bağlantılarından birisi olduğu açıktır. Çünkü onun kararları, eylemleri ve araya girmesiyle kazanılanlar ve üretilenler, tüketim malları olarak ortaya çıkarlar. Ailenin günlük yaşamının niteliği, kadının tüketim konusundaki rolünden kaynaklanmaktadır. Değişme sırasında, ailenin evindeki harcamalar ile, erkeğin dışardaki harcamalarının farklılaşması, daha çok incelemeyi gerektiren, ev tüketimi ile ilgili bazı olumsuz yönleri ortaya çıkarmaktadır. Küçük kasaba ailelerinde kadının rolü, özellikle nazik durumlar ve ilişkilerde belirginleşmektedir. Kadınlar pasif ve alıcı değildirler. Genellikle insan ilişkilerinde arabulma konusunda en önemli ve en kritik rolü oynayan kimseler annelerdir. Ancak onun uyanıklığı, açıklığı ve arabuluculuğu sayesinde baba, oğullar, kızlar ve diğer fertler barış

içinde aynı aile içinde barınabilirler. Sonuç ise, olgun sorumluluk taşıyan, bağımsız kişilikleri olan kadınların ortaya çıkmasıdır. Bu kişilik, üstelik ailenin diğer fertlerinin iyiliği için her an fedakarlık yapmaya hazır olan bir kişiliktir. Fakat bu kadınların daha geniş topluma ne şekilde girip insan ilişkileri konusundaki eşsiz becerilerini toplumdaki ilişkilere ne şekilde aktaracakları, şimdilik bilinmemektedir”⁵⁴⁸.

Bir başka araştırmada ise, dinin, kadının sosyo kültürel süreçteki yerini belirleyen etkilerine değinilmektedir. Araştırmada vurgulandığına göre, İslamiyette kadının statüsü, diğer tek tanrılı dinlerle kıyaslandığında, erkeklerin otoritesine boyun eğmelerini sağlayacak niteliktedir. İslami ilkeler, salt teolojik düzeyde kalmayıp, hukuki yapıyı da belirlediği için, İslamiyetin kadınlar üzerindeki etkisi çift yönden sınırlayıcı olmuştur. Diğer bir deyişle eslamiyet, kadın konusunda hem toplumsal, hem de hukuki alanlarda etkin bir rol oynamıştır. Geleneksel islami bir toplumun, kadın erkek ilişkileri konusuna getirdiği sınırlamalar gözönüne alınacak olursa, Atatürk reformlarının başarısını yadsımak mümkün değildir. Bütün bunlara karşın, Türk kadının, ne bu reformlardan yararlanabilmiş sınırlı bir kesiti, ne de reformların dışında kalmış büyük çoğunluğu geleneklerin baskısından kurtulabilmiş değildir⁵⁴⁹.

Türkiye’de şehirleşme ve sanayileşme ve sosyo-kültürel değişmelerle birlikte, boşanma rakamlarında da büyük yükselişler ortaya çıkmıştır. 1935 yılında Türkiye’de 2.257 boşanma olayı tesbit edilmişken, 1955’te bu rakam 10.455’e ulaşmıştır. 1935 yılında evli nüfusun 6.466.000, 1955’te de 10.213.000 olduğu düşünülürse, boşanmalardaki artış oranının ne denli yüksek olduğu anlaşılabilir. Boşanmalar daha çok kentlerde gerçekleşmiştir. Evlenmelerde %207’lik bir artış olurken, boşanmalarda artış oranı %343 düzeyindedir. 1958 yılında 1.012 boşanma olayı ile, Türkiye’deki kentlerin içinde İzmir birinci durumdadır. İzmir’i sırasıyla

⁵⁴⁸ Mübeccel Kıray, “Küçük Kasaba Kadınları”, *Türk Toplumunda Kadın...*, s.356.

⁵⁴⁹ Bkz. Binnaz Toprak, “Türk Kadını ve Din”, a.g.e., s.363,369; ayrıca bkz. Günay Tümer, “İslamda Kadın”, *Kastamonuda İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü...*, şyt. syf.

geçimsizlik, ikinci sırayı zina almaktadır⁵⁵⁰. Bu rakamların, ileri endüstri toplumlarında aynı tarihsel süreçte görülen boşanma oranlarıyla karşılaştırılması, arada yine de önemli farklar bulunduğunu göstermektedir: Nitekim, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Batı Avrupa ülkelerindeki boşanma oranları 1960'a kadar aşağı yukarı aynı kalmış; ancak 1960'tan 1980'e kadar ise hızla artarak, iki katına erişmiştir. Örneğin, Danimarka'da 100 evliliğin 1950'de 20'si, 1960'ta 19'u, 1975'te 37'si, 1980'de de 40'ı; İngiltere'de 1950'de 9'u, 1960'ta 7'si, 1975'te 32'si, 1980'de de 37'si boşanmayla sonuçlanmıştır. Fransa, Belçika, Avusturya, Hollanda gibi ülkelerde de durum bundan pek farklı değildir⁵⁵¹.

4- Kadın Eğitimi

Atatürk'ün eğitim reformlarına paralel olarak, kadın nüfusun toplam eğitilmiş nüfus içindeki oranı gittikçe yükselmiştir. Nevar ki bunun yeterli bir seviyeye ulaşmış olduğunu söylemek mümkün değildir. Önemli sıçramalar yaşanmış olmakla birlikte, kadın nüfusun eğitim düzeyinin erkeklere göre daha geri planda kaldığı görülmektedir. Bunun nedenleri üzerine ilginç saptamaları olan Ferhunde Özbay, en önemli neden olarak, kadına tohlum içinde belirlenmiş olan statüye bağlamakta ve şunları söylemektedir:

⁵⁵⁰ Mehmet Eröz, *a.g.m.*, I, s.244-245.

⁵⁵¹ Ümid Meriç Yazan, "İleri Endüstri Toplumlarında Aile Kurumu Üzerine Bir Araştırma", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, III/ 1 (1988-1989), s.147-174; ayrıca şurada: *Aile Yazıları*, I, s.470; araştırmacı, ileri endüstri ülkelerinde boşanma oranlarındaki bu yükselmenin, aynı dönemlerde kanuni mevzuata getirilen boşanma kolaylığı'na bağlı olmasının sözkonusu olabileceğini belirtmekte ve buna ek olarak, boşanma ile ilgil tabuların kalkması, çiftlerin mutluluk arayışları, ilk evlilik yaşı ve evliliğin süresi, sosyo ekonomik durum, eğitim, bölgesel farklılık gibi faktörleri de saymaktadır; bkz: *a.g.m.*, s.470; araştırmada, sözkonusu ülkeler ile ilgili başka bulgulara da yer verilmektedir. Buna göre, ABD'de 1950'lerde boşananların 3/4'ü yeniden evlenmeyi tercih etmektedir. Boşandıktan sonra ikinci evliliğe yönelenler, genellikle ilk evliliklerini 18 yaşından küçükken yaparlardı. 1970'lerden sonra, boşanma rakamlarında hızlı bir artış olmasına karşın, yeniden evlenmeler belli bir duraklamaya girmiş; hatta durmuşturevlilik, yavaş yavaş ileri endüstri toplumlarında istenilen bur kurum olmaktan çıkmış, bekar ya da birarada yaşama alışkanlığı çoğalmıştır. ABD'de 20-24 yaş arasındaki kadınlar arasında bekarlık oranı 1960'ta %28 iken, bu oran 1983'te %55 olmuştur. Bekarların önemli bir kısmı karşı cinsten birisiyle birlikte ya da ailelerinden ayrı tek başlarına oturmayı tercih etmektedirler. Araştırmanın önemli bir bulgusuna göre de; serbest birleşmeler ve bekarlık, ileri endüstri ülkelerinde, geleneksel evliliklerin alternatifi haline gelmiştir; bkz: *a.g.m.*, s.471-472.

“Kadının hemen tüm toplumlarda, erkeğe kıyasla daha düşük statüde olması, son yıllarda üzerinde önemle durulan bir konu olmuştur. Kadının toplumdaki yerini belirleyen faktörleri incelemek ve varsa değişimin derece ve doğrultusunu saptamak, sosyal bilimcileri yakından ilgilendirmektedir. Bu bakış açısından hareketle, eğitimin kadın üzerindeki etkisi incelenirken, cinsiyete göre karşılaştırma esas olarak alınmıştır. Diğer bir deyişle, eğitim yolu ile kadın erkek arasındaki statü farklılaşması ne ölçüde kapanmaktadır sorusu tartışılmaktadır.

Kadın erkek arasındaki statü farklılaşmasının yüzyıllarca süregelen ataerkil düzen gereği olduğu bilinmektedir. Ataerkil düzen, toplumsal hiyerarşide cinsiyet farklılaşması temeline dayanmaktadır. Aileden başlayarak genişleyen halkalar biçiminde, tüm toplumun örgütlenmesinde de görülen bu düzende yönetim, Kate Millett’e göre en genelde ‘nüfusun kadın olan yarısının erkek olan yarısı tarafından denetlenmesi’ biçimindedir”⁵⁵².

Cumhuriyetin kurulması ve latin harflerinin kabul edilmesinden sonra, Türkiye’de beş yıllık eğitim zorunlu ve parasız olması yasallaştırılmıştır. Günümüzde bu oran sekiz yıla çıkarılmıştır. Özbay, Türkiye’de zorunlu olmamakla birlikte, yüksek öğrenim olanaklarından yararlanmanın parasız ve herkese açık olmasının, olumlu ve ataerkil düzene göre, ilerici bir durumda olduğunu belirtmektedir. Böylece, kadınlara, geleneksel ev kadınlığı rollerinin dışında, erkekler gibi bir meslek edinip, ekonomik faaliyetlere her düzeyde katılma olanakları doğmuş olduğuna dikkat çeken yazar; “Kısaca eğitimin yasal amaçları dikkate alındığında, kadının toplumdaki yerini yükseltici bir işlevi olduğu inkar edilemez. Bununla birlikte, eğitimin amaçlara ulaşmasındaki başarısı ve dolayısıyla

⁵⁵² Ferhunde Özbay, “Türkiye’de Kırsal’Kentsel Kesimde Eğitimin Kadınlar Üzerine Etkisi”, *Türk Toplumunda Kadın...*, s.172-173; ayrıca bkz: Emel Doğramacı, “Kültürel Etkinliklerde Kadın ve Atatürk”, *Atatürk ve Kültür*, H.Ü. yay., Ankara, 1981, s.81-86;

kadın nüfusa sağladığı yararların önemi tartışmaya açıktır" demektedir⁵⁵³.

Cumhuriyet devrinde kadına sağlanan eğitim olanaklarının ve bunlardan yararlananların sayısının artmasına rağmen, Türkiye’de günümüzde kadına sağlanan eğitim, toplumdaki durumunu geliştiricek ve daha etkili bir biçimde üretime katılmasını sağlayacak düzeyde değildir. Nitekim, 1975 sayım sonuçlarına göre, 6 yaşındaki ve daha yukarıdaki kadınların, %52’si okuma yazma bilmiyordu. 11 yaşında ve daha yukarıdaki kadınların ise bir okul bitirmiş olanların oranı %33 civarında bulunuyordu. Orta öğretim görenlerin oranı ise şaşılacak kadar düşüktü ve yaklaşık %7 civarındaydı. Yüksek öğrenim ise kadınlar için bir lükstü. Kadın nüfusun bu tarihte ancak %.05’i ancak yüksek okul mezunuydu. Erkek nüfusla kıyaslandığında, kadınların özellikle yüksek öğrenim düzeyinde en az oranda bulundukları görülmüyordu. Eğitim olanakları kısıtlıydı ve bu hizmetlerden yararlanma belili sınıfların ve grupların olanaklarına açıktı. Eğitimdeki bu sınıfsal ayrıcalık, özellikle kadın grubunu etkileyen bir faktördü. Eğitim olanakları artan nüfusun gereksinimlerini ilkökul eğitimi düzeyinde bile karşılayacak düzeyde değildi. Yüksek öğrenim düzeyinde ise, bu durum daha da önemli boyutlara gelmişti. Nitekim 1974-1975 akademik yılında, üniversitelere başvuranların oranı ancak %16’sı kabul edilebilmişti. Kısıtlı hizmetlerin ülke çapındaki dağılımı, yasalarca temellendirilen eğitimde fırsat eşitliğini bazocak nitelikteydi. Nicelik ve nitelik açısından, kentsel kesimde, özellikle büyük kentlerde yoğunlaşan eğitim programları, toplam nüfus çoğunluğunu oluşturan kırsal kesimde oldukça yetersizdi. Kırsal kesimde eğitim, yerleşim birimlerinin sosyo-ekonomik kalkınma düzeylerine bağlı olarak kendi içinde de ayrıca farklılaşmıştı. Kent kesimde bile eğitim hizmetleri, kent nüfusunun gereksinimlerini karşılayamıyordu. Kısıtlı eğitim olanaklarından yararlanma, başarı ilkesine göre düzenlenmişti. Ancak eğitim

⁵⁵³ Ferhunde Özbay, a.g.m., s.173.

olanakları ailelerin çocuklarının okullarında ve giriş sınavlarında başarıma şansı daha azdı⁵⁵⁴.

Eğitimde cinsiyet ayırımı, hem kırsal hem de kentsel kesimde her yaş grubunda vardı. Kırsal kesimde cinsiyet farkı, genç kuşaklarda yaşlı kuşaklara göre daha fazlaydı. Bu artan eğitim olanaklarından öncelikle erkeklerin yararlandıkları görülmüyordu. Kentsel kesimde ise, eğitimde cinsiyet farkı genç kuşaklarda gittikçe azalıyordu. Bu azalma, yalnızca ilkokul düzeyinde değil, ortaokul düzeyinde de vardı. 65 ve yukarı yaşlarda ortaokulu bitiren kadınların erkekler oranı, %22 iken, 15-19 yaş grubunda bu oran %86 olmuştur.

Özbay bu noktada şunları söylemektedir:

“Eğitimin her basamağında görülen kadın erkek eşitsizliği gelecekte ilk ve hatta ortaokul düzeyinde ortadan kalkacaktır. Hizmetlerin yetersizliği nedeni ile, bugün hala tüm nüfusa yaygınlaştırılamayan temel eğitim, bu süre içinde daha sonraki öğrenim kurumlarına devam edebilmek için birinci basamak oluşturulduğundan mesleğe yönelen eğitim için toplumsal seçme-eleme işlevini de yüklenmektedir. Buradaki seçme-eleme öğrencinin başarısını değil, tamamen eğitim hizmetlerinin kapasitesine, dengesiz dağılımına ve toplumda kız çocuğunun eğitime verilen öneme göre olmaktadır. Böylece, mesleğe yöneltilen eğitimde, başarı kıstasına göre seçme daha baştan bozulmuş olmaktadır”⁵⁵⁵.

1990 nüfus sayımında ortaya konulan rakamlara göre, hala Türkiye’de genel nüfus içinde kadınların %21’i hiç bir eğitim almamıştır ve okur yazar değildir. Bu sayı erkeklerde %18.41 düzeyindedir. İlkokulu bitiren kadınların oranı %59.96, ortaokul ve dengi okulda mezun olanların oranı %7.57; lise ve dengi okul mezunu olanların oranı % 8.28, yüksekokul ve fakülte mezunu olanların oranı ise %2.57’dir. Bunun yanısıra, erkeklerin %55.26’sı ilkokul mezunu, %10.84’ü ortaokul ve dengi

⁵⁵⁴ A.g.m., s.174-175.

⁵⁵⁵ A.g.m., s.177-178.

mezunu, %10.74'ü lise mezunu, %4.7'si de yüksekokul ve fakülte mezunudur⁵⁵⁶. Ayrıca yaygın eğitim ile sunulan olanakların pek çoğu da, kadını geleneksel rollere itmiştir. 1991-1992 yılında, çıraklık ve yaygın eğitim merkezince açılmış olan 237 çıraklık merkezine 195.000 erkek katılmış olmasına rağmen, hiç kız veya kadın katılmamış, buna karşılık, 489 eliş kursuna 60.000 kadın katılmıştır⁵⁵⁷.

Ailelerin tarihsel süreç içinde, kız çocuklarına layık gördükleri meslekler nelerdir? Ya da başka bir deyişle, aileler kız çocukları için ne tür meslekler istemektedirler?

Ne yazık ki, bu konuda elimizde yeterince güvenilir belgeler bulunmamaktadır. Kırsal kesimde ücretsiz aile işçisi olarak çalıştırılan kadınların, kentlerde yine politik ve ekonomik güç kazandıran mesleklerin dışında tutuldukları görülmüştür. Eğitim sisteminin bu dengesizliği düzelteceği yerde, destekleyici bir işlev gördüğü açıktır. Kadına has mesleklerin toplumun her kademesinde kesin çizgilerle belirlenmesi annelerin çocukları için istedikleri mesleklere de yansıdığını göstermektedir.

1973 yılında yapılan bir araştırmaya göre, 15-49 yaşları arasındaki evli kadınlara oğulları ve kızları için istediği mesleğin ne olduğu sorulmuştur. Kentsel ve kırsal kesimdeki her dört anneden biri, kızlarının öğretmen olmasını istediklerini söylemişlerdir. Kızlar için düşünülen en iyi meslek ise ev kadınlığıdır. Ev kadınlığı üç büyük kentte daha az istenen %8, fakat köylerde özlenen %21 bir statüdür. Büyük kentlerde annelerin %17'si kızlarının doktor olmasını istediklerini söylemişlerdir. 2.000 kişiden az olan yerleşim yerlerinde ise kızlarının doktor olmasını isteyen annelerin oranı ise bulgu sonuçlarına göre %3'tür. Fakat hemşire ve ebe olmasını isteyenler %14 gibi daha yüksek orandadırlar. Genel olarak ev kadınlığı dışında sırasıyla öğretmenlik, hemşirelik ve ebelik, terziilik, doktorluk ve eczacılık gibi meslekleri düşünen anneler çoğunluktadırlar. Annelerin erkek çocukları için istedikleri meslekleri ise daha fazla çeşitlenmektedir. En çok istenen

⁵⁵⁶ Günseli Malkoç, "Günümüz Türkiyesinde Kadınların Devletten Beklentileri", *Marmara Üniversitesi. İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Dergisi*, XIII/ 1-2 (1996), s.107; ayrıca bkz. KİDOG, *Eğitim, Yasal Durum, Üreme Sağlığı, Türkiye'de Kadın*, İstanbul. 1996.

⁵⁵⁷ Günseli Malkoç, a.g.m., s.108.

meslekler doktorluk, öğretmenlik, mühendis veya mimarlık, memurluk ve subaylıktır. Yine annelerin kırsal ya da kentsel kesimlerde bulunmaları, oğulları için istedikleri meslekler açısından farklılık göstermektedir. Oğulları için doktorluk ya da mühendisliği en çok isteyen kentteki annelere karşılık, 2.000'in altındaki yerleşim birimlerinde annelerin çoğu oğullar için de öğretmenliği düşünmektedirler⁵⁵⁸.

Bütün bunlara karşın, seçkin mesleklerde Türkiye'de kadınların oranı gittikçe artmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, başta hukuk ve tıp olmak üzere, pek çok önemli meslek içinde yer alan kadınların oranı hızla yükselmiştir. 1960'lara kadar Türkiye'de kadın avukatların sayısı %10'lar civarında iken, bu tarihten itibaren tam bir patlama yaşanmıştır. 1960 yılında erkeklere göre %12.72 olan kadın avukat oranı, 1978 yılında %28.54'e tırmanmıştır. Tıp mesleğinde de buna benzer bir paralellik görülmektedir. 1940'lara kadar, İstanbul üniversitesine bağlı yalnız bir tıp fakültesi vardı. 1950'de Ankara'da ikinci tıp fakültesi açılmış olmasına karşın, bu dönemde tıp alanında okuyup mezun olmuş kadınların erkeklere oranı %10'ları geçmiyordu. 1970'lere gelindiğinde bu oran %25'lere kadar çıkmıştır⁵⁵⁹.

Ayşe Öncü, Türk kadınlarının uzman mesleklerde çalışma olanağının, batıdaki birçok endüstrileşmiş toplumunkinden daha geniş olduğuna dikkat çekerek, dünya ülkelerinden bazı örnekler vermektedir⁵⁶⁰.

Öğrenim olanaklarından yararlanma konusunda, uzun yıllardan beri sistematik biçimde güdülen siyaset, önemli çapta bir kadın seçkinleri grubu oluşturmuştur. Bu seçkinler özellikle akademik alanda, serbest meslekler, güzel sanatlar ve edebiyatla, kamu yönetimi ile özel girişimin bazı kademelerinde göze çarpmaktadır⁵⁶¹.

⁵⁵⁸ Ayrıntı için bkz. Ferhunde Özbay, a.g.m., s.184-185.

⁵⁵⁹ Ayşe Öncü, "Uzman Mesleklerde Türk Kadını", *Türk Toplumunda Kadın...*, s.254-255.

⁵⁶⁰ A.g.m., s.259.

⁵⁶¹ Nermin Abadan Unat, "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", *Türk Toplumunda Kadın*, Ankara, 1979, s.1.

5- Kadın Hakları Konusunda Geriye Gidişler

Türkiye’de çok partili sürecin, Türkiye’nin koşullarına paralel olarak, kendine özgü bir seyir izlediği çok rahatlıkla öne sürülebilir. Atatürk’ün ölümünden sonra, bilindiği gibi II. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında Türkiye’de katı bir tek parti yönetimi söz konusu olmuştur. Bu dönem, anlaşılabilir kimi nedenlere dayanmış olmakla birlikte, yine de özgürlüklerin kısıtlandığı, Atatürk döneminde kısmi olarak daha ileri bir noktada olan hoşgörü ve demokratik uygulamaların, oldukça katı bir yönetim anlayışının egemen olduğu bir dönemdir. Türkiye’de, Dörtlü Tahrir’le birlikte Cumhuriyet Halk Partisi’nden kopan bazı milletvekillerinin, çok partili bir dönemi başlatan gelişmelerin içinde yer aldığı biliniyor. 1950 genel seçimleri ile birlikte Türkiye resmen çok partili bir demokrasi uygulamasına kapılarını açmıştır. Bunda, özellikle batı dünyasında savaş dönemi esen demokrasi ve özgürlük rüzgarlarının etkili olduğu da rahatlıkla söylenebilir.

Nitekim, yalnızca bir bilim adamı kimliğiyle değil, aynı zamanda değinilen yılların canlı bir gözlemcisi olan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu da, bu geriye gidişlerden yakınen, Atatürk’ün ölümünden sonra önceleri yavaş ve arkasından da çok hızlı bir tempoda yayılan tutucu zihniyetin, 1961 Anayasası’na, seçim kanununa, medeni kanuna ve yürürlükteki öteki yasalara rağmen, Türk kadınına

gelişme ve toplumda layık olduğu yeri alma hak ve özgürlüğünden geniş biçimde yoksun bıraktığını belirtmektedir.⁵⁶²

Türkiye çok partili döneme ayak basmış olmakla birlikte, demokrasinin vazgeçilmez ilkelerini rahatlıkla uygulayabilmiş değildir. Yani bu yeni dönem, bir anlamda, önemli eksiklikleri olan bir demokrasi denemeleri dönemi olarak adlandırılabilir. Atatürk'ün ve onun ardından Türkiye'nin kaderinde önemli bir rol oynayan İsmet İnönü döneminin, Türkiye'nin temel ilkelerini ve kuruluş şartlarını belirleyen uygulamaları getirdiği bilinmektedir. Belki bu ilkeler ve şartlar oluşturulurken, kimi zaman, kapalı bir rejimin otokratik uygulamaları sözkonusu olmuştur. Ama, Türkiye'nin gerek ekonomik, gerek sosyo-kültürel ve gerekse siyasi ve demokratik birikim olarak içinde bulunduğu durum göz önüne alındığı zaman, aslında çok daha demokratik bir rejimi oturtmanın pek de mümkün olmadığı anlaşılabılır. II. Dünya Savaşı'nın getirdiği savunma ekonomisine yönelik kimi uygulamalar, zaten eleştiriler almış bu otokratik uygulamaları daha da ağırlaştırmıştır. Başta yol yapımı ve vergilerle ilgili angaryalar olmak üzere, halka dayatılan baskıcı uygulamalar, var olan bürokrasiye ve yönetim ilkelerine karşı ciddi bir hoşnutsuzluğun ortaya çıkmasına da neden olmuştur.

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte, Türkiye'de yeni bir siyasi anlayışın etkili olmaya başladığı da görülmüştür. Sanki eskiye göre daha demokrat ve liberal bir dönem başlamış gibi görünmekle birlikte, özellikle sosyal ve kültürel yapıda ve bu yapıya etki eden uygulamalarda ve örgütlenmelerde, önemli geriye gidişlerin varlığı da sözkonusu olmuştur. Başta Ezan'ın Arapça'dan Türkçe'ye çevrilmesi olmak üzere, bir anlamda Atatürk dönemindeki reform hareketlerine karşı geliştirilen karşı tutumlar ve sanki eski dönemin reddedildiği gibi bir anlamı doğuran politikalar, bir yandan halk katmanları arasında ikilik ve neredeyse düşmanlık duyguları yaratmış gibi görünmektedir. Bu noktada, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin aldığı tavır da, Türkiye'de gelecek dönemlerde etkili olacak yeni siyaset anlayışı hakkında önemli ipuçları vermektedir.

⁵⁶² Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Atatürk İlkeleri ve Türk Kadınlığının Çilesi*, İzmir Meslek Kadınları Kulübü yay., İzmir, 1970, s.31.

Kadınlara çağdaş haklar verilmesi konusunda, Atatürk döneminde, kimi batılı ülkelerden bile daha önemli noktalara ulaşıldığı, bu çalışmanın ilgili bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Toplumsal yapıda önemli değişimler oldukça, toplumu oluşturan her bir unsurun bundan etkilenmemesini beklemek pek gerçekçi olmamaktadır. Nitekim, başta kadın eğitimi, kadının iş hayatı ve siyaset içindeki etkinliği olmak üzere, pek çok yönden kadın haklarından önemli ölçüde geriye gidişlerin bu dönemde yaşandığı görülmektedir. Bunun belirgin delilleri sözkonusudur. Birçok kasaba ve köylerde ve hatta pek çok büyük kentte, zaman içinde kadınlar kara çarşafa bürünmüşler, halkın içinde cahil kesimden insanlar biryana, siyaset sahnesinde en yüksek makamlara kadar ulaşmış erkekler bile, birden fazla kadınla evlenme yoluna gitmişler, hatta hiç çekinmeden, bunun kendilerine sağlanmış islami bir hak olduğunu bile söylemişlerdir. Hukuki ölçüde, nisbeten erkeklerle eşit olan kadınlar, fiili özgürlüğe ve sosyal adalete kavuşamamışlardır. Varolan yasalar uygulanmamış, Türk kadınlarının büyük çoğunluğu, yasaların kendilerine sağladığı hakları kullanamayacak kadar bilinçsiz ve cahil bırakılmışlardır. Kadının kendi haklarını öğrenmesi, bunları kullanacak bir bilgi ve kişilik kazanması ve kültür düzeyinin yükseltilmesi için çaba harcanması şöyle dursun, büsbütün geriye gidiş başlamıştır⁵⁶³ Nitekim, cumhuriyet döneminin ilk yıllarından itibaren ders kitaplarında, kadın ve erkek imajının öğrencilere nasıl verilmeye çalışıldığı ve nasıl bir kadın ve erkek dünyasının çizildiğini ortaya koymaya çalışan bir araştırmada, bunun önemli delilleri ortaya konulmuştur⁵⁶⁴.

Sözkonusu araştırmada, 1928 yılından buyana, Türkiye’de temel eğitimdeki ders kitapları teker teker incelenerek, cinsiyet rolleri ele alınıp incelenmiş; Türkiye’de belli dönemlerde sözkonusu olan ideolojik farklılaşmanın, ders kitaplarına nasıl yansıdığı ele alınmıştır.

⁵⁶³ A.g.e., s.32.

⁵⁶⁴ Firdevs Helvacıoğlu, *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik (1928-1995)*, Kaynak yay., İstanbul, 1996; ayrıca bkz. Necla Arat, “Siyasal İktidarın Cinsiyeti Var mı?”, *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1928; Bernard Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, İş Bank. yay., Ankara, 1982; Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, Birikim yay., İstanbul, 1982; Hasan Ali Yücel, *Türkiye’de Orta Öğretim*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1986.

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ders kitapları, kağıdının ve kullanılan görsel unsurlarının kalitesiyle; dilinin sadeliği, akıcılığı, kolay anlaşılabilirliğiyle, konuların o günün gereksinmelerine cevap verebilmesiyle, batıl inançlara ve dini telkinlere karşı mücadelesiyle; köylü, işçi, esnaf ve çalışan kesime verdiği değerle, aracı ve tefeciye karşı çocukları uyarmasıyla ve çalışma açısından en önemlisi de, kadınlara özgür birer yurttaş olma bilinci vererek kamusal alanda yüreklendirmesiyle günümüz ders kitaplarından tamamen farklı bir görüntüde olduğu bu çalışmada ortaya konulmuştur. Çalışmada savunulduğu biçimiyle, 1945'e dek yaratılmaya çalışılan kadın imgesiyle, bu tarihten sonra yaratılmaya çalışılan kadın imgesi arasında büyük bir fark mevcuttur. 1945 öncesinde anneye, ülkenin kuruluşuna katkıda bulunması açısından önemli toplumsal işlevler yüklenir ve aile içi geleneksel rolleri yoğun olarak vurgulanmazken, bu tarihten sonra artan sayıda örnekle, kadınların asıl görevinin evi ve ailesi olduğu ders kitaplarına girmiştir. 1945-1950 arası ders kitaplarında anneler artık mutfak önlükleriyle iş yaparlarken, küçük kız çocukları da anneleriyle birlikte resimlenmeye başlamıştır. Yine de bu yıllara ait görsel unsur, metinlerdeki kadın imgesi, 1950 sonrasının kadınından ayrı özellikler taşımaktaydı. Çünkü bu kadınlar, mutfakta iş yaparlarken bile şık giysileri, yüksek topuklu ayakkabıları ve özenle taranmış saçlarıyla, henüz dışarıdan gelmiş, bütün gününü ev işleriyle geçirmemiş gibiydi. 1950'den sonra ise, hızla artan sayıda örnekte, kadınlar yalnızca ev içi alanla tanımlanmaktadırlar. Kadınlara uygun görülen kimlikle, erkeklere uygun görülen kimlik birbirine zıt anlamlar içermektedir. Bu yıllardan başlayarak günümüze dek, daha ilkokula yeni adımını atmış olan çocuklara sistematik olarak nasıl kadın ve erkek olacakları öğretilmektedir. Ders kitaplarında kadınlara toplumsal yaşamda edilgen, erkeklere etkin kimlikler verilmeye başlamıştır. Erkekler kamusal alanda üretken olmaya yönlendirilirken, kadınlar eşleri, çocukları ve ev işleriyle sınırlanmışlardır. Bu kitaplardaki anneler sürekli temizlik, yemek, turşu, salça, konserve yapan, çamaşır, bulaşık yıkayan, çocuk ve hasta bakan kişiler olarak anlatılmaktadır. Kadınların da bir işte çalıştığını belirten metinlerde bile, asıl görevinin ev içinde olduğu sıklıkla vurgulanıyordu. Kadınlar aile içinde, kocalarına olduğu kadar, kocalarına da bağımlı kişiler olarak

tanımlanmaktadırlar. Erkekler ise, her türlü işin yapılmasına karar veren kişiler olarak ders kitaplarında yer almaktadırlar. Çünkü baba, ailenin başkanı ve evin giderlerini karşılamakla sorumlu olarak görülmektedir. Bütün bunların yanısıra, annelerin gülümseyerek bakan kendinden emin ifadeleri silikleşmekte, babalar ellerinde gazeteleriyle ciddi görünüme bürünmektedirler⁵⁶⁵. Araştırmanın saptamalarına göre, iş yapan annenin önlüğü, adeta üniforması gibidir. 1945'e kadar anneyi, mutfakta veya herhangi bir ev işi yaparken görmek mümkün değilken, bu tarihten sonra anne ya mutfakta, ya ütüsünün başında resimlenmiştir⁵⁶⁶. Kız çocuğu evin içinde annesine temizlikte yardım ederken, erkek çocuk bilgilenme sürecine sokulmakta, elinde kitap okurken gösterilmektedir⁵⁶⁷.

Buna benzer gözlemlerin sahibi olan Çiğdem Kağıtçıbaşı, aile içi etkileşimde, kız çocuğunu ikinci plana koyan anlayışla ilgili olarak şunları aktarmaktadır:

"Kız ve erkek çocuklardan farklı beklentiler değişik cinsiyet rolleri sosyalleşmesine yol açmaktadır. Şöyle ki; erkek çocuktan çok daha fazla şey beklendiğinden, ona daha çok değer verilir. Çünkü erkek çocuk kırsal ortamdan, çoğu zaman ana babanın tek yaşlılık güvencesi olmasının yanısıra, ailesine saygınlık da sağlar. Böyle önemli işlevleri olan erkek çocuk, kız çocuğa tercih edilir. Bu tercih, çocuğun değeri araştırmasında, %84'e, %16 çıkmıştır. Bu aşırı tercihle birlikte, erkek çocuğun üstüne de çok düşülür... Kızlar ise daha küçük yaştan kendilerinin daha değersiz olduğunu öğrenip, düşük düzeyde bir benlik kavramı edinebilirler. Erkeklerden farklı bir sosyalleşme sürecinden geçen kızlar, baskı ve kontrol altındadırlar. Sonuç daha tutucu ve ezik bir kişilik yapısı olup, geleneksel rol beklentilerine uymaktadır...Şimdiye kadar incelenmiş olan çocuğun değeri araştırması bulguları, sosyo-ekonomik gelişmeyle çocuğun ekonomik ve yaşlılık güvencesi değerinin azaldığını göstermiştir. Başka bir deyişle, gelişmeyle çocuğa maddesel bağımlılık azalmaktadır. Aile içi ilişkileri iki ayrı boyuttan

⁵⁶⁵ Firdevs Helvacıoğlu, a.g.e., s.17-18; oldukça ilginç saptamaların verildiği bu çalışmada, pek çok konu örneklendirilmiştir.

⁵⁶⁶ A.g.e., s.22.

⁵⁶⁷ A.g.e., s.23.

düşünecek olursak, maddesel ve duygusal boyutları ayırdedebiliriz. Böyle bir yaklaşımla, dikey etkileşim düzeyindeki maddesel bağımlılığın, duygusal bağımlılığın da azalmasını gerektirebilir. Burada önerilen aile değişme modelinin batıdaki çekirdek aileden farkı da, temel olarak duygusal bağımlılığın devam etmesindendir... Modernleşme kavramları duygusal-maddesel bağımlılık ayırımı yapmadan, gelişmekte olan toplumlardaki ailenin giderek batı türü çekirdek aileye dönüşeceğini öngörür. Batıdaki modern çekirdek ailenin en önemli bir özelliği, aile bireylerinin birbirinden bağımsız ve ayrı olmasıdır. Bu tür bir ailede, bireysel özerklik ve kişi benliğinin diğer kişiliklerinkinden belirgin çizgilerle ayrılmış olması, sağlıklı aile etkileşimi için zorunlu görülmektedir....Türkiye ve benzeri toplumlarda (özellikle Orta, Doğu Akdeniz Sosyo-kültürel bağlamında) ailesel ve sosyal etkileşim, kişilerarası bağlılık ve karşılıklı bağımlılığa dayanır. Çekirdek aile bağlamında bile bu tür insan ilişkisi devam etmekte ve modern aileyi de etkilemektedir. Örneğin, nesiller arası ilişkiler, maddesel bağımlılık içermese bile, duygusal boyutta bağımlılığını korumaktadır. Ana babalar yetişkin evlatlarıyla beraber oturmayı, en azından onlara yakın olmayı yeğlemekte, yaşlıların aile dışına yaşlılara ait kurumlara gönderilmesi ise, toplumça hoş görünmemektedir. Yaşlılar yaşamları boyunca ailenin bir bireyi olarak aile içinde işlevselliklerini devam ettirirler. Ayrışma değil, beraberlik söz konusudur. Böylece dikey etkileşimde bireysel bağımlılığa geçiş değil, karşılıklı duygusal bağımlılığın devam ettiği görülmektedir”⁵⁶⁸.

Olumsuzluklarıyla ön plana çıkan bu örneklerin, tabii ki toplum hayatına olumsuz yansımaları sözkonusudur. Bu geriye gidişin canlı tasvirlerini yapan ünlü hukukçu Hıfzı Veldet Velidedeoğlu’nun şu satırları konuyu büyük bir netlikle ortalığa koymaktadır:

⁵⁶⁸ Çiğdem Kağıtçıbaşı, “Aile İçi Etkileşim ve İlişkiler: Bir Aile Değişme Modeli Önerisi”, *Türkiye’de Ailenin Değişimi...*, s.135,139.

"Kadınlığa karşı çalışan, kadın haklarını red ve inkar eden okumuş kadın tipler yetiştiriliyor. Bugünün Cumhuriyet Türkiye'si'nde adeta eski harem hayatına hevesli okumuş kadınlarımız vardır. Türkiye gibi kadınlığının büyük çoğunluğu köle durumunda olan bir ülkede, okumuş kadınlarımızın Atatürk devrimine karşı çıkması, kendi cinsiyetinin haklarına ihanet etmesi aklın almayacağı bir davranıştır. Neyazık ki, bugünkü Türkiye'nin sosyal yaşamında Türk kadınının önemli bir kısmının hala alım-satım konusu olmasına ve evlenmenin alım satımla gerçekleşmesine birçok okumuş kadınlarımız ilgisiz kalmakta, hatta, sayıları az da olsa, kimi kadınlarımız bunu din kuralları açısından ele alarak doğru bulmaktadırlar. Oysa bütün dünyaca bilindiği gibi, kadınlığı geri olan uluslar, en geri kalmış uluslardır. Yine bilindiği gibi, geleceğin büyük insanları olan erkek ve kız çocuklarının ilk öğretmeni, onların anası olan kadındır. Şu halde kadın ileri olmazsa, toplum da ileri olamaz"⁵⁶⁹.

Yazar ele aldığı konularda o kadar haklıdır ki, toplumda görülen bu geriye gidiş bir noktaya kadar anlaşılır olmakla birlikte, yapılan akademik çalışmalarda bile, kadının günümüz sosyal durumunun hala, kadının erkekle mirasta ya da şahitlikte, dini kurallara göre eşit olmayışının nedenleri açıklanırken, kadının kimi özelliklerini erkeklere göre geri gören anlayışın, güya yapılan akademik çalışmalara kadar girmesi gerçekten ürkütücüdür. Nitekim, bir akademisyenin, bir erkeğe karşın iki kadının şahitliğini öngören islam hukukunu, dönemin sosyal şartları yerine, kadının fizyolojik ve psikolojik durumunu ele almaya çalışarak açıklamaya çalışması, durumun korkunçluğunu ortaya koymaktadır:

"...İslam hukukunda, bazı konularda ancak iki kadının bir erkek şahit yerine geçebilmesi, onların erkekten daha kabul edilmesi veya onun yarısı bir mahluk telakki edilmesinden değil, kendi fizyolojik ve psikolojik özelliklerinden ötürüdür. Hz. Peygamber, şahitlikte kadının bu özelliğini işaret etmiştir.

⁵⁶⁹ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, a.g.e., s.32.

Kadının en büyük ve en muteber vasfı anneliktir. Anne tabii olarak vaktinin çoğunu ev içinde, çoluk çocuğunun bakımı ve terbiyesiyle geçirir. Toplumda olup biten hadiselerle vakıf olamaz. Psikolojideki hafıza kanunlarına göre, insan bir olayla ne kadar çok karşılaşır, o kadar çok izlenim alır ve olay da o derece hafızaya nakşedilmiş bulunur. Buna mukabil insanın az karşılaştığı, seyrek müşahade ettiği hadiselerle dair izlenimleri ve dolayısıyla onlara dair hafızası zayıftır. Bu türlü hadiseleri sonradan hatırlamak güç olur. Binaenaleyh insanlar arasında alış verişi ve benzeri münasebetlere pek seyrek şahit olan kadının bunlara dair duyum ve idrak kabiliyeti erkeğe nisbetle daha zayıf olacaktır. İşte Kuran-ı Kerim bu durumda olan kadına yardımcı olacak bir arkadaş vermiş, diğer yünden bunu yapmakla adaletin tecellisine özen göstermişti”⁵⁷⁰.

Aynı akademisyen aile kavramını da şöyle değerlendiriyor:

“Aile küçük bir devlettir. Bunun elbette bir reisi olacaktır. Bu reis yaratılışı, görev ve sorumlulukları gereği erkektir. İşte islamın erkekler için kadınlara tanıdığı üstünlük budur”⁵⁷¹.

Çok evlilikli İslam dini, bazı zaruretler karşısında kabul ettiğini söyleyen akademisyen, çok evlilikle ilgili şu ilginç yorumunu yapıyor:

⁵⁷⁰ Bekir Topaloğlu, *İslamda Kadın*, Nesil yay., İstanbul, 1995; aynı yazarın, açıklamasına bir başka benzer görüşü dayanak olarak göstermesi, bu dayanağın konuya yaklaşım biçimi yönünden anlamlıdır: “Fikirler kadınların dimağına değil, kalbine işler. Ve bu yoldan onlara tesir ederler. Bıtaraf olamamak, teessürden hoşlanmak, muhakemeden ziyade duygu ile hareket etmek rekabetin bütün ahlaki ve ameli aksiyonlarına, nihayet sezişe dayanan bir istikamet verir. Kadın dikkat edeceği mevzularda kendi fikrini ve hatta hassasiyetini ilgilendiren bir nokta arar. Erkek, menfaati olmayan yerde yalan söylemez. Veyahut menfaat için yalan söyler. Kadın muhayyilesinin realiteyi değiştirici hassası yüzündendir ki, kadın daha vesveseli, kuruntuludur”: Cemil Sema Ongun, *Yeni Kadın*, s.76, 78’den akt: Bekir Topaloğlu, a.g.e., s.244; ayrıca toplu bir değerlendirme için bkz: Feride Acar, “Türkiye’de İslamcı Hareket ve Kadın: Kadın Dergileri ve Bir Grup Üniversite Öğrencisi Üzerinde Bir İnceleme”, *Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’sinde Kadın*, Haz. Şirin Tekeli, İletişim yay., İstanbul, 1990, s.69-87; Binnaz Toprak, “Türk Kadını ve Din”, *Türk Toplumunda Kadın...*, s.361-373; Deniz Kandiyoti, “Kadın, İslam ve Devlet: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 53 (Bahar 1991), s.21-39

⁵⁷¹ Bekir Topaloğlu, a.g.e., s.84.

"İnsanlık halen faydalarını takdir edip bunu kabul etmemişse, bir çok tecrübelerden sonra kabul etmeyeceği söylenemez"⁵⁷².

Aynı kişiye göre, Müslüman kadını yüzünü ve bileklerine kadar elleri, gerekirse ayakları hariç olmak üzere vücudunu örtmekle mükelleftir. Bunun çarşaf olması zaruri değildir. Yeter ki temiz ve sade, özendirici ve güzel olmalıdır. *"İşte bu kadındır ki, şehvet değil hürmet telkin eder. İslamın yücelttiği ve cennetin ayakları altında olduğunu haber verdiği kadın budur"⁵⁷³. "Mahrem olmayan kadın ile erkeğin birbirine dokunması, temas etmesi meşru değildir"⁵⁷⁴. "Cinsi duyguları tahrik eden şeylerden birisi de sestir. Kulağın zinası şehveti tahrik edici olan sesi dinlemektir"⁵⁷⁵. "Düğün, bayram, harp, hacca çıkış gibi milli ve dini günlerde, bayramlarda ve meşru neşeli zamanlarda bazı şenlikler yapmakta sakınca yoktur. Cinsi tahrikler meydana getiren seslerden dinlemek, içki ve kumar gibi zaten meşru sayılan hususlara vesile olan, kısacası herhangi bir kötülüğe, ahlaksızlığa değerlerin kaybına sebep teşkil eden şarkı, türkü ve çalgılar haramdır"⁵⁷⁶. "...yaratılışı ve ruhi karakteri itibarıyla siyaset maceralarından hoşlanmaz. Tarih boyunca kadın, siyasi alanda bazı makamlar işgal etmiş ve bazı faaliyetler yürütmüşse de, bu konuda büyük işler görmüş ve başarılar elde etmiş değildir. Öyle görünüyor ki kadının siyasetle uğraşması daha ziyade sembolik bir durum arzetmektedir"⁵⁷⁷.*

Bu görüşlerin neresi bilimseldir? Bir akademisyen kişi, kadınlar için tahkir niteliği taşıyabilen bu sözleri, 20. yüzyılın bittiği bir dönemde, laik Türkiye’de nasıl düşünebilmektedir?

Kadın hakkında, ortaçağ düşüncesinin üstünde bir değerlendirmenin sözkonusu olmadığı rahatlıkla söylenebilecek bu görüşler, XX. yüzyılın sonunda

⁵⁷² A.g.e., s.112

⁵⁷³ A.g.e., s.198.

⁵⁷⁴ A.g.e., s.213.

⁵⁷⁵ A.g.e., s.214.

⁵⁷⁶ A.g.e., s.218.

⁵⁷⁷ A.g.e., s.277-278.

Türkiye’de bir akademisyenin satırlarında yer alabiliyorsa, Türk kadınılığının önünde daha uzun çilelerin varlığı inkar edilemez bir gerçektir.

C- YASAL KAZANIMLARDA YENİ EVRELE

Türkiye’de kadınların hak arayışının ve mücadelesinin daha uzun bir zaman devam edeceği anlaşılmaktadır. Bunun için yalnızca yasal düzenlemeler yetmez: aynı zamanda, toplumun kültür dağarcığına, bilinç altına girmiş önyargılı bakış açısının silinmesi gerekmektedir. Bu ise, ancak kültürel reform ile olabilecek bir durumdur ve ne yazık ki, Türkiye’de bu konuda ciddi bir gelişmenin işareti görülmemektedir. Hatta, İslamcı ideolojinin yükselişi ile birlikte, kadın hakkındaki fanatik görüşler daha da derinleşmekte, üstelik, referans olarak islamın temel kaynakları yalan yanlış yorumlanarak gösterilmektedir. Bu ise, daha da tehlikeli gelişmelerin yaşanabileceğini göstermektedir.

Türkiye’de başta yasalar olmak üzere, temel haklar bakımından erkeklerle kadınlar arasında bir ayırım yapılmamaktadır. Ayırım ayrıntıdadır. Günümüzde her işte çalışan kadınlar, yüzbinlerce yüksek öğrenim görmüş ve görmekte olan Türk kızları vardır. Kimi ileri ülkelerde bile, ya hiç olmayan ya da Türkiye’deki sayıya ulaşamamış kadın profösörler, yargıçlar, mühendisler bulunmaktadır. Büyük şehirlerin belli bölgelerindeki kadınlar, batının büyük kentlerindeki cinsdaşlarından ayrılmamaktadırlar. Altmış-yetmiş yıl öncesine göre bu durum, baş döndürücü bir atılımdır. Ancak, tüm ülke ölçüsünde düşünüldüğünde, Türk kadınının büyük bölümünün, -üç kadından ikisinin okuma yazma bile bilmemesi, bu bölümün büyüklüğünü gösterebilir- çağdaşlığın istediği özgür kişiliğe, dolayısıyla insanlık onuruna ulaştıracak özgür yolu kendisine kapayan aşımış gelenek-göreneklerin baskısı altında yaşadığı gözlenebilir. Onu kamu yaşamının dışında bırakan, bir çok ilişkilerden uzak tutan kaç göç, kız çocuklarının okula gönderilmemesi, gidenlerin

de bir yaştan sonra okuldan alınması, evlendirilirlerken mal gibi satılmaları (başlık parası), çok kadınlı bir aile düzenine boyun eğmek zorunda kalmaları, yasal miras haklarını kullanamamaları, babaerkil aile düzeninin bütün kıtlığı ile sürüp gitmesi, bu töre baskısının görünümülerindendir. Buradaki töre hukuk çatışmasında, hukuk arka plana itilmiş, ilerici yasaların sağladığı haklar kullanılamayıp, kağıt üzerinde kalmışlardır⁵⁷⁸. Kimi yörelerde, bir erkeğin ölen karısının kızkardeşi ile evlenmesi ya da bunun tersi olarak, bir kadının ölen kocasının erkek kardeşi ile evlendirilmesi gibi çağdışı olayların (Taygeldi) halen geçerli olabilmesi ve bunun örneklerinin az da olsa yaşanması, Türkiye’de aile ve kadın hukuku konusunun önünde halen çok ciddi sorunlar olduğunu göstermektedir⁵⁷⁹.

Değinilen konu açısından, Türk Ceza Yasası’nın kadına, erkeğe göre daha az hareket alanı tanıyan maddeleri, özellikle ele alınıp incelenmesi gerekmektedir. Türk Ceza Yasası, kadın erkek eşitliğini, erkek lehine, kadının ise aleyhine bozan hükümler taşımaktadır. Bu farklı tutum, zina ve kız, erkek kaçırma suçları ile fuhşu düzenleyen hükümlerde göze çarpmaktadır⁵⁸⁰. Gene, zinada suçun oluşması için kadının bu fiili bir kez işlemesi yeterli iken; kocanın aynı suça çarptırılması için, kanun koyucu kocanın karısı ile birlikte ikamet ettiği evde veya herkesçe bilinecek şekilde başka bir yerde başkası ile evli olmayan bir kadınla karı koca ile geçinmesi şartı aramıştır. Kız erkek kaçırma konusunda ise, erkek kaçırıldığı kız veya kadınla evlenirse, cezası tecil olmaktadır. Buna karşılık, kadının bir erkeği kaçırması halinde, yasada bir hüküm olmadığından, evlenseler de ceza tecil edilmemektedir. Irza geçme ve kaçırma suçlarının işlenmesi halinde, sözkonusu kadının bir fahişe olması halinde, bu sebep hafifletici bir sebep sayılmakta ve cezanın üçte ikisi indirilmektedir. Türkiye’de kurumlaştırılmış olan fuhşun bir bakıma devletin koruyuculuğundan yararlanması da kadın erkek eşitliğini zedeleyen bir durumdur⁵⁸¹

⁵⁷⁸ Bkz. Macit Gökberk, “Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk”, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Eczacıbaşı yay., İstanbul, 1983, s. 330-331; ayrıca bkz. Muhteşem Telsiz, “Evli Kadınların Evlilik Öncesi Evde İşbölümüyle İlgili Beklentileri ve Mevcut Uygulamanın Karşılaştırmalı Analizi”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı:3 (1995).

⁵⁷⁹ İbrahim Yasa, “Taygeldi Ailesi (Ayrı Cinsten Çocuklu Dulların Evlenmeleri)”, *A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Derg.*, XVII/ 2 (1962). s.305-349; ayrıca şurada: *Aile Yazıları*, I, s.43-57.

⁵⁸⁰ Nermin Abadan Unat, *a.g.m.*, s.18.

⁵⁸¹ *A.g.m.*, s.18-19.

D- TÜRKİYE'DE FEMİNİZM HAREKETİ

Dünyada feminist hareket, belli bir felsefi ve sosyo-kültürel görüş doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Bu görüş, siyasal düşünceler tarihinin. bu süreç içinde beliren sosyal görüşlerin ve bu görüşler doğrultusunda oluşturulan hukuk kurallarının, kadının sosyo-kültürel durumunu bir yana bırakacak biçimde oluşturulduğu eleştirisi paralelinde geliştirilmiştir. Nitekim, Georg Simmel'in, *Philosophie Kultur* adlı eserinden ünlü psikolog Horney'in aktardığına göre. dünya kültürünün tamamı bir erkek kültürüdür. Devlet, yasalar, ahlak, din ve hatta bilim. bütünüyle erkeklerin eseridir. Simmel, bu erkeksi örgütlenme kurumuna bir genişlik, önemli bir derinlik kazandırır:

*"Sanat, yurtseverlik, genel ahlak, toplumsal düşünceler, pratik yargıda kesinlik, kuramsal bilgide nesnellik ve yaşamın derinliği ve enerjisi için gerekli olan şeylerin tamamı genelde bütün insanlığa aittir. Mutlak görüşler olarak ele alınan bu şeylerin hepsini tek bir sözcükle, 'nesnel' sözcüğüyle tanımlarsak, insan soyunun tarihi boyunca nesnel=erkek denkleminin doğru bir denklem olduğunu görürüz. Pek çok alandaki yetersiz, önemsiz başarıları küçümseyici bir tavırla 'kadınca' diye adlandırırken, kadınların gerçekleştirdiği büyük ve göze çarpıcı başarıların bir övgü anlatımının nedeni budur".*⁵⁸²

⁵⁸² Karen Horney, *Kadın Psikolojisi*, 4. baskı, Öteki yay., (çev. Selçuk Budak), Ankara, 1995, s.56; dünyaca tanınmış bir psikolog olan ve Freud'un ardılı olarak bilinen Horney'e göre, aslında bilimin tamamı gibi, kadın psikolojisi de, son günlere dek yalnızca erkeklerin bakış açısıyla ele alınmıştır. Erkeğin gerçek nesnellığe dayanan avantajlı durumunu, onun kadına yönelik öznel, duygusal ilişkilerine bağlanması kaçınılmazdır ve Delius'a göre ise günümüz kadın psikolojisi aslında erkeklerin isteklerinin ve düş kırıklarının bir güvencesine karşılık gelmektedir. bkz. A.g.e., s.57.

XVII. yüzyıl filozofları tarafından hazırlanan feminist hareket, Fransız Devrimi'nde ortaya çıkmıştır. Yazılan bir çok kitabın yanısıra, bazı kadın eylemleri de bu tarihten sonra gerçekleştirilmeye başlamıştır. Kadın kulüpleri yaygınlaşmıştır. İlk kez 1848 seçimlerinde bir Fransız kadın adaylığını koymuş ve böylece duyarlı bir kamuoyu oluşmaya başlamıştır. Böylece, kadının özgürlüğü hareketi, gittikçe güç kazanmaya başlamıştır⁵⁸³.

Toprak'a göre, 1920'lerde hızını yitiren feminist hareket, Nasyonal Sosyalizmle birlikte büyük bir darbe yemişti. Nasyonal Sosyalizm erkek ağırlıklıydı ve feministlerin amaçlarına ters düşüyordu. Kadın erkek eşitliğini yadsıyor, kadının yaşamını biyolojik ve ailevi işlevlerle sınırlıyordu. Kentleşmeye ve modernleşmeye karşı Nasyonal Sosyalist ideoloji için kadın, çocuk üreten ev kadınıydı. İş yaşamında kadına ancak kadınca işler yaraşır, Politika kadınlar için uygun bir uğraş değildi. Nazi kadın örgütünün işlevi, kadını geleneksel alanına, doğal görevlerine geri döndürmekti. 1933'te işsiz erkeklere istihdam alanı yaratmak için kadınlar iş piyasasından çekilmiş, üniversitelerden uzak tutulmuşlardı. Ev kadını yalı, evlenme kredileri, çocuk ikramiyeleri Nasyonal Sosyalizmin kadını eve kapamaya yönelik girişimleri⁵⁸⁴.

1933 Nisan ayında Alman Kadın Birlikleri Federasyonu'nun Naziler'in kurduğu kadın kitle örgütüne katılması istendi. Tüzüğünün böyle bir katılıma elvermeyişi nedeniyle federasyon kendini fesetmek zorunda kaldı. Yine totaliter ve otoriter rejimlerde kadın hareketinin sınırlandırılması, hatta kadın derneklerinin kapatılması feministleri doğal olarak politikaya sevk ediyordu. Demokrasi ve barış, kadın özgürlüğü sorununun ayrılmaz bir parçasıydı. İki dünya savaşı arası demokrasinin dünya ölçeğinde darbe yemesi, 1930'larla birlikte silahlanma yarışı ufukta yeni bir savaşın belirtileri sonucu kadın hareketi ister istemez politikaya bulaşmıştı⁵⁸⁵.

⁵⁸³ Büyük Larousse, "Feminizm" mad.; ayrıca bkz. Andree Michel, *Feminizm*, İletişim yay., İstanbul, .

⁵⁸⁴ Zafer Toprak, "1935 İstanbul Uluslararası Feminizm Kongresi ve Barış", *Kadın ve Toplum*..., s.24-29.

⁵⁸⁵ Zafer Toprak, a.g.m, s.25.

Tekeli'nin belirttiği gibi; Türkiye'de feminizm hareketi, 1980'lerde başlamış değildir. Tersine olarak, kökleri 19. yüzyılın sonlarına giden, neredeyse yüzyıllık bir tarihsel geçmişi bulunmaktadır. O'nun saptamasına göre, bu tarihi üç aşamada ele alıp incelemek gerekmektedir: Doruk noktasına, II. Meşrutiyet döneminde, kadınların kurdukları çok sayıda dernek ve çıkardıkları çok sayıda yayınlı ulaşan Osmanlı toplumunda kadınların, özellikle aile içinde zevcelik ve annelik rolleriyle sınırlandırılmasını eleştiren ve eğitim, çalışma ve toplum hayatına katılma talepleriyle ortaya çıkan güçlü bir kadın hareketi vardı. Cumhuriyet döneminde yapılan alfabe reformunun bir sonucu olarak, genç kuşakların yayınlarını doğrudan okuyamadıkları, onun için bugünkü taleplerine ne kadar yakın, canalicı sorunlara parmak bastığını bilemedikleri bu hareket, bir yandan Osmanlının bakışlarını batıya çevirmiş, bürokratik elitlerinin modernleşme özlemlerine bir yandan çökmekte olan bir imparatorlukta uyanan milliyetçilik hareketine, bir yandan da o yıllarda batılı ülkelerin siyasal hayatlarını kassıp kavurmakta olan suffraget hareketlerin başını çektiği uluslararası feminist harekete duyarlıydı. Ama son kertede geliştirdiği tahliller, önerdiği çözümler, eli kalem tutan orta sınıf Osmanlı kadınlarının kendi günlük yaşam deneyimlerinin eleştirisinden besleniyordu⁵⁸⁶.

Erkeklerle aynı sorumluluk düzeyinde kadın tipleri, Tanzimat döneminde edebiyatın konuları arasına girdi. Namık Kemal'in ünlü kadın kahramanı Zekiye, erkeği ile cephede savaşmayı göze alıyordu⁵⁸⁷.

⁵⁸⁶ Şirin Tekeli, "1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar" **Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın**, İletişim yay., s.19; ayrıca bkz. Yeşim Arat, "1980'ler Türkiye'sinde Kadın Hareketi" **Toplum ve Bilim**, Sayı: 53 (Bahar 1991), s.7-21; Hayat E. Kabasakal, "Kadınlar, Örgütler ve Güç Dağılımı", **a.g.dergi**, s.55-63; Nilüfer Göle, "Batı Modernizmi ve Post-Feminizm", **a.g.dergi**, s.63-75; Nilüfer Çağatay, Yasemin Nuhoğlu Soysal, "Uluslaşma Süreci ve Feminizm Üzerine Karşılaştırmalı Düşünceler", **a.g.dergi**, s.301-313; ayrıca bkz. Meryem Koray, **Türkiye'de Kadınlar**, Yeni Yüzyıl kitaplığı, İstanbul, .

⁵⁸⁷ Zekiye tipinin bir gerçek öyküye dayandığına ilişkin bir araştırmacı, Onun Midilli'de bulunduğu sırada Abdülhak Hamid'e gönderdiği 30 Mart 1879 tarihli bir mektupta anlattığı olaya değinerek "Kemal Vatan piyesinin konusunu, vaka kahramanlarından erkek kıyafetine girip, nişanlısının ardından Silistre'ye giden Zekiye'yi bu belgeden ilham alarak yaratmıştır" demektedir. Bkz. Fevziye Abdullah Tansel, **İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız**, AKM yay., Ankara, 1991, s.2..

Ünlü romancı Ahmet Mithat Efendi de, yaşamını kendi başına sürdürebilecek güçte kadın tiplerini canlandırıyordu. Abdülhak Hamit yaşamını istediği yönde düzenleyebilen kadın tiplerine eğilirken, bu tipleri İslam ve Türk geleneği açısından ele almıştır. İlk kadın romancı Fatma Aliye, kadınlarca kurulan ilk dernek olan Cemiyet-i İmdadiye'nin de yöneticiliğini yapmıştı. Bunun yanı sıra, 1860'larda kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye isimli dernek, yayınladığı gazete aracılığıyla kadın hukukunu korumak için çaba harcamaktaydı⁵⁸⁸. II. Meşrutiyet döneminde, batı dünyasındaki gelişmelerin de etkisiyle, Osmanlı toplumunda kadın konusu ciddi biçimde tartışılmaya başlamıştı. Ziya Gökalp feminizmin köklerini eski Türk yaşamında bulmuştu. Ziya Gökalp Türkçülüğün Esasları adlı ünlü eserinde, eski Türkler'de feminizm hareketi olduğu şeklindeki düşüncelerini bir çok yerinde tekrarlamış, hatta alt başlıklarından birisini "Türk Feminizmi" biçiminde atmıştır. Ona göre eski Türkler hem demokrat hem de feminist idiler.

*"Zaten demokrat olan cemiyetler umumiyetle feminist olurlar. Türkler'in feminist olmasına başka bir sebep de , eski Türkler'de şamanizmin kadınlardaki kudsi kuvvete istinad etmesiydi. ..Feminizm de Türkler'in en esaslı şiarı idi... Türkçülük cereyanı doğar doğmaz, feminizm mefkuresi de beraber doğdu. Türkler'in hem halkçı hem de kadıncı olmaları, yalnız bu asrın, bu iki mefkureye önem vermesinden dolayı değildir. Eski Türk hayatında demokrasi ve feminizmin iki başlıca esas olması da bu hususlarda büyük bir amildir"*⁵⁸⁹.

Ziya Gökalp'in *Kızıl Elma*, Ahmet Hikmet'in *Gönül Hanım*, Halide Edip'in *Yeni Turan* adlı eserlerinde Türkçülüğü anlatan kadın tipler ele alınıyordu⁵⁹⁰. Ayrıca, Tefik Fikret, Abdülhak Hamit, Mehmet Akif Ersoy da kendi görüşleri bakımından Türk kadınlarının sorunlarına değinmekteydiler⁵⁹¹.

⁵⁸⁸ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Türklerde Aile İktimaiyatı"..., s.11.

⁵⁸⁹ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Serdengeçti yay., Ankara, 1958, s.119-120, 123.

⁵⁹⁰ Büyük Larousse, "Feminizm" mad.

⁵⁹¹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, a.g.m., s.11.

İkinci evrede Medeni kanun ve oy hakkı eşitliğini sağlayan anayasa değişikliği (1934) kadınların yasal statülerinde on yıl gibi kısa bir sürede değiştirdi. Bu dönemde devlet tarafından öne çıkarılan milliyetçilik ideolojisi, Osmanlı öncesinde varolduğu düşünülen daha eşitlikçi cins ilişkileri modeline yaslanarak, kadınlara ev kadınlığının dışında, özellikle öğretmenlik gibi mesleklerde seçkin bir konum veriyordu. Bu bir anlamda devlet feminizmi idi. Böylece, Osmanlı düzeninde aileyle, evle sınırlı kalan yaşam modeline alternatif bir model geliştirilmiş oldu. Buna karşın, tümüyle kadınlardan kurulu Türk Kadınlar Birliğini, artık bundan böyle bunun gibi bir derneğe gereksinim kalmadığı gerekçesiyle 1935'te kapattı⁵⁹². Tekeli'ye göre, Türk kadınlığı bu olaydan sonra, adeta feminizme sırt çevirerek, Kemalizmle bütünleşti. 1950'den 1970'e kadar kurulan kadın derneklerinin çoğu, bugün de sürdürdükleri, kazanılmış hakların, özellikle laik devletin islami bir düzene geri dönülmesine karşı sağladığı güvencelerin savunusuna öncelik verdi. Böylece, erkeği ailenin reisi olarak kabul eden Medeni Kanun'un, gerçekte cinsler arası eşitlik statüsünü olanaksız kıldığı, üzerinde hemen hemen hiç durulmayan bir konu haline geldiği gibi, özel hayatlarında, karı koca ilişkilerinde hüküm sürdüğü ataerkil ilişkilerin eleştirisi seçkin kadınların gündeminden hemen hemen çıktı⁵⁹³.

Yine de bu dönemde kamuoyu feminizm kavramını ve bunun önemini anlamaktan çok uzak görünüyordu. Öyle ki, aydın çevrelerde bile feminist sözcüğünün bilinip tanınmadığına, dönem üzerine öyküleriyle özgün bir yeri olan Memduh Şevket Esendal bir öyküsünde konuya alaylı bir dille değinmiştir. Uzun yıllar CHP sekreterliği yapan ve öykülerinde gündelik yaşamdan dikkate değer gözlemlerini aktaran Memduh Şevket Esendal, sözkonusu öyküsünde, feminizm konusunda insanların bilinçsizliğini ve bilgisizliğini acı bir gülmece şeklinde anlatır⁵⁹⁴.

⁵⁹² Şirin Tekeli, a.g.e., s.20.

⁵⁹³ A.g.e., s.21.

⁵⁹⁴ İstatistik Müdürü Selim Bey, bir öyle yemeği arasında Vilayet binasının merdivenlerinden inerken, ayrı ayrı kalemlerden çıkmış genç memrlardan birisinin "*Ben feministim, feminist*" dediğini duyar. Bu sözcük aklına takılmıştır. Çokca kullanılan bir sözcüktür ama anlamını bilmemektedir. Akşemleyn Merkez kahvesinde bir arkadaşına sorar. Orta mektep hocası olan bu arkadaş,

Yine Tekeli'nin saptamasına göre, 1970'ler Türkiye'sinde kadın sorunu, bütün dünyadaki moda akımla Marksizm'in anti-feminist tahlillerine dayandırıldı. Bir önceki dönemde ezilen kadının esas olarak köylü kadın olmasına karşılık, bu kez ön plana çıkan işçi kadınıydı. Ama bu kadının hem işte, hem evde, çifte emek kullanmaktan kaynaklanan sorunlarının aşılabilmesi için tek çare olarak sosyalizm gösteriliyor ve kadınlar kurtuluşları için, erkeklerle omuz omuza verecekleri sınıf mücadelesine davet ediliyorlardı.⁵⁹⁵ 1982-1990 yılları arasında, öncelikle İstanbul ve Ankara gibi büyük kentlerde, az sayıda küçük grupların katıldığı eylemler gerçekleştirildi. 1982'de İstanbul'da YAZKO tarafından Gazeteciler Cemiyeti'nde düzenlenen feminizmin kamuoyu önünde ilk kez açıkca savunulduğu sempozyum; 1983'te Somut dergisinde yayınlanan feminist kadın sayfası; 1984'te İstanbul'da kurulan Kadın Çevresi Kitap Kulübü; 1986'da Türkiye'nin de onayladığı Kadınlara Karşı Per Türlü Ayrımcılığa Karşı Uluslararası Sözleşmenin uygulanmaya konulmasını talep etmek üzere yürütülen dilekçe kampanyası, 1987'de kadın dayaağını meşrulaştıran bir yargı kararını protesto etmek ve aile içinde kadınlara uygulanan şiddeti kınamak üzere yapılan yürüyüş eylemi ve bu eylemle başlatılan kampanya; çeşitli yıllarda yapılan 8 Mart kutlamaları ve gösterileri, şenlikler, tartışma toplantıları, paneller; 1989'da Ankara'da toplanan 1. Feminist Hafta Sonu ve aynı yıl feministlerle solcu kadınları karşı karşıya getiren 1. Kadın Kurultayı; aynı yılın sonunda cinsel tacize karşı başlatılan yeni bir kampanya ve nihayet aile içi

kendisinin sanki sınava çekildiği izlenimine kapılır; "Sanki bilmiyor musun?" diye karşılık verir. Selim Bey "Biliyorum, ama gene de soruyorum; belki bir bilmediğim vardır, onu öğrenmek istiyorum" diye konuşur. Oysa ikisi de "feminist" sözcüğünün anlamını bilmemektedir. Artık Selim Bey hangi tanıdığına rastlasa bu sözcüğün anlamını sorar; ama bir türlü tatmin edici bir yanıt alamaz. Kimisi hiç anlamıyla ilgili olmayan sözde bilgece cevaplar verir; kimisi Fransızca sözcüğü Türkçeye çevirerek anlamını vermeye çalışır ama Türkçe'nin çeviri için ne berbat bir dil (?) olduğundan yakını; hatta kimisine göre bir tuvalet sabunudur, kimisine göre de bir meslektir. Yazar öyküsünü şöyle tamamlar: "Bazı şeyler böyledir. Tilkinin kuyruğu gibi, kapanın bir yerine sıkıştı mı çıkmaz. Selim Bey o kadar çok kişiye bu kelimenin anlamını sordu ki, sonunda adı 'Feminist' kaldı. Kadınlar konferanslara çağırdılar, kadın dergilerinde yazılar yazdı"; bkz: Memduh Şevket Esendal, "Feminist", *En Güzel Türk Hikayeleri*, Varlık yay., İstanbul, 1954, s.36-39; toplum içinde kadının durumunu hoşbir dille anlatan dönemin yazarlarının en önde geleni ise hiç şüphesiz Hüseyin Rahmi Gürpınar'dır. O'nun eserlerinde kadın ve aile konusunu irdeleyen bir çalışma için bkz: Mediha Berkes, "Hüseyin Rahmi'nin Romanlarında Aile ve Kadın", *A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, III/ 3 (1945), s.19-32; ayrıca şurada: *Aile Yazıları*, Başbakanlık Aile Kurumu yay., (Haz: Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem), 2.baskı, Ankara, 1991, s.1-12.

⁵⁹⁵ Şirin Tekeli, a.g.e., s.21.

şiddete maruz kadınlar için bir sığınak ve kadın haklarıyla ilgili çalışmalar yapmak ve materyal toplamak için bir kaç merkezin çalışmaları Türkiye’de feminist hareketin gittikçe geliştiğini ve güçlendiğini göstermektedir⁵⁹⁶.

Yeni feminizm, Türkiye’deki etkilerini on yıllık bir gecikmeyle, 1980’lerde duyurmaya başlamıştır. 1970’lerin sonlarında yapılan bir çok araştırma, kadınların bugüne kadar elde ettikleri bir çok yasal haklara karşın, toplumun ekonomik, kültürel ve politik bakımdan en çok ezilen kesimini oluşturduğunu ortaya koymuştur. Toplumun aydın kesimlerinde bile etkinliğini duyuran, kökleri İslam dinine ve geleneksel ata erkil ilişkilere dayalı erkek egemenliği ağırlıklı bir kültür, kadınların bir yanda ev kadınlığı ve analık, öte yanda da cinsel nesne rolünde tutsak edilmelerini öngörüyordu.⁵⁹⁷

⁵⁹⁶ Ayrıntı için bkz. Şirin Tekeli, a.g.e., s.22-24.

⁵⁹⁷ Büyük Larousse, “Feminizm” mad.

SONUÇ

Türk kadınının, tarihin derinliklerinden gelen sosyal durumu, yirminci yüzyılın başına gelindiğinde, hiç de iç açıcı bir görüntü arzetmiyordu. Bu sonuç Türk geleneklerinden ya da diğer normlarından kaynaklanmıyordu. Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önceki son üç-dört yüzyıla kadar, Türk kadınlarının toplum içindeki yeri, diğer dünya kadınlarına göre kıyaslanamayacak derecede iyiydi. Bugün, eski Türk toplumlarında, kadına değer veren bir anlayışın bulunduğunu biliyoruz. Öyle ki, bu anlayışta erkekle kadın aşağı yukarı eşitti. Oysa aynı dönemde dünyanın başka yerlerindeki topluluklarda ve kültürlerde kadının hiç bir değerininin olmadığını, bir mal gibi alınıp satıldığını ortaya koyan pek çok araştırma mevcuttur.

Türk kadınının bu mirası, çağdaş haklara kavuşma mücadelesi içinde, kendisine hakettiği bir tarihsel dayanak ortamı da yaratmaktadır. Tarihin her döneminde, devlete ve toplum yaşantısına egemen olan siyasal düşünce şekilleri, dinler ve ideolojiler, kadının içinde yer aldığı ya da birebir ilişki içinde bulunduğu pek çok kavramın ve kurumun şekillenmesinde etkili olmuştur. Tarihin en eski devirlerinde bile varolan siyaset şekilleri, bu kavramlar ve kurumlara ruh verirken, toplumun önemli bir kesimi olan kadınların sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasal rolünü de belirlemiştir.

Böylece kadının durumu, siyasal düşünce biçimlerinin etkisi altında ve onların paralelinde oluşmuştur. Bunun her zaman kadın açısından kötü sonuçlar doğurduğunu söylemek mümkün olmamakla birlikte, genellikle bu süreçlerde kadınlara olumsuz bir çok roller biçilmiştir. Hatta kimi ilkel kültürlerde kadın günahların kaynağı, şeytanın yoldaşı olarak görülmüştür. Tarihin akışı içinde, değişen bütün kavramlar ve anlayışlar gibi, kadın konusundaki anlayışlar da değişmiştir. Bununla birlikte, yine de kadınların başta siyasal, ekonomik ve kültürel rolü olmak üzere, hayatın her alanında erkeklerin gerisinde kaldığı, hatta kimizaman kadını toplumdan soyutlayan uygulamaların aşırı bencillığe ve hatta düşmanlığa kadar vardığı görülmüştür.

Türkler'in tarihi açısından baktığımızda ise, özellikle Osmanlı Devleti'nin son üç yüz yılında, kimi kırılmalara rağmen, gittikçe etkili olan dinsel yaşam tarzı, kadının sosyal durumunun belirlenmesinde rol oynamıştır. Dünyada şahit olunan çağdaşlaşma hareketi içinde Osmanlı Devleti, çağın gerisine düşen toplum yaşamının bütün katmanlarıyla bu gelişmelere ayak uyduramamıştır. Bu kötü duruma, elbette ki Osmanlı Devleti'nin gittikçe mistik bir yaşam tarzını benimsemesine yol açan teokratik yapısı neden olmuştur. Bu toplum yapısında kadının içinde bulunduğu durum ise, gerçekten ürkütücüdür. Dinsel bir mistisizmle yoğrulan bu düşünce tarzı, Osmanlı Devleti'nde gittikçe ağırlık kazanan ve "*İslam Şeriatı*" olarak bilinen hukuki yapı ve kurallar biçiminde belirmiştir. Osmanlı Devleti'nde, gerek bürokratik ve gerekse toplumsal yapıda etkisini hissettiren islam anlayışı, gittikçe yozlaşan ve "*batıl*" bir nitelik kazanan zemin üzerinde yeni bir kimliğe bürünmüştür. Bu hukuki yapının, toplum içinde kadının statüsüne egemen olan en etkili faktör olduğu özellikle gözden uzak tutulmamalıdır.

Ne var ki, bütün bunlara karşın, bugün Türkiye'nin sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasal yapısı içinde değerlendirdiğimizde Türk kadınının, yine de hakettiği yerde ve düzeyde olduğunu söylemek mümkün değildir.

Bunun nedenleri nelerdir?

Cumhuriyet öncesinden başlayarak, Türkiye'nin çağdaşlaşma tarihinin ilk evrelerinden buyana, gittikçe hızlanan bir ivme gösteren bu süreç, Atatürk'ün gerçekleştirmiş olduğu sosyal reformlarla birlikte, büyük bir dönüşümü başlatmıştır. Buna rağmen, bugün hala neden pek çok toplumsal olgu yanında, kadın konusunda önemli kesintiler yaşanmış, hatta geriye dönüşler kendini göstermiştir?

Bunun anlaşılabilir bilimsel açıklamalarının olması gerekir.

Böyle olmakla ve kadın konusunda, saymakla bitmeyecek kadar çok eser bulunmakla birlikte, bu alanda yine de büyük bir eksiklik vardır. Türk Çağdaşlaşma Tarihi'nin toplumsal değişme süreci yönünden, ciddi bir analizi yapılmadan, günümüzde yaşanan, hatta yakınılan ve tartışılan konuların, çözülmesini kolaylaştıracak bir zemin de bulunmuyor. Böyle bir zemin ya da başka bir deyişle platform yaratılamadığı sürece de, kadın sorunundan Türkiye'nin sanayileşme ve

kentleşme sorunlarına, hatta eğitim sorunundan, demokratikleşme sorunlarına dek pek çok konunun çözümü de oldukça güç görünüyor.

Türkiye’de kadın hakları konusunda hala aşılması gereken pek çok engel vardır. Atatürk, Kadın hakları konusunda ciddi reformlar gerçekleştirmiş, ama ne yazık ki, onun ölümünden sonra bu reformların hızı kesilmiştir. Hatta, Demokrat Parti iktidarından sonra, siyasi sömürüye alet edilerek, kadın hakları konusunda önemli geriye gidişler de görülmüştür.

Yaşanılan bu geriye gidişlerin canlı bir tanığının vurguladığı gibi; *“Atatürk, Türk kadınının geri kalmasının onun zekasından, yeteneksizliğinden değil, din taassubundan ve erkeğin bencilliğinden ileri geldiğini görmüş ve bu nedenle kadınlık devrimi üzerinde önemle durmuştur”*⁵⁹⁸.

Türkiye’de kadının özgürlüğüne ilişkin yaklaşımlarda önemli farklı anlayışlar mevcuttur. Genellenebilecek bir yaklaşımda, kadının statüsündeki geriye gidişin nedeni Osmanlı toplumunda İslamiyetin etkin bir rol oynamış olmasına bağlandığından, Türkiye’nin çağdaşlaşma ve batılılaşıma çabalarının sonunda kadının özgür konumuna yükseldiği varsayılmıştır. Bu yorum, büyük ölçüde bir gerçeği yansıtmaktadır; ama eksiktir. Gerçekten de Osmanlı dönemine göre kıyasla, Cumhuriyet Türkiye’sinde kadınların statüsünde hem hukuken, hem de fiilen önemli değişimler olmuştur. Bu değişimin başlangıcıyla sonucu arasındaki fark, tam bir devrimdir. Ama kadın haklarının kazanılmasından değil de, kadınların özgürlüğüne yeterince kavuşup kavuşamamış olmasından sözederek, gelişme çok kısıtlı kalmıştır⁵⁹⁹.

“Kadın haklarının kazanılması ile, kadınların özgürlüğe kavuşmaları arasındaki bu fark, Türk toplumunda kadının yerine ilişkin aşırı iyimser değerlendirmeleri önlemek açısından uyarıcı olmalıdır. Kadın haklarının kazanılması, hukuki bir sorun ve kadınların özgürlüğe kavuşmalarının bir önkoşuludur. Fakat hukuki yapıdaki değişimler, tek taraflı bir toplumsal değişimin müjdecisi olarak kabul edilemez. Örneğin, kadınların genellikle

⁵⁹⁸ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, a.g.e., s.33.

⁵⁹⁹ Binnaz Toprak, “Türk Kadını ve Din”..., s.362.

ailelerine boyun eğdikleri bir toplumda, kadınlara oy hakkı verilmesi pek anlamlı değildir. .. Türk toplumunda kadına ilişkin değerlendirmeler, laik kanunlarla islami gelenekler arasındaki etkileşimi gözönüne almak zorundadır”⁶⁰⁰.

Türkiye’de kadın konusunda en tutarlı araştırmacılardan birisinin değerlendirdiği gibi; ortaya çıkan bilanço şudur:

“...bize, açıkca yasama yolu ile yapılan devrimci girişimlerin Türk toplumundaki kadının rol ve statüsünü ancak kısmen değiştirebilmiş olduğunu açıkca göstermektedir. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen reformlar, ulusal düzeyde göze çarpan büyük farklılıkları ortadan kaldıramamıştır. Kırsal ve kentsel kesimler, sınıflar ve bölgeler arasındaki farklılıklar süregelmektedir. Geleneksel toplumsallaşma kalıpları, kadınların özellikle eş seçme, evlilik ve miras kalıpları konusunda önemli davranış değişmelerini engellemekte, yeniliğe karşı direniş süregelmekte, ülkenin kırsal yörelerinde hala başlık talep edilmektedir”⁶⁰¹.

Türkiye’de kadın sorunlarının çözümünde gelecekte en önemli görevi, demokratik sivil örgütlerin yükleneceği anlaşılmaktadır. Günümüz Türkiye’sinde, kadın sorunlarına eğilen sivil oluşumlar hızla artmaktadır. Pek çok yerde kadın araştırma merkezleri kurulmuştur. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma Merkezi’nden sonra şimdi başka üniversitelerde de benzer kurumlar oluşturulmuştur. 1980’lerde daha çok kurum dışı alanlarda gelişen feminizm, 1990’larda kurumsallaşmaya başlamıştır. Kadın sorunlarından sorumlu bir bakanlığın kurulmuş olması, bu bakanlığın icraatlarının tartışılır olmasına karşın, yine de bu alanda yapılması gereken şeyler konusunda, ülke insanlarını haklı bir beklentinin içine sürüklemiştir⁶⁰².

Bunun yanı sıra, gündelik hayat içinde, yasal kazanımlara rağmen, hala fiilen devam eden ikinci planda kalmışlık durumu, kısa zamanda çözümlenebilecek gibi

⁶⁰⁰ A.g.m., s.362.

⁶⁰¹ Nermin, Abadan Unat, a.g.m., s.1.

⁶⁰² Ayşe Durakbaşı’nın sunuş yazısı için bkz. Aynur İlyasoğlu, *Örtülü Kimlik*, Metis yay., İstanbul, 1994, s.7.

görünmemektedir. Çünkü, ne söylenirse söylensin, bugün kadın, ekonomik bakımdan erkeğe bağlıdır ve sanki onun bir kölesi ve hizmetçisi durumundadır. Velidedeoğlu'nun söylediği gibi, Türk kadınının kendisine yasaların tanıdığı haklarını öğrenmesi yanında, bilinçlenmesi, bu haklarını kullanacak bir kişilik kazanması, herşeyden önce kadının toplumda tıpkı erkek gibi çalışması ve böylece ekonomik yönden bağımsızlığa kavuşması gerekmektedir⁶⁰³.

⁶⁰³ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, a.g.e., s.34.

BİBLİYOGRAFYA

I- SÜRELİ YAYINLAR

A- GAZETELER

Cumhuriyet

Gazete Pazar

Hakimiyet-i Milliye

Kadın Gazetesi

Milliyet

Ulus

B- DERGİLER

A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi

A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dergisi

A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi

A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi

A.Ü. İlahiyat Fak. Dergi

A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

A.Ü.Hukuk Fak. Mec

Amme İdaresi Dergisi

Antropoloji Dergisi

**Araştırma (Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe Araştırmaları
Enstitüsü Dergisi)**

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Batı Edebiyatı Araştırma Dergisi

Belleten

Birikim

Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi İktisat Fak. Dergisi

C.Ü. Fen-Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Dergisi

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

E.Ü. Ed. Fak. Sosyoloji Dergisi

E.Ü.Tarih İncelemeleri Dergisi

Erdem

Görüş

H.Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi

İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi

İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi

İ.Ü. İktisat Fak. Derg

İlim ve Sanat

İlmi Neşriyat

İş ve Düşünce

İstanbul Barosu Dergisi

İstanbul Kültür Dergisi

Kadın Araştırmaları Dergisi

Kadın Dernekleri Fedarasyonu Dergisi

Kadın ve Toplum

Kemalist Atılım

Kemalizm ve Türkiye

Marmara Üniversitesi. İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Dergisi

Milli Kùltür

Milli Mücadele Mücahitleri Dergisi

Öneri

Ormancılık Araştırma Enstitüsü Dergisi

Osmanlı Araştırmaları Dergisi

Seminer; Felsefe, Eğitim, Psikoloji, Sosyoloji, Anropoloji

Araştırmaları

Size

Sümerbank Dergisi

Tarih ve Toplum

Türk Dili

Toplum ve Bilim

Toplumsal Tarih

Türk Edebiyatı

Türk Kùltürü

Türk Kùltürü Araştırmaları

Türk Yurdu

Yapıt

Yedigün Mecmuası

Yeni Türk Mecmuası

Yargıtay Dergisi

Yeni Yaşantı

II- İNCELEME ESERLER

A- KİTAPLAR

Adivar, Halide Edip, **Türkün Ateşle İmtahanı**, İstanbul, 1962.

Akkayan, Taylan, **Göç ve Değişme**, İ.Ün. Edebiyat Fak. yay., İstanbul, 1979.

Akkent, Meral. Gaby Franger. **Başörtü**. Dağyeli yay., Frankfurt, 1987.

Aktaş, Cihan. **Sistem İçinde Kadın**. Beyan yay., İstanbul, 1988.

Alkan, Türker, **Kadın-Erkek Eşitsizliği Sorunu**, A.Ü. S.B.Fak. yay., Ankara, 1981.

Alp, Tekin Alp, **Kemalizm**, İstanbul, t.y.,

Arat, Necla, **Kadın Sorunu**. İ.Ü.Edebiyat Fak. yay., İstanbul, 1980.

Arıburnu, Kemal, **Milli Mücadelede İstanbul Mitingleri**, Ankara, 1951.

Armstrong, H.C., **Bozkurt**, Arba yay., İstanbul, 1996.

Arsavi, Seyyid Ahmet, **Kadın Erkek Üzerine**, Burak yay., İstanbul, 1996.

Arsel, İlhan, **Şeriat ve Kadın**,.

Atatürk ve Kadın Hakları, Kadın Dernekleri Fedarasyonu ve Gönüllü Kuruluşlar, Ankara, 1983.

Atatürk'ün Nöbet Defteri, (Haz. Özel Şahingiray), Ankara, 1955,

Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri, II, Ankara, 1981.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, V, Ankara, 1981.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C.IV, Ankara, 1964.

Aydemir, Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayan Adam, İstanbul, 1979.

Balaman, Ali Rıza, Evlilik ve Akrabalık Türleri, İzmir, 1983.

Balamir, Nefise, Kırsal Türkiyede Eğitim ve Toplum Yapısı, ODTÜ yay., Ankara, 1981.

Baykal, Bekir Sıtkı, Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaai Vatan Cemiyeti, Ankara, 1986.

Bendason, Ney, Kadın Hakları, (çev: Şirin Tekeli), Cep Üniv., İletişim yay., ş.y. t.y.

Berkes, Niyazi, İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz, İstanbul, 1965.

Berkes, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul, t.y.

Bozdağ, İsmet, Atatürk ve Eşi Latife Hanım, İstanbul, 1986.

Burucerci, Zeynep, Kadının Adı, Dünya yay., İstanbul, 1980.

Büyük Larousse.

Caka, Cahit, Tarih Boyunca Harp ve Kadın, Ankara, 1948.

Caporal, Bernard, Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını, İş Bark. yay., Ankara, 1982.

Celal Nuri, Kadınlarımız, Kültür Bakanlığı yay., (Haz. Özer Ozankaya), Ankara, 1993.

Celasin, Zehra, Tarih Boyunca Kadın, İstanbul, 1946.

Cemiyet İçinde Fert, (çev. Mümtaz Turhan), MEB yay., İstanbul, 1983.

- Cin, Halil. **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Ankara, 1974.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Çalışma Alanlarında Türk Kadını**. İstanbul, 1974.
- Çağatay. Neşet, **İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, Ankara, 1963.
- Çakır, Serpil. **II. Meşrutiyet'te Osmanlı Kadın Hareketi ve Kadınlar Dünyası Dergisi**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enst. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1991.
- Çakır. Serpil. **Osmanlı Kadın Hareketi**, İstanbul, 1994.
- Çal, Sündüz. **1895-1930 Yılları Arasında İzmin Basınında Kadın Sorunu**, D.E.Ün. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1990.
- Çal, Sündüz. **Türk Kadınının Belediye Seçimlerine Katılması ve İzmir Basını** E.Ü. Edebiyat Fak., (Yayınlanmamış Lisans Tezi). İzmir. 1987.
- Dilipak, Abdurrahman, **Bir Başka Açıdan Kadın**, Risale yay., İstanbul, 1988.
- Doğramacı, Emel, **Türkiye'de Kadın Hakları**, Ankara, 1982.
- Doğramacı, Emel, **Türkiye'de Kadının Dünyası ve Bugünü**, İş Bankası yay., Ankara, 1983
- Ediz, Zerrin, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye'deki Kadın Örgütlenmeleri**, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enst.. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1994.
- Eldeniz, Perihan Naci, **Atatürk ve Türk Kadını**, İstanbul, 1956.
- Enginün, İnci, "Cumhuriyet Devrinde Kadın Edebiyatçıları", **Cumhuriyetin 50. Yılında Çalışma Alanlarında Türk Kadını**, İstanbul, 1974.
- Engünün, İnci, Müjgan Cumbur v.d., **Milli Mücadele'de Türk Kadını**, Ankara, 1983.
- Erdentuğ, Nermin, **Türkiye Türk Toplumunda Sosyal Antropoloji Çalışmalarının Yeri**, A.Ü. Eğitim Fak. yay., Ankara, 1972.
- Eröz, Mehmet **Türk Ailesi**, İstanbul, 1977.

Eserpek, Altan, **Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme: Erzurumun İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Araştırma**, A.Ü. Eğitim Fak. yay., Ankara, 1979.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları, (Haz. Arı İnan), TTK yay., Ankara, s.19.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları, (Haz. Arı İnan), TTK yay., Ankara, s.19.

Gentizon, Paul, **Mustafa Kemal**, (Çev. Zeki Çelikkol), KB yay., Ankara, 1994.

Geray, Cevat, **Halk Eğitimi**, A.Ü.E.F. yay., Ankara, 1978,s.38.

Güran, Kemal, **Atatürk ve Başörtüsü**, Ankara, 1982.

Gürkan, Ahmed, **İslam Kültürünün Garbi Medenileşmesi**, İstanbul, 1965.

Hatemi, Hüseyin, **İlahi Hikmette Kadın**, İşaret yay., İstanbul, 1992.

Helvacıoğlu, Firdevs, **Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik (1928-1995)**, Kaynak yay., İstanbul, 1996

Herriot, Edouard, **Orient**, Paris, 1934.

Horney, Karen, **Kadın Psikolojisi**, 4. baskı, Öteki yay., (çev. Selçuk Budak). Ankara, 1995.

İlyasoğlu, Aynur, **Örtülü Kimlik**, Metis yay., İstanbul, 1994

İnan, A. Afet, **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması**, Ankara, 1964.

İnan, Afet **Atatürk ve Demokrasi**, Ankara, 1959.

İnan, Afet **Tarihten Bugüne**, Türkiye İş Bankası Kültür yay., Ankara, 1970.

İnan, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası yay., Ankara, 1968.

İnan, Afet, **Atatürkten Mektuplar**, TTK yay., Ankara, 1981

İnan, Afet, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, TTK yay., Ankara, 1988.

İnan, Afet, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları**, TTK yay., Ankara, 1983.

İstanbul Gecekonduları, İmar ve İskan Bakanlığı, Mesken Genel Müdürlüğü yay., Ankara, 1966.

Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın, (Haz. Şirin Tekeli), İletişim yay., İstanbul, 1990.

Kandiyoti, Deniz Kandiyoti, **Women's Place in Türkisch Society, A Comparative Approach**, Current Turkish Thought, New Series, No.30, Spring, 1977.

Karal, Enver Ziya, **Atatürk'ten Düşünceler**, İstanbul, 1986.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, V-IX, TTK yay., çşt. tar.

Karasan, Mehmet, **Eflatun'un Devlet Görüşü**, MEB yay., İstanbul, 1964.

Karpat, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temelleri**, İstanbul, 1967.

Karpat, Kemal, **The Gecekondu**, Rural Migration and Urbanization, Cambridge university, 1976.

Kartal, K., **Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentleşme**, Ankara, 1983.

Kastamonu'da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Kastamonu, 10-11Aralık 1994), Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1994.

Katırcı, Şerife, **Müslüman Kadının Adı Var**, Seha yay., İstanbul, 1989.

Kaynar, Reşat, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, TTK yay., Ankara, 1954.

Keleş, Ruşen, **100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu**, Gerçek yay., İstanbul, 1983.

KIDOG, **Eğitim, Yasal Durum, Üreme Sağlığı, Türkiye'de Kadın**, İstanbul. 1996.

Kinross, Lord **Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, İstanbul, 1992,

Kıray, Mübeccel Kıray, **Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, DPT yay., Ankara, 1964.

Kocatürk, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)**, TTK yay., Ankara.

Kocatürk, Utkan, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, İş Bankası yay., Ankara, t.y.,

Kongar, Emre, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Bilgi yay., Ankara, 1979.

Kongar, Emre, **İzmir'de Kentsel Aile**, Türk Sosyal Bilimler Derneği yay., Ankara, 1982.

Kongar, Emre, **Toplumsal Değişme Kuramı ve Türkiye Gerçeği**, İstanbul, 1995.

Koray, Meryem Koray, **Türkiye'de Kadınlar**, Yeni Yüzyıl Kitaplığı, İstanbul,

Kudat, A. Özkan Kudat, Y. Öncü, **Yurt Dışına İşgücü Göçünün Yöresel Boyutları**, Ankara, 1975.

Kuran, Ahmet Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, 1948

Kuran, Ahmet Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul, 1945.

Kuran, Ahmet Bedevi, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, 1956.

Kuran, Ahmet Bedevi, **Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılap Hareketleri**, İstanbul, 1959.

Kuran-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali

Kurnaz, Şefika, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını: 1839-1923**, M.E.B. yay., İstanbul, 1992.

Kurnaz, Şefika, **II. Meşrutiyet Dönemi Türk Kadını**, H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enst. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1995.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK yay., Ankara, 1984.

- Lewis, Bernard, **Tarihte Araplar**, İstanbul, 1979.
- Michel, Andree, **Feminizm**, İletişim yay., İstanbul, 1975.
- Milli Mücadelede Türk Kadını**, (Haz. İnci Enginün, Müjgan Cumbur, Cahide Özdemir), Ankara, 1983.
- Mısıroğlu, Aynur, , **Kuvay-ı Milliye'nin Kadın Kahramanları**, İstanbul, 1976.
- Mutlu, Kamile Şevki, **Türkiye Cumhuriyetinin 50 Yılında Tıpta Türk Kadını**, Ankara, 1973
- Neşet Halil, **Davamız**, Himaye-i Etfal Cemiyeti yay., Ankara, 1932.
- Nirun, Nihat, **Sistemik ve Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür**, Atatürk Kültür Merkezi yay., Ankara, 1994.
- Ocak, Ahmet Yaşar, **Babailer İsyanı**, Dergah yay, İstanbul, 1982.
- Onay, Perihan, **Türkiye'nin Sosyal Kazanılmasında Kadının Rolü**. İş Bank. yay., Ankara, t.y.,
- Ongun, Cemil Sena, **Yeni Kadın (Modern Kadın)**, İstanbul, 1936.
- Ögel, Bahattin, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Ankara, 1979.
- Önal, Cemal Zeki, **Evlilik ve Mahremiyetleri**, İstanbul, 1961.
- Özen, Sevinç, **Gecekondu Ailelerinde Bireyler Arası Etkileşim: Bayraklı, M Erener Mahallesinde Bir Araştırma**, E.Ün. Edebiyat Fak. (Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1984.
- Özgen, Bekir, **Atatürkçü Düşünce ve Atatürkçülük**, İzmir, 1997.
- Saadavi, Neval El, **Havva'nın Örtülü Yüzü**, (çev: Sibel Özbudun), İstanbul, 1991.
- Safa, Peyami Safa, **Türk İnkılabı'na Bakışlar**, KB yay., Ankara, 1981.
- Savcı, Kemal, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadını**, Ankara, 1973.
- Sencer, Yakut, **Türkiye'de Kentleşme: Bir Toplumsal Değişme Süreci**, KB yay., Ankara, 1979.
- Sevim, Timur, **Türkiye'de Aile Yapısı**, H.Ün. yay., Ankara, 1972.

- Sinanoğlu, Suat, **Türk Hümanizmi**, TTK yay., Ankara, 1980.
- Sjoberg, Gideon Sjoberg, **The Preindustrial City**, 1965.
- Sorokin, P.A., **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, C.II, (Çev. M. Münir Raşit Öymen), KB yay., Ankara, 1994, s.245-247.
- Şahin, Mustafa, **Millet Mektepleri (İzmir Örneği)**, D.E.Ün. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) , İzmir., 1990.
- Şimşir, Bilal, **Atatürk İle Yazışmalar (1920-1923)**, Ankara, 1981.
- Tansel, Fevziye Abdullah, **İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız**, AKM yay., Ankara, 1991.
- Tansel, Fevziye Abdullah, **Ziya Gökalp Külliyyatı: I (Şiirler ve Halk Masalları)**, TTK yay., Ankara, 1977.
- Tarih IV**, Maarif Vekaleti yay., Ankara, 1931.
- Taşcıoğlu, Mukadder, **Türk Osmanlı Cemiyetlerinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri**, Ankara, 1958.
- Taşkıran, Tezer, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, Başbakanlık yay., Ankara, 1973.
- Tatlıdil, Ercan, **Kentle Bütünleşmenin Bir Yolu: Gecekondulaşma**, Ege Ün. Edebiyat Fak. Sosyoloji Dergisi, Sayı: 1 (1987).
- Tayanç, Füsun, Tunç Tayan, **Dünyada ve Türkiye’de Tarih Boyunca Kadın**, Ankara, 1981.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:I, C.XXVII.
- Tekeli, İlhan, **Türkiye’de Kentleşme Yazıları**, Ankara, 1967.
- Tekeli, Şirin, **Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat**, Birikim yay., İstanbul, 1982.
- Tekeli, Şirin, **Kadının Siyasal Hayattaki Yeri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma**, İstanbul, 1977.
- Timur, Serim, **Türkiye’de Aile yapısı**, H.Ün. yay., Ankara, 1972.
- Toledano, Ehud R. **Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890)**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1994.

- Topaloğlu, Bekir **İslam'da Kadın**, Nesil yay., İstanbul, 1995.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Hürriyetin İlanı: İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar**, İstanbul, 1959.
- Tunçbilek, Nesrin, **Basında Atatürk ve Kadın Hakları**, Şişli Liones Klb. yay., İstanbul, 1981.
- Turhan, Mümtaz, **Kültür Değişimleri**, Başbakanlık yay., Ankara, 1972.
- Türk Toplumunda Kadın**, (Haz. Nermin Abadan Unat) Araştırma. Eğitim ve Ekin yay., Ankara, 1979.
- Türkdoğan, Orhan, **Yoksulluk Kültürü: Gecekonduların Toplumsal Yapısı**, Erzurum, 1974.
- Türkiye'de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler**, Türk Sosyal Bilimler Derneği yay...Ankara, 1974
- Uluçay, Çağatay, , **Harem**, TTK yay, Ankara, 1971.
- Uluğ, Naşit Hakkı, **Atatürk Biyografisinin Esasları ve Belgeleri**, İstanbul, 1975.
- Unat, Faik Reşit. **Türk Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış**, Ankara, 1974.
- Unat, Nermin Abadan, **Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları**, DPT yay., Ankara, 1964
- Uşaklıgil, Halit Ziya, **Kırk Yıl**, İnkılap yay., İstanbul, 1987.
- Uşaklıgil, Halit Ziya, **Saray ve Ötesi**, İnkılap ve Aka yay., İstanbul, 1981.
- Üçok, Bahriye Üçok, **Türk Naibler ve Kadın Hükümdarlar**, KB yay., Ankara, 1981.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, **Atatürk İlkeleri ve Türk Kadınlığının Çilesi**, İzmir Meslek Kadınları Kulübü yay., İzmir, 1970.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, **Toplumsal Yaşam ve Hukuk**, Hil yay., İstanbul, 1983.
- Yasa, İbrahim, **Ankara'da Gecekonduların Aileleri**, Ankara, 1966.
- Yavuz, Hilmi, **Felsefe ve Ulusal Kültür**, Çağdaş yay., İstanbul, 1975.

Yazman, Aslan Tufan, **Atatürk'le Beraber; Devrimler, Olaylar, Anılar**, İş Bankası yay., ş.y., 1969.

Yörükan, Turhan Yörükan, **Gecekondu ve Gecekondu Bölgelerinin Sosyo-Kültürel Özellikleri**, İmar İskan Bakanlığı yay., Ankara, 1968.

Yücel, Hasan Ali, **Türkiye'de Orta Öğretim**, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1986.

Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Serdengeçti yay., İstanbul, 1950.

B- MAKALELER

Acar, Feride, "Türkiye'de İslamcı Hareket ve Kadın: Kadın Dergileri ve Bir Grup Üniversite Öğrencisi Üzerinde Bir İnceleme", **Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın**, Haz. Şirin Tekeli, İletişim yay., İstanbul, 1990.

Ağaoğlu, Süreyya Ağaoğlu, "Cumhuriyetten Sonra Kadının Siyasi Hayata Atılması", **Cumhuriyetin 50. Yılında Çalışma Alanlarında Türk Kadını**, İstanbul, 1974.

Akyüz, Emine, "Atatürk'ün Aile Hukukuna İlişkin Devrimleri ", **Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu (9-10 Nisan 1981)**, A.Ü. Eğit. Fak. yay., Ankara, 1981

Altınbaş, Zehra, "Anayasalarımızda Kadın Hakları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, V/14 (1989).

Arat, Enise, Firdevs Mentеше, Nüzhet Mengü, "Türk Kadının Hukuki Durumu", **Atatürk ve Kadın Hakları**, Ankara, 1983.

Arat, Necla, "Siyasal İktidarın Cinsiyeti Var Mı?", **Cumhuriyet**, 5 Aralık 1928.

Arat, Yeşim, "1980'ler Türkiye'sinde Kadın Hareketi: Liberal Kemalizmin Radikal Uzantısı" **Toplum ve Bilim**, Sayı: 53 (Bahar 1991).

Arat, Yeşim, "Feminizm ve İslam: Kadın ve Aile Dergisinin Düşündürdükleri", **Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın**, İletişim yay., İstanbul, 1990.

Arı, Kemal, "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VII/ 23(Mart 1992).

Arıburnu, Perihan, "Cumhuriyetimizin 50. Yılında Türk Kadını", **Belleten**, XXXVII/148.

Armaner, Neda, "Hadislere Göre Kadının Sosyal Durumuna Umumi Bir Bakış", **A.Ü. İlahiyat Fak. Dergi.**, sayı:9 (1961).

Ayiter, Nuşin, "Atatürk ve Kadın Hakları", **Türk Dili**, Sayı:335 (Mayıs 1981).

Aziz, Aysel, "Atatürk ve Kadın Hakları", **A.Ü. SBF BYYO Yıllık**: 1981, Ankara, 1982.

Balaman, Ali Rıza, "Kırsal Kesimde Aile Kurma, Çözme, Aile İçi Etkileşim ve İlişkiler", **Türkiye'de Ailenin Değişimi**, Ankara, 1984.

Banoğlu, Niyazi Ahmet, "Atatürk ve Latife Hanım", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VII/21 (Ankara, 1991).

Baran, Kamuran, "Atatürk ve Türk Kadını", **Kemalizm ve Türkiye**, Sayı: 58 (Ocak, 1981).

Barkan, Ömer Lütfi, "Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi". **Cumhuriyetin 50 Yıldönümü Semineri**, Ankara, 1975.

Başar, Şüküfe Nihal, "Atatürk ve Türk Kadını", **Kemalizm ve Türkiye**, Sayı: 58 (Ocak, 1981).

Başaran, Fatma, "Ailede Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutum Değişimleri",.

Baydar, Ahmet, "Atatürk Dönemi Türk Basını: Kadına Yönelik Periyodikler: 1929-1938", **A.Ü. SBF BYYO Yıllık**: 1981, Ankara, 1982.

Baydar, Mustafa, "Kurtuluş Savaşı'nda Türk Kadını", **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1972.

Bayram, Mikail, "Osmanlı Döneminde Kadın", **Tercüman Kadın Ansiklopedisi**, İstanbul, 1984,

Beauplen, Robert de, "Onbir Yılda Altı Asır", **Yabancıların Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si...**

Berkes, Mediha, "Hüseyin Rahmi'nin Romanlarında Aile ve Kadın A.Ü. İlahiyat Fak. Dergi", III/ 3 (1945)

Bolat, Gülgün, "Cumhuriyet Öncesi Kadın Dernekleri", **Atatürk ve Kadın Hakları, Kadın Dernekleri Fedarasyonu ve Gönüllü Kuruluşlar**, Ankara, 1983.

Borak, Sadi, "Latife Hanım Ünlü Gazeteci Price'a Hayatını ve Özelliklerini Anlatıyor", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VII/16 (Ankara, 1989).

Boudouy, Robert S., "Türk Kadınları Sayılab Oluyorlar", **Yabancıların**

Cartier, Reymond, S., "Büyük Bir İnkılap Eseri", **Yabancıların Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si....**

Cunbur, Müjgan, "Atatürk Döneminde Kadın Eğitimi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VIII/23 (1992).

Cunbur, Müjgan, "Atatürk'ün Kadın Giyimleri Üzerine Düşünceleri", **Uluslararası Atatürk Konferansı**, 18 (Ocak, 1981).

Çağatay, Nilüfer, Yasemin Nuhoglu Soysal, "Uluslaşma Süreci ve Feminizm Üzerine Karşılaştırmalı Düşünceler", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 53 (Bahar 1991).

Çağatay, Tahir, "Modern Aile ve Sosyal Problemleri", **Araştırma**, IX (1971).

Çağatay, Tahir, "İçtimai Nizam, Kadın, Cemiyet", **Araştırma (Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe Araştırmaları Enstitüsü Dergisi)**, VII (1969).

Çakır, Serpil, "Osmanlı Kadın Dernekleri", **Toplum ve Bilim**, Sayı 53 (Bahar, 1991).

Çetin, Ayşe, "Atatürk Devrimleri İçinde Türk Kadınının Yeri", **Milli Mücadele Mücahitleri Dergisi**, Sayı:I (1981).

Çiftçi, Oya, "Türk Kamu Yönetiminde Kadın Görevliler", **Türk Toplumunda Kadın**, Araştırma, Eğitim ve Ekin yay., Ankara, 1979.

Çubukçu, İbrahim A., "Törelerimizde Kadının Yeri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, II/5 (1986).

Çulpan, Oya, "Geçiş Dönemindeki Aileler: Ankara'da Kapıcı Aileleri Üzerinde Bir İnceleme", **Amme İdaresi Dergisi**, XIII/ 4 (Aralık, 1980).

Dedeoğlu, Refhan, "50 Yılda Sanayi ve Ticaret Hayatımızda Kadın", **Cumhuriyetin 50. Yılında Çalışma Alanlarında Türk Kadını**, İstanbul, 1974.

Dino, Güzin, "Türk Edebiyatının Da Ön Safında Çağdaş Türk Kadını", **Görüş**, Sayı: 10 (Kasım 1981).

Doğan, Şerife, "Atatürk ve Türk Kadını", **Batı Edebiyatı Araştırma Dergisi**, Sayı:5-6 (Aralık 1981).

Doğramacı, Emel, "Atatürk Düşüncesi ile Türk Kadınının Çağdaşlaşması", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, IX/26 (1993).

Doğramacı, Emel, "Atatürk İnkıplarının Türk Toplumsal Gelişmesindeki Etkileri", **Uluslararası Atatürk Konferansları**, I, İstanbul, 1981.

Doğramacı, Emel, "Atatürk ve Kadın Hakları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VIII/24 (Temmuz, 1992).

Doğramacı, Emel, "Atatürk ve Kadın", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, IV/13 (1988).

Doğramacı, Emel, "Kültürel Etkinliklerde Kadın ve Atatürk", **Atatürk ve Kültür**, H.Ü. yay., Ankara, 1981.

Doltaş, Dilek, "Feminizm Açısından Sekizinci Günah ve Bir Cinayet Romanı", **Toplum ve Bilim**, Sayı 53 (Bahar, 1991)

Donuk, Abdülkadir, "Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile", **İ.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi**, Sayı: 33, (Mart 1980).

Dönmezer, Sulhi, "Atatürk İnkıpları ve Sosyal Değişme Teorileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, V/ 15 (Temmuz 1989), s.523-524.

Dönmezer, Sulhi, "Toplumsal Değişme ve Atatürk İnkıpları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VII/19 (1990).

Duben, Alan, "19. ve 20. Yüzyıl Osmanlı-Türk Aile ve Hane Yapıları", **Türkiye'de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler**, Türk Sosyal Bilimler Derneği yay...Ankara, 1974.

Duman, Doğan, Pınar Duman, "Kültürel Bir Değişim Aracı Olarak Güzellik Yarışmaları", **Toplumsal Tarih**, Sayı:42 (Haziran 1997).

Ecevit, Yıldız, "Kentsel Üretim sürecinde Kadın Emeğinin Konumu ve Değişen Biçimleri", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 53 (Bahar, 1993).

Erdentuğ, Aygen, "Çeşitli İnsan Topluluklarında Aile Tipleri", **Antropoloji Dergisi**, Sayı :12 (1985).

Erdentuğ, Aygen, "Türkiye, İran ve Pakistan'da Geleneksel Köy Ailelerinin Özellikleri", **Antropoloji Dergisi**, X (1982).

Erder, Leila, "Demokratik Açıdan Türkiye'nin Kadın Nüfusu", **Türk Toplumunda Kadın**, Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Derneği yay, Ankara, 1979.

Erdoğan, Nimet, "Endüstrileşme Sürecinde İşsizliğin Aileye Etkisi", **Seminer**, Sayı: 5 (1987).

Ertuğrul, Gülden, "Atatürk ve Kadın Hakları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VIII/22 (1991).

Ertuğrul, Muhsin, "Elli Yıl Önce: Türk Kadını Sahnede", **Cumhuriyet**, 6 Aralık 1973.

Ertunç, Handan, "İş Hukuku ve Türk Kadını", **Cumhuriyetin 50. Yılında Çalışma Alanlarında Türk Kadını**, İstanbul, 1974.

Ertürk, Yakın, "Doğu Anadolu'da Modernleşme ve Kırsal Kadın", **Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın**, İletişim yay, İstanbul, 1990.

Esendal, Memduh Şevket, "Feminist", **En Güzel Türk Hikayeleri**, Varlık yay., İstanbul, 1954.

Eserpek, Altan, "Türk Köy Ailesinde İşbölümüne İlişkin Yapısal Değişmeler", **Ankara Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi**, X/ 1-4 (1977).

Esin, Emel, "Katun (Türk Kadınına Dair)", **Erdem**, VII'20 (Ocak, 1991).

Eski, Mustafa, "İlk Kadın Mitingi", **Kastamonu'da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Kastamonu:10-11 Aralık 1994)**, Ankara, 1996.

Fer, Muhlis, "Atatürk ve Kadın Hakları", **Kadın Dernekleri Fedarasyonu Dergisi**, Sayı:19-20 (Aralık 1981).

Feyzioğlu, Feyzi Necmeddin, "Cumhuriyetin 50. Yıldönümünde Medeni Nikah", **İ.Ü. Hukuk Fakültesi 50. Yıl Armağanı**, İstanbul, 1974.

Feyzioğlu, Turhan, "Atatürk ve Kadın Hakları", **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1992.

Feyzioğlu, Turhan, "Türk İnkılabının Temel Taşı Laiklik", **Atatürk Yolu**, İstanbul, 1981.

Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, "Aile Hukukumuzun Tedvini Meselesi", **İ.Ü. İktisat Fak. Derg.**, (1958).

Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, "Türkler'de Aile İçtimaiyatı", **Yeni Türk Mecmuası**, sayı:42-44.

Gabain, Annemarie von "Atatürk Devrimlerinin İlk Dönemleriyle İlgili Anılar: Otuzlu Yıllarda Üniversitelerde Okuyan Türk Öğrencileri", (Çev. Mahmure Kahraman), **Kemal Atatürk (1881-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1997

Gedil, Aynur, "Atatürk ve Kadın Eğitimi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, V/13 (1988).

Georgeon, François, "Kemalizm ve İslam Dünyası (1919-1938)", **Kemalizm ve İslam Dünyası İçinde**, Arba yay., İstanbul, 1990.

Giritli, İsmet, "Atatürk ve Türk Kadını", **Yeni Yaşantı**, Sayı: 141 (1941).

Gökberk, Macit, "Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk", **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, Eczacıbaşı yay., İstanbul, 1983.

Gökçe, Birsen, "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme", **H.Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, VIII/ 1-2 (Mart, 1976).

Gökdoğan, Nüzhet, "Fen ve Teknikte Kadın", **Cumhuriyetin 50. Yılında Çalışma Alanlarında Türk Kadını**, İstanbul, 1974.

- Göle, Nilüfer, "Batı Modernizmi ve Post-feminizm", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 53 (Bahar 1991).
- Gül, Muhittin "Milli Mücadele Mitinglerinde Kadınlarımız", **Kastamonu'da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Kastamonu:10-11 Aralık 1994)**, Ankara, 1996.
- Gülnihal Bozkurt, "Cumhuriyet Öncesinde ve Sonrasında Türk Kadını, **Kastamonu'da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Kastamonu, 10-11 Aralık 1994)**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1994.
- Günaltay, M.Şemseddin, "İslamdan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu", **Belleten**, Sayı:60 (1951).
- Güvenç, Bozkurt, "Sosyal Değişme Sürecinde Aile, Akrabalık ve Soy İlişkileri", **ODTÜ Türk Halk Bilimleri Topluluğu Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşım ve Yöntemler Sempozyumu**, Ankara, 1977.
- Herriot, M., "Yeni Türkiye'nin Eseri", **Yabancıların Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si....**
- İlbars, Zafer, "Ankara Gecekondu Ailelerine Genel Bir Bakış", **A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dergisi**, XXXII/ 1-2 (1988).
- İlyasoğlu, Aynur, "Modern Mahrem ve Keşif Duygusu", **Birikim**, Sayı: 35, Mart, 1992.
- İlyasoğlu, Aynur, Deniz İnel, "Kadın Dergilerinin Evrimi", **Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler: 1849-1984 İçinde**, Gelişim yay., İstanbul, 1984.
- İnal, Ayhan, "Atatürk ve Türk Kadını", **Size**, Sayı:59 (1981).
- İnal, Yalçın, "Bir Aile Monografisi Denemesi", **Ormancılık Araştırma Enstitüsü Dergisi**, XVIII/2 (Temmuz 1972).
- İnalcık, Halil, "Tanzimat Nedir?", **Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi**, Ankara (1940-1941).
- İnan, A. Afet, "Atatürk Devrinde Türk Kadın Milletvekili", **Kadın Gazetesi**, 19 Kasım 1953.
- İnan, Afet A., "Kadın Hakları", **Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi İktisat Fak. Dergisi**, II/2 (Ağustos, 1981).

- İnan, Afet, "Atatürk Devrinde Türk Kadın Milletvekili", **Kadın Gazetesi**, 19 Kasım 1953.
- İnan, Afet, "Atatürk'ün Ekonomiye Verdiği Önem ve Kadın Hakları", **Uluslararası Atatürk Konferansları**, Ankara, 1980.
- İzgi, Özkan, "İslamiyetten Önceki Türklerde Kadın", **Türk Kültürü Araştırmaları**, XI-XIV, 1951,
- Jenkins, Hester D., "Atatürk Büyük Bir Öğretmendir", **Yabancıların Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si**,
- Kabasakal, Hayat E., "Kadınlar, Örgütler ve Güç Dağılımı", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 53 (Bahar 1991).
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem, "Aile İçi Etkileşim ve İlişkiler: Bir Aile Değişme Modeli Önerisi", **Türkiye'de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler**, Türk Sosyal Bilimler Derneği yay., Ankara, 1974.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem, "Psikoloji, Kültür, Sosyal Değişme", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 48-49 (Kış, Bahar 1990).
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem, "Türkiye'de Çocuğun Değeri, Kadının Rolü ve Doğurgarlığı", **Türk Toplumunda Kadın**, Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Derneği yay, Ankara, 1979.
- Kan, Suna, "Türk Kadını ve Müzik", **Cumhuriyetin 50. Yılında Çalışma Alanlarında Türk Kadını**, İstanbul, 1974.
- Kandiyoti, Deniz, "Aile Yapısında Değişme ve Süreklilik: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım", **Türkiye'de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler**, Türk Sosyal Bilimler Derneği yay., Ankara, 1974.
- Kandiyoti, Deniz, "Kadın, İslam ve Devlet: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım", **Toplum ve Bilim**, Sayı 53 (Bahar 1991).
- Kaplan, Leyla, "Milli Mücadele Dönemi Kadın Cemiyetleri", **Kastamonu'da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Kastamonu:10-11 Aralık 1994)**, Ankara, 1996.
- Karal, Enver Ziya, "Atatürk ve Kadın Sorunu", **Atatürk ve Devrim**, Ankara, 1980.

- Karal, Enver Ziya, "Gülhane Hattı Hümayunu'nda Batının Etkisi", **Belleten**, XVIII/ 112 (1964)
- Karal, Enver Ziya, "Tanzimat'tan önce Garblılaşma Hevesleri", **Tanzimat**, Maarif Vekaleti yay., İstanbul, 1940.
- Karpat, Kemal, "Ailede Devletçi ve Ferdiyet i Görüş", **İstanbul Kültür Dergisi**, Sayı: 47 (1945).
- Kazgan, Gülten, "Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyo Ekonomik Statüsü", **Türk Toplumunda Kadın**, Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Derneği yay, Ankara, 1979.
- Kıray, Mübeccel Kıray, "Toplumsal Değişme ve Kentleşme", **Kentsel Bütünleşme**, Ankara. 1982.
- Kıray, Mübeccel, "Büyük Kent ve Değişen Aile", **Türkiye'de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler**, Türk Sosyal Bilimler Derneği yay.,Ankara, 1974.
- Kıray, Mübeccel, "K  k Kasaba Kadınları", **Türk Toplumunda Kadın**, Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Derneği yay, Ankara, 1979.
- Kocacık, Faruk, "Sivas'ta Kentsel Aile", **Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Dergisi**, sayı: 7-8 (1986-1987).
- Kocakaplan, İsa, "Dede Korkut'ta İnsan, Hükümdar ve Aile", **Türk Edebiyatı**, (Kasım, 1985).
- Kocatürk, Utan, "Atatürk ve Aile", **Atatürkçülük**, Gnkur yay., Ankara, 1983.
- Kogar, Emre "Türkiye'de Aile: Yapısı, Evrimi ve Bürokratik  rg tlerle İlişkileri", **Amme İdaresi Dergisi**, III/2 (1970).
- Kongar, Emre, "Kentleşen Gecekondular ya da Gecekondulaşan Kentler Sorunu", **Kentsel Bütünleşme, Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Semineri**, Ankara, 1982.
- Kruger, İlmar, "Aile Hukuku sorunları; Osmanlı-İslam Geleneği", **İstanbul Barosu Dergisi**, LIII/ 719 (1979).
- Kuran, Ercüment, "Türkler Ailesinin Mahiyeti ve Tarihi Gelişmesi", **Milli Kültür** (Mayıs 1986).

Küley, Müfide. "Sağlık Hizmetlerinde Türk Kadını", **Cumhuriyetin 50. Yılında Çalışma Alanlarında Türk Kadını**, İstanbul, 1974.

Lemercier, Chantal Quelquejag, "Birinci Dünya savaşından Sonra Fransa'da Kadın Hakları", **Kastamonu'da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Sempozyumu** (Kastamonu, 10-11 Aralık 1994), Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1996.

Malkoç, Günseli. "Günümüz Türkiye'sinde Kadınların Devletten Beklentileri", **Marmara Üniversitesi. İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Dergisi**, XIII/ 1-2 (1996).

Malş, "Türk Kadınının Vaziyeti", **Yabancıların Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si..**

Meriç, Ümid. "İslamda Aile: Dini Esasların Işığında Çağdaş İslam Ülkelerinde Aile Yapısı ve Bu Yapıda Meydana Gelen Değişmeler", **İlmi Neşriyat**, Sayı: 9 (1989).

Mutlu, Esin Can, "Değişen Dünyada Kadın Yöneticiler ve Türk İşletmeleri", **Öneri**, I/3 (Haziran 1995).

Mutlu, Kamile Şevki. "Türkiye'de Kadın Doktorlar", **Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağanı**, II, Erzurum,

Muvahhit, Bedia. "Tiyatro ve Kadın", **Cumhuriyetin 50. Yılında Çalışma Alanlarında Türk Kadını**, İstanbul, 1974.

Nikulin, L. Nikulin, "İstanbul, Ankara, İzmir", **Yabancı Gözüyle...**,

Olcaytu, Turhan. "Tarih Boyunca Türk Kadınları ve Atatürk'ün Onlara Kazandırdığı Sosyal, Hukuki ve Ekonomik Haklar", **Kemalist Atılım**, 4-6 (Aralık, 1981).

Olgaç, Birsen, "Yurtdışında Bulunan Vatandaşlarımızın Toplumsal Sorunları Bünyesinde Kadınlarımızın Sorunlarının Nedenleri ve Çözüm Yolları", **Türkiye 2. İktisat Kongresi**, III,

Ortaylı, İlber, "Osmanlı Toplumunda Aile", **Türkiye'de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler**, Türk Sosyal Bilimler Derneği yay.,Ankara, 1974.

Ortaylı, İlber "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", **Osmanlı Araştırmaları**, Sayı: I (1980).

Oskay, Ülgen, "Zonguldak Kömür Havzası Maden İşçisinde Aile Yapısı", **Seminer Dergisi**, Sayı: 1 (Haziran 1982).

Ozankaya, Özer “Laiklik Öncesi Dönemde Şemseddin Sami’nin Aile Düzenine İlişkin Görüşleri”, **Türkiye’de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler**, Türk Sosyal Bilimler Derneği yay...Ankara, 1974.

Ökem, Nibras, “Atatürk ve Türk Kadını”, **Garp Linyitleri İşletmesi Bülteni**, 1981.

Öncü, Ayşe, “Uzman Mesleklerde Türk Kadını”, **Türk Toplumunda Kadın**, Araştırma, Eğitim. Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Derneği yay, Ankara, 1979.

Önür, Nimet, “1951 ve 1968-1978 Yıllarında Bulgaristan’dan Türkiye’ye Gelen Göçmen Aileler İle Türkiye’de Kırdan Kente Göç Eden Ailelerin Kentleşme Süreci”, **Ege Ün. Ed. Fak. Sosyoloji Dergisi**, Sayı: 1 (1987).

Özbay, Ferhunde, “Türkiye’de Kırsal’Kentsel Kesimde Eğitimin Kadınlar Üzerine Etkisi”, **Türk Toplumunda Kadın**, Araştırma. Eğitim, Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Derneği yay. Ankara, 1979.

Özbay, Ferhunde, “Kırsal Kesimde Toplumsal ve Ekonomik Yapı Değişmelerinin Aile İşlevlerine Yansıması”, **Türkiye’de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler**, Türk Sosyal Bilimler Derneği yay...Ankara, 1974.

Özdemir, Cahide, “Atatürk Türkiyesinde Yasal Haklarıyla Türk Kadını”, **Kadın Dernekleri Federasyonu Dergisi**, 19-20 (1981).

Özdemir, Rifat, “Askeri Ailelerin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1890-1919)”, **E.Ü.Tarih İncelemeleri Dergisi**, İzmir, 1990.

Özdemir, Rifat, “Kırşehir’de Ailenin Sosyo_Ekonomik Yapısı (1880-1906)”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, Sayı:9 (1989).

Özdemir, Rifat, “Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)”, **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)**, Ankara, 1987.

Özen, Sevinç, “Aile Kurumuna Bazı Sosyolojik Yaklaşımlar”, **Seminer Dergisi**, Sayı:5 (1987).

Özen, Sevinç, “Sosyal Hareketlilikte Aile ve Eğitim İlişkileri”, **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Dergisi**, Sayı: 1 (1987).

Özkan, Işıl, “Kadın Hakları: Hukuki Açıdan”, **Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yıllığı**, Ankara, 1980.

Öztürk, Hıdır, “Türk Medeni Kanunu ve Kadın Hakları”, **Atatürk ve Kadın Hakları**, 100.Yıl Ün. yay., Diyarbakır, 1981.

Pur, Necla, “Türkiye’de Kadın İşgücünün İstihdamı”, **Türkiye 2. İktisat Kongresi**, III.

Sönmez, Emel, “Kadın Hak ve Hürriyetlerinde Kemalizm”, **Atatürk Devrimleri: I. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul, 1975.

Stirling, Paul, “Cumhuriyet Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Topumsal Denetim”, (çev. Hamit Çalışkan), **Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Bildiriler ve Tartışmalar**, Ankara, 1983, s.544.

Şahinkaya, Rezzan, “Orta Anadolu Köylerinde Aile Strüktürü”, **Etnografya ve Bilimsel Filmler Sempozyumu**, 1973.

Şahinkaya, Rezzan, “Türk Aileleri Hangi Yönlerden Birbirlerine Farklılıklar Gösterirler”, **Türk Yurdu**, VIII/ 290 (Kasım 1960).

Şehsuvaroğlu, Bedii N., “Atatürk İlkeleri Işığında ve Bugünkü Türkiye’de Kadın Hakları”, **Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul, 1975.

Şenel, Esat, “Atatürk ve Kadın Hakları”, **Yargıtay Dergisi**, VII/1-2 (1981).

Şenyapılı, Tansı, “Metropol Bölgelerin Yeni Bir Ögesi Gecekondu Kadını”, **Türk Toplumunda Kadın**, Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Derneği yay, Ankara, 1979.

Tapan, Mete, “Türkiye’de Uygarlık, Bayındırlık, Kentleşme ve Atatürk”, **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, Eczacıbaşı yay., İstanbul, 1983.

Tekeli, Şirin Tekeli, “Siyasal İktidar Karşısında Kadın”, **Toplum ve Bilim**, 3 (1977).

Tekeli, Şirin, “1980’ler Türkiye’de Kadınlar”, **Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’de Kadın**, Haz. Şirin Tekeli, İletişim yay., İstanbul, 1990

- Tekeli, Şirin, "Türkiye'de Feminist İdeolojinin Anlamı ve Sınırları Üzerine", **Yapıt**, Sayı:9 (Mart, 1985).
- Telsiz, Muhteşem, "Evli Kadınların Evlilik Öncesi Evde İşbölümüyle İlgili Beklentileri ve Mevcut Uygulamanın Karşılaştırmalı Analizi", **Kadın Araştırmaları Dergisi**, Sayı:3 (1995).
- Tezel, Sıdika, "Atatürk ve Kadın Hakları", **Kadın Dernekleri Federasyonu ve Gönüllü Kuruluşlar**, Ankara, 1983.
- Tokgöz, Oya, "Kentlerde kitle Haberleşme Araçları ve Aile Tüketim Biçimleri", **Türkiye'de Ailenin Değişimi**, Ankara, 1984.
- Topçuoğlu, Hamide, "Onuncu Yıl. Onuncu Sınıf", **Sümerbank Dergisi**, Atatürk Özel Sayısı, 1974.
- Toprak, Binnaz, "Türk Kadını ve Din", **Türk Toplumunda Kadın**, Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Derneği yay, Ankara, 1979.
- Toprak, Zafer Toprak, "1935 İstanbul Uluslararası Feminizm Kongresi ve Barış", **Kadın ve Toplum**
- Toros, Taha "Kurtuluş Savaşı'nda Toroslarda Esir Düşen Fransız Kumandanı Mesmil'in Türkiye Anıları", **Milliyet**, 12 Ocak 1972.
- Turan, Şerafettin, "Tanzimat Devrinde Evlenme", **İş ve Düşünce Dergisi**, Sayı:182, (Ekim 1956).
- Tümer, Günay, , "İslamda Kadın", **Kastamonu'da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Kastamonu, 10-11Aralık 1994)**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1994.
- Tümerdem, Yıldız, "Atatürk İlkeleri Işığında Çağdaş Türk Kadını", **İ.Ü. Tıp Fakültesi Mecuası**, II/44 (1981).
- Türkdoğan, Orhan, "Doğu Anadolu'da Ana-Çocuk Bakımı İle İlgili Kültür Kalıpları", **Türk Kültürü Dergisi**, XXI/ 7-17 (1982).
- Türkdoğan, Orhan, "Eski Türklerde Aile ve Evlilik Sistemi", **1. Türk Kültürü**, Sayı: 22 (Ankara, 1981), s.43-50.
- Uçarer, Sabiha, "Cumhuriyet Devrinde Aile ve Miras Hukukunda Kadın", **Cumhuriyetin 50. Yılında Çalışma Alanlarında Türk Kadını**, İstanbul, 1974.

Uluocak, Nihal, "Milletlerarası Sözleşmeler Karşısında Türk Kadınının Hukuki Durumu", **Cumhuriyetin 50. Yılında Çalışma Alanlarında Türk Kadını**, İstanbul, 1974.

Unat, Nermin Abadan, "Dış Göç Akımının Türk Kadınının Özgürleşme ve Sözde Özgürleşme Sürecine Etkisi", **Amme İdaresi Dergisi**, X/ 1 (Mart 1977).

Unat, Nermin Abadan, "Federal Almanya'nın 1966/1967'de Geçirdiği Ekonomik Buhran Açısından Yabancı İşgücü ve Türk İşçilerinin Durumu", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XXVI (1972).

Unat, Nermin Abadan, "Toplum ve Bilim Açısından Atatürk'ün Kadın Devrimi Üzerine Düşünceleri", **Uluslararası Atatürk Konferansı**, I, İstanbul, 1981.

Unat, Nermin Abadan, "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", **Türk Toplumunda Kadın**, Araştırma. Eğitim ve Ekin yay., Ankara, 1979.

Ülken, Hilmi Ziya, "Aile", **Sosyoloji**, İstanbul, 1943.

Ünal, Mehmet, "1917 Tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi", **Türk Yurdu**, (Şubat 1987, Mayıs 1987).

Üşür, Serpil, "Radikal İslamcı ideoloji ve Kadının Kimliği Sorunu", **Onbirinci Tez**, Sayı: 9 (1990).

Varış, Fatma, "Kalkınma Güçlerinin Yenilenmesinde Kadın-Erkek İşbirliği", **A.Ü. Eğitim Fak. Derg.**, XIV/ 1-2 (Ankara, 1981).

Vergin, Nur, "Toplumsal Değişme ve Türkiye'de Aile", **İlim ve Sanat**, XIV (Temmuz-Ağustos).

Yardımcı, İlhan, "Milli Mücadele Yıllarında Erkekleriyle Beraber Ölmek İsteyen Bursa Hanımları", **Milli Kültür**, III/9 (1982).

Yasa, İbrahim, "Gecekondu Ailesi (Squatter Family, bidon-ville): Geçiş Halinde Bir Aile Tipolojisi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XXIII.

Yasa, İbrahim, "Evlilik ve Geniş Aile Kurumlarının Yazgısı", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 1-2 (1973).

Yasa, İbrahim, "Taygeldi Ailesi (Ayrı Cinsten Çocuklu Dulların Evlenmeleri)", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XVII/ 2 (1962).

Yazan, Ümid Meriç, "İleri Endüstri Toplumlarda Aile Kurumu Üzerine Bir Araştırma", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**, III/ 1 (1988-1989).

Yıldırım, Hüseyin, "İrade-i Milliye", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VII/23 (Mart 1992).

Yurt Dışından Dönen İşçilerin Sosyo-Ekonomik Eğilimleri Üzerinde Bir Çalışma, DPT yay., Ankara, 1974.

Yücel, Naciye, "Tıp Alanında Türk Kadını", **Cumhuriyetin 50. Yılında Çalışma Alanlarında Türk Kadını**, İstanbul, 1974.

Yüksel, Ali Sait, "Karı-Koca Mal İlişkileri ve Kadın Hakları", **Milliyet**, 12 Temmuz 1981.

Ziya Gökalp. "İbiş Dayı", **Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı**, (Der. Şevket Baysanoğlu), İstanbul, 1956.

Zobu, Vasfi Rıza, "Türk Gösteri Sanatlarında Kadın", **Atatürk ve Sanat Sempozyumu**, İstanbul, 1981.